اسلام
ISLAM

રેલ્વે તથા ગવર્નમેન્ટના
જનરલ કંટ્રાકટર.

ઉત્તમ માલ
— અને —
મધ્યમ દામ.

કંટ્રાકટર તથા
સ્ટોર સપ્લાયર.

૩૨૭. અબદુલ રેહેમાન સ્ટ્રીટ. મુંબાઈ.
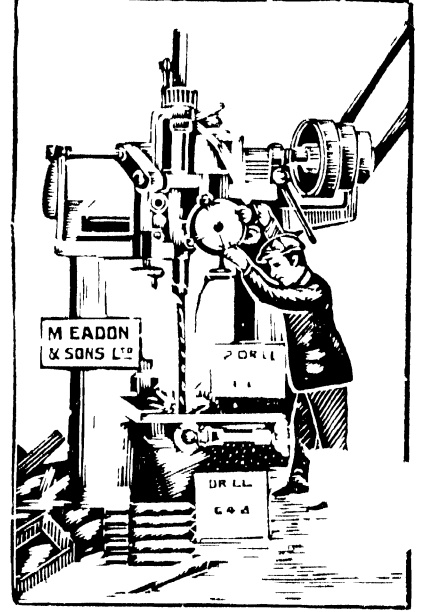
કંટ્રાકટર.

કંટ્રાકટર.
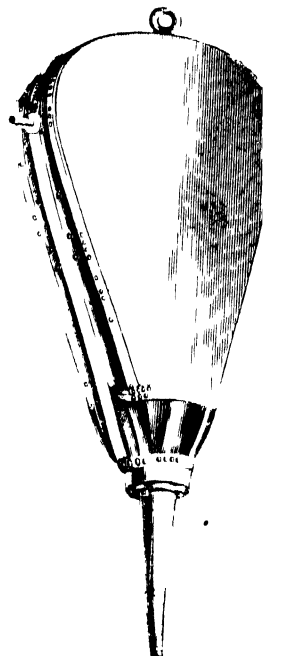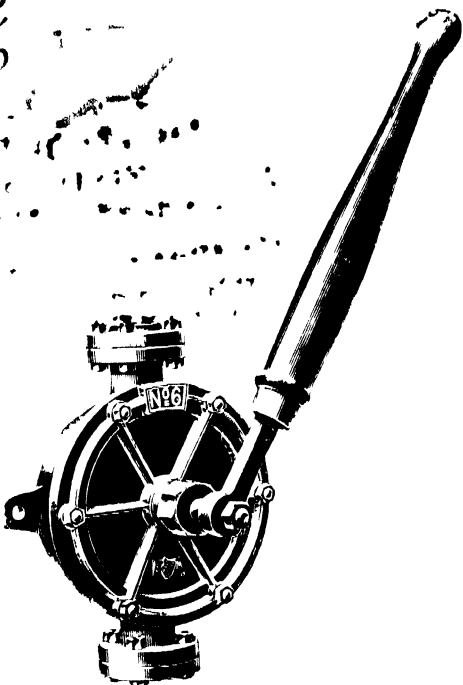
64, Tamarind Lane, Fort, BOMBAY.

કંટ્રાકટર તથા
સ્ટોર સપ્લાયર.

મીલ, ફેકટરી, જીન,
તથા
ઇલેકટ્રીક વગેરેના
સ્ટોરના
જથાબંધ વેપારી

Cover and Process Blocks pages printed at the Lakshmi Art Printing Works, 97B, Sankli Street, Byculla, Bombay.

મી૦ બાસોર્થ સ્મીથ પોતાના પુસ્તક મોહુમ્મદ અને મોહોમેડનીઝમમાં મુસલમાનોની ખેરાત વિષે વર્ણન કરતાં હઝરત મોહુમ્મદ સલ૦ નીખેરાત વિષેની એક હદીસ લખે છે તે અહીં નોંધીએ છીએ (એ સાહેબે મજકુર હદીસ મુસલમાનોની કઇ હદીસની કીતાબમાથી લીધી.છે એ અમે કહી શકતા નથી.

"જયારે ખુદાએ પૃથ્વી બનાવી ત્યારે તે હાલતી;હતી એટલે સુધી કે તેને સ્થીર રાખવા માટે ખુદાએ તેના ઉપર પર્વતો બનાવ્યા તે વખતે ફિરિસ્તાઓએ પુછયુ કે હે ખુદા! તારી સૃષ્ટિમાં પર્વતો કરતાં કોઇ વસ્તુ વધારે મજબુત છે? ખુદાએ ફરમાવ્યું કે હા, લોખંડ પર્વત કરતાં વધારે મજબુત છે કેમકે તે તેમને તોડી નાખે છે. પછી ફિરિસ્તાઓએ પુછયું તારી સૃષ્ટિમાં લોખંડ કરતાં કોઇ વસ્તુ વસ્તુ વધારે મજબુત છે? ખુદાએ કહ્યુ કે હા, અગ્નિ લોખંડ કરતા વધારે મજબુત છં કેમકે તે લોખંડને ઓગાળી નાખે છે, પછી તેઓએ પુછયુ કે શું કોઇ વસ્તુ અગ્નિ કરતા પણ વધારે છે? ખુદાએ કહ્યુ કે હા, પાણી અગ્નિ કરતા પણ વધારે મજબુત છે કેમકે તે તેને હોળવી નાખે છે. પછી તેઓએ પુછયું કે શું કોઇ વસ્તુ પાણી કરતા પણ વધારે મજબુત છે? ખુદાએ કહ્યુ કે હા, પવન પાણી કરતા પણ વધારે મજબુત છે કેમકે તે પાણીને હલાવે છે પછી ફિરિસ્તાઓએ પુછયું કે હે અમારા પરવરદિગાર! શુ તારી સૃષ્ટિમા કોઇ વસ્તુ પવન કરતાં પણ મજબુત છે? ખુદાએ કહ્યુ હા, એ નેક બંદો (સેવક) કે જે જમણા હાથવડે એવી રીતે ખેરાત (દાન) આપે છે કે તેના ડાબા હાથને ખબર પડતી નથી તે સર્વ વસ્તુઓ કરતાં વધારે શકિતવાન છે."

હદીસ શરીફમા છે કે ખેરાત જમણા હાથથી એવી રીતે કરવી કે ડાબા હાંથને ખબર પડે નહીં અને જમણા હાથથી આપવાના કારણમા હદીસ જણાવે છે કે તે ખેરાત અલ્લાહ હાથોહાથ લઇ લે છે માટે અલ્લાહના હાથમા જમણો હાથ આપવો ઉચિત છે.

ઇસલામના ખેરાત વિષેના નિયમો કેવાં શ્રેષ્ઠ? કેવાં ચઢીયાતાં? કેવા માનવ સ્વભાવ અનુસાર છે વળી તેનું સાદાપણું અને કુદરતી નિયમ પ્રમાણે હોવું જોઇએ કે તે વાજીબ ખેરાતને એટલે ઝકાત ઇત્યાદીને જાહેર રીતે આપર્વાનું શીખવે છે અને ઝકાત જાહેર રીતે આપવાનું કારણ કેવુ શુદ્ધ અને બુદ્ધિ અનુસાર દર્શાવે છે તે કહે છે જો ઝકાત, વાજીબ ખેરાત ગુપ્તપણે આપવામાં આવે તો લોકો તમોને ઝકાત નહી આપનારા જાણી હલકાં ગણશે. માટે તેઓ તમારા પ્રત્યે વહેમ ખાવાની આફતમાં ન ફસાય અને તમે તોહમતને પાત્ર ન થાઓ તે માટે વાજીબ ઝકાત જાહેર રીતે આપો અને વાજીબ સિવાયની ખેરાત એવી રીતે આપો કે ડાબો હાથ પણ જાણે નહીં

"**ઇસલામ.**"
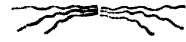
પોતાનો માલ ગરીબોને અર્ધોઅર્ધ વહેંચી આપ્યો અને બે વાર તો જે કાંઇ હતું તે સઘળું આપી દીધું* અને મુસલમાનોમાંના સામાન્ય વર્ગને નેકીઓ કરવાની એવી ટેવ પડેલી છે કે જાનવરોની સાથે પણ નેકી કરે છે."

આ સ્થળે તક હોવાથી અમે હજરત અલીએ મુરતુઝા અલ૦ અને તેઓના અહલેબયતની એ હયરતનાક સખાવતનું વર્ણન કર્યા વિના રહી શકતા નથી કે જેનું વર્ણન ખુદાએ "સુરએ દેહર"ની શરૂઆતની આયતોમાં કીધું છે જેમકે તે ફરમાવે છે.

"પુર્ણ કરે છે માનતાઓને, અને ડરે છે એ દીવસથી કે
"જેની મુસીબત અને સંકટ પ્રસરી જનાર છે (એટલે કયા
"મતથી ડરે છે) અને ઇચ્છા તથા જરૂરી હોવા છતાં નાદાર
"મોહતાજ, યતીમ અને કેદીને ખાણું ખવડાવે છે (જાણે
"એમ કહેતાં કહેતાં કે) અમે ખાણું ખવરાવીયે છીએ તમને
"માત્ર ખુદાની ખુશી માટે અને તમારાથી કોઇ પણ બદ-
"લાની અથવા આભાર (શુકારના) ની ઇચ્છા રાખતા નથી.
"ખરેખર અમોને ભય છે અમારા પરવર દિગારનો એ દીવ-
"સથી કે જે ઉદાર અને ઘણો સખત છે" (ત્યાર બાદ
"અલ્લાહ તઆલા તેમને શો બદલો સ્વર્ગમાં આપશે તેનું
"વર્ણન કરે છે.");

આ આયતો ઉતારવાનું કારણ એ કે, એક વખત હજરત ઇમામ હસન અને હજરત ઇમામ હુશેન અલ૦ (ન્હાનપણમાં) બીમાર હતાં. હજરત મોહમ્મદ સલ૦ (તેઓના નાના) તેમને જોવા માટે ગયાં તો જલદી આરામ થાય એ માટે કાંઇ ખુદાની માનતા માનવાનું ફરમાવ્યું. જે ઉપરથી હજરત અલી અલ૦ અને જનાબે ફાતેમા અલ૦ તથા તેમની લોંડી જનાબે ફિઝઝા રદી૦ એ તંદુરસ્ત થએ ત્રણ ત્રણ રોઝા રાખવાની માનતા માની ખુદા તાલાએ તે શાહજાદાઓને તંદુરસ્તી અને આરામ આપ્યો તો તે બે શાહજાદાઓ અને હજરત અલી અલ૦ જનાબે ફાતેમા તથા જનાબે ફિઝઝા રદી૦ એ પાંચે જણે મળીને રોઝા રાખ્યા. અત્યંત અને હદપાર સખાવતના કારણથી સાંજે રોઝો ખોલવા માટે એટલે અપવાસ તોડવા માટે ઘરમાં કાંઇ ખાણું ઇત્યાદી હાજર રહ્યું હતું નહીં તેથી દીન દુનીઆના શહેનશાહ શેરે લાફતાહ હજરત અલી અલ૦ રોઝા રાખવાના દીવસના પહેલાંની આખી રાત એક માણુસના બગીચામાં મજુરી ઉપર કુવામાંથી પાણી ખેંચીને ઝાડોને પીવરાવવાનું કામ કરતાં રહ્યાં. સવારે તેઓને મજુરી મળી ત્યારે તેઓએ તેનાં કેટલાંક જવ ખરીદ્યા જેમાંનો ત્રીજો ભાગ જનાબે ફાતેમા અલ૦ એ દળીને પાંચ રોટલીઓ રાંધી, જ્યારે રોઝો ખોલવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તેઓ સર્વે મળીને ખાવા બેઠાં. એવામાં એક ગરીબ માણુસ દરવાજા ઉપર આવી સવાલ કરવા લાગ્યો, જેને હજરત અલી અલ૦ એ પોતાના ભાગની રોટલી આપી દીધી અને તે ઉપરથી જનાબે ફાતેમા અલ૦ એ તથા બન્ને શાહઝાદાઓએ તથા તેમની લોંડીએ પણ પોત પોતાના ભાગની રોટલીઓ આપી દીધી. અને સર્વે જણાએ માત્ર પાણીથી રોઝો ખોલી ભુખ્યા સુઇ રહ્યાં. એવી રીતે બીજે દીવસે સર્વે જણાંએ રોઝા રાખ્યા. અને જવને દળીને રોટલા રાંધ્યાં. જ્યારે રોઝો ખોલવા બેઠાં ત્યારે એક યતીમે આવીને સવાલ કર્યો. ત્યારે તે સર્વ સાહેબોએ પહેલાં દીવસની પેઠે પોત પોતાના ભાગ આપી માત્ર પાણી વડે રોઝા ખોલી બીજી રાતે પણ ભુખ્યાં સુઇ રહ્યા. અને એવીજ રીતે ત્રીજે દીવસે પણ બન્યું કે જ્યારે રોઝો ખોલવા માટે બેઠાં ત્યારે એક કેદીએ (જે હરબી કાફર હતો) આવીને સવાલ કર્યો સર્વે જણાઓએ આગલા બે દીવસોની પેઠે પોત પોતાના ભાગનાં રોટલાં આપી દીધાં અને માત્ર પાણી પીને સંતોષ માન્યો અને ખુદાનો શુકર બજાવી લાવ્યાં.

શું આવો દાખલો બીજા ધર્મવાળા દેખાડી શકશે? ખરે નહી હઝરત એહલેબેતની આવી આવી ઉદારતા ભરી વર્તણુકથી આપણને કેટલીક શીખામણો મળે છે જે ઇસલામની ઉંચા પ્રકારની તાલિમ (શિક્ષણ) સિદ્ધ કરવા માટે એક સ્પષ્ટ દલીલ છે.

પહેલા તો એ કે દરેક મુસીબત અને દુ:ખમાં એટલે દરેક આફત અને સંકટમાં ખુદાની પવિત્ર જાત ઉપરજ વિશ્વાસ રાખવો અને તે આફત દુર થવા માટે તેનીજ પાસે વિનંતી કરવી. તેના સિવાય આફતો અને સંકટોનો દુર કરનાર બીજો કોણ છે? બીજી શીખામણ એ મળે છે કે
હલાલ રોજી મેળવવા માટે કોઇ પણ પ્રકારની મહેનત અને મજુરી કરવાને હલકાઇ અને એબ ગણવું જોઇએ નહીં અને પોતાની મદદ પોતે કરવી જોઇએ. એટલે Self-helpના કાનુન ઉપર અમલ કરવો કે જે તમામ બરકતો અને વિવેક આદિ સદગુણોનું મૂળ છે. ત્રીજી શીખામણ એ મળે છે કે પારકા માણસની જરૂરત, તે ગમે તેવા ધર્મનો કે રંગ રૂપનો કેમ ન હોય, તેની દરકાર ન રાખતાં, આપણી જરૂરત પહેલાં બની શકે તેટલે દરજ્જે પુરી પાડવી. ચોથી શીખામણ એ મળે છે કે મહા મોટા સંકટ સમયે ધીરજ ધરવી જોઇએ અને પોતાની ફરઝ (Duty) ઘણીજ દઢતા અને લગારે અણગમા વિના બજાવવા ચુકવું જોઇએ નહિ. પાંચમી શીખામણ એ મળે છે કે ઉપકાર કરીને તેનો બદલો ઇચ્છવો જોઇએ નહીં અને બદલો લેવાની ઇચ્છાથી અથવા આભાર મનાવવાની ઇચ્છાથી આભાર કરવો જોઇએ નહીં. પરંતુ જે કાંઇ કરવું તે ખાસ મહાન કિરતારની ખુશી ખાતર કરવું જોઇએ.

હઝરત અલી૦ની અનેક સખાવતોમાંની એક એ પણ છે કે હઝરત રસુલે ખુદા મોહમ્મદ મુસ્તુફા સલ૦નો નિયમ હતો કે જે માણુસ દેવાદાર મર્ણ પામતો તેના જનાઝા ઉપર લોકોને કરઝ જેવી બલાથી બચાવવા ખાતર, નમાઝ પડતા ન હતા કારણ કે દુનીયામાં કરઝ દેવું મહામોહટી બલા છે. એક વખત એક માણુસ મર્ણ પામ્યો, લોકોએ હઝરતને તેના જનાઝા ઉપર નમાઝ પઢવાની દરખાસ્ત કીધી તો હઝરતે પુછ્યું કે "તે માણુસ કોઇનો દેવાદાર છે?" લોકોએ કહ્યું "હા" પુછ્યું કે "દેવું વાળવા માટે તેણે પોતાના પાછળ કાંઇ મુકયું છે?" લોકોએ કહ્યું "નહીં" ફરમાવ્યું તો તમે તેના ઝનાઝાની નમાઝ પઢી લો" હઝરત અલીને આ સાંભળી દયા આવી તેથી અરજ કીધી કે "યા હઝરત! તેનું સઘળું દેવું મારે માથે આવ્યું. ત્યારે હઝરતે તેના જનાઝા ઉપર નમાઝ પઢાવી. ઇસલામ ધર્મ પ્રથમ તો દેવું કરવાથી બચવાની આજ્ઞા આપે છે અને જો કદાચ દેવું કીધું હોય તો તેન જેમ બને તેમ ઉતાવળથી વાળી દેવાની આજ્ઞા આપ છે. ઇસલામ ધર્મ શીખવે છે કે જ્યા લગી કોઇ માણુસને સીર કોઇને. કાંઈ પણ હક્ક હશે અને તે હક તે અદા નહી કરે અથવા માફ નહીં કરાવી લે ત્યાં લગી તેને સ્વર્ગમાં દાખલ કરવ માં નહીં આવે ખુદા તઆલા પોતાના હક માણુસને જો ચાહે તો બક્ષી આપે પરંતુ બીજાના હક જ્યાં લગી બીજા માફ ન કરે ત્યાં સુધી ખુદા માફ કરશે નહીં.

* હઝરત ઇમામ હસન અલ૦ની આવી ઘણીજ હદપાર સખાવત જોઇને એક વખત અમીર મોઆવિયાએ લખ્યુ કે "લા ખયર ફિલ ઇસરાફ" (નકામું વાપરવામાં ભલાઇ નથી) તે બખી ઇબ્ને બી મહાન ઇમામે તેના જવાબમાં ઉત્તર આપ્યો કે 'લા ઇસ રાફ ફિલખયર' (નેક કામોમાં વાપરવું નકામું ગણાતું નથી). મતલબ કે નકામુ ખરચ કે ઇસરાફ નથી. (એનાઝુત્તનઝીલ).

"જો તમે જાહેર રીતે ખેરાત કરો તો તે પણ સારૂં છે, અને
"અને જો તમે છુપાવીને મોહતાજોને આપો તો તે તમારા
"માટે વધારે સારૂં છે અને તે પ્રાયશ્ચિત (કફ્ફારો) થશે.
"તમારાં પાપોનું અને અલ્લાહ તમારા કૃત્યોને જાણ-
"નારો છે."

વાચકો ઇસલામે ખેરાત કરવા વિષે જે આજ્ઞાઓ આપી છે તે કેવી સંપુર્ણ અને માણસની સર્વે જરૂરીયાતો પુરી પાડવા ઉપરાંત કેવી માનસિક તથા માનવ સ્વભાવ અનુસાર છે આ કુરઆનના હુકમો છે, અને હઝરતે મોહમ્મદ સલ૦ એ ખેરાત વિષે એવી તો બોધ વાણીઓ ફરમાવેલી છે કે જેથી હદીસોની કીતાબોની કિતાબો ભરપુર પડેલી છે જો અહીં તે લખવા બેસીએ તો ગ્રથોના ગ્રંથો લખતા પણ તાગ આવે નહીં, ઇસલામમાં પોતાની પાછળ ખેરાત કરવાનુ કહી જવા કરતા પોતાના હાથે ખેરાત કરવામાં મોહટું પુન્ય ગણ્યું છે. એક વખત એક માણસ મરતી વખતે હઝરત મોહમ્મદ સલ૦ ને તેની ખજુરોની વખાર દાન (સખાવતમાં)મા આપી દેવાની વસીયત કરતો તેના મૃત્યુ પછી હઝરત મોહમ્મદ સલ૦ એ તે વખારમાંની સઘળી ખજુરો હકદાર ગરીબોમાં વ્હેંચી આપી અને પછી ચટાઇઓ ખંખેરી જોવાને હુકમ આપ્યો ત્યારે ચટાઈ નીચેથી ખજુરની એક પેશી નીકળી તે જોઈ હઝરતે ફરમાવ્યું કે "જો તે માણસ પોતાના હાથથી આ ખજુરની પેશી સદકા (દાન) માં આપત તો તેને આખી વખારની ખજુરો કરતા પણ વધારે સવાબ (પુન્ય) મળત."

મુસલમાનોના ખેરાતના કાનુન વિષે મી૦ એડવર્ડ ગીબન પોતાના પ્રખ્યાત ઇતિહાસના છઠા ભાગના પચાસમા પ્રકરણમા લખે છે કે "મુસલમાનોની ખેરાત જાનવરો સુધીના હકમા હોય છે, અને કુરઆનમાં મોહતાજ તથા ગરીબ લોકોની મદદ કરવાની વારંવાર તાકીદ કરવામાં આવી છે, અને અનિવાર્ય (દુર ન થઈ શકે તેવી) આજ્ઞાની પેઠે (વાજીબ) ઠરાવવામાં આવેલ છે. કદાચ હઝરત મોહમ્મદ (સલ૦)જ એવાં ધર્મ સ્થાપક છે કે જેઓએ ખેરાતનું ઠીક ઠીક પ્રમાણ બાંધ્યું હોય; તેનું ઠરાવેલું પ્રમાણ માલની જાત અને તેના પ્રમાણ ઉપર બદલે છે જેમકે રોકડ, અનાજ ઢોર, ઢાંખર, ફળફળાદિ અને વ્યાપારનો સામાન પણ જ્યાં સુધી મુસલમાન પોતાના માલનો દશમો ભાગ આપે નહીં ત્યાં સુધી તેણે ધર્મ (શરીઅતને પૂર્ણ કીધો નથી. ખરેખર ઉદારતા ન્યાયનું મૂળ છે અને જે લોકોની મદદ કરવી આપણને જરૂરી છે તેમને નુકસાન પહોંચાડવાની મનાઇ છે" અને એડવર્ડ ગીબન સાહેબે આ લખાણની નોટમાં લખ્યું છે કે "મોરાકશીએ હઠધર્મીના કારણથી રોમન કેથોલીક ધર્મના લોકોની વધારે ખેરાત અને દાનની ગણત્રી કીધી છે. હજારો ઇસ્પીતાલો, હજારો રોગીઓ અને યાત્રાની ખાતર આવનાર જનાર માટે બનાવવામાં આવેલા છે. પંદરસો સ્ત્રીઓને દરેક વરસે જહેઝ મળે છે. અને છપ્પન ધર્માદા સ્કુલો કાયમ છે તથા પોતાના ધાર્મિક ભાઇઓની એકસો વીસ એસોસીએશનો (અનજુમનો) પોતાના ભાઇઓની મદદ કરે છે વિગેરે વિગેરે અને લંડનની ઉદારતા તો એ કરતાં પણ વધુ છે. પરંતુ મને સંદેહ છે કે આમાનું ઘણું ખરૂં લોકોની માણસાઇ સાથે સંબંધ ધરાવે છે ને એ કે ધર્મની રૂએ તેમ હોય."

અને મી. એબ્રાહામ રોસે પોતાના એનસાઇકલો પિડીયામાં Alms (દાન) શબ્દની નીચે લખ્યું છે કે–"ખેરાત આપવામાં વિશેષતા અને હોંસ આપવામા મુસલમાનોના ધર્મ કરતાં બીજો કોઇ ધર્મ વધારે ઉત્કંઠીત અને ઉત્સાહી નથી કુરઆને પ્રાર્થના (દોઆ) સ્વીકારવામાં આવે તે માટે ખેરાતને જરૂરી ઠરાવી છે અને ખલીફા અઝીઝનું કહેવું હતું કે "નમાઝ આપણને અધ રસ્તે પહોચાડે છે અને રોઝા (અપવાસ) આપણને ઇલાહી ગાદી એટલે અર્શે ઇલાહીના દરવાજા સુધી લઇ જાય છે અને ખેરાત (ઝકાત)થી આપણને ખુદાના ઘરમાં દાખલ થવાનું મળે છે ... ખેરાતને ઇસલામીઓ ઘણાંજ સવાબનું કૃત્ય ગણે છે અને ઘણાં મુસલમાનો ખેરાત આપવાની પ્રસિદ્ધિમાં કહેવત રૂપ છે. મુખ્યત્વે કરીને હઝરત હસન બિન અલી (અલ૦) કે જેઓ હઝરત મોહમ્મદ (સ૦) ના નવાસા (દીકરીના દીકરા થતા હતા રીવાયત (પરંપરાગત કથા) છે કે તેઓ પોતાની જીંદગીમાં ત્રણવાર

" આજે ખુદાએ તેમને નેકી અને એહસાન (ઉપકાર)
" કરવાનો બોધજ હિદાયત કીધો નથી.
" જે લોકો પોતાનો માલ રાહે ખુદામાં વાપરે છે, પછી તેની
" બાદ એહસાન જણાવતા નથી અને મન દુખવતા નથી
" તેઓ માટે તેઓનો પરવરદિગાર પાસે તેમનો બદલો છે
" અને તેઓને કાંઇ ભય નથી તેઓ ગમગીન પણ નહીં
" થાય. સારી વાત કહેવી માયાભરી વાણી) અને માફ કરવું
" એવી ખેરાત કરતાં બેહતર છે કે જેની પાછળ મન દુઃખાયું
" હોય અને અલ્લાહ બેપરવા છે, સહનશીલ."

જ્યારે અલ્લાહ પૂર્ણ ઉદાર અને સખી છે, તેજ સર્વેનો દાતા છે. તે સર્વેને એકીજ નજરથી જુવે છે ત્યારે માણસોએ પણ તેના તે ગુણમાં ભાગ લેવો જોઇએ અને તેમણે પણ તેવાં ગુણ પ્રાપ્ત કરવા જોઇએ. એટલે જેવીં રીતે તે મહાન કિરતાર પોતાની અપાર ઉદારતાથી પવનમાં ઉડનારા પક્ષીઓને અને પાણીમાં રહેનારા જાનવરોને અને પૃથ્વી ઉપર હરતા ફરતા પ્રાણીઓને અને માણસોને એટલે સુધી કે તેને નહીં માનનારા કાફેરો અને મુશરેકોને કાંઇ પણ ભેદ કે ભિન્નતા વિના સરખી રીતે રોઝી આપે જાય છે તેવી રીતે માણસે પણ લગારે ભેદ કે ભિન્નતા વિના સર્વ સૃષ્ટિની સાથે એવીજ નેકી અને નીતિથી વર્તવું જોઇએ અને વ્યવહારમા અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થાય નહીં તે ખાતર તેણે લગાર કંજુસાઇ કરવી ન જોઇએ, તેથી તે મહાન કિરતાર એક અનુપમ દૃષ્ટાંત રૂપે નીચે પ્રમાણે બોધ કરે છે

" શું તમારામાથી કોઇ એમ ઇચ્છશે કે તેનો ખજુરો અને
" દ્રાક્ષ (અંગુરો) નો એક બગીચો (વાડી) હોય જેની
" હેઠળ નહેરો વહેતી હોય. જેમાં તેના માટે સર્વ પ્રકારના
" મેવા (ફળ) હોય અને તેને (માણસ)ને ઘડપણ આવ્યું
" હોય, અને તેનાં બચ્ચાં હમણા નિર્બળ અને અશકત
" હોય, પછી આવી સ્થિતિમા એક અગ્નિથી ભરપુર વંટો-
" ળીઓ આવ્યો હોય અને તે બગીચાને બાળી ગયો હોય?
" આવી રીતે ખુદા તમારા માટે દલીલો વર્ણવે છે કે કદાચ
" તમે વિચાર કરો."

ખરેખર માણસ કદી પોતાની મિલકત માટે એમ ચાહશે કે નહીં જો માણસ કંજુસાઇથી ખુદાની રાહમાં માલ વાપરતો નથી તો તેના માલને આવી કુદરતી આફતોનો ભોગ થઇ પડે છે. એ અનુભવ સિદ્ધ છે પરંતુ જેઓ પોતાના માલમાંથી ખેરાત કરે છે તેનો માલ દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો જાય છે અને ઉપરથી તેના માટે અમર કીર્તિ રહી જાય છે એ પણ આપણી નજરો આગળ દરરોજના બનાવો છે બખીલો અને કંજુસોને કેવા ચેતાવનારા આ સાદા પ્રણ ભયભર્યા શબ્દો ? ખરેખર જેના મન ઉપર આવી કુદરતી આફતોનું સ્મરણ થયા કરે છે તે કદી બખીલી ન કરતાં માલ તથા દ્રવ્ય પ્રત્યે લગારે મોહ રાખતા નથી અને ફરમાવ્યું છે કે—

" જે લોકો જોડી જોડીને રાખે છે સોનુ અને ચાંદી અને તેને
"ખુદાની રાહમાં ખરચ કરતા નથી તો તેઓને (હે !
" અમારા રસુલ) ખુશખબરી આપ દુખદાયક અઝાબ
" (શિક્ષા) ની. જે દિવસે કે તપાવવામાં આવશે તે માલને
" તપાવવામાં આવશે તે માલને દોઝખ (નર્ક)ની અગ્નિમાં
" અને પછી તે વડે તેમના માથા અને બાજુઓ અને
" પીઠો ઉપર ડામ દેવામાં આવશે (અને કહેવામાં આવશે)
" આ એજ છે કે જેને તમે પોતાના માટે એકઠું કીધું
" હતું તો જે કાંઇ તમે એકઠું કીધું હતું તો જે કાંઇ તમે
" એકઠું કીધું હતું તેનો સ્વાદ ચાખો."

અને પોતાના જાત ભાઇઓની સાથે હમદર્દી કરવી તેઓના દુઃખે દુઃખી અને સુખે સુખી થવું જરૂર પ્રસંગે તેઓને મદદ આપવી ઇત્યાદિ, તે આપણી પોતાની રાહ અને આરામનું કારણ છે તેથી ફરમાવ્યું કે—

" તમારૂં પોતાના જાત ભાઇઓ સાથે નેકી અને એહસાનથી
" વર્તવું ખુદ પોતાની સાથે નેકી અને એહસાન કરવું છે,
" અને તેઓનું બુરૂં (ખોટું) કરવું છે."

અને માણસના પાલણ પોષણનું કારણ ખુદાની પછી મા બાપ છે તેથી ખુદાની શુકર ગુઝારી (પાડ માનવો) કરવા સાથે તેમનો પાડ માનવાની અને તેમની સાથે અદબ પુર્વક વર્તવાનો અને તેઓનું માન રાખવાનો અને તેઓની તાબેદારી કરવાનો હુકમ આપ્યો.

" લાઝિમ અને વાજીબ કરી ચુકયો છે તારો પરવરદિગાર
" (એટલે માણસની બુદ્ધિ તથા સ્વભાવ એજ છે) કે ન પુજો
" તમે પણ તેનેજ, અને મા બાપની સાથે નેકીથી વર્તવાને
" જોઇએ તો તારી આગળ તેમનામાંથી એક ઘડપણે
" પહોંચે અથવા બન્ને જણ તો તેઓને 'ઉફ' (છટ) પણ
" પણ ન કહે અને તેઓને ધુરક (છણક) નહી અને તેઓની
" સાથે માનપુર્વક અને અદબ પુર્વક બોલ અને નમ્રતા
" પુર્વક તેમની આગળ ઝુકી જા ઘણીજ મહેરબાનીથી,
" અને દોઆ કર કે હે ! પરવરદિગાર ! તેમના ઉપર અત્યંત
" કૃપા કર જેવી રીતે કે તેઓએ મને ન્હાનપણામાં
" અત્યંત કૃપાથી) પાળ્યો."
" અમે માણસને માબાપના હકમાં ભલાઇ કરવાની વસીયત
" કરી ચુકયા છીએ તેને તેની માતાએ કષ્ટથી પેટમાં રાખ્યો
" અને કષ્ટથી જન્મ આપ્યો."
" અમે વસીયત કરી ચુકયા છીએ માણસને, તેના માબા-
" પના હકમાં જેને તેની મા ઉઠાવતી રહી કષ્ટ ઉપર
" કષ્ટમાં અને તેનું દુધ મુકાયું બે વરસમાં, એ બાબતની
" કે મારો શુકર બજાવી લાવ, અને પોતાના માબાપનો
" (શુકર બજાવી લાવ) આખર મારીજ પાસે આવવું છે."

અને ગુલામો, યતીમો તથા મોહતાજો સાથે નેકી પુર્વક વર્તવાનો હુકમ આપ્યો કેઃ—

" ખરેખર અમે માણસને મહેનત અને કષ્ટમાં પેદા કીધો
" છે, શું તેને એવો ગુમાન છે કે તેના ઉપર કોઇની સત્તા
" ચાલનારી નથી ? જે માણસ એમ કહે છે કે મેં ઢગલા
" માલ બરબાદ કરી નાખ્યો શું તેને એવો ગુમાન છે કે
" તેને કોઇએ દીઠેલ નથી (નકામુ ખરચ કરતાં) અને શું
" અમે તેને બે આંખો અને એક જીભ અને બે
" હાથ આપ્યા નથી ? અને દેખાડી દીધાં અમે તેને (ભલાઇ
" બુરાઇના) બંને સ્પષ્ટ રસ્તા, તો પણ તેણે ઘાટીને પસાર
" પસાર કીધી નહીં ? અને તું શું સમજ્યો (હે અમારા
" રસુલ) કે શું છે ઘાટીનું પસાર કરવું ? તે ગરદન
" ઝુકાવવું (એટલે ગુલામને મુકત કરવું) અથવા સગા
" યતીમને અથવા ધુળમાં રોળાતાં ગરીબને (મોહતાજ)ને
" ભુખના દીવસોમાં ખાણું ખવરાવવું."

ખેરાત કરવાને જો કે તે ગમે તેવા પ્રકારની હોય સારો ગુણ દર્શાવ્યો. તોપણ જાહેર રીતે આપવા કરતા ગુપ્ત પણે આપવાને વધારે સારો ગુણ અને પાપોનું પ્રાયશ્ચિત (કફફારો) ઠરાવ્યું.

"... જેઓ ઇમાન લાવે છે
"એ વસ્તુ ઉપર (હે અમારા રસુલ!) જે તારા ઉપર ઉતા-
"રવામાં આવી છે અને એ ઉપર પણ કે જે તારી અગાઉ
"ઉતારવામાં આવેલ છે (બીજા નબીઓ ઉપર) અને
"આખેરત ઉપર પણ તેઓ યકીન (આસ્થા) રાખે છે.
"એજ લોકો છે જેઓ પોતાના પરવરદિગારની મહેરબાનીથી
"સીધા માર્ગે છે અને તેઓજ મુરાદે પહોંચનારા છે."

આ આયતમાં જે કાંઇ ગરીબ અને મોહતાજ હકદારને દાન આપવાનું આવ્યું તે હલાલ માલમાંથી આપવાનું છે અને જે હલાલ માલમાંથી દાન આપે તેજ તેની મહેરબાનીનો ખરો હકદાર છે. જો કોઇ માણસ હરામની સઘળી કમાઇ દાનમાં વાપરી નાંખે તો તે સઘળું વ્યર્થ છે. કેવું ઉમદા અને સરસ શિક્ષણ સાથે માણસે હલાલ રીતે કમાવવાનું શિક્ષણ આપી દીધું, અને હરામ માલમાંથી આપેલું દાન (ખેરાત) કબુલ નહીં થાય એમ ફરમાવી હલાલ માલ શોધવાની પ્રેરણા કીધી. વળી પોતાના ભાઇઓને કેવાં પ્રકારનું દાન આપવું તે વિષે ફરમાવે છે કે—

"જ્યાં સુધી જે માલની સાથે તમે પ્રીતિ રાખો છો તે માલ-
"માંથી ખરચ કરશો નહીં ત્યાં સુધી તમે કદી ખુદાની મહે-
"રબાની પ્રાપ્ત કરી શકશો નહીં."

આવા અનુપમ શિક્ષણનો અસર લોકોના મન ઉપર એટલો પડયો કે હજરતના અસહાબો મહા મોહટા પરહેજગાર, આબિદ અને રિયાઝત કશ હોવા છતાં પોતાને જે વસ્તુ પસંદ પડતી તે વસ્તુ દાનમાં આપી દેતા. હજરત મોહમ્મદ સલ૦ના શિષ્ય અને પીત્રાઇ ભાઇ હજરત અલી અલ૦ની ખેરાતને અને તેઓના દાનને કોણ જાણતું નથી. દુનીઆની સપાટી ઉપર તેમના જેવું સખી અને ઉદાર કોણ થયું છે અને થનાર છે? અને તેમની અવ-લાદ પણ તેઓ જેવીજ સખી અને ઉદાર હતી. એ વાત જગ પ્રસિદ્ધ છે. હજરત અલી અલ૦એ એક વખત કેટલુંક લુગડું ખરીદયું જે આપને ઘણુંજ પસન્દ હતું, તે તરતંજ એક હકદાર નજરે પડતાં તેને આપી દીધું અને અબુ તલહા જેઓ અનસાર-માંથી એક અસ્હાબી હતા તેઓએ પોતાનો એક બગીચો જે તેઓને ઘણો પસંદ હતો તે પોતાના નજીકના સગા વ્હાલાઓમાં વ્હેંચી આપ્યો અને ઝયદ બિન હારેસાએ પોતાનો મન પસંદ ઘોડો એક માણસને બક્ષીસ કરી દીધો. અને જનાબ અબુઝર જેઓ ઘણાંજ પરહેજગાર અસ્હાબી હતાં તેઓને ત્યાં કેટલાંક મુસાફરો આવીને ઉતર્યા અને તેઓમાંનો એક માણસ હજરત અબુઝરના કહેવા વિરૂદ્ધ એક સરસ અને સારા ઉંટને રહેવા દઇ (એવા વિચારથી કે કોઇ વખત કામ આવશે) ગ્રહણ કરવા માટે એક દુબળી પાતળી સાંઢણી લઇ આવ્યો. આ ઉપરથી હજરત અબુઝર ઘણાં નાખુશ થયાં અને કહ્યું કે તું મારી મરજી વિરૂદ્ધ વર્ત્યો. મને તે સારા ઉંટની કાંઇ જરૂરત નથી. મને તેની જરૂ-રત એ દીવસે પડસે કે જ્યારે હું કબરમાં હોઇશ અને કહ્યું કે શું તું જાણતો નથી કે માલમાં ત્રણ ભાગીયા છે? એક તકદીર કે તને પુછવા રહેવાતી નથી. બીજો વારસ કે જે તેની વાટ જોઇ રહ્યો છે કે તું મરણ પામે કે તરત તે પોતાને હસ્તે કરી લે, અને ત્રીજા તું પોતે; તો તારે તે ત્રણેમાં કમજોર સાબિત થવું જોઇએ નહીં. અને તેને પોતાના ફાયદા માટે ખરચ કરતાં અટ-કવું જોઇએ નહીં અને પછી એજ આયત ભણી કહ્યું કે મારા માલમાં તે ઉંટ મને સર્વથી વધારે વ્હાલું છે માટે હું તેને મારા માટે આગળ મોકલવા ચાહું છું. વાચકો! નીચેની આયતો વાંચો કે તેમાં સખાવત, દાન અને નેકીનું કેવી રીતે શિક્ષણ આપ્યું છે. અને જાત ધર્મ કે રંગ રૂપનો ભેદ રાખ્યા વિના સમગ્ર સૃષ્ટી સાથે એહસાન કરવાનો કેવો બોધ ભર્યો છે?

"કહી દે (હે! અમારા રસુલ) એ બંદાઓને કે જેઓ
"ઇમાન લાવ્યાં છે કે પડતા રહે નમાઝ, અને ખરચ કરતા
"રહે એ હલાલ માલમાંથી કે જે અમોએ તેમને આપ્યો
"છે ગુપ્ત રીતે અને જાહેર રીતે એથી પેહલાં કે આવે એ
"દીવસ કે જેમાં ન વેચવું ખરીદવું છે (કે નેક કૃત્યો ખ-
"રીદી શકાય) ન દોસ્તી (જે કામ આવી શકે)"

"અલ્લાહની રાહમાં ખરચ કરો, અને પોતાને હલાકતમાં
"નાંખો નહીં અને (પોતાના જાત ભાઇઓથી) નેકી કરો,
"ખરેખર અલ્લાહ નેકી કરનારાને દોસ્ત રાખે છે."

"જે કાંઇ તમે માલમાંથી ખરચ કરો છો જે તમારાજ
"માટે છે, અને તમે ખરચ કરશો નહીં અલ્લાહની ખુશી
"પ્રાપ્ત કરવા માટેજ, અને જે કાંઇ તમે ખરચ કરશો
"માલમાંથી તે તમારી પાસે પુરેપુરૂં પહોંચાડી દેવામાં
"આવશે અને તમારો હક્ક રાખી લેવામાં આવશે નહીં."
"હે લોકો! જેઓ ઇમાન લાવ્યા છે (રાહે ખુદામાં)
"પોતાની કમાઇમાંથી સારી વસ્તુઓ વાપરતા રહો, અને
"એમાંથી પણ વાપરતા રહો) કે જે અમોએ તમારા માટે
"જમીનમાંથી બહાર કાઢયું છે અને ખોટી વસ્તુઓ (રાહે
"ખુદામાં) આપવાનો નિશ્ચય કરો નહીં કેમકે તમે પણ
"તેને લેતા નથી એ સિવાય કે તેમાં ચશ્મપોશી કરો, અને
"જાણો કે ખરેખર ખુદા (તમારી ખેરાતની કાંઇ પરવા
"રાખતો નથી) ગની છે, સ્તુતિ કરવામાં આવેલો."
"આજે જે લોકો પોતાનો માલ રાત દિવસ ગુપ્ત રીતે અને
"જાહેર રીતે ખરચ કરે છે, તેઓ માટે તેઓનો બદલો છે
"તેઓના પરવર દિગાર પાસે, અને ન તેઓને કાંઇ ભય
"છે અને ન તેઓ ગમગીન (ઉદાસ) થશે."

"દૃષ્ટાંત એ લોકોનું કે જેઓ પોતાનો માલ ખુદાના માર્ગમાં
"વાપરે છે એક દાણા જેવું છે કે જેણે સાત કણસાં (ડુંડા)
"કાઢયા હોય જેમાંના દરેકમાં સો સો દાણા હોય, અને
"ખુદા એથી પણ વધારે કરી દે છે જેના માટે ચાહે છે અને
"અલ્લાહ બોહળી કુદરતવાળો અને જાણનારો (ખેરાત કર-
"નારની નીયતોનો) છે."

અને કોઇને કાંઇ આપીને આભાર મુકવો અથવા એવી વાત કહેવી કે જેથી લેનારાને દુઃખ થાય તે વિવેક અને નેકીના ગુણ વિરૂદ્ધ છે. તેથી ફરમાવ્યું કેઃ—

"હે લોકો! જેઓ ઇમાન લાવ્યા છો, આભાર જણાવીને
"અને મન દુઃખાવીને એ માણસની પેઠે પોતાની ખેરાતનો
"નાશ ન કરો કે જે પોતાનો માલ લોકોને દેખાડવા માટે
"વાપરે છે અને (એ માણસની પેઠે) કે જે ખુદા અને
"છેલ્લાંઓ ઉપર રાખતો નથી. કેમકે એનું (એટલે એવી
"રીતે ખેરાત કરવાનું) દૃષ્ટાંત તો એક ચોખા મેદાન
"જેવું છે જે ઉપર કેટલીક માટી હોય, પછી તેના ઉપર
"જોરથી વરસાદ પડયો હોય, અને તેને સફાચટ કરી ગયો
"હોય, જેઓ પોતાની કમાઇથી કાંઇ પણ લાભ પામી
"શકતા નથી; અને અલ્લાહની નેઅમત પ્રત્યે કુફર કરના-
"રાઓને હીદાયત કરતો નથી." એટલે જેઓ માલ દોલત
"પામી અલ્લાહનો માત્ર શુકર અદા કરવાની ખાતર તેમાંથી
"કાંઇ અલ્લાહના માર્ગમાં વાપરતા નથી તેઓ એવા છે કે

હમદર્દી તથા ખેરાત.

મનુષ્ય જાતીએ એક બીજાની હમદર્દી (દાઝ) કરવી જોઇએ અને એક બીજાને મદદ આપવી જોઇએ. જે એક ઉત્તમ ગુણ છે તેનો હઝરત ઇસા અલ૦ અને તેઓની આગળનાં બીજાં પયગમબરોએ બોધ કર્યો છે. પરંતુ હઝરત મોહમ્મદ સલ૦એ તે શિક્ષણ આપવા ઉપરાંત તેને અમલમાં કેમ લાવવું તેની સર્વે રીતો એવી તો ખુબીથી શીખવાડી દીધી છે કે તે સમાન તેઓના આગળના પયગમબરોએ શીખવાડી ન હતી અને તેઓની તે સિવેની શિક્ષાઓ તદન પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ અને માણસ સ્વભાવ અનુસાર છે જેમકે કુરઆનમાં ફરમાવ્યું છે.

"ઇબાદત કરો અલ્લાહની અને તેની સાથે કોઇ વસ્તુને
"પણ સીરીક ન કરો અને માતપીતાની સાથે નેકીથી વર્તો,
"અને સગાં વ્હાલાંઓ અને યતીમો અને નાદાર મોહતાજ
"પાડોશી સગાં વહાલાંઓ અને જેઓ સગાં ન હોય તેવા
"(બેગાના) પાડોશીઓ અને મિત્રો અને (નિરાધાર)
"મુસાફરો અને એ કે જેઓ ઉપર તમારા જમણાં હાથ
"માલિક થયાં છે અટલે (લોંડી ગુલામ) તેઓની સાથે
"(નેકીથી વર્તે) ખરેખર ખુદા મગરૂર અને ગર્વ કરના-
"રાઓને દોસ્ત રાખતો નથી એટલે, ચાહતો નથી (એટલે
"જે લોકો કોઇ હકદારને કાંઈ આપીને મગરૂર થાય છે
"તેઓને ખુદા પસંદ કરતો નથી.)

[illegible] આ બાબત જે [illegible] વિચાર કરો ? તે કેવું કુદરતી કાનુન અનુસાર છે. [illegible] પોતાના માત પિતાને, ભાઇ બેહેનને અને એવી રીતે બીજાં સગાં વ્હાલાંઓને મુકીને દોસ્તો અથવા સામાન્ય રીતે બીજા લોકો સાથે હમદર્દી કરે અને તેઓની મદદ કરે તો તે કેટલું અપ્રતિ[illegible] કહેવાય? કેમકે એમ કરવાથી તેણે કુદરતના કાનુનનો ભંગ કર્યો. પરંતુ જો તેઓ પોતાના સગાં વહાલાંઓ તથા બીજા મિત્રો અને પછી સામાન્ય રીતે સરવે જણ સાથે હમદર્દી કરે તો તે કેટલું ન્યાય અને કુદરતી કાનુન અનુસાર ગણાશે. ઘરનાં છોકરા ભુખે મરતાં હોય અથવા સગા વહાલાંઓ તથા માતપિતા દુઃખ આપતિમાં હોય છતાં તેઓની મદદ ન કરતાં જે માણસ સામાન્ય વર્ગની હમદર્દી કરવાં જાય તે કેટલું અન્યાય ભર્યું અને બુદ્ધિથી ઉલટું કહેવાય? આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે એજ હમદર્દી સ્તુતિ પાત્ર અને પ્રસંશા પાત્ર છે કે જે કુદરતના કાનુન અને માનસિક સ્વભાવ અનુસાર હોય ન એકે જે તેથી ઉલટી હોય.

જ્યારે આપણે કુરઆને શરીફને ઉઘાડીયે છીએ ત્યારે પ્રથમ આપણે આયતો વાંચીએ છીએ.

"આ કિતાબના કલામે ખુદા (ઐશ્વરીવાણી) હોવામાં લગાં[illegible]
"સંદેહ નથી, સીધો માર્ગ દેખાડનાર છે એ પરહેજગારોને
"જેઓ ઈમાન લાવે છે અદ્રષ્ય (અલ્લાહ) ઉપર, અને
"કાયમ કરે છે નમાઝ ને (એટલે નમાઝ પઢે છે) અને [illegible]
"કાંઇ તેઓને હલાલમાંથી આપવામાં આવ્યું છે તેમાંથી

મદનાં વાહેર સૈફુદ્દીન સાહેબે [illegible] જરૂરી હતું તે પુરી અમારી ખુશી જણાવી. જલસામાં પધારેલા માનવંત પ્રેસીડેન્ટ અને ડેલીગેટો કે જેઓની સંખ્યા લગભગ ૧૨૦૦ થી ૧૫૦૦ હશે તેઓ સર્વે માટે ખાણાપીણાનો બંદોબસ્ત સૈયદનાં વાહેર સૈફુદ્દીન સાહેબ તરફથી કરવામાં આવેલો તેનાં ખરચનો આંકડો લગભગ સાત હજાર રૂપીઆ ઉપરનો હશે. તે ઉપરાંત કેળવણી લેવા ચાહતાં ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ માટે હોસ્ટેલોની જરૂર ને પુરી વળવાની અપીલ થતાં પોતાને માનનારાઓને એ કામમાં મદદ આપવાના ઇશારાથી હાલ જે ફંડ એકઠું થયું છે, તેમાં લગભગ અરધો હીસ્સો દાઉદી વોહરા કોમ અને તેના સરદાર તરફથી આવ્યો છે. લગભગ ત્રીસ હજાર રૂપીઆ એ ફંડમાં દાઉદી વોહરા અને નામદાર સૈયદનાં વાહેર સયફુદ્દીન સાહેબ તરફથી અપાએલા છે. આનો છેલ્લો અને તાજો દાખલો છે. એ સિવાય જ્યાં જ્યાં હમારી કોમના સરદાર પધારે છે. ત્યાં મુસલમાન ભાઇઓ તરફથી કેળવણી અને બીજી રીતે ઇમદાદો માગવામાં આવે છે તેમાંના એકને પણ ના પાડવામાં આવી છે. એવો એકપણ દાખલો નથી. જ્યાં આવી રીતે દાઉદી વોહરા કોમ પોતાના ઇસલામી બીરાદરો સાથે એકસંપીમાં રહેતી હોય તેને "અલબશીર" જેવા અંગ્રેજી પત્રકાર તરફથી એમ કહેવામાં આવે કે એ ફીરકાનાં લોકો સુન્ની મુસલમાન ભાઇઓથી અલગ રહે છે બલ્કે તેઓથી અદાવત રાખે છે. આ કેવી બેઇનસાફી શું સુન્ની ભાઇઓ ચુપચુપ બેસી રહેશે. ના. ના, હમોએ જરાવાર પણ માનશું નહિ. હમારા સુન્ની અને શીયા ઇસલામી ભાઈઓ તરફથી જરૂર હમારી હમદર્દી કરવામાં આવશે, અને જેઓ તરફથી હમારી કોમ અને હમારા પેશવાએ દીનને ગેર ઇનસાફ થયો છે તે દુર કરાવવાને બનતું કરશે.

હમો હમારા ઇસલામી પત્રકારોનો એટલોજ દોષ કાઢીએ છીએ કે જે લખાણો તેઓએ પ્રગટ કરેલા છે તે એક તરફી સાંભળીને ! જો બીજી બાજુ સાંભળવાની યા કે બીજી રીતે તપાસ કરવાની તકલીફ લીધી હતે તો હમારી ખાત્રી છે કે તેઓ તરફથી હમોને ગેર ઇનસાફ મળતે નહિ. જેઓ હમારી કોમ અને તેનાં દીની પેશવાને ઇસલામી ભાઇઓમાં બદનામી કરાવવા ઇચ્છે છે. તેઓ માટે દુર બેસેલા ઇસલામી ભાઇઓ નવા અને જુની કારકીર્દિથી અજાણ્યા જાય છે. જેઓ હાલ એ કામ લઇ ઉઠેલા છે, તેઓ પૈસા ખરચી. ભાડુતી માણસોથી કામ લઇ છે. એ માણસો કેવા ગુજરાતી કહેવત પ્રમાણે નાંગો નાચે શું અને નીચવે શું." તેવા યાને ગુજરાતાં રહેમતઅલી કે જેને નનામાં હેંડબીલો ગલીચ ભાષામાં પ્રગટ કરી વેચવા માટે સજા થઇ તે એક જુલાઇયો સુન્ની મઝહબ પાળતો માણસ હતો. પોતાનો મઝહબ છોડી મરહુમ સર આદમજી પીરભાઇની સેનેટરીયમમાં ભણેલો તેવા કુટુંબી વગરના અને વલીમોહમદ ઇસમાઇલ સરખા કે જેના નિર્વાહના સાધનની ગેરહાજરીમાં પોતાના દીકરાને ઠગાઇ માટે જેલખાનામાં જવું પડેલું તેવા માણસોના નામથી કામ લેવામાં આવે છે. શા માટે આમ કરવામાં આવતું હશે. જેઓ કામ કરાવે છે તેઓ હીમતથી પોતે કેમ જાહેર નથી પડતા એવા સવાલો પેદા થતા રહે છે આનો જવાબ આમજ હશે કે જેઓ હાલ ભાડુતી માણસો ઉભા કરે છે. તેઓ માટે કોર્ટના માનવંત જજોએ એવા ચુકાદાઓ આપેલા દફતરમાં છે કે જેથી તેઓ [illegible] જાય તો હાલ જે ઇસલામી ભાઇઓમાં [illegible] રહેલો છે તે [illegible] [illegible] તેઓ આડમાં રહી હમણાં [illegible] કામ કરી રહેલા છે.

[illegible] વખતે હમારા [illegible] વાપરવી જોઇએ અને જરા [illegible] [illegible] જેઓ [illegible] માટે વખત નજદીક આવતો જાય છે કે તેઓ [illegible] પોતાની કબર ખેંચી નાખે છે અને ખુલ્લી [illegible] છે. [illegible] કરતાં જ્યારે પોતાના [illegible] તરફ નજર પડે છે [illegible] તેવું ના થાય.

એક ફીરકાનાં આપસનાં ઝગડામાં જ્યારે બીજા ફીરકાને એક પક્ષ તરફથી ખેંચવાની પેરવી કરવામાં આવે ત્યારે એમજ [illegible] જરૂરી છે. તેઓ પાસે હવે કોઇ વાજબી દલીલ રહી નથી. પણ તેજ વખતે હમારા ઇસલામી બીરાદરો એટલું પણ વિચારવાની મેહનત નથી લેતા કે જેઓ તરફથી એમ ઠોકવવામાં આવે છે કે દાઉદી વોહરાઓનો મઝહબ અને તેના અકાયદો ઇસલામીને બંધબેસ્તા નથી. તે કેહવનારાઓ કોણ છે તેઓનાં બાપદાદાઓ તેજ અકાયદોને મજબુતીથી પાળીને ગયા છે અને હાલનાં બોલનારાઓ પણ હમણાં સુધી પાળતા હતા તો હવે કેવી રીતે તેઓમાં ફેરફાર થઇ ગયો, તેઓ પણ તેજ અકાયદ પ્રમાણે ચાલનારા છે. તેઓએ પોતાના બીજા મુરશદ પસંદ કરીને હજી બીજા અકાયદ વાળા મઝહબ પાળતા થયા નથી ઇસલામી ભાઇઓ સાથે થઇ ગયા નથી તો પછી તેઓ જે કહે છે તે શા માટે તેમાં કંઇ ભેદ હશેજ. હમારા ખોજા બીરાદરો જેઓ પણ હાલના વખતમાં હમારા દીલો દુઃખાવવાને પછાત રહી શકા નથી. નામદાર આગાખાન સાહેબનાં ફરમાનો એવા હશેજ નહિ કે કોઇ પણ મઝહબના માણસોના અકાયદો અને તે મઝહબ દીની પેશવા ઉપર નાહક હુમલાઓ કરવા. વળી ખોજા બીરાદરો માટે હમોને માન છે. પણ કહેવા વગર ચાલતું નથી કે થોડાક જેઓ ગુજરાતી અને થોડુંક અરબી જાણતા હોય તેઓ પોતાને વહન પ્રવીણ અને દીની ઇલ્મના ઓલીયાઓ માની બેઠા છે તેઓ તરફથી આ કામ કરવામાં આવ્યું હોય. પણ તેઓએ ભુલી જવું જોઇતું નથી કે ઇસલામ મઝહબ હાજર ઇમામને જુદા માનવાને ના પાડે છે. ઇસલામીઓ તેઓજ કહેવાશે કે જેઓ પાક કુરાને મજીદ અને હદીસો પ્રમાણે ચાલે અને તેને રોઝા, નમાઝ, હજ વિગેરે જે ઇસલામમાં ફરજ આવેલા હુકમો છે તેને લઇ ચાલે.

ઇસલામના ખાસ ઉસુલો જેઓ ના સમજતા હોય અને ના પાળતા હોય તેઓ બીજાઓ ઉપર તાનાકશી કરે એ કંઇ નવું નહિ પણ જમાનાની તાસીર છે. હમો કોઇ પણ ફીરકાના ઇસલામી ભાઇઓ ઉપર યા કે તેમનાં દીની પેશવાઓ ઉપર તેઓનાં અકાયદો (માન્યતા) ની વીરૂદ્ધ માટે કદી પણ બોલ્યા નથી અને બોલીશું નહિ. હા, જેઓ હમારી દાઉદી વોહરા કોમથી જુદા પડેલા યાને એક યા કે બીજી મતલબે પોતાને દાઉદી વોહરા મઝહબમાં તજી બીજા મઝહબમાં [illegible] અને બીજો [illegible] ઉભા કરનારાઓ માટે હમારી [illegible] જાણથી વખારીઓમાં હમો નોંધ લઇશું. પણ [illegible] યા કે ખાસ તાના-જની કરવા ખાસ જુદો [illegible] કરવા નથી [illegible] કરીશું નહિ. [illegible] તેઓ [illegible] હુમલાઓ [illegible] જુદા થાય. નામદાર [illegible] જ્યારે ઇસલામ[illegible] જુદા જુદા ફીરકાઓમાં [illegible] કરે છે. જ્યારે તે [illegible] કાના ઇસલામી [illegible] [illegible]

[illegible] માટેનાં ખુલાસાની કાંઈ જરૂર રહેતી નથી. [illegible] ઇમાન એકત્ર[illegible]ના હેતુઓમાં હકીકત કરે છે એ ઉપરાંત તૌહીદ પોતેજ એકત્ર હકીકતમાં એવી વિશાળ બાબતો ધરાવે છે જેનો ખુલાસો પોતે સર્વ મહાત્માઓની પેહાશ ઇપર છવાએલ છે. કર્તવ્યના પ્રકરણના વ્યક્તિ પાર્ટને જે એકત્રતાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થએલ છે તેજ આસ્થાનાં બાબમાં તૌહિદને છે. હવે નીતીની ઇબાદતનું વર્ણન એની અંદર કર્તવ્યના પ્રકરણ રૂપ છે. માટે નીતી અને બંદગીના વર્ણન ઉપર શંકા ઠીક નથી. આ બાબની ઘણી ખરી બાબતો છોડી દેવામાં આવી છે. કર્તવ્યના બાબમાં એકત્રતાનો વિષય સુધારા વ્યવહારૂ જીવનરૂપ છે. એવું બતાવવું કે, સુધારો દુરૂસ્ત છે, તે એકત્ર ઇબારતમાં દુનિયાને દુરૂસ્ત કહેવા બરાબર છે. માટે સુધારાની સંપૂર્ણતા અને વર્ણન એ સર્વ દુન્યવી બરકતોનું વર્ણન છે. એ પણ જાણવું વાસ્તવિક થઇ પડશે કે, લખાણના લંબાણ થવાનો ભય હંમેશ રહેતો હતો અને તેથી આ ખુલાસો ટુંકાણમા કરવામાં આવેલ છે. અને તેટલા માટેજ ઘણા ખરા ખુલાસાઓ સદંતર છોડી દેવામાં આવેલ છે. દાખલા તરીકે પેગમ્બરોની સરખામણીનું એક સુંદર પ્રકરણ, આ લેખના એક ખાસ ભાગ તરીકે હોવો જોઇએ એજ પ્રમાણે હઝરત સલ્અમની ઓળખાણ બાબતના એક મહત્વના બાબનું વર્ણન જરૂરનું હતું. જેનો ખાસ સંબંધ આત્મા સાથેનો છે. ખરૂં એજ કે એ વિષયમાં અમારી સ્થિતી એવી છે કે,

> દામાં નિગહે તંગો ગુલો હુસ્નતુ બિસ્યાર,
> ગુલચીને બહારે તુઝ દામાં ગિલા દારદ.

વ્હાલા વાંચક, આ લેખ એક ઉર્દુ ચોપાનિયાનું ભાષાન્તર છે. લેખ તો ઘણી મુદતથી તૈયાર હતો પણ મારી ઉપરાં આવતી અનેક મુશ્કેલીઓ અને આફતોના અનિવાર્ય રોકાણોને લઇ તેને બીજી વખત જોઇ સુધારી શકયો નથી. અને તેથી તેમાં અનેક ખામીઓ આપ સાહેબને દ્રષ્ટિગોચર થશે જો કે આ લેખ એવી સ્થિતિમાં હું રવાને કરવા નારાજ હતો; છતાં મારા વ્હાલા મિત્ર અને ઇસ્લામના એડીટર મુન્શી ફતેહખાન સાહેબની મને શરમાવનારી અનેક માગણીઓને વશ પડી રવાને કર્યો છે. ભુલો બદલ ક્ષમા ચાહું છું. તો પણ એટલું તો કહીશજ કે એ લેખમાંથી સુજ્ઞ બંધુઓએ સારા સારને ગ્રહણ કરવો વાસ્તવિક થઇ પડશે.

લી. સેવક,

મુન્શી સૈયદ મુસ્તફા સૈયદઅલી.

એડીટર વફાદાર નવસારી.

સુન્ની મુસલમાન ભાઇઓ

અને
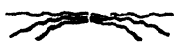
દાઉદી વોહરાઓ.

લખનાર—એમ. એ.

હાલના વખતમાં ઇસલામ ઉપર ચો તરફથી હુમલાઓ કરવામાં આવે છે તેમાં ઘણી વખતે હમ મઝહબીઓ તરફથી. જ્યારે હુમલાઓ થાય છે ત્યારે દીલને ઘણો મોટો સદમો પોંહચે છે "ઇસલામ" ધરમ પાળતા ઘણાં ફીરકાઓ હોવાથી દરેક પોતાનાં ફીરકામાં અકાયદ (માન્યતા) પ્રમાણે ચાલી. પાક ઇસલામી હોવાનો દાવો ધરાવે છે. તેવાં, [illegible] ફીરકાઓ હોવાનું કહેવામા આવે છે. ગમે તે ફીરકામાં હોય અને ગમે તે માન્યતા) અકાયદ તેઓનાં હોય. પણ તે ઇસલામી હોવાથી દરેક ફીરકાવાળાએ તેઓને ઇસલામી તરીકે ભાઇઓ માનવા જોઇએ, અને તે પ્રમાણે હમારા નબીએ કરીમ (સ) નું ફરમાન છે. જેઓ એ ફરમાનને તોડીને ઇસલામી ભાઇઓના દીલો દુખાવે તેઓને રંજ પહોંચાડે તેઓનાં દાઇ અને રહેબરને અપમાનકારી ભાષાથી સંબોધવામાં આવે તેઓ ઇસલામી હોવાનો દાવો કેમ કરી શકે? એક કોમના પેશવાએ દીનના તરફ અપમાન લાયક ભાષામાં લખાણો પ્રગટ કરવામાં આવે તો તે કોમના દીલો કેટલા દુખાય તેનો તોલ હમારા ઇસલામી ભાઇઓ ઇનસાફની નજરથી કરશે તો તરત માલુમ પડશે કે જેઓ માટે હાલમાં તેઓએ પોતાની કલમને છુટી મુકી છે. તેમાં તેઓ ઘણા સખત ભુલ કરે છે. હાલ હમારી દાઉદી વોહરા કોમ કે જે ઇસલામમાં શીયા ફીરકામાં છે. તેઓ ઉપર હમારા સુન્ની ઇસલામી ભાઇઓને ભમાવી કેટલાક અમારી જાતના માણસોજ પ્રગટ થતાં કેટલાક ઉર્દુ પેપરોમાં કોમ અને અમારા પેશવાએ દીન ઉપર ઘણાં ગેરવાજબી રીતે નાજાયજ હુમલાઓ કરવામાં પોતાને ખુશાલ સમજે છે તેમ કરી તેઓ ઇસલામનાં ફરમાનો તોડે છે અને બીજાઓના હથીયાર બને છે. ખાસ કરીને હાલના સમયે ઇસલામમાં જુદા જુદા ફીરકામાં ભાઇચારો અને ઐકયતાની ઘણી જરૂર છે. જ્યાં હિન્દુ અને મુસલમાનોમાં ઐકયતા કરવાની કોશીશ કરવામાં આવતી જોવામાં આવે છે. તેજ વખતે પોતાનાજ અંગનાં એક ભાગ યાને ઇસલામનાં એક ફીરકાને નાહક ગેર ઇનસાફ આપી બીજાના હથીયાર બનનારાઓને કોઇ ઇસલામનાં ખેરખ્વાહો તરફથી રોકવામાં આવતા નથી. આના માટે એટલુંજ કહી શકાય કે જેઓ ઘરમાં સલાહસંપ નથી રાખી શકતા તે વધુ શું કરી શકશે? હમારા ઇસલામ પેપરમાંના એક "અલબહીદ" કાનપુરનાં પેપરના એડીટર સાહેબ તરફથી એક આર્ટીકલ તેનાં તા... માં પ્રગટ થયેલી છે. તેમાં જે ભાષા વાપરવામાં આવી છે તે એક પત્રકારને શોભા આપે તેવી નથી. બલકે ઇસલામી ફરમાનો પ્રમાણે ઇસલામનાં દુશ્મનનું કામ પોતે લેખક હોવા સાથ કરે છે. હમારી વોહરા કોમ જે જે દેશમાં વસે છે ત્યાં કોઇ પણ ફીરકાઓનાં સાથે ઇસલામી ભાઇયો તરીકે સલાહસંપથી રહે છે અને જ્યારે પણ કોઇ સાર્વજનીક કામ આવે છે. ત્યારે તેમાં દરેક બનતી મદદ આપે છે તેનો તાજો દાખલો અહીં રજુ કરવાને અસ્થાને ગણાશે નહી.

ગયા ડીસેમ્બર માસમાં સુરત ખાતે ઓ. ઇ. મો. એ. કો. ભરાએલી હતી તે કામને પાર પાડવાને સુરતમાં કોન્ફરન્સ [illegible] અને તેને પાર પાડવા દાઉદી વોહરા કોમના પેશવાએ દીન [illegible]

પ્રમાણિની બર્તીલ્હુફ કરવાનો હુકમ કર્યો: પોતે હજરત પેગમ્બર 'સાલેમ અને હજરત ઉમર (૨૦) એમણે ચલાવેલી 'બર્તહુક ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે; ગુલામો ગુલામીમાં પણ બરકત અને સ્વતંત્રતા મેળવી શકે છે. એ પછી જુદે જુદે રસ્તે તેઓને સ્વતંત્ર બનાવવાની કોશેશ કીધી. ગુલામને આઝાદ એટલે છુટા કરવાના કાર્યને નેકીનો ખરો સિદ્ધાંત બતલાવ્યો.

ગુલામને છુટા કરવાની બાબતને મુક્તિનું સાધન બતાવ્યું.

કોઇ પણ ગુનાહ અને કસુરના બદલા તરીકે અર્થાત્ પાપના પ્રાયશ્ચિત તરીકે ગુલામોને છુટા કરવાનો હુકમ આપ્યો. દાખલા તરીકે, કસમ તોડવાનો ગુનાહ રમઝાનના રોઝા તોડવા, સ્ત્રીને પોતાની મા તરીકે કહેવી, તેમ માલીકની ભયંકર સજાનો બદલો પણ ગુલામને સ્વતંત્ર કરવાથી વળી શકે છે એવું ફરમાન કર્યું. એટલુંજ નહિ પણ આ ખાસ હેતુ બરલાવવા માટે રાજ્યની આવકનો આઠમો ભાગ વકફ કર્યો.

ઇ. સનના ૧૯ મા સૈકામાં ઇંગ્લાંડે એજ હેતુ બદલાવવાને લાખો રૂપીઆ ખર્ચી નાખ્યા. આ કાર્ય એક એવું મહત્વનું થવા પામ્યું હતું જેની ઉપર આજે આખું યુરોપ અભિમાન કરે છે. પણ ઇસ્લામને જુઓ જેણે તેરસે વર્ષ આગાઉ બીજી ફતેહમંદ બાબતો ઉપરાંત રાજયનો આઠમો ભાગ વકફ કર્યો હતો આટલું છતાં પણ કોઇ બુદ્ધિશાળી ગૃહસ્થને ઇસ્લામી શિક્ષણની ફઝીલતમાં શંકા ઉત્પન્ન થઇ શકે છે?

ઇબાદાત. ઇસ્લામના તત્વજ્ઞાની સમાજોન્નતિ અને મનુષ્યત્વપણાને પ્રકાશમય બનાવનાર બાબતોમાં ઇબાદત (બંદગી) માટેનો હુકમ છે. ઇસ્લામની ઇબાદતનુ ખાસ અલગપણું એજ છે કે તે આત્માને પ્રવિણ બનાવવા તેમ છુટકારો અપાવવાનું કારણ ઉપરાંત દુનિયાની ગરજો અને લાલચોથી પણ અલગ નથી.

નમાઝ. ઇબાદતનું મહાન સ્થંભ નમાઝ છે. એને લીધે મનુષ્યનું શરીર અને કપડાં પવિત્ર અને સ્વચ્છ રહે છે. મહોલ્લા અને વસ્તીમાંના ધર્મ બંધુઓ સાથે દિવસમાં પાંચ વખત મુલાકાત થાય છે. અને અને તેથી એક બીજાની સ્થિતીથી વાકેફ થવાનો ભાગ્યશાળી થવાય છે. તેઓ કાંઇ અમને કહે છે, અને અમો કાંઇ તેઓને કહીએ છીએ. અઠવાડીઆમાં શુક્રવારને દીને શહેરમાં એકજ મુકરર કીધેલી જગ્યાએ નમાઝ પઢવાનું ફરજ કરવામાં આવેલ છે. એ બાબત એટલા માટેજ કે, જે ભાઇઓ પાંચ વખતની નમાઝમાં મળી શકતા ન હતા તેઓ સાથ મુલાકાત થાય. એ ઉપરાત ખુતબો ફરઝ કરવામાં આવ્યો કે ચાલુ સ્થિતી ઉપર ઇમામ લોકોને સલાહ આપી શકે, સત્યતા તરફ દોરે, મુસલમાનોની ફરજોને નવેસરથી બતલાવે, તેને પુર્ણતાએ પહોચાડવા લોકોને આગ્રહ કરે, જેને પ્રતાપે વ્યવહારૂ આત્મા તેઓનો નવો થતો રહે.

રોઝા. બીજી બંદગી રોઝા છે. જ્યાં સુધી કોઇ પણ મનુષ્ય ઉપર કોઇ પણ પ્રકારની મુસીબત આવતી નથી ત્યાં સુધી તે બીજાઓની મુસીબતોની તુલના કરી શકતો નથી. કોઇ ધરાએલો માણુ ભુખ્યાની સ્થિતિથી વાકેફ હોતો નથી ઇસ્લામે રોજો એટલા માટેજ ફરજ કર્યો કે જેથી દરેક જણને ભુખની તકલીફનો વ્યવહારૂ અંદાજ થતો રહે. અને તેને ભુખ્યાઓની મદદ કરવાનો રસ્તો મળી શકે. એ ઉપરાંત ઘણી ખરી તેવી બીમારીઓનો પણ ઇલાજ થઇ જાય છે જે ફુવત (અપવાસ) સાથ સંબંધ ધરાવે છે.

હજ. ત્રીજી બંદગી હજ છે. દરેક કોમ માટે તેના ઘણા ખરા ગૃહસ્થોએ ઓછામાં ઓછા એક વર્ષમાં એક વખત કોઇ જગ્યા ઉપર એકઠા મળવું જરૂરનું છે. જ્યાં તેઓએ પોતાનું જીવન કાયમ રાખવાનાં રસ્તાઓ ઉપર વિચાંર ચલાવવો, તેમ દરેક જગ્યાની ખાસ તજવીજોથી લોકો ફાયદો ઉઠાવી શકે, અને જો કોઇ ખાસ સ્થળે એ જમાતના કોઇ ટોળાં ઉપર જુલમાટ ચલાવવામાં આવતો હોય તો તેની સંભાળ અને મદદની તૈયારી થઇ શકે. એવા ખાસ હેતુઓ નજર સમક્ષ રાખી ઇસ્લામે મક્કો મોઅઝમામાં સર્વ કોઇનું ઓછામાં ઓછું વર્ષમાં એક વખત એકઠા મળવાનું ફરજ ઠેરવ્યું. જયાં દર વર્ષે જુદી જુદી ભાષા બોલનારા એખટા થાય છે એક દિવસ અરફાતના મેદાનમાં એકજ પોશાકમાં એજ જબાન થઇ "લાઇલાહા ઇલ્લલ્લાહો વલ્લાહો અકબર અલ્લાહો અકબર વલિલ્લાહિલ હમ્દ"નાં ખુદાની એકતાના પોકાર ઉંચા કરે છે.

ઝકાતના મસલા બાબતનો લેખ એટલોજ મોટો થઇ જવાના ભયથી હવે પછીના કોઇ અંકમાં ખુલાસેવાર લખીશ ઇન્શાઅલ્લાહ.

છેવટ.

હઝરત સલ્અમ અને ઇસ્લામના ઉંચા તત્વો અને સુંદરતા એટલાં તો લંબાણથી છે, જેને માટે કાગળો પહોંચી વળે તેમ નથી તો પછી મુકરર કીધેલ લેખમાં તો કયાંથીજ સમાય! અને તેથીજ લાચારીએ ટુકાણથી કામ લેવામાં આવેલ છે. લેખ ખલાસ થાય છે, પણ છેવટનો ખુલાસો અને વિચારોના છુટાપણાને લીધે એક છેવટનો વધારો લખવો વાસ્તવિક ધાર્યો છે. આગળ અમો કહી ગયા છીએ કે પેગમ્બર (અ૦)ની પેગમ્બરીનું પરિણામ તે ઇસ્લામના પરિણામ રૂપ છે. કારણ કે હઝરત સલ્સમની શિક્ષણ આપનારી જાતિ તે ખરેખરી ઇસ્લામનીજ જાતિ છે. અને તેથી આપના પોતાના સુંદર અને ઉત્તમ કાર્યો ઇસ્લામની સુંદરતા અને ઉત્તમતામાં ભેળી નાંખવામા આવ્યા છે, જેઓને વર્ણન કરવામાં કોઇ જુદું રૂપ આપવામાં આવેલ નથી. ત્યારે એ બીનાઓને જાહેર કરવાની રીતે ચુંટણીનાં સિદ્ધાંત ઉપર રજુ કરવાં જોઇએ. એમાં એવો વિચાર નકામો થઇ પડશે કે, આ લખાણ અસલી બીનાથી વેગળું જાય છે. જો આ વિષય પેગમ્બરીના પરિણામ ઉપર અતિ સખતાઇ સાથ સંકુચિત રખાય તો તેને વાંચતી વખતી સ્વઇચ્છાઓ અને જુસ્સાઓથી વેગળા પડી જઇ મથાળાંના વિશાળ ચક્રને અતિ સંભાળપૂર્વક પકડી રાખવું પડશે.

લખવાનો ખુલાસો એજ કે, આપનુ પવિત્ર કાર્ય તે ઇસ્લામ છે. અને ઇસ્લામનું શિક્ષણ તેમજ પરિણામો લખાણનાં થોડાં ચુંટી લીધેલ પ્રકરણોમાં સમાવેશ કરી શકાય છે. દાખલા તરીકે બાબુલ અકાયદ (શ્રદ્ધાના પ્રકરણો)માં તૌહિદ (અદ્વૈતમત) છે. કારણ કે તાહિદ ખુલ્લી ઇબાદત અને શ્રદ્ધાનો આત્મા છે. તૌહિદને પકડી લેવી એજ સવં બીમારીઓનો એકલો ઇલાજ છે. અને જો પ્રવિણતાની છાપથી ભાગ્યશાળી થાય તો એ પછી શ્રદ્ધાઓનું તુમાર સંકોચાઇ તદન ટુંકુ થઇ જાય છે. અને એ કહેવું અયોગ્ય નથી કે, બીજી શ્રદ્ધાઓથી તે છુટું પડી જાય છે. આ જગ્યાએ એવી શંકાને સ્થાન મળવો ન જોઇએ કે પેગમ્બરીથી ઇન્કાર થઇ શકે છે. પેગમ્બરીએ ઓળખાણનું કારણ અને મેળાપની સીડી રૂપ છે. એજ ન હોય તો તૌહિદની મારફત કયાં? અને તેની જાત સાથ એકત્ર થઇ મળી જવાનું કેવું? અહીં મતલબ મહતાની આસ્થાઓ સાથ જરૂરની છે. અને ખરેખર; તૌહિદની પ્રવિણતા

[illegible] ચલાવે તેઓ પણ અમલ કરી શકતી નથી.

ક્રિશ્ચિયાનિટીની અંદર પણ એની પાસે પાદરીનાજ કાય-દાઓ છે. માટે તે ઠીક પણ સ્ત્રીઓનું નામ દુનિયાં હમેશ માટે [illegible] રાખવામાં આવ્યું નથી. અને તે નામ દુનિયાના પાના ઉપર પોતાના પતિના નામથી બદલીનું થઇ પડે છે. ઇ. સ. ૫૮૬ મા એક ગંજાવર સભા સ્ત્રીના શરીરમાં આત્મા છે કે નથી એ વિષય ઉપર વિચાર ચલાવવા ભરવામાં આવી હતી. આ સભાએ છેવટનો ઠરાવ કર્યો તે એજ હતો કે, એ જાતિ મનુષ્ય-જાતિમાં દાખલ છે, પણ તેના જીવનનો હેતુ પતિ સેવા વિના બીજું કશું નથી.

અરબ જે પાછળથી ઇસ્લામનો પોષક થયો તેની ઇસ્લામ અગાઉ સ્ત્રીઓ સાથની જે વર્તણુંક હતી તે એજ કે, તેઓનો વાર-સાઇમાં કશો હક આપવામાં આવતો ન હતો, લોકો પોતાની સ્ત્રીઓની અદલાબદલી લાંબી મુદત માટે કરી લેતા હતા. થોડા પુરૂષો એકજ સ્ત્રી સાથ વ્યભિચાર કરી શકતા હતા. પીતાના મરણ પછી તેના પુત્રોમાં બીજી વસ્તુઓ પેઠે તેની સ્ત્રીઓ પણ વારસાઇમાં વહેંચાતી હતી. પતિના મરણ પછી તે પતિના વારસો તેણીને લગ્ન કરવાની રજા કાંઇક રૂપીઆ લઇ આપતા હતા. પણ આ સર્વ અવ્યવસ્થિત સ્થિતીનો નાશ કુરાન શરીફે કર્યો. તેણે સર્વથી પહેલાં બતલાવ્યું કે, સ્ત્રી ઘરસંસાર માટે પુરૂષના એક ખાસ ભાગરૂપ છે. "તમારા જીવનમાંથી સ્ત્રીઓને તમારી શાન્તી અને આરામ માટે પેદા કરવામાં આવી છે." એ પછી ફરમાવ્યું સ્ત્રી પુરૂષ બરાબરના મિત્રો છે. "તેઓ તમારી ખુબ-સુરતી હોઇ, તમે તેણીની ખુબસુરતી રૂપ છો."

સગાઇમાં બન્નેનો એકજ રૂત્બો રાખવામાં આવ્યો. દાખલા તરીકે જેમ મા, બાપ, ભાઇ, બ્હેન, કાકા, ફુઇનો એક સરખો રૂત્બો છે.

"માતા પિતા સાથ સારી વર્તણુંક ચલાવો" (બન્નેનો દરજ્જો એક સરખો રાખવામાં આવ્યો છે.)

રોમન અને હિન્દુ લૉકે, સ્ત્રીની સર્વ માલમીલકત તે તેના પતિની થઇ પડે છે, તેના મુકાબલામાં કુરાન શરીફનો હુકમ છે કે, "પુરૂષનો હોઇ, સ્ત્રીનો સ્ત્રી માટેજ છે."

વારસાઇથી દુર કરવાના રિવાજનો અટકાવ એવી રીતે કર્યો કે, "વારસાઇમાં સ્ત્રી પુરૂષ બન્ને હકદાર છે."

બાળકીઓને મારી નાંખવાના રિવાજનો અટકાવ કર્યો.

"જીવતી દાટી દેવામાં આવેલ (બાળકીઓને) પુછવામાં આવશે કે, તેઓને કયા ગુનાહ માટે મારી નાંખવામાં આવી છે."

દરરોજના [illegible] સ્ત્રીઓ સાથ જે મહેરબાની અને મહોબ્બત, [illegible] અને સમાનતા સાથ વર્તણુંક ચલાવવી જોઇએ તે [illegible] સમજાવવામાં આવ્યું છે.

"સ્ત્રીઓ સાથ સારી વર્તણુંક ચલાવો."

વ્યભિચારના સંબંધમાં સર્વથી વધુ ભયંકર મસાલો તલાક [illegible] ક્રિશ્ચિયાનિટીમાં જે [illegible] છે તે એજ કે એજ [illegible] વિના [illegible] કોઇ પણ સ્થિતિમાં સ્ત્રીને તલાક આપી શકાતી [illegible] અને તે એજ કે સ્ત્રીના હકમાં [illegible] સાબેતી હોવી [illegible]

[illegible] આ [illegible] સમયમાં યુરોપમાં સૈંકડો [illegible] બનાવો લેખવામાં આવે છે. [illegible] પુરૂષો કોર્ટોમાં જઇ પોતાની સ્ત્રીથી જુદા છેડા કરવાના હેતુથી પોતાની સ્ત્રી ઉપરના નાલાયક આરોપોની સાબેતીઓ રજુ કરે છે. અને તેની ખાત્રી આપનાર સાક્ષીઓ રજુ કરવામાં આવે છે, [illegible] આપી તેની સાબેતીની કોશેશ કરવામાં આવે છે. જો તેની સ્ત્રી કરતાં વધુ સૌંદર્યવાન સ્ત્રી કોઇ તેના હાથે ચઢી જાય તો આગલી સ્ત્રીને તલાક આપવામાં તેઓનો અટકાવ કોઇ કરી શકતું નથી.

પણ ઇસ્લામે આ સખત ગાંઠ જેવી સુંદરતા અને સરળતા સાથ છોડી છે તેના પ્રતાપે સર્વ બેહયાઇઓ અને જુલ્માટનો નાશ થતા પામ્યો.

પહેલાં તો કુરાન શરીફે જુદી જુદી સ્થિતીઓમાં સમજાવ્યું કે સ્ત્રી પુરૂષો વચ્ચે ફક્ત મીથુન માટેનોજ સંબંધ નથી પણ [illegible] રબાની અને મહોબ્બત માટેનો છે.

સ્ત્રી પુરૂષની માંહો માંહેની તકરાર માટે ધૈર્યતાનું શિક્ષણ આપી સ્ત્રીની ખરાબ ચાલનો ઇલાજ બતાવ્યો. એટલું છતાં પણ સુલેહ અને મેળાપની આશા ફોકટ જાય તો કોમને વચ્ચે પડવાને હુકમ કર્યો.

"જો જુદાઇ અને તકરારનો ડર હોય તો કેટલાએક પુરૂષે પતિ તરફના આગેવાન તરીકે અને કેટલાક સ્ત્રી તરફના મળી એક બીજામાં સુલેહ કરાવવાની કોશેશ કરવી."

જ્યારે આ સર્વ બાબતો નિષ્ફળ નિવડે ત્યારે લાચારીએ તલાક આપવા માટેનો પુરૂષને હુકમ કર્યો. એટલું છતાં પણ વધુ છુટછાટ આપવામાં આવી કે દરેક માહીને પુરૂષને એક તલાક આપવાનો હુકમ કર્યો, જેથી ત્રણ માસ સુધી તેને વિચાર [illegible] વવાનો મોકો મળી શકે. તેમ કદાચ સ્ત્રી પણ પોતાની [illegible] અને વર્તણુંકમાં યોગ્ય સુધારો કરી શકે. એ પછી ધમકી આપ-વામાં આવી કે, જો તમોએ સમજ્યા વિના મોટી તલાક આપી તો પછી તે જ્યાં સુધી બીજી જગ્યાએ નિકાહ ન કરે તેમ તે પછી તે તલાક આપે નહિ અથવા મરણ ન પામે ત્યાં સુધી તેની સાથે તમને નિકાહ કરવાનો હક નથી.

એ ઉપરાંત તેને માટે ઇદ્દત મુકરર કરવામાં આવી. જો તે હમલથી હોય તો બચ્ચું પેદા થયા પછી અને નહિ તો ચાર માસ દસ દિવસની મુદત ઇદ્દતની રાખવામાં આવી. આ સમય દરમ્યાન પતિએ સ્ત્રીને ખોરાકી પોષાકી આપવી. એ મુદત દરમ્યાન સ્ત્રી પોતાનો યોગ્ય પતિ પસંદ કરી શકે છે. મહેર મુકરર કીધી તે એટલાજ માટે કે જો ખુદા ન કરે ને એવો મોકો આવીજ જાય તો કેટલોક વખત આરામ સાથ પસાર કરવા તેની પાસે કેટલાક રૂપીઆ હોવા જોઇએ.

શું એથી વધુ કોઇ પણ તત્વજ્ઞાની અથવા ધારાશાસ્ત્રી સ્ત્રીઓ માટે ઉત્તમ કાયદાઓ ઘડી શકે છે? શું ઇસ્લામ વિના કોઇ બીજા ધર્મની અંદર દયા અને છુટછાટનો એથી ઉત્તમ દાખલો મળી શકે છે?

ગુલામીનો રિવાજ તમામ સુધરેલા દેશો જેવા કે, હિન્દુસ્તાન, ચીન, મીસર, રોમ, ઇરાન વીગેરેમાં [illegible] ગુલામગીરીનો આવતો હતો. [illegible] અટકાવ. (અ૦) [illegible] પણ આ [illegible] કશું કર્યું નથી. પણ [illegible] મદદ [illegible] [illegible]

જુનું અને જાણીતું મથક.

હાર્ડવેર, શીપ ચેન્ડલર, મીલ અને રેલવે સ્ટોર વગેરે.

વ્યાજબી ભાવ અને નવો માલ.

સુખ્ય.

ચીકુઇન, એકસપાન્ડેડ મેટલ, દરેક જાતની દરેક સાઇઝની હાથ છાપ સીમેટ, તાંબાની, પીતળની, સ્ટીલની, લાખડની તારની જાળીઓ વગેરે વગેરે.

ગુલામહુસેન શેખ અબદુલ કૈયુમ.
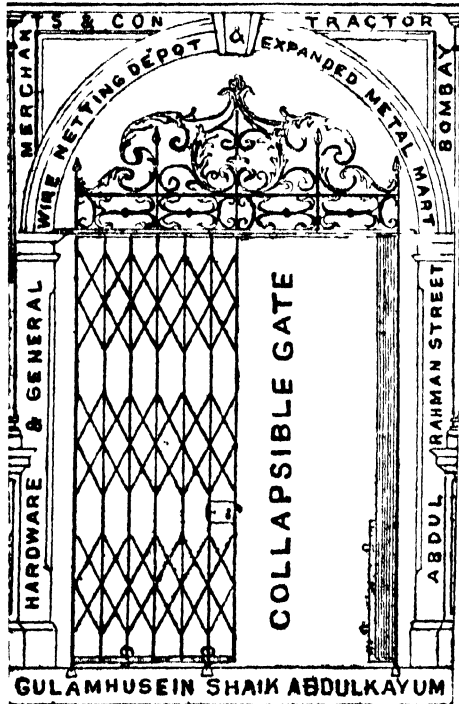
એસબેસ્ટોસ, સીમેટના પતરાં તથા ટાઇલ્સ વગેરે એસ્બેસ્ટોસ પેકીંગ, રેડ જોઇંટીગ વગેરે

સકસન, આરમર, રબર, ગેલવેનાઇઝ, કોપર અને સીસાની પાઇપો તેમજ ટીન પ્લેટ, રંગ, સફેદો, તેલ, ટરપેન્ટાઇન, લીનસીડ ઓઇલ, ચુલા વગેરે જથાબંધ તથા છુટક માલ મળશે. ભાવ તાલ માટે લખો અગર પુછો.

ટેલીગ્રાફ સેફટીગેટ.

ટેલીફોન ૨૯૩૨

૨૮૧-૨૮૩ અબદુલ રેહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબઇ.

Lakshmi Art, Bombay

મોહનલાલ એન્ડ કાં, ઝવેરી, ૧૯૫-૯૭, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ટેલીફોન નાં. ૧૭૯૫.

... ઉપર ઉપકાર કરવો તે તેના જીવનનો આદેશ હતો. ગરી-
બો ગરીબ માણસ તેને રસ્તામાં ... તેને શાન્તી અને
... તે સાંભળીને ખુશાલ હતો, પોતાને ગમે તેવું
... કામ ... તેની પણ તે તેવા વખતમાં દરકાર ન કરતો
તો પછી ... ખુશીપતી સુવાનનું મન તે કેમ મુકી શકે, તે
તથા ફતેમહમદ ...ના મોટા કોચ ઉપર બેઠા, બન્નેના હૃદ-
યો ધડકવા લાગ્યા અબદુરરહેમાન પ્રત્યે પ્રેમનો આવેશ થવા લાગ્યો
પરોણાઓ વીદાય થઇ રહ્યા પછી અબદુરરહેમાન શેઠ જ્યાં અબદુલ
તેમજ ફતેમહમદ બેઠા હતા ત્યાં આવ્યા હસ્તા ચેહરે માફ કરજો
સાહેબ આપને અગવડ તો નથી થઇને, થઇ હોઇ તો પણ શાન્ત
પ્રકૃતીનો અબદુલ કયાં હા કહે તેમ હતો તેણે પણ તેવીજ હસ્તા
ચેહરાથી નહી સાહેબ આપ સુખેથી જે કામ હોઇ તે આટોપી લ્યો,
જો કામ નથી ખલાસ થયું ચાલો ઉપર બેસીએ. આ તમારો
... છે કે "અબદુલ પોતાના જોડે પોતાના નાહના ભુચ્ચાને
લઇ ગએલ હતો. ત્રણે જણા ઉપરના ભાગના આલીશાન રૂમમાં
ગયા. ઇલેકટ્રીક લાઇટ અને પંખાની કમી નહતી. તેનો છુટથી
ઉપયોગ થયો થોડા વખતમાં એક માણસ ફરૂટ આઇસક્રીમ વગેરે
લઇ આવ્યો ત્રણે જણાએ તેને ઇનસાફ આપ્યો. વાતની શરૂ-
આત કરતાં આપણા અબદુરરહેમાન શેઠ બોલ્યા ભાઈ અબદુલ
તમારો કોઇ સુલેમાન નામે સ્નેહી હતો.

અને જેને તમોએ તથા ભાઈ ફતેમહમદ નવી જીંદગી આપી
મોટા ઉપકાર કર્યો છે, બન્ને જણાં ચમકયા કાંઇક વીચારમાં પડયા,
સુલેમાનના નામે બન્નેને ચોંકાવ્યા, વાંચક આપણી વાર્તાનો
નાયક સુલેમાન ઇસ્પીતાલમાંથી નીકળવા પછી તેને જે જે વીચારો
આવી દુનીયા સ્વાર્થી દેખાણી અને તે પછી તેને જે એક રસ્તો
સુઝેલો હતો તે કોઇને પણ કહેવા વગર દેશાટણ કરવાનો હતો, તે
પોતાના મીત્રોને પણ ખબર આપવા વગર એકાએક આફ્રીકાના
ડેલગેઓઆ બંદર તરફ રવાના થઇ ગયો. તે વાતને આજ ૧૨
વર્ષ થવા આવ્યા દરમ્યાન મુદતમાં તેના કથા સમાચાર નહતા
થોડા વખત પહેલા એવી અફવા ઉડી હતી કે સુલેમાન નામે
કોઈ માણુસ આફ્રીકામાં મરણ પામેલ છે. અબદુલ અને ફતેમ-
હમદ આ ખબર સાંભળી દીલગીર થયા હતા પણ તે પછી વખતના
પેહલા સાથે વાત વીસમરણ થઇ હતી અને ૧૨ વર્ષ પછી તો
સુલેમાનના નામનું સ્મરણ કે સ્થાન પણ તેના હૃદયમાં કયાંથી રહે,
અબદુરરહેમાન શેઠના શબ્દોને બન્નેને ચોંકાવ્યા. અબદુલ અબદુર-
રહેમાનના ચેહરા સામે ટીકવા લાગ્યો તેને લાગ્યું કે પ્રવાસી થએલ
સુલેમાનની સાક્ષાત જીવતી જાગતી મુર્તી અબદુરરહેમાન કાં ન હોઈ
તે તેના ચેહરા સામે ટીકવા લાગ્યો. તેવામાં અબદુરરહેમાન ઉભો
થયો, એક અમુલ્ય હીરાનો હાર પોતાની પાકીટમાંથી કાઢી અબ-
દુલ નાહના ભુચ્ચાના ગળામાં નાંખ્યો, અને તેને ઉપાડી
હજારો કોટી કરી કહેવા લાગ્યો કે ભાઇ અબદુલ તમે તથા ભાઈ
ફતેમહમદ મારી જીંદગી બચાવી છે મારૂં સર્વસ્વ ગયું હતું પણ
મારા ભાગ્ય કોઇ લઇ ગયું નહતું તમારા મનની શંકા દુર કરો તે
અબદુરરહેમાન તેજ તમારો એક વખતનો સ્નેહી નહી તમારો
બન્નેનો જીંદગી પ્રયત્નનો રૂણી સુલેમાનજ છું તેમ કહી સુલેમાન
અબદુલ તેમજ ફતેમહમદને ભેટી પડયો, હર્ષના આંસુ પ્રત્યેકની
આંખમાંથી ટપકી પડયા.

થોડી વખત કોઈ કાંઇ બોલી શકયું નહી. પ્રત્યેકનો હૈયાઓ
નાગગળીત થયા હતા પછી અબદુલે પુછયું ભાઇ તમો ગયા
પછી એક પત્ર પણ નહી અમો તો તમને સુલેમાનજ ધારતા હતા,
હા ભાઈ તેમજ હતું આ ખબર ખોટી રીતે ફેલાવનારજ હું હતો,
મારે જગતને મોઢું બતાવવું નહતું સ્થિતી ... આવા મારા
ભાગ્ય લેનાર નથી લઇ શકયા અને કુદરત મને સહાય કરશે એવી
મારી શ્રદ્ધા હતી તેનો પાર પડે તોજ દુનીયામાં જાહેર થવું નહી
તો ત્યાંજ દુર દરાજ દેશમાં દેહ પડે તેજ મને ઉત્તમ લાગ્યું,
નસીબદેવી મારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ અને હું લાખોની દોલતનો
ધણી થયો છું મને કુદરતે એટલું આપેલ છે કે જે કહી ખુટે તેમ
નથી એમ કહી તેણે પોતાના એક જવાહીરાતની પેટી ઉઘાડી
જેમાંના ખજાનો પોતાના આ જીંદગી પ્રયત્ન ઉપકાર કરનાર ખરા
સ્નેહીઓને બતાવ્યો. એક ચેક બુક કાઢી એક લાખ રૂપીઆનો
ચેક ફતેમહમદને તેમજ અબદુલના પૈસા તેને ચુકતે આપી દીધા
પોતાના પાસે અઢળક ધનનો ભંડાર છે તેનું એક લીસ્ટ બન્ને
મીત્રોને બતાવ્યું બન્ને વીચારમાં પડયા કે શું આ વાત ખરી છે
આ ભવ્ય સાહેબીનો સુલેમાન ધણી થવા સ્વામી થયો છે બન્ને
વીચારમાં પડયા ઝવરાતની પેટી ખુલી હતી તેમાં એક ચોરખાનું
હતું તે ખોલ્યું એમાંથી એક ચળકતો હીરો અમુલ્ય કીમતનો
નજરે પડયો તેની કીમત એટલી બધી ગણાવી કે બન્ને મીત્રો સુલે-
માનની આ ધન્ય પ્રાપ્તી પાસે ચમકયા શું તેના નસીબની લીલા
ઉપકાર કર્યો વાત રહી ઉપકાર ગણાણો બાકી સર્વે
દેવગતીથી થવાનું હતું તે થયું હીરાનું તેજ એટલે પ્રયત્ન પડવા
લાગ્યું કે બતીઓ ઝાંખી દેખાવા લાગી. ઝવેરાત ચમકવા લાગ્યા
શું અબદુલ તેમજ ફતેમહમદની આંખોથી તે પ્રકાશ ન ખમાયો
આંખો બંધ થઇ હૃદયમાં રમરમાટ થવા લાગ્યો કે હું સુલેમાન
આ કુબેર ભંડારનો સ્વામી થયો છે. શું આ વાત ખરી છે કે ...
સ્વપ્નું જોઇ છે, સુલેમાન પણ તેવીજ સ્થિતિમાં હતો. તેને પણ
લાગ્યું કે શું કુદરતે મને આ બક્ષીશીથી નવાજેલ છે શું હું આ
કુબેર ભંડારનો સ્વામી છું શું આ વાત ખરી છે કે સ્વપ્નું છે
પ્રીય વાંચક શું આ વાત ખરી છે કે સ્વપ્નું પરસ પરસ આની
નીકળવા લાગ્યા. અબદુલ તથા ફતેમહમદના હૃદયો ભણકારનો
શ્વાસ લેતા ફુલવા લાગ્યા કે જો આ વાત ખરી હોય તો મીત્રને
મુબારક થાઓ જો આ વાત સ્વપ્નું હોય તો ઇશ્વર તેને ખરી ઇરાદ
સુલેમાનનું હૃદય પણ તેમજ કહેવા લાગ્યું કે જો આ વાત ખરી
હોય તે મીત્રોનો શું રૂણી છું જેના ગુણોનો બદલો વાળી શકયો
હોય તો તે મુબારક થાઓ, અને જો સ્વપ્નું હોય તો હે પરમાત્મા
તારા ભંડારમાં ખામી નથી તારી શક્તિ અલૌકીક છે, તું તેને સાચું
કરી બતાવજે.

*પીર મુશાયખ (રહે૦)

(પી. અલીમહંમદ ફતેમહંમદ રાજા. મુંબઇ.)

નુરે ઇસ્લામે ખુદા પીર મુશાયખ સાહેબ
શાએ મહેફીલકી શમા પીર મુશાયખ સાહેબ. ૧.

મીટ ગયે ઉલ્ફતે મહેબુબે ખુદામેં અયસે
બન ગયે નક્શે ફના પીર મુશાયખ સાહેબ. ૨.

જલ્વાગર હો ગયા ગુજરાતમેં નુરે ઇસ્લામ
જબ હુએ જલ્વા નુમા પીર મુશાયખ સાહેબ ૩

ચાર યારોને મહંમ્મદ કે થે પૈરવ દીલસે
પંજે તન પરચે ફીદા પીર મુશાયખ સાહેબ. ૪.

મસ્ઝયે શેખમેં હસ્તીકો મીટાકર અપની
હો ગયે મહવે બકા પીર મુશાયખ સાહેબ. ૫.

સુરતે આઇના હેરાન રહી ચશ્મે જહાં
પૈકરે નુરાને સફા પીર મુશાયખ સાહેબ. ૬.

આપકે હુસ્ને વીલાયતપે શાહે કીશવરે ખુલ્ક
હૈ ફીદા ખલ્કે ખુદા પીર મુશાયખ સાહેબ. ૭.

સુન કે અબ આપકી કયું કરહો પ્યાંએ, "ઐયુબ"
કેહેં મકબુલે ખુદા પીર મુશાયખ સાહેબ. ૮.

સને હી. આઠસો પચાસની નજદીકમાં, પીર કબીરૂદીન અને બીજા પીરોએ, હીંદુઓના કેટલાંક ટોળાંઓને દીને ઇસ્લામનો બોધ કરી, તેઓને ઇસ્લામના સર્વોતમ રસ્તે ચઢાવ્યાં હતાં, કે જે ટોળાંઓ અને તેમના વંશ આજ સુધી મુમનાઓના નામે ઓળખાય છે. મજકુર ટોળાઓનો એતેકાદ કુફરપણાપર એટલો તો મજબુત હતો કે જેથી તેઓને એકાએક કામીલવા પુરેપુરા ઇસ્લામી બનાવવા એ એક મહાન મુશ્કેલ કામ હતું. આથી પીર કબીરૂદીન સાહેબે દીન બદીન તેઓને ઇસ્લામી ધર્મના ચંદ રસમોથી વાકીફ કરીને ધીમે ધીમે કુફરપણાની અનેક બાબતો નાબુદ કરતા આવ્યાં. પીર કબીરૂદીન પછી તેમના સીલસીલામાં વરતજ કોઇ કામીલ મુરશદ નહીં થવાથી તે ટોળાંઓ પોતાને હાસીલ થએલ ઇસ્લામી રાહોરસમ પાછાં તજી દેવા અને દીવસે દીવસે ગુમરાહ થવાં લાગ્યાં. પણ ખુદાવંદે આલમની કુદરત ન્યારી છે, તેને સેંકડો સંકટો એક પળમાં દાબી દઇને ફઝલ કરતાં કંઇ વાર થતી નથી. પીર કબીરૂદીનનાં બાદ તેમના સીલસીલામાં આસરે બસોં પચીસ વર્ષે ગુજરાતનાં જંતરાળ ગામમાં પીર મુશાયખ (રહે.) નો જન્મ, તા. ૧૪ માહે રબ્બીઉલ આખર સને હી. ૧૦૯૦ માં થયો, એવું પી. મુશાયખ (રહે.)ની લખેલ કીતાબ નામે "નુરનામા"થી જાહેર થાય છે. ઉપરાંત પીર મુશાયખ સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે હું નવ વર્ષનો હતો ત્યારે મારા વાલીદે બુઝુર્ગ વાર પીર ફાઝલશાહ સાહેબ આ દુન્યાએ ના પાએદારથી રહેલત ફરમાવી હતી, અને બાળવયમાં મને આયતીમીનો દાગ અતિ દુઃખદાયક થઇ પડયો હતો. તેથી પણ વધુ અફસોસ તો એ હતો કે મારી ઉમર વીસ વર્ષની થઇ છતાં પણ મને કોઇ જાતનું જ્ઞાન કે ઇલમ હાસીલ નહોતું થયું, વળી મારા મુરીદો કે જેમને મારા બુઝર્ગોએ રાહે ઇસ્લામપર લાવ્યાં હતાં, તેઓની જે હાલત બરેલી હાલતે જોઇ મને ઘણું લાગી આવતું હતું. ટુંકમાં તેઓની જે હાલત મદાડવા અને તેઓના દીલને કુફ્રના અંધકારથી બચાવીને નુરે ઇસ્લામથી રોશન કરવાનો ખ્યાલ ઉપજતાં મને ઇલમ હાસીલ કરવાનો અતિશય હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. પણ એ તો સૌ કોઇ જાણતા હશે કે બાળકને જેમ શીખવીએ તેમ તે જલદી શીખે છે તેથીજ બાળવય, તાલીમો તરબીયત પ્રાપ્ત કરવાનો, એક ઉમદા વખત ગણાય છે. અફસોસ અત્યારે તો આ કીંમતી તક એટલે મારૂં બચપણ તો પસારજ થઇ ગયું હતું, અને વીસ વર્ષની મારી ઉમ્મર થવાથી મને ઇલમ મેળવવાને ઘણું અગવડ અને મુશ્કેલ ભરેલું થઇ પડયું. વળી વારંવાર ખ્યાલ આવતો હતો કે ફક્ત સાંભળેલી દીનની વાતો મારા મુરીદોને બતાવીને તેને દીનનું નામ આપવું તે ઠીક ગણાશે નહી. જો કે મારી હૈયાતીમાં તો હું મારા મુરીદોને બનતી મહેનતે ઇસ્લામપર સાબીત કદમ અને કાયમ રાખીશ, પણ તેઓને કીતાબો લખી નહીં આપું તો તેઓને મારા બાદ ઇસ્લામના ખરા રસ્તે કોણ દોરશે! એ વિચારનો પણ મને ઘણો ખેદ થતો, અંતે હું બારગાહે રબ્બુલ આલમીનમાં ઘણી આજીજી ઇનકી સારી મીન્નત ગુજારી અને ખરા અંતઃકરણથી દુઆ માગીને કહ્યું કે એ ખુદાવંદે કારસાઝ, મુજનાચીઝ ઉપર તું પોતાના લુત્ફો કરમની એક નજર કર અને તારા હબીબ હઝરત મહમ્મદ (સ૦) ની તુફેલથી મારા મુશાયખ જેવા નામને, ઇલમની ખુબી અતાકર તેમજ મારી નેક ઉમ્મીદને સફળ કર. વળી જે રાત્રે ખુદાની જનાબમાં મેં, નેક દુઆ માંગી હતી, તેજ રાત્રે મને હ૦ મહમ્મદ (સ૦) નો દીદાર થયો. આપનો ચહેરો મુબારક જેવો કીતાબોથી મેં સાંભળ્યો હતો તેવોજ દીઠો, પછી હ૦ મહમ્મદ (સ૦) ખુશ ચહેરે મારી પાસે આવી પોતાની લબે મુબારીક મારી લબથી મેળવી મને દુઆ દીધી. પ્રભાતમાં ઉઠતાંજ મને તેની તાસીર માલમ પડી અને મારૂં મ્હોડું એવું શીરીન થઇ ગયું કે કેટલાક દિવસો સુધી મને કોઇ પણ પ્રકારની મીઠી વસ્તુ ચાખવા વટીક પણ ખ્યાલ થયો ન હતો. દોલતે ઇલમથી હું માલામાલ થઇ ગયો અને ગમે તેવો બદ દીન અગર મારી પાસે આવે તો હું તેને ખરા દીને ઇસ્લામનો રસ્તો બતાવું એવી ઇલમની તાકત ખુદાપાકના અલતાફો કરમથી મને હાસીલ થઇ. આ ઉપરાંત ખુદ પી. મુશાયખ (રહે૦) "નુરનામા"મા નીચે મુજબ અબીયાત ફરમાવી છેઃ—

"બદ દીન કબી મુજ પાસ ન આવે,
આકીદા ઢુંઢનેકો સહી કર લાવે.

તે કરમ રે અલ્લા કુફર ઓસકા જાવે.
દીનકી રાહ વે સહી રે પાવે.

પીછે હોવે શરાવક હિંદુ કે મીથારી,
કે હોવે મુનાફક ટોળી મુમનો કેરી.

કે હોવે ઓસે મલીયા, દીનકા રે ચોર,
તો કુફર ભી ઓસકા, તોડુ રે ઓ તોર.

કબી શીઆ મઝહબ કાજ, મુજ પાસ આવે,
તો સુન્ની હો કેરી રાહ વો પાવે.

ઇતની સમજ હે મુજ માહી.
વે નબીકી દોસ્તી મુજમુરે નાહી."

* મુમના કોમને મુસલમાન બનાવનાર.

જ્યારે પી. મુશાયખ (રહે૦) પોતાનાં હ૦ મહમ્મદ (સ૦) ની સુરતની સુરતનું ઇલ્મ લેયું ત્યારે લોકોને ઇસ્લામનો બોધ કરવા લાગ્યાં અને પોતાના મુરીદોને, કુફરપણાના ખોટા એતે કાહોથી દુર રહેવાની નસીહતો કીધી. અને હી. ૧૦૯૨ માં આપે ગુજરાતી ભાષામાં કીતાબો લખવાની શરૂઆત કરી. કારણ કે તે વખતે પોતાનાં મુરીદો, ગુજરાતી સિવાય બીજી કોઇ પણ પ્રકારની કેળવણી જેવી રીતે ઉર્દુ, ફારસી, અરબીથી નાવાકીફ હતાં. આપે લખેલ કીતાબોનો કાગળ તે વખતે આશરે ચૌદ મણનો અંદાજ છે અને તે કીતાબો તફસીર, હદીસ, ફીકાહ, તવારીખ વી. મોતેબર દીની કીતાબોનો ઘણો ખરો તરજુમો છે. ઉપરાંત કેટલીક નસીહતો, તસવ્વુફ ઇત્યાદિની બાબદો આપે ખુલાસાવાર લખી છે. આપે લખેલ કીતાબોમાંની મોતેબર કીતાબો ફીકાહ તેમજ ઇમાનની ફસલો, જંગનામા, નુરનામા, મેઅરાજનામા, ખુલફાએ રાશદીન વી. નામથી મશહુરો માફક છે. વળી હ. પી. મુશાયખ (રહે૦) બાતીલ અને હક વિષેની બાબદો જુદી જુદી કરી નાંખી જેથી પોતાના કેટલાક જાહીલ મુરીદોના દીલપર દીને ઇસ્લામથી ઉલટા વિચારો ગાલીબ થયાં તેમજ તેઓ હ. પી. મુશાયખ (રહે૦) ના દુશ્મન બન્યાં. છતાં પણ આપ સાહેબે તેઓમાંના કોઇની પણ દરકાર ન કરતાં બાતીલ ને બાતીલ તથા હક્કને હક્કજ બતાવ્યું જેના પરિણામે કેટલાંક મુરીદોને તેવું પસંદ નહી પડવાથી તેઓ આપ સાહેબથી વીખુટા પડયાં, અશું જ છે છે કે ખુદા જેને ગુમ રાહ કરે તેને કોઇ સુધારનાર નથી. હ. પી મુશાયખ (રહે૦) સુન્નત જમાત અને હનફી મઝહબના હતા, તેમજ આપની લખેલ કીતાબો પણ સરે બતાવે અને કંજને અનુસરતી છે, છતાં કેટલાંક ગુમરાહ લોકો જાણવા છતાં આ દુન્યાવી દુનમાં, મોટાઈની વલણમાં પી. મુશાયખને તેથી વિરૂદ્ધ બતાવીને પોતાના ફરેબી કર્તવ્યોની તરકી કરવામાં પોતાની આબરૂ વધે છે એવું સમજે છે તે જોઇને કલમની વધુ લખવાની લાલચ નહીં રોકાવી શકવા ટુંકમાં એટલુંજ લખવું પડે છે કે ખુદાપાક તેવા ગુમરાહોની જે હાલત ગારત કરે, તેમને નેક હીદાયત આપશે, દીને ઇસ્લામના ખરા રસ્તાપર લાવે, તેમને સૂર્યપર ધુળ નાખવાની કોશીશમાં, તેજ ધુળને પોતાની આંખોમાં જગ્યા આપવાના બેહુદ લોભીયા લાભથી અટકાવે તેમજ તેમને પી. મુશાયખ (રહે૦)ની લખેલ કીતાબ નામે ખુલફાએ રાશદીનના બ્યાન આઠત્રીસમાંની સૈયદના અબુબકર સીદીક (રદી.) ખલીફ અવ્વલની તારીફમાં નીચે મુજબ બૈતોને માનવાની નેક તોફીક આપે.

> " સુનો અબુબકર રઝી અલ્લા અનહો કહીયે,
> યે યાર ગાર નબીજી કેરે રે લહીયે.
> યે ખલીફે નબીજી કેરે રે જાનો,
> અબુબકર રઝીઅલ્લા અનહો પેછાનો.
> યા ઇલાહી આલમીન કરમ તું કીજે,
> રબ હમકુ તોફીક નેક તું દીજે.
> સો મૈં ભી ઔર સબ મુસલમાના,
> તું કરમ સુ ઇલાહી કર નેક રે શાના.
> હમ તાબે હોવે સીદદીક અકબર કેરે,
> તેરે કરમ સુહમ હવી હવાર અનુકેરે.
> સીદદીક કી મહોબત દલ હમારે આવે,
> હે ઉમ્મીદકે તોફીક બોત એ સીતો દીલાવે.
> યા ઇલાહી આલમીન કર કરમ તુ તેરા,
> બોલ દુવા હો કેરા, કર કબુલ સવેરા.
> સુનો દીનકે ભાઇ હોવો સુન્નત જમાવા,
> સો એસી એ દીનકી સુન સુન બાતા.
> કે ચાર યારી હોઇયે, એસા અકીદા કરના,
> સો ખુલફાયે રાશદીન સુનેહ મન ધરના.
> સહી ચારરે ખલીફે, યાર ન બીજી હો કેરે,
> એ ખુલફાયે રાશદીન ભુલો નેહસુ સવેરે."

—— ——

વળી પી. મુશાયખ (રહે.) ની દપ્તરમાં કેટલીક કરામતો જાહેર થયેલ છે. દાખલા તરીકે એક સમયે, દખણ જીલ્લાનાં સોલાપુર-શહેરમાં આપ ગયા હતા તે વખતે દીલ્હીના બાદશાહ ઔરંગઝેબનું લશકર બીજાપુરના રાજાપર કુચ કરવાની તૈયારીમાં હતું. બીજે દીવસે લશ્કરે ત્યાં કુચ કરી ત્યારે પી. મુશાયખ સાહેબ પણ લશ્કરની સાથે રવાના થયાં. લશ્કરી સીપાઇયો આપને ફકીરના નામથી સંબોધતા હતાં. અને ફકીરનાજ નામથી આપ લશ્કરમાં મશહુર થયાં. જ્યારે બીજાપુરપર ઘેરો નાખ્યો અને લડાઇ ચાલુ થઇ ત્યારે કેટલાંક સરદારો પી. મુશાયખ (રહે.) પાસે આવીને બસારત આપી અને બીજાપુરની ફતેહ માટે પુછયું. આપે તેમને સાંભળી મુજબ ઝીલકાદ માસની તા. ચોથીએ ઔરંગઝેબના લશ્કરે બીજાપુરની

દુખો! દિખાવ? પરખો પરખાવ?

સ્વાદીષ્ટ અને સુગંધીદાર ચટણી. રસાયણ શાસ્ત્રના આધારે બનાવવામાં આવે છે.

જેઓ એક વખત અમારી ચટની ખાય છે તેઓ બીજી વખતે બીજી ચટની તરફ નજર કરતા નથી. માલ સારો અને સસ્તો. એક વખત મંગાવી ખાતરી કરો.

દરેક જાતના અત્તર, તેલ, મુરબ્બા, ગુલાબજળ કેવડો વગેરે દુર હમેશા અમારે ત્યાં તૈયાર મળે છે.

લખો—એમ. ડી. મુનસી બ્રધર્સ.
ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

ફતેહ મેળવી અને ત્યાંના બાદશાહ સીકંદરને કેદ પકડયો, અને પી. મુશાયખ (રહે.) ની કામીલ ફકીરના નામથી, ઔરંગઝેબ બાદશાહની સન્મુખ વળી શોહરત થઇ તથા સર્વે લશ્કરી આમુ-સોએ જાણી લીધું કે આ કામીલ ફકીરની દુઆના પ્રતાપે અમને કામયાબી મળી. વળી એકવાર ફરીથી પી. મુશાયખ (રહે.) તે સરદારોને બશારત આપી અને પોતાની કરામત જાહેર કરી કહ્યું કે ઔરંગઝેબનું લશ્કર તા ૨૪ માહે જીલકાદ સને હી. ૧૦૯૮ ના દીને; ગોલકોંડાના રાજ્યપર લડાઇમાં કામયાબ અને ફતેહમંદ નીવડશે અને ત્યાં પોતાની સત્તા જમાવશે આ શબ્દો સાંભળી સઘળા સરદારો અચરત પામ્યાં કે અમારો અથવા બાદશાહનો ગોલકોંડાપર ચઢાઇ કરવાનો સ્વપને પણ ખ્યાલ નથી અને અમને ફતેહ કેવી રીતે મળશે એવી વાતો કરવા લાગ્યાં થોડાંક દીવસ વીત્યાબાદ ઔરંગઝેબ સોલાપુર આવી પોતાના લશ્કર અમલદારો સાથે મસલેહત ચલાવી ગોલકોંડાપર ચઢાઇ કરવાનો ઇરાદો જાહેર કર્યો તેથી અમલદારોએ પી. મુશાયખ (રહે.) ની જુબાનીથી ગોલકોંડાની ચઢાઇ વીષે સાંભળ્યું હતું તે પ્રમાણે ઔરંગઝેબનો હુકમ સાંભળતાંજ ઘણા દંગ અને અજાયબ થયા અને પી મુશાયખ (રહે.) તરફથી પ્રથમથી મળેલી ગોલકોંડાની ચઢાઇની ખબર ઔરંગઝેબને જાહેર કરી જેથી ઔરંગઝેબે તરતજ પોતાના માણસો મોકલી પી. મુશાયખ (રહે.) પાસેથી ખબર મંગાવી કે લડાઇમાં કેવી રીતે અને કયારે ફતેહ મળશે. ઉત્તર આપતાં પી. મુશાયખ (રહે૦) ફરમાવ્યું કે બીજાપુરની લડાઇમાં જેવી રીતે સીકંદર કેદ પકડાયો હતો તેવી રીતે ગોલકોંડાનો બાદશાહ અબુલ હસન પણ કેદ પકડાશે અને ફતેહ મળશે. આવો ખુલાસો મળવા બાદ ઔરંગઝેબે ગોલકોંડાપર ચઢાઇ કરી અને ઘેરો નાંખ્યો. જે સમયે વરસાદ બહુ થયો અને ભોગજોગે અનાજની ખુટ તથા ઘોડા વી. મરી જવાથી તેમજ ઔરંગઝેબના એક ખંડીયારાજે મથુરા તરફ બળવો કરવાથી લશ્કરમાં ઘણો ગભરાટ થયો વળી મુખાલીબ લશ્કરની જીત દેખાવા લાગી આથી ઔરંગઝેબે પોતાના લશ્કરને ઘેરો ઉપાડી લઇ પાછા ફરવાનો હુકમ આપ્યો. બશારત-થએલ પ્રમાણે ઔરંગઝેબને ફતેહ નહીં મળવાથી મુશાયખ પી. (રહે૦) બહુજ આજીજીથી ખુદાની જનાબમાં દુઆ માંગી જેથી આપને ફરીથી બશારત થઇ કે તમારા દર્શાવ્યા મુજબના દીનેજ ઔરંગઝેબને ફતેહ મળશે આથી પી· મુશાયખ (રહે૦) ઘેરો ઉપાડી લેવાની ઔરંગઝેબને ના પાડી પણ તેણે માન્યું નહીં. વધુ જણા-વવાં પી. મુશાયખ સાહેબે ફરીથી બશારત થએલ પ્રમાણે ફરમાવ્યું કે થોડીજ વારમાં વરસાદ રહી જશે, તે બાદ ખંડયારાજનો બળવો શાંત થવાની ખબર આવશે અને ત્યાર બાદ અબુલ હસન પણ કિલ્લાની બહાર આવી પનાહ માગશે. આપના આ ફરમાન મુજબ વરસાદ તરતજ બંધ થયો, તેથી ઔરંગઝેબને એવી ખાત્રી થઇ કે જરૂર પી. મુશાયખ સાહેબના ફરમાવ્યા પ્રમાણે ખંડયારાજનો બળવો શાંત થવાની ખબર મળશે. અને અબુલ હસન પણ પનાહ માંગશે. તેથી ઔરંગઝેબ ત્યાં વધુ વાર થોભ્યો બીજે દિવસે મથુરા તરફથી, બળવાખોર ખંડીયું રાજ તાબે થયું છે, એવી ખબર આવી, તેમજ તા. ૨૪ માહે જીલકાદ સને હી. ૧૦૯૮ ના દીને, ઔરંગઝેબના લશ્કરે ગોલકોંડાની ફતેહ મેળવી અને ત્યાંના બાદ-શાહ અબુલ હસનને પણ કેદ પકડયો. પી. મુશાયખ (રહે૦)ની આવી કરામતો જોઇને ઔરંગઝેબ બાદશાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો. અજફુર પી. મુશાયખ (રહે૦), ઇમામ જાફરે સાદીક (રહી.)ની ઓલાદમાંથી હતા અને ચીશતીયા ખાનવાદાના પૈરવ હતા. વળી આપના સીલસીલામાં ખ્વાજા મોઇનુદીન ચીશતી અજમેરી; હસન બસરી વી. મશહુર ઓલીયા અલ્લાહ આપના મુરશદ થએલ છે. પી. મુશાયખ (રહે૦) પોતાની વળી ખરી જીંદગી "ફકીરી" માં ગાળી હતી. તેથીજ કદી શહેરને આપે પોતાના વતન તરીકે જાહેર કર્યું છે. પાછળથી આપ સાહેબે અમદાવાદ શહેરમાં મુકામ કર્યો હતો. આપની વફાત બાદ આપને અમદાવાદની પૂર્વે એક માઇલપર જુના ચાર ટોડા નજીક દફન કરેલ છે, અને આપના મઝ-ફનપર સારી રીતે દરગાહ બાંધવામાં આવી છે. વળી દર વર્ષે મહોરમ માસની વીસ તારીખે ધામધુમથી ઉર્સ ભરાય છે, જે ત્રણ દીવસ સુધી ચાલુ રહે છે. ઉર્સમાં મુઅમન મુરીદો ઉપરાંત બીજા અનેક લોકો શામીલ થાય છે. વખતની તંગીના લીધે આ સઘળો ઉપર લખેલ પી. મુશાયખ (રહે૦) નો અહે-વાલ ટુંકમાંજ લીધો છે. પણ, મોકો મળતો જશે તેમ ખુદાના ફઝલો કરમથી વધુ ખુબીનાં લખીશું. ખુદાવંદ તઆલાથી દુવા માંગીએ છીએ કે તે પોતાની મહેરબાની અને ઇનાયતથી, મને, અને મારા મુઅમન તથા તથા મુસલમાન ભાઇઓને, પી. મુશાયખ (રહે) ના રોઝા મુબા-રકની ઝીયારત નસીબ કરે· (આમીન.)

અશઆર.

હુવા હું મૈં જબસે ગુલામે મુશાયખ,
મેરે દીલ પે હે નકશ નામે મુશાયખ. ૧

ન કયું કહએ મુઅતરકો હો ઇસસે તસકીં,
હકીકત ભરા હે કલા મે મુશાયખ. ૨

શરફ અહમદ-આબાદ કો હે જીનાંપર,
હવા જબસે ઇસમેં ક્યામે મુશાયખ. ૩

શરીઅત, તરીકતકી રાહેં દીખાના,
યેહી હે હકીકતમેં કામે મુશાયખ. ૪

ભરેં અપના દામન દુરે મુદદુઆસે,
ખુલાહે દરે ફયઝે આમે મુશાયખ. ૫

ખુલા સર બમર ઉસમે રાઝે હકીકત,
પીયા શૌકસે જીસને જામે મુશાયખ. ૬

જો ગુજરાતમેં, દીને ઇસલામ ફૈલા,
યે હે સરબસર ફયઝે આમે મુશાયખ. ૭

બના હે યે "મહમદ" મીસલે અયાઝબબ,
ગુલામે મુશાયખ, ગુલામે મુશાયખ. ૮

તોય શું !!!

"ઇસ્લામ"નાં ઇદુલ ફીત્રના અંક માટે રચનાર:—
અકબરઅલી ડી. નુરાની—મુંબઇ.

[હરિગીત છંદ].

કદી બાદશાહત મેળવી, દુનીયા બધીની તોય શું?
કદી મુફલસીમાં જીંદગી, સારી ગુઝારી તોય શું?—૧
સુવાને સારી સેજને, છત્રીપલંગ પર પોઢતાં,
કદી ભોં પર સુવાને માટે, ગોદડી નહિં તોય શું?—૨
ભોજન ભલેરા ભોગવા, મન મગ્ન થઇને મ્હાલતા,
કદી સૂકા ટૂકડા પેટ ભરવાને, નહિં જો તોય શું?—૩
હીરા જડિત મહેલની, માળા અહોનીશ પહેરતા,
કદી ફાટું તુટું વસ્ત્ર પણ, અંગ ઢાંકવા નહિં તોય શું?—૪
સંતોષ રાખીને સદા મન કર, ખુદાની બંદગી;
કે જે થકી ભવ પાર ઉતરી, ઓકબતનુ જીંદગી.—૫
આ ફાની દુનિયા છોડીને, ચાલ્યા જવું છે સહી;
તેમાં અમીરી તોય શું, ને ફકીરી તોય શું—૬

અકબરઅલી ડી. નુરાની.

પશ્ચિમના પેગામ પૂર્વ ઉપર.

પશ્ચિમમાં એક રોશની છે. પશ્ચિમમાં એક નુર છે. પશ્ચિમમાં એક પ્રકાશ છે; કે જેણે સમગ્ર જગતની આંખોને ચકાચુંધ કરી નાખી છે. પશ્ચિમ તરફ દૃષ્ટિ દોડાવો અને તેના ઐતિહાસિક પૃષ્ઠોપર નજર નાખો. અજ્ઞાનતાથી વિદ્યાના ફીટી અને જંગલીપણાથી સુધારાની ધ્વનીઓ એવી રીતે નીકળતી જણાશે કે જાણે કુદરતે તેમનો જામોજ બદલી આપ્યો છે. અને હવે પશ્ચિમથી સૂર્યના ઉદયની ઉમેદ છે અર્થાત એમ કહો કે, અજ્ઞાનતાની ધુંવાધાર ભઠ્ઠીમાં ઉન્નતિની હવાએ એક એવો ઝુંકો માર્યો છે કે, જેથી વિદ્યા-કલાની દબાયલી અગ્નિ એકદમ ભડકો લઇ ઉઠી છે.

પાશ્ચિમાત્ય પ્રજાએ કુદરતને જે નાચો નચાવ્યા છે તે ઘણાજ હેરત ભર્યા છે. અમેરિકા તથા યુરોપના ગલીકુચીઓમાંજ નહિ, બલ્કે ઘરોના ખુણે ખૂણામાં કુદરતની દાસી પોતાનું દાસત્વપણું કરી રહી છે. પાણી તથા અગ્નિના મિલાપે હજારો હાજતોને પુરી કરી આપી છે. વીજળીની શોધ સેંકડો બલ્કે લાખોને હાર્ડવર્ક કરવા તથા રાત્રી દિવસ લોહિનો પસીનો કરતા બચાવ્યા છે મતલબકે, આજ સમયમાં ભૂતાદિ તત્વોની પુજાને પરિપુર્ણતાએ પહોંચાડી આપી છે જગતના જે ભાગમાં તેનું તત્વ ઓછું છે ત્યાં તે ઓછાપણાને પશ્ચિમ પુરૂં કરી શકે છે. જાપાને પોતાના તે કમીપણાને પશ્ચિમથી પુરૂં કર્યું. ચીન તથા બીજા દેશો પણ હાથ પગ પછાડી રહ્યા છે મતલબકે જગતની ઉન્નતિ ઇચ્છનારી પ્રજાઓ પાશ્ચિમને પ્રત્યેક બાબતમાં પોતાનો ઉસ્તાદ માને છે અને અમારૂં પણ એમજ માનવું થાય છે કે તે પ્રજા પોતાનો નાશ કરવાને ચાહતી નથી અથવા તો તે પ્રજા પોતાની હસ્તીને ટકાવી રાખવા માગે છે તેણે કાન ઉંચા કરીને પશ્ચિમનો પેગામ સાંભળવો જોઇએ જો તેણે કાનમાં પુંબડાં નાખી લીધા હોય અને આંખો પર પાટાઓ બાંધી લીધા હોય તો, તેના નાશ માત્ર માત્ર એક ઝટકાનીજ વાર છે, સમયના કોલાહલે એક ઝટકો માર્યો કે તેનું તો ટુકુંજ પતી ગયું. આવો આપઘાત એ પ્રજાને પ્રાપ્ત છે કે જે સમયની હાજતોને નથી ઓળખતી. અથવા તો તેની ગતિના વેગનો અંદાજ ખેંચી શકતી નથી તેવું વહાણ કયાં સુધી પોતાની હસ્તીને ટકાવી શકશે કે જે સમુદ્રનાં મોજાઓની ટક્કરો સામે પોતાનો બચાવ કરવાને અશક્ત છે! હોય તે વહાણના બાપડા ગરીબ મુસાફરોની શી વલે! સમુદ્રમાં તેમના હાડકાં પાસળાંનો તો પત્તો લાગવાનોજ નહિ તો એજ સ્થિતિ પ્રજાઓની છે. જ્યારે કોઇપણ પ્રજા એકવાર જગતની સપાટી પરથી પોતાનો અંત લાવી મુકે છે ત્યારે તેના માટે પુર્નજન્મનો પ્રશ્ન તદ્દન નિરર્થક સાબીત થાય છે એટલે કે તે ફરીથી નતો જગતના તખ્તપર આવે છે તેમ ન તો તે તવારીખના પૃષ્ટોમાં પોતાનું નામ દાખલ કરાવે છે ઇતિહાસો એ બાબતની ગવાહી આપે છે કે જગતની ઉતપત્તીથી લઇ આજદીન સુધીમાં હજારો પ્રજાઓ ઉતપન થઇ અને નષ્ટ થઇ તેના પાણીના પરપોટાની જેમ કાંઇપણ નીશાની રહેવા પામી નહિ અને બીલકુલ સફાચટ મેદાન થઇ ગયું.

આજ સમયમાં પૂર્વ તરફની લગભગ સગળી કોમો જીંદગી તથા મૃત્યુના પ્રશ્નનો નિવેડો કરવામાં રોકાઇ છે. પૂર્વની કેટલીક એવી કોમો પણ છે કે જેને તેના સદ્ભાગ્યે જાગૃત કરી આપી છે; પરંતુ વધુ સંખ્યા એવી કોમોની છે કે જે કુંભકરણની નીદ્રામાં ઉંઘાતી પડી છે અને તે કોમોમાં સૌથી મોટી કોમ તે હીન્દી કોમ છે. બનવા જોગ છે કે કોઇ ઉપલક દ્રષ્ટિ નાંખનાર અમારા આ અભિપ્રાયમાં વધુ પડતાપણું ન દેખાડે અને તેની દ્રષ્ટિમાં હીન્દી કોમમાં જાગૃતિના ચિન્હો દ્રષ્ટિગોચર થતાં હોય. જો તેમ ખરેખર હોય તો તે ઘણુંજ મુબારક! પણ શું કદી કોઇ ઉંઘમાં પડેલા ને મૃત્યુની બીક હોય છે ખરી? તરવારથી તેની ગરદન ઉડાવી દો, તોપણ તેને ખબર વટિકે થશે નહિ, પણ જો અર્ધજાગૃત માણસને છાપરાપર સુવડાવ્યો હોય તો તેને નીચે પડી જવાની પુરેપુરી ધાસ્તી રહે છે. જો તેનાજ પલંગ પાસે કોઇ ઉંડી ગુફા હોય તો તેના હાડકાં વાંસળાનો અંત આવી જાય છે અને કદાચ એ ઘડી માટે તેમ માની પણ લઇએ કે, હીન્દી કોમમાં જાગૃતિના ચીન્હો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તો શું તેથી એ પણ સાબિત થઇ શકે છે કે, તેના અંદર અંદરના ઝઘડાઓ તેના માટે ફાંસીની દોરી નહિ સાબિત થાય!

ખરેખર પૂર્વને પશ્ચિમથી ઘણા પાઠો શીખવાની અવશ્યકતા છે. જો પુર્વ પોતાની જીંદગી ઇચ્છતું હોય તો, તેણે પશ્ચિમનો અવાજ બરાબર લક્ષપુર્વક સાંભળવો જોઇએ અને બહુજ જલદીથી તેનાપર વ્યવહારૂ અમલ કરવો જોઇએ પુર્વની બીજી કોમો પોતાના કાનોમાં ડુચા નાંખી બેઠી હોય તો ભલે જેવી તેની મરજી અમારી પાસે તેને તેના ભાગ્ય પર છોડી દેવા સિવાય બીજો કોઇ ઇલાજજ નથી પણ તેવી રીતે અમો પોતાની હીન્દી કોમને વિસારી કે તજી શકતા નથી આ કોમની કીર્તિ તથા જાહોજલાલી માટે એ વસ્તુની પુરેપુરી આવશ્યકતા છે કે પશ્ચિમનાં સંદેસાને તેના કાનો સુધી પહોંચાડી આપવામાં આવે અને બહુજ ખુલ્લા શબ્દોમાં ભવિષ્ય ભાખી દેવામાં આવે કે, જો તેને જીવવાની ઇચ્છા છે તો જીવતાઓથી જીવન મેળવે અને જો મરીજ જવું હોય તો કબર ખોદી તેમાં પડી રહે.

"કાબા"

ફખરે અરબ ખબર લે !

મશરીક હેયાર અપના, મગરેબ હેયાર અપના
સારે જહામે જલવા હે આશકાર અપના ૧
દુન્યામેં જો ઝમીં હે, મુસલિમ વહાં મકીં હે
કેહદો જહાં નહિ હે ઘર ઓર બાર અપના ૨
ગો અબ જહાંહે અપના સીક્કા રવાં નહિ હય
અકવામેં હુકમેરાંમે કુચ્છ હે સુમાર અપના ૩
ડરતે હેં અબભી હમસે, તખ્ત ઓર તાજ વાલે
કાયમ હે ઉન્કે દીલમેં રોઅબો વકાર અપના ૪
ઝીન્દા હે ખુન આબા, ઉસ્મે વોહી હે હરકત
હાં ઉઠ ગયા હે હમકો ખુદ એતેબાર અપના ૫
હમ્હી બદલ ગયે હેં, દુનિયા નહિ હે બદલી
બદલા નહિ હે કુચ્છભી હસ્તીને કાર અપના ૬
પેહલાસા આસ્માં હે પેહલીસી યે ઝમીં હે
અપની નઝર હે છોટી દીલ શર્મસાર અપના ૭
વહસીર કેહરમેં તો, કીસ્મત હે નેક અપની
કસ રાઝમેં હે ગરદું ચેક રાઝદાર અપના ૮
પરવા નહિ હે હમકો એકબાલ મીટ ગયા હે
ગુલશનમેં આયેગા ફીર એહદ બહાર અપના ૯
હમ કોન હેં કીસ દીન પર ફીદા હેં
લાયા જીસે મોહંમદ (સે.) વો તાજદાર અપના ૧૦
હમ હેં ગુલામ ઉસ્કે, વો હે હમારા આકા
હય નામપર ઉસ્કે તનમન નીસાર અપના ૧૧
ફખરે અરબ ખબર લે હેહાલે ઝાર અપના
દુખડા સુના ચુકે હેં હમ બાર બાર અપના ૧૨

"હીદાયત"

મિત્ર-પ્રભાવ.

(લખનાર. સી, એસ. કુસુમગર,
નડીઆદવાલા.)

મધુરી કો 'તરૂણવય' નાની નીતિ
મધુર-મુખ-કાન્તે જોડી કો સુપ્રીતી.
મઝા ભોગવતાં દરીઆની ઉમંગે
વમળ તોફાનમાં સપડાયા સંગે. (બંને)
ખલાસી ઝંપલાયો સહાય કાજે
ઉગારૂં પ્રાણધારી ધૈર્ય આજે
છોડાવી કર તરત બોલ્યો ઉમંગી
"બચાવી લે પ્રથમ મુજ પ્રિય સંગી"
ઉચરતાં એમ આવ્યો અંત તેનો
"મરૂં છું પણ" રહીને મિત્ર એનો.
મરણ શરણે થતાં, પ્રેમી એ બોલે
"તજે જે મિત્ર તે વરણાની તોલે."
કરી ઉજવળ જીવન સ્વર્ગે બીરાજે
તેવા નિઃસ્વાર્થીજનને "પ્રેમ" છાજે.
સુસ્નેહી પ્રાપ્ત થાતાં, અર્પ મનને
નિરખતું માત્ર એવાં સ્નેહી મનને.
કદાપી ભાગ્યમાં દુઃખ દર્દ જામે
નિરાશી જન કદાપી દ્રવ્ય પામે.
પરંતુ સાર ક્યાં સંસારમાં છે
સુનીતિ એજ સારા સારમાં છે.

'મજનું-શીરી પ્રેમ સંવાદ'

(લખનાર. સી. એસ. કુસુમગર
નડીઆદ.)

તોટક.

મજનુને કો ' જઇ પ્રેમ કરે,
શીદ વ્યર્થ અરે તું આસું સરે.
બહુ કૌતક આ લયલી પાસે,
પ્રિય જાતાં કાં તું કહે ત્રાસે.
લવતી વ્હાલી, મીતડી બાલી,
નહિ પાઇ શકે પ્રીતીની પ્યાલી.
ખુબ દાબી દીધી પ્રીતીની ઉર્મી,
ન ઘટે, ન ઘટે, તુજને ધર્મી.
સૂણી કારમી વાણી કહે મજનુ,
મુજ મર્મ કથા નવ સમજે તું.
બહુ ઉંડા ઘા લાગ્યોજ મને,
દમવું નવ લેશ ઘટેજ તને.
અંતરની છુપી વાણી (જ) કથી,
અંતરને, વ્યર્થ તું શીદ મથી,
કરૂણી મુંજ કારમી છે જ કથા,
સમજી નવ બાઇ સહીશ વ્યથા.
તુજ મર્મ ઉંડા પ્રિય હું સમજી,
કરૂં શુભ કંઇ જ ઉપાય હજી.
સંદેશ કહું લયલીને જઇ,
જે પ્રેમ કથા મુજને તેં કહી.
નવ કહે તો કંઇ અમ પ્રેમ ખરો,
ઉભરાશે તરૂણી પ્રેમ ઝરો.
મુજ મર્મ કથા પ્રિય બાળાને,
ગણતી કરશે નભ તારાને.

મોહમંદ નામ.

(ગઝલ.)

ગ્રહી છે હાથમાં માળા, મોહંમદ નામ લઇ લઇને !
મોહંમદ નામ લઇ લઇને, મોહંમદ નામ લઇ લઇને !
મોહમંદ નામ છે મીઠું, મોહંમદ નામ છે પ્યારૂં,
પ્રકાશ્યું નૂર છે દિલમાં, મોહંમદ નામ લઇ લઇને !
મોહંમદ પ્રેમની સુરત, મોહંમદ આશરો વ્હાલો,
પલકે છે આંખ આ મારી, મોહંમદ નામ લઇ લઇને !
મોહંમદ નામમાં બરકત, મોહંમદ નામમાં કુરબત,
દીઠી રાહત ઘણી મેં છે, મોહંમદ નામ લઇ લઇને !
મોહંમદ રાહબર મ્હારો, મોહંમદ પ્રેમનો પ્યાલો,
ઝબાં રટતી મોહંમદને, મોહંમદ નામ લઇ લઇને !
મોહંમદ આખેરી નબી, મોહંમદ મકીને મદની,
ચાલે આ હૃદયની ધ્વની, મોહંમદ નામ લઇ લઇને !
મોહંમદ નામની સાથે, લાગી છે લોહતો મુજને,
દિલે ખાહેશ મરવાની, મોહંમદ નામ લઇ લઇને !
મોહંમદ નામથી રાજી, ખુદા ખુદ થાય છે રાજી,
બંદા તું અર્જ જો, સાચી, મોહંમદ નામ લઇ લઇને !

લી. "બંદા."
(મોહંમદ ઇસાક સિંધી. જામનગર-કાઠીઆવાડ.)

We always stock:—
Hair, Leather, Balata, Cotton, Scandinavian, Gripoly Beltings.
Asbestos, Packings, Sheeting, Cloth, Cords, etc.
Tools, Metals & Engineering Stores.
Iron, Galvanized, Brass, Copper & Lead Tubes.
Mill & Gin Stores.
Admirality Brand Rubber Sheets
Twist Drills, Braces, Bits, etc.
Tapes, Measuring, Metallic & Steel.
Agricultural Tools, Spades, Picks, Crowbars, Shovels.
Rivets & Rivetter's Tools.
Inferential Water Metres.
&
Cotton, Manilla, & Wire Ropes.
Telephone No 4412
SHIPCHANDLERS & CONTRACTORS.
HAJIM ATTARI & CO.
24-26, NAGDEVI STREET, BOMBAY.
Telegram "NAILS"
Dealers in
Hardware, Machinery, Railway & Mill & Gin Stores.
Enquiries Solicited.
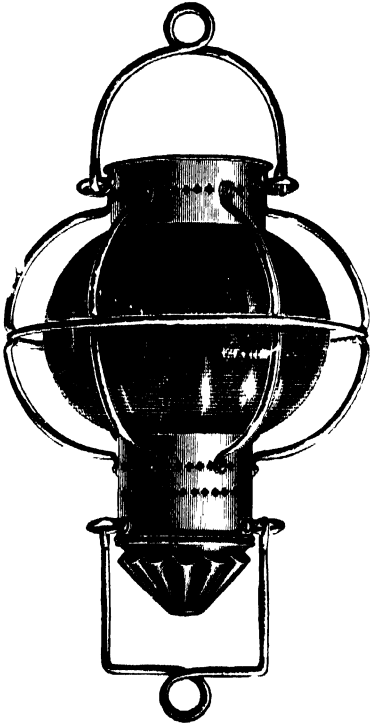
વંદનિય પ્રભાત.

દીસે ઉજવળ સકળ દુનીઆ,
મુબારક ઇદ છે આજે.
થઇ આનંદની વૃષ્ટી.
મુબારક ઇદ છે આજે.
અહા આ શુભ પ્રભાતે જો,
ઉદય પામે સુરજ આજે.
ઉદય છે કોમનો આજે,
મુબારક ઇદ છે આજે.
ગગન મંડળ દીસે ઉજવળ,
વળી ફરકે ધ્વજા કોમી.
વિજય છે કોમનો આજે,
મુબારક ઇદ છે આજે.
લતાઓ, પુષ્પને શજરો,
ચમનમાં પ્રેમથી ભેટે.
કહે છે એક બીજાને,
મુબારક ઇદ છે આજે.
અતિશય પ્રેમ દર્શાવી,
ચુમે બુલબુલ જુઓ ગુલને
કરે રાજી ગુલો ગુલને,
મુબારક ઇદ છે આજે.
તમંના ફક્ત છે મારી,
પ્રભુ આ શુભ પ્રભાતે જો.
ઉદય મુજ કોમનો થાઓ
મુબારક ઇદ છે આજે.
"કુસુમગર"

કવિ ગંગના કવિત.

ગંગતો રંગ પ્રવાહ ચલે જબ કુપકો નીર પીઓ ન પીઓ,
અંપને હુદયમેં ભગવંત બસે, જબ ઔરકો નામ લીઓ ન લીઓ.
કર્મગ્રહ ભાગે સુપાત્રે મીલ તો કુપાત્રકો દાન દીઓ ન દીઓ,
કવી ગંગ કહે સુનો શાહ અકબર મુએ મુર્ખ મિત્રકીઓ ન કીઓ.

દીન છુપે તીથી વાર ઘટે ઔર સુર્ય છુપત હય ગ્રહણકો છાયો,
ગજરાજ છુપત હય સિંહકો દેખત ચંદ્ર છુપત અમાવશ આયો.
પાપ છુપે હરિ નામકો જપત, કુલ છુપત હય કપુતકો જાયો,
કવિ ગંગ કહે સુનો શાહ અકબર કર્મ ન છુપેગો છુપો છુપાયો.

બાલસે ખ્યાલ બડેસે બિરોધ અગોચર નારસે નાહસીએ,
અજાસે લાજ અગનસે જોર અજાને નીરમે ના ધસીએ.
ઘોડેકો નાથ ઘોડેકો લગામ હસ્તીકો અંકુસ સેકસીએ,
કવી ગંગ કહે સુનો શાહ અકબર દુરસે સદા દુર બસીએ.

જ્ઞાન ઘટે કોઇ મુઢકી સંગત ધ્યાન ઘટે બીન ધીરજ લાયા,
પ્રીત ઘટે કોઇ ચુગલ કે જાગે, ભાવ ઘટે નિત નિત ઘર જાયા.
શોચ ઘટે કોઇ સાધુકી સંગતે, રોગ ઘટે કુછ ઓસડ ખાયા,
કવી ગંગ કહે શુન શાહ અકબર, દરિદ્ર ઘટે હરિ ગુણ ગાય.

જદ્દુ કયા જાને બદ્દુકો ભેદ, કુભાર કયા જાને ભેદ જગાડો
મુંઢ કયા જાને ગુઢકી બાતમે, ભીલ કયા જાને પાપ લગાડો.
પ્રિતકી રીત અતિત કયા જાને. ભેંસ કયા જાને ખેત સગાડો,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, ગદ્ધા કયા જાને નીર ગંગાડો.

પાવનકો જબ બુદ્ધિ નિવારન સુરજ તાપકો છત્ર કીયો હય,
વ્યાધિકો વૈદ, તુરંગકો ચાબુક ચોપગકો પ્રખદંડ દીયો હય.
હસ્તીકો માવહ અંકુસ હય, ભૂત પીચાસકો ઓસડ નહિ કીયો હય,
ઓસડ હય સબ સુખકારક સ્વભાવકો ઓસડ નહિં કીયો હય.

રતિબીન રાજ રતિબીન પાટ રતિબીન છત્ર નહિ એક રતિકો,
રતિબીન સાધુ રતિબીન સંત રતિબીન જોગ ન હોય જતીકો,
રતિબીન માત રતિબીન તાત રતિબીન માણસ લાગત ફીકો.
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર નર એક રતિબીન એક રતિકો.

ચંચળ નારીકો પ્રીત ન કીજે, પ્રિત કીએ દુઃખ હોત હય ભારી,
કણુ કામ પડે કણુ આન બને, નારીકી પ્રિત હય પ્રેમ કટારી.
લોહકો ઘાવ દારૂસે મટે, દીલકો ઘાવ ન જાય બીમારી,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, પર નારીકી પ્રીત અંગારસે ભારી.

ચુપકર રહે સો ચોર રેન પર ઘરકો તકે,
ચુપકર રહે સો ઓર પીવા સમજાવત ન સકે.
ચુપકર રહે સો ગોએલ કબી ન કુચકુચ રહે,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ ચતુર ચુપકર ના રહે.

રાજા ચંચળ હોય મુલ્કકર નગર વસાવે,
પંડિત ચંચળ હોય બચડ કર સભા રીઝાવે.
હાથી ચંચળ હોય હલવાસ નગાર દેખાવે,
ઘોડો ચંચળ હોય ચટક ચોગાન ચઢાવે.
ઇતના તો ચંચળ ભયા જા, પંડીત, ગજ, ઘુરી.
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર તરૂણી બુરી બહોત બુરી.

મિત્ર

પગબીન કટે ન પંથ બાંહુબીન હટે ન દુરી જન,
તપબીન મીલે ન રાજ ભાગ્યબીન મીહલે ન સજ્જન.
ગુરૂબીન મીલે ન જ્ઞાન મેહુબીન કયસો દાદુર, (દેડકો)
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર બચન ફેરવે વોહ કયસોનર.

પૂત, કપુત, કલક્ષણીનાર લડાયક પડોશી લજ્જાવન સાળો,
ભાઇ અદેખો, પરોઢી લંપટ, લોભી મિત્ર અતિત કુતારો.
ચાકર ચોર, પિશાન કઠોર, સાહેબ સુમ, દીવાન કુમાશે,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર એ બારોંકો બાંધકર સમુંદ્રમેં ડાળો.

તારેકે તેજમે ચંદ્ર છુપે નહિ સુર્ય છુપે નહિ બાદલ છાયા,
રણ ચડયો રજપુત છુપે નહિ દાતા છુપે નહિ ઘર માંગન આયા.
ચંચલ નારીકો નેન છુપે નહિ પ્રીત છુપે નહિ પીઠ દીખાયા,
કવિ ગંગ કહે શુન શાહ અકબર કર્મ છુપે નહિ ભભુત લગાયા.
"ફોજદાર"

દુન્યાની તમામ કોમને એક પેગામ.

વગર ખરચે અમુલ્ય લાભ.

દુન્યામાં દરેક ઇનસાન એ તો જરૂર ઇચ્છે છે કે તે પોતાની જીંદગી સુખમાં ગુજારે બલકે એવા બી ઘણા હોય છે કે જેઓ પોતાના સુખ ઉપરાંત પોતાના કુટુંબ કબીલા સગા વહાલા કોમ બલકે તમામ પ્રજાની પોતપોતાના મત મુજબની ભલાઇ કરવા માટે તન મન અને ધનના ભોગે અનેક કોશેશો બી કરે છે. પણ અફસોસ ખરૂં સુખ અથવા ખરી ભલાઇ શામાં સમાયલી છે અને તે હાંસલ કરવાની ખરી રાહ શી છે તે જાણવા બહુજ જુજ લોકો કોશેશ કરે છે.

ઘણા ખરા લોકો રાત દહાડો દુન્યાઇ કામો અથવા મોજશોખમાં એવા ગીરફતાર છે કે ખુદાતઆલાએ તેઓને આ જેહાનમાં શા માટે પેદા કર્યા છે તેઓ ઉપર શી ગંભીર ફરજો નીરમાણ થઇ છે તે જાણવાને અથવા તે મુજબ અમલ કરવા જરાએ દરકાર કરતા નથી. એ રીતે પોતાની કીંમતી જીંદગીની મુળ નેમ બરબાદ કરી તેનું ગઝબનાક પરીણામ ભોગવવા મોતને શરણ થઇ જાય છે જે વીપે તેઓને ચેતવવા તે રહેમાનો રહીમ પરવરદીગાર પોતાના નીરમાણ કરેલા નીયમ મુજબ વખતો વખત પોતાનો પ્રતીનીધી જાહેર કરતો રહે છે. આગલા ઝમાનાઓમાં એવા પ્રતીનીધીઓ તમામ મઝહબોમાં જાહેર થતા હતા પણ જયારથી ખુદા તઆલાએ ઇસલામને દુન્યાની તમામ કોમો માટેનો છેલ્લો અને સામાન્ય મઝહબ ઠેરવ્યો છે ત્યારથી માત્ર ઇસલામ મઝહબમાંજ પોતાનો પ્રતીનીધી દર ઇસલામી સદીની શરૂઆતમાં જાહેર કરે છે જે પ્રજાને ખુદાની ખફગીની રાહ તજવા તથા ખુદાની રઝામંદીની રાહ અખત્યાર કરવાનો ઉપદેશ કરે છે જેઓ તેની તઅલીમપર ધ્યાન આપી અમલ કરે છે તેઓ ઉપર ખુદાતઆલા એવી ઉત્તમ અને ખરાં સુખની નવાજેશો કરે છે કે જેથી તેઓની જીંદગીનો સ્વરૂપ ચમતકારીક રીતે બદલાઇ જાય છે. તેઓ તે પછી પોતાની જીંદગીની મુખ્ય નેમ એજ ઠેરવે છે કે ગમે તેટલી વીરૂધતા ખમીને બી તેઓથી બની શકે તે રીતે બીજાઓને એ આશીરવાદકારક રાહની બાતમી આપવી અને એ રીતે પોતાના કુટુંબ કબીલા સગાવાહલાં કોમ બલકે કુલ જેહાન માટે ખરી ભલાઇ કરવી જેથી તેઓ સરવે એક જેહાનનું ખરૂં અને શ્રેષ્ટ સુખ પામી શકે. એ રીતે ખુદાનો પ્રતીનીધી ઇનસાન જાત માટે એક અમુલ્ય આશીરવાદ સમાન હોય છે. તેથી તેને માનવા તથા તેની તઅલીમ મુજબ અમલ કરવામાં આપણી પોતાનીજ ભલાઇ છે. તેવીજ રીતે તેનો ઇનકાર કરવામાં આપણી પોતાનીજ ખરાબી છે.

તે મહા કૃપાળુ પરવરદિગારે પોતાના નીયમ મુજબ આ ઇસલામી સદીમાબી પોતાના તમામ બંદાઓની ભલાઇ માટે પોતાનો પ્રતીનીધી જાહેર કરયો. જેણે તમામ જેહાનને આ ઝમાનમાં ખુદાનો ગઝબ શા માટે ભડકે છે તે ચેતવી આપી ખુદાની રઝામંદીની રાહ શી છે તે સમજાવી આપી. જેઓ તેની માની તેની તઅલીમની પેરવી કરી અને કરે છે તેઓ ખુદાતઆલા તરફથી ન વર્ણવી શકાય એવી શ્રેષ્ટ નવાજેશો પામ્યા અને પામે છે.

પ્રીય વાંચનાર તમારા માટે બી તે રાહ ખુલ્લી છે. એ વીશેની ખાત્રી કરવા માટે કશો ખરચ કરવાની બી જરૂર નથી. એને વધુ વીગતો જાણવા માટે નીચલે ઠેકાણેથી નીચલી કીતાબો મંગાવી વાંચી ખાત્રી કરો. કીતાબોની કીંમત ડીપાઝીટ મુકવાથી ૮ દહાડા શારૂ વાંચવા માટે [illegible] આપવામાં આવશે તે પછી તેની જરૂરત ન ધારો તો તે પાછી મોકલવી ડીપાઝીટ મુકેલી પુરેપુરી કીંમત લઇ લેઓ.

આ સમજાવ્યા છતાં જેઓ એ અતી ગંભીર બાબત પર લક્ષ ન આપશે તેઓ એ રીતે નવમાસી શંકાય એવું મોટું નુકશાન પામશે. એક તો ખુદાના રઝામંદીની રાહ હાંસલ ન કરવાથી ખુદાની શ્રેષ્ટ નવાજેશો ન આ જેહાનમાં પામશે ન હવે પછીની જેહાનમાં. બીજું ખુદાની ખફગીની રાહ ઉપર ચીટકી બેસનારા કઠી સાંભા દુખદાયક અઝાબના ભોગ થશે.

શું દાનેશમંદ ઇનસાનને એથી બી કાંઇ વધુ ખુલ્લું સમજવાની જરૂર છે?

કીતાબો.

(૧) Ahmad and his Claims and Teachings. (આ ઝમાનામાં જાહેર થયલા ખુદાના પ્રતીનીધીના દાવા તથા તઅલીમ સંબંધી એઓના લખાણો તથા ભાષણોનો અમુલ્ય સંગ્રહ પાના ૪૪૦ કીમત રૂ. ૧–૮–૦.

(૨) ઇસલામ અને તેનો રૂહાની ખઝાનો. (મઝકુર પ્રતીનીધી તરફથી એક મહાન મઝહબી કાનફરેસમાં વચાયલું ચમતકારિક લખાણ કોઇપણ કોમના વાંચનાર માટે બેઉ જેહાનનું ખરૂં સુખ હાસલ કરનારૂં સાધન) પાના કીમત રૂા. ૧–૦–૦.

(૩) તમામ દુન્યા માટેના મહાન પેગમ્બરના મુબારક ફરમાનો. (મઝકુર પ્રતીનીધીના દાવા તથા તઅલીમને લગતી અનેક જાણવાજોગ બાબતો ઉપરાંત ઇસલામના મહાન પેગમ્બર સાહેબ (જેઓ ઉપર ખુદાના ઉત્તમ આશીરવાદ હોજો) ની સેંકડો મોતેબર હદીસો તથા ઇસલામી આદત્તની ખુબીઓ નમાઝ પઢવીની રીતી અરબી કલામોના અરથો સાથે ગુજરાતી વાંચનારી આલમ માટે બહુજ ઉપયોગી) પાના ૩૯૦ કીમત રૂ. ૧–૦–૦

(૪) Extracts from Holy Quran and Anthentic Traditions (ખુદી જુદી અતી ઉપયોગી બાબતોના મથાળા હેઠલ કોરને શરીફની અનેક આયતો તથા તેને લગતા હદીસો અંગ્રેજી જાણનારાઓ માટે ખરો આશીરવાદ) પાના ૧૧૧ કીમત ૦–૧૨–૦

(૫) આ ઝમાનામાં જાહેર થયલા ખુદાના પ્રતીનીધીનો ઇનકાર કરનારાઓને એક જાહેર ચેલેંજ રૂા. ૧૦૦૦૦) ના ઇનામ સાથે અંગ્રેજી, ઉરદુ તથા ગુજરાતી ભાષામાં કીમત ૦–૨–૦.

આહમદીઆ મુસલીમ એસોસીએશન

મેમની બીલડીંગમાં

બેલાસીસરોડ મુંબાઇ.

આ ખુદાઇ સીલસીલાને લગતી કીતાબો અનેક ભાષામાં નીચલે ઠેકાણેથી બી મલી શકશે.

(૧) અંજુમને તરકકીએ ઇસલામ કાદયાન. (પંજાબ)

(૨) અંજુમને આહમદીઆ સ્લેવ આઈલંડ. કોલમ્બો (સીલોન)

(૩) અંજુમને આહમદીઆ ૪ સ્ટાર સ્ટોરમોડગવેઆર રોડ લંડન.

(૪) અનજુમને આહમદીઆ. રોઝ હીલ [illegible]

ખાકસાર.

અબદુલાહ : અલાદીનભાઈ આહમદી.

[illegible]

[illegible]

[illegible] (દખન.)

ઈસલામના મહાન નરરત્ન.

ઈસ્લામી સુધારાના મહાન નર.

મરહુમ સર સૈયદ આહમદ, સી આઇ ઇ,
અલીગઢ કૉલેજના સ્થાપક

૧ હમારે સરસે ગફલતકા ઉતારા બાર સૈયદને,
 કિયા સોતે હુએ કુ ખ્વાબસે બેદાર સૈયદને

૨ જો પાયા મુફલેસી સે કૌમ કુ નાચાર સૈયદને,
 ચલાકર ઇલ્મકા સિક્કા કિયા ઝરદાર સૈયદને.

૩ લિયા ઇસ્લામ્યુકા અપને સરપર બાર સૈયદને,
 કરેગા કિયા કોઇ જૈસા કિયા ગમખ્વાર સૈયદને

૪ સુનાયા બનકે બુલબુલ પેહલે તો ઇસ્લામકા નગમા,
 દિખાયા ફિર હમે અખલાકકા ગુલઝાર સૈયદને

૫ મુદાવા ઉનકી સેહતકા કિયા ડૉકટર બનકર,
 મુસલમાનોકુ પાકર મુરદે આઝાર સૈયદને.

૬ તરકીકા બજાએ ખુદ કિયા આબાદ એક ખિત્તા,
 લગાયા ઉસમે ફિર હર ઇલ્મકા બાઝાર સૈયદને.

૭ કિયા ના ઇત્તેફાકીસે બચાકર મુત્તફેક સબકુ,
 બઢાઇ ખુબ અપની કૉમકી રફતાર સૈયદને

૮ મુસલમાનોકી હિમ્મત પસ્તહે ઇનકો ઉભારા દો,
 યે દિલમે ઠાનકર કયા કુચ્છ કિયા સરદાર સૈયદને.

૯ કયા પુરી ઉલુલ અઝમીસે હરએક કામકુ પુરા,
 ન રખ્ખા કૉમકુ બેકાર આખેર કાર સૈયદને.

૧૦ ઉલુમે મગરેબીકા કૉમકુ પેહનાદિયા ખિલઅત,
 ફઝીલતકી સરોપર બાધ દી દસતાર સૈયદને

૧૧ સલુક અચ્છે કરૂગા કૉમસેમે જાકે દુન્યામે,
 અઝલસે કર લિયાથા મીર યેઃ ઇકરાર સૈયદને.

શમશુલઉલ્મા ખ્વાઝા અલતાફહુસેન "હાલી"

નવાબ મોહોસીનુલ મુલ્ક

સર સઈયદ એહમદ.

નું ટુંક વૃત્તાંત.

—:૦:—

લખનાર:—એદલજી ધનજી કાબા.

અલીગઢ કૉલેજના સ્થાપક અને હીન્દના મહાન ઇસલામી સુધારક સર સઇયદ એહમદખાનનો જન્મ હીન્દના પાયતખ્ત શહેર દીલ્હીમાં તા. ૧૭ અકટોબર સને ૧૮૧૭ ના રોજ થયો હતો. તેમના વડીલ મીરહાદી તેહેરાનથી હીન્દમાં આવી વસ્યા હતા તેમના દાદા જવાદ અલીખાન બીજા આલમગીરના સમયમાં એક હજાર પાયદળ ને પાંનસો સવારોના અફસર હતા. સર સઇયદને જવાદ-ઉદ-દોલાનો ખેતાબ હીન્દના ઇસલામી શહેનશાહ તરફથી અપાએલો વારસામાં મળ્યો હતો દીલ્હીપતિ બહાદુરશાહના સમયમાં જ્યારે તે ખેતાબને તાજો કરવામાં આવ્યો ત્યારે તેમાં આરીફ જંગ નો ખેતાબ ઉમેરવામાં આવ્યો હતો. તેમની માતા તરફની વંશાવળી પણ એક સદગુણી અને ખાનદાન બાનુથી જોડાએલી છે તેમના નાના ખ્વાજા ફરીદ-ઉદ-દીન એહમદ એક પ્રખ્યાત પુરૂષ હતા તેઓ લૉર્ડ વેલ્ઝલીની સાથે લશ્કરી અફસર તરીકે ઇરાનમાં ગયા હતા અને તેહરાનથી પરત આવ્યા પછી આવાના દરબારના પોલિટિકલ ઑફીસર નીમાયા હતા બે વર્ષ પછી તેઓ પરત દીલ્હી આવી રહ્યા પણ બીજા અકબરના સમયમાં તેમને ફરીથી કલકતા જવું પડ્યું. સર સઇયદ એહમદખાનના પીતા મોહંમદ તકીખાને પોતાનો ઘણો વખત ધાર્મીક બાબતોમાં ગાળ્યો હતો તેમણે માત્ર ખેતાબ લેવા માટેજ ઇનકાર કીધો: એટલુંજ નહિ પણ પોતાના તે સમયના દીલ્હીના બાદશાહને વજીરાતનો હોદ્દો પણ નામંજુર કીધો, તેથી આ માંનવંતો હોદો સર સઇયદના પીતાની ઇચ્છાનુસાર તેમના નાના ફરીદ-ઉદ-દીન ખાન બહાદુરને આપવામાં આવ્યો અને તે સાથેજ તેમને દબીર-ઉદ-દોલા, અમીન-ઉલ-મુલ્ક, મુસ્લેહ જંગના ખેતાબો પણ અર્પણ કરવામાં આવ્યા જો કે સર સઇયદના પીતા એકાંત વાસી હતા; છતાં પણ બાદશાહ સાથે તેમનો એટલો બધો લાગવગ હતો કે, સઘળા અગત્યના કામકાજમાં તેમની સલાહ લેવામાં આવતી હતી સર સઇયદ પોતાની શરૂ જીંદગીમાં સાહિ મહેલમાં બરાબર જતા હતા અને બાદશાહ પણ તેમને અવાર નવાર ઇનામ અકરામ આપી નવાજતા હતા. ખ્વાજા ફરીદ-ઉદ-દીનનું મૃત્યુ થતાં સર સઇયદ એહમદના પીતા મોહંમદ તકીખાન તેમના હોદ્દા તથા ખેતાબોના વારસ ઠર્યા; પરંતુ આ વખતે મુગલાઇ રાજ્ય નામનુંજ રહી ગયું હતું. જો કે શાહ આલમ આ વખતે ગાદી નશીન હતો; પરંતુ તેનો હુકમ દીલ્હીના કીલ્લાની બહાર કોઇ પણ માનતું નહિ હતું. બ્રીટીશ રેસીડેન્ટજ બાદશાહ તથા માલેક હતો બાદશાહ કે જે તેના હાથમાં કાષ્ટની પુતળી સમાન હતો,તેને તેની શાન શોકત ટકાવી રાખવા માટે કેટલીક રકમ આપી દેવામાં આવતી હતી. ઇ. સ. ૧૮૩૬ માં સર સઇયદના પીતાનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેમના સઘળા ખેતાબો તેમને વારસામાં મળ્યા. ત્યારબાદ વીશ વર્ષે બાહાદુરશાહ કે જેણે ૧૮૫૭ના બળવામાં વિચિત્ર મુર્ખાઇઓ કીધી હતી તેને કેદ કરી રંગુન મોકલી આપવામાં આવ્યો જ્યાં તે કેટલાક વર્ષે પોલિટિકલ કેદ ભોગવી મરણ પામ્યો.

સર સઇયદ એહમદ ખાનને પ્રાથમિક કેળવણી તેમની માતા તરફથી મળી હતી. તેણી બાર વર્ષની વય સુધી દીનનું શિક્ષણ સર્વે સાંભળી લેતી હતી; પરંતુ સર સઇયદ અંગ્રેજી ભાષાથી તદ્દન અજાણ હતા. તેઓ ઇ. સ. ૧૮૩૭ ના જાન્યુઆરી માસમાં દીલ્હીમાં ફોજદારી ખાતાના શીરસ્તેદાર મુકરર થયા ત્યાર બાદ પાંચ વર્ષે દીલ્હીમાં બદલી થઇ આવ્યા. આ એજ સમય હતો કે તેમને કોમી દુનિયાપર દ્રષ્ટિ નાખવા તથા ઇસલામીઓની ચડતી પડતીના કારણોપર વિચાર કરવા શોખ ઉત્પન્ન થયો.

સર સઇયદે પહેલ વહેલું પુસ્તક "ખુલાસતુલ અખબીન" નામનું કાયદાના સવાલો સંબંધનું પોતાના વડા ભાઇ સાથે મળીને લખ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૮૪૭ માં તેમણે પોતાનું પ્રખ્યાત પુસ્તક "આસાર-ઉસ—સનાદીદ" દીલ્હીના ખંડેરોના સબંધમાં પ્રગટ કીધું હતું તે રચવામાં તેમને લાંબી મુદત સુધી જીર્ણ થએલી ઇમારતો તથા ખંડેરોમાં ભટકવું પડ્યું હતું. આ સુનકાર સ્થળોમાં જો કે, ઘણા માણસો આવી ગયા હશે પરંતુ, સર સઇયદની પ્રાચિન શોધખોળે જે કામ કરી બતાવ્યું તે કરતાં વિશેષ કરી બતાવવાની ભવિષ્યમાં આશા રહી શકતી નથી; એટલા માટે કે, સર સઇયદે એક એક પથ્થર ઉલટાવી, કોમી ઇતિહાસના એકે એક પૃષ્ટનો અભ્યાસ કરી, બીકામણા સ્થળોમાં ખરી લાગણીથી કોમી લાગણીના બે આંસુઓ વહાવ્યાં હતાં. આ પુસ્તકે તેમની કીર્તિને વિખ્યાતિમાં લાવી મુકી.

આસાર-ઉસ-સનાદીદની તૈયારીનું માત્ર સંજોગોને લઇ પહેલું પરિણામ એ આવ્યું કે ફ્રાન્સના એક મહાન શોધકે ગીધ પક્ષીની જેમ દુરથી પોતાની દ્રષ્ટિના કીર્ણો ફેંક્યાં. અને દીલ્હીની માટીમાંથી એક હીરાને ચળકતો જોઇ તેનો તે કદરદાન થયો. તે હીરો સર સઇયદ હતા. તેમને ફ્રાંસમાં સર્વથી પહેલાં ખરા શોધકનું માન આપવામાં આવ્યું; એટલે કે કાંઇ પણ લાગવગ વિના તેઓ પારીસની એશિયાટિક સોસાઇટીના મેમ્બર ચુંટાયા. ઇંગ્લાંડની સોસાઇટીને સર સઇયદની મેમ્બરીનું માન ફ્રાન્સની પછી હાસલ થયું તેમના આસાર-ઉસ-સનાદીદના પુસ્તકનો ફ્રેન્ચ ભાષામાં તરજુમો એમ. ગારસન ડી. ટેસીએ કીધો છે.

સર સઇયદ આસાર-ઉસ-સનાદીદ ઉપરાંત તબ્લીસ-ઉલ-કલામ ફીતફસીર-ઉત-તૌરાત વલન્જીલ, તાહઝીબ-ઉલ-અખલાક, કુરાનની તફસીર તફસીરે એહમદીયા અને બીજા ઘણા પુસ્તકોના તેઓ લખનાર છે. તે સર્વમાં તાહઝીબ-ઉલ અખલાકની એટલા માટે વિશેષ ખ્યાતિ થઇ કે, તેમાં મુસલમાનોને પોતાની સ્થિતિપર વિચાર કરવા લક્ષ ખેંચ્યું હતું.

ઇસલામની હિમાયતમાં તેમનું એક પુસ્તક "ખુત્બાતે એહમદીયા" નામનું અતિ વિખ્યાતિને પામ્યું છે. તેનું અંગ્રેજી ભાષાન્તર ઉર્દુમાં છપાયા પુર્વે પ્રગટ થયું હતું. આ પુસ્તકો પ્રગટ થતાં એક ઇસલામના નવા ધર્મનો પાયો નંખાતો હોય તેવું થતાં, ઇસલામના મોલવીઓમાં મોટો ધોંધાટ ઉત્પન થઇ ગયો તે મોલવીઓએ સર સઇયદના સંબંધમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ચોંકાવનારા ફતવા (ધાર્મીક ઠરાવો) આપવા માંડયા હતા.

સર સઇયદ ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં રૂહકના સબાર્ડીનેટ જડ્જ મુકર્રર થયા અને ત્યાર બાદ પાચ વર્ષે એજ હોદ્દાથી તેમની બદલી બીજનોરમાં થઇ.

એ જાહેર વાત છે કે, સર સઇયદની ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવા પહેલાની જીંદગીના દહાડાઓ એવાજ વિચારોમાં પસાર થયા કે મુસલમાનો દીન પ્રતિદીન પડતીમાં કેમ આવતા જાય છે? અને શું કારણ છે કે દુનિયાના દરેક વિભાગમાં ઇસલામી બળ નબળું પડતું જાય છે?

હું એમ કહું તો તેમાં કાંઇ પણ અતિશયોકિત ગણાશે નહિ કે, સર સઇયદે કોમી નબળાઇને એ વખતે જાણી લીધી કે, જ્યારે બીજાઓનું તે તરફ ભ્હેમો ગુમાન પણ ન જવા પામ્યું. તેઓ સમજ્યા કે રોગ હજુ અસાધ્ય સ્થિતિમાં નથી પહોંચ્યો, કે ઉપાયનો આશ્રય હાથથી નીકળી ગયો માની શકાય.

સર સઇયદ હજુ આવા વિચારમાં કેળવણી લઇ રહ્યા હતા કે, હીન્દીઓ અને ખાસ કરી મુસલમાનોના દુર્ભાગ્યે હીન્દમાં બળવો જાગી ઉઠયો. આ વખતે તેઓ બીજનોરમાં હતા અને તેઓ તે બનાવને કોમી હેતુઓને લઇ બહુજ ભયંકર સમજતા હતા. તેથી પુરેપુરી કોશીષ પોતાના ઇલાકાના મુસલમાનોની ભુલ સુધારવાને માટે તેમણે કીધી. જેટલા અંગ્રેજોએ તેમની પાસે આવી આશ્રય લીધો તેમના તેમણે પ્રાણ બચાવ્યા. આ કામમાં તેમણે પોતાની કોશીષને એટલી બધી મક્કમ પણે દેખાડી આપી કે, કેટલીક વખતે તેમની છાતીપર બળવાખોરોએ ખંજર વટીક રાખી દીધું હતું, પરંતુ તેમણે આરબ પરોણાગતની રીતને તજી નહિ. આરબ લોકો જે પરોણાને આશ્રય આપે છે તેને પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધીમાં કોઇ પણ જાતની આંચ આવવા દેતા નથી. એક વખતે લગભગ ૨૨ લેડીઓ તથા બાળકો, કેટલા યુવાન જેન્ટલમેનો સહિત મોજુદ હતા તેમના પ્રાણો મોટા જોખમમાં આવી પડયા હતા. મી શેકસપીયર કુલ મુખત્યાર સિવિલ ઓફિસર હતા અને સર સઇયદ તેમના ડાબા હાથ સમાન હતા. તેમણે પહાણ સ્વારો તથા પાયદળોની એક ટુકડી એકઠી કીધી અને મુરાદાબાદ તથા બરેલીના સમાચારો મંગાવવા માટે એક ડાકીયાત ખાતું કાયમ કીધું ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના મે માસની આખરમા આસપાસના ગામડાના લોકોએ બીજનોરના સરકારી જેલખાનાપર હુમલો કીધો આ હુમલો તોડી પાડવા માટે સર સઇયદે મી. શેકસપિયરને દરેક પ્રકારની મદદ આપી ત્યારબાદ કેટલાક દીવસે રૂડકીના બળવાખોરો બીજનોર આવી લાગ્યા જો આ વખતે સર સઇયદ હાજર ન હતે તો સ્ટેશનપરના સઘળા યુરોપિયનો તલવારથી રેંસાઇ જતે તેમાં જરા શક ન હતો મોટી મુશ્કેલી સાથે બીજનોરના બળવાખોરોને દુર કીધા; તેટલામાં બરેલીના બળવાખોરો ધામધમ કરતા માથાપર આવી ઉભા થયા આ વખતે પણ ખુદાની કૃપાથી તેમનાથી મુકિત થઇ. આ વખતે મોટી ખાસ્તિનું કારણ એ હતું કે, જે પઠાણો મી. શેકસપીયરે ભરતી કીધા હતા, તેમણે બળવાખોરોના સરદાર નવાબ મોહંમદખાન સાથે વિરોધ ઉભો થતાં, તે બે હજાર માણસનું ધાડું લઇ તીરની જેમ ગાજતો બીજનોર આવી લાગ્યો અને આવતાંજ જે મકાનમાં યુરોપિયનો આઠસો રક્ષકો સાથે કેદ સમાન રહ્યા હતા તેને ઘેરી લીધું. આ પ્રસંગે સર સઇયદે પોતાનો પ્રાણ હથેળીમાં રાખી ઘણીજ સમય સુચકતા તથા લાયકાતથી મોતના પંજામાંથી પ્રાણોને બચાવ્યા તેઓ યુરોપિયનો તરફના એલચી થઇ નવાબ પાસે ગયા અને ઘણીજ નમ્રતાથી માગણી કીધી કે, અંગ્રેજોને એવી સરતથી જવા દેવા કે, તેઓ બરેલી જીલ્લાનો કબજો તમોને આપી જાય નવાબે આ માટે લેખી પરવાનો માગ્યો સર સઇયદે તે પરવાનો એવા શબ્દોમાં લખ્યો કે, તે ત્યાં સુધી નવાબના કબજામાં રહેશે કે જ્યાં સુધી અંગ્રેજો ફરી તેનો કબજો મેળવવાને હાજર ન હોય. આ સમય સુચકતાથી મી. શેકસપીયર તથા તેમના સાથીઓ પોતાનો પ્રાણ બચાવી મીરઠ જઇ પહોંચ્યા. નવાબ મોહંમદખાને સર સઇયદને મજકુર ઇલાકાની સત્તાનું કામ સુપ્રત કરવા ઇચ્છા જણાવી; પરંતુ સર સઇયદે જે શરતો તે સ્વીકારવા માટે રજુ કીધી તે નવાબને કબુલ હતી નહિ. ત્યાર બાદ મજકુર નવાબને હીન્દુ જમીનદારોએ હાર આપી. હવે કમીશનર સાહેબે સર સઇયદને કહ્યું કે, બીજા વફાદાર અને પોતેદાર ઓફીસરો સાથે આવી આ જીલ્લાનો બંદોબસ્ત પોતાના હાથમાં લેવો. આ બનાવ આશરે એક મહિનામાં મુલેહ તો પથરાઇ પરંતુ ત્યાંના મુસલમાનો અંગ્રેજોથી નારાજ થઇ ઉશકેરાય ગયા. અને સર સઇયદ મોટી મુશ્કેલી સાથે પોતાનો પ્રાણ બચાવી દીલ્હીમાં આવી પહોંચ્યા. તેમને આ કામગીરિના બદલામાં બસો રૂપિઆનું માસિક પેન્શન તેમની હયાતી સુધી તથા તેમના વડા પુત્રને શાલ પાઘડી અર્પણ થઇ. મી. શેકસપીયરે તેમને ઇનામ આપવા માટે સીફારસ કરતાં તેમની ઉત્તમ વફાદારી, નિર્મળ ન્યાય તથા સચ્ચાઇના વખાણ કીધાં હતાં.

આ બનાવ બ્રીટીશોની દ્રષ્ટિમાં સરકારની ખેરખાહી તથા વફાદારીનો એક આલા નમુનો ગણવામાં આવે છે. અંગ્રેજો તેને ઘણી ખુશાલી સાથે યાદ કરે છે તેમજ સર સઇયદ માટે વડામાં વડો કૃપ જાહેર કરે છે. ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં વાવ્ય પ્રાંતોના લેફટેન્ડ ગવરનર સર જોન સ્ટેચીએ જણાવ્યું હતું કે "કોઇ પણ માણસે ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં બ્રીટીશ વફાદારી માટેની હિમ્મત સર સઇયદ કરતાં વિશેષ બતાવી નહિ હતી" જો કે હું પણ આ બનાવને સર સઇયદના કૃપ બનાવ તરીકે સમજું છું; પરંતુ બીજી બાજુથી એમ નથી કહેતો કે, સર સઇયદે માત્ર અંગ્રેજોને ખુશી કરવા ખાતરજ પોતાનો પ્રાણ જોખમમાં નાખ્યો હતો. તેઓ પ્રાચિન કાળથી ચાલતી આવેલી આરબ પરોણાગતપરજ પોતાનો કદમ મુકતા આવ્યા છે; કેમ કે આરબ પરોણાગતમાં આરબનું એક અદનામાં અદના ઝુંપડું મોટામાં મોટા રાજ્યોના મુકાબલામાં આશ્રય લેનાર માટે મજબુત અને નહિ તોડી શકાય તેવો કીલ્લો મનાયો છે બળવાખોર લોકો ગેરવાજબીપર હતા. દરેક ગોરી ચામડીવાળાને વગર તફાવતે કતલ કરી રહ્યા હતા અને તેમ કરવું કોઇ પણ રીતે ઇસલામ કબુલ કરી શકતું નથી.

સર સઇયદ એહમદનું મોટામાંમોટું કૃપ કરવા લાયક કાર્ય એ હતું કે, સરકારે જ્યારે તેમને વફાદારીના બદલામાં એક પ્રાંત જાગીરમાં આપવાની ઇચ્છા જાહેર કીધી ત્યારે, તેમણે તે લેવાને ઇનકાર કીધો. ઇનકાર શા માટે કીધો? માત્ર એટલા માટેજ કે, તે પ્રાંત એક મુસલમાન જાગીરદાર પાસેથી છીનવી લઇ તથા એક મુસલમાનને પાયમાલ કરીને આપવામાં આવતો હતો. સર સઇયદમાં આ ખુબી હતી કે, જેને ઇસલામી દુનિયાં આજે રડી રહી છે.

પ્રાચીન અને જીર્ણ ખંડેરોપણ દ્રષ્ટિ ફેંકતાં દયાળુ અને હમદર્દ દીલપર જે અસર પડી શકે છે અર્થાત જે ધડો લેવા લાગ પાઠ જીવતા ઇતિહાસના પૃષ્ટોથી મળી શકતો હતો તેના કરતાં અનેક ઘણો વિશેષ અસર સત્તાવનના બળવામાં, ખાનદાન કુટુંબોની પાયમાલી અને હીન્દમાં થએલી મોટી ઉથલ પાથલ કે જેનું વર્ણન કરતાં ધાસ્તી લાગે છે તે તેમની દયાળુ અને હમદર્દ ચક્ષુએ નીહાળતાં તેમના પર વિશેષ થવા પામ્યો હતો તેઓએ જોયું કે, સેંકડો પ્રખ્યાત અને સેંકડો પહેડીઓથી વંશપરંપરા રાજ્ય ભોગવતા લોકો જુલમથી ઘંટીમાં દળાઇ રહ્યા હતા સૈકાઓ થયા વસાવેલા બાગ બગીચાઓ જોત જોતામાં પાનખર રૂતુને આધીન થઇ ગયા મોટા મોટા આકાશ સાથે વાતો કરતા મેહલો રોબાબ તથા જાહોજલાલી ભોગવતા તાજદારોના ભવ્ય દીવાનખાનાઓ તથા ગુરબીસની હવેલીઓ ખોદાઇ માટોડીના ઢગલા થઇ રહી હતી આ બનાવો કે જે પથ્થર સરખા દીલના માણસને પણ બેચાર રડાવે તેવા હતા તેણે સર સઇયદના જીગરમાં એવી તો જખ્મો મેળવી કે, જે જખ્મો તેમના મૃત્યુ સુધી તેના જીગરમાં કાયમ ટકી રહેવા પામી ખુદાએ એવું

તો ભાળવાની વાળુ અંતઃકરણ તેમને અર્પણ કીધુ હતું કે જે મહા પ્રતાપી પુરૂષો સિવાય બીજે જોવામાં આવતું નથી કોમી પડતીનું જે ચીત્ર આંખો સામે ફર્યું હતું તે મરણ કદમ સુધી સામે તરતું જ રહ્યું. હમેશાં અને પ્રત્યેક ક્ષણે ગદગદિત કંઠે કોમ કોમના પોકારો તે પોકારતા રહ્યા આ વિચિત્ર જાદુ સમાન ગણાતા બનાવે તેમના દીલ પર એવો તો સીકકો જમાવ્યો હતો કે, જેથી તેમનું મન હીન્દથી હીજરત કરી મક્કા મદીનામાં જઇ બેસી રહેવાને તત્પર થઇ જવા પામ્યું હતું; પરંતુ તેમના જ્ઞાનદીપના દુતે તેમના કાનમાં કહી આપ્યું કે, તે ઘણીજ નામરદી અને બાયલા પણું છે.

કોઇપણ કોમમાં કાંઇપણ ખરાબીઓ નજરે પડતી હોય તો તે દુર કરવાને પ્રયત્ન કરવો જોઇએ મતલબ કે તેઓ હીન્દ તજી જવાના વિચારથી અલગા રહયા અને કોમની ઉન્નતિ માટેના માર્ગો શોધવા લાગ્યા. અનાયાસે અર્થાત મુસલમાનોના સદભાગ્યે તે વખતે તેમને કેટલાક લાયક અંગ્રેજોની મુલાકાતનો અવસર મળવા પામ્યો અને તે સઘળા અંગ્રેજો સર સઈયદના ઉપકારી હતા. તે સઘળાઓ સર સઇયદને નેક સલાહ આપવાને તત્પર થઇ ગયા. એમ તો નજ કહી શકાય કે સર સઇયદે પોતાની ફરજ બજાવવામાં તે અંગ્રેજોની સલાહની કેવા પ્રકારની મદદ લીધી; પરતુ એટલું તો અવશ્ય કબુલ કરવું પડશે કે, સર સઇયદને તેમના સમાગમથી અંગ્રેજ રીત ભાત તથા ઉત્તમ દ્રષ્ટિ હાસલ કરવાની ઉત્તમ તક હાથ લાગી તેઓ જોઇ શકયા કે અંગ્રેજોમાં ઐકયતા તથા દેશોન્નતીની લાગણી કેવા પ્રકારની છે. તેઓ પોતાના હેતુ માટે કેટલા મક્કમ તથા પ્રત્યેક રીતભાત પર કેવી સ્વતંત્ર દ્રષ્ટિ ફેંકનારા છે. દુન્યિાની બાબતોની વાત તો એક તરફ ખુદ ધાર્મિક બાબતોમાં પણ તેઓએ જમનાઓ થયા સેળભેળ થઇ ગયેલી વહેમી બાબતોથી ચોક્કસ હદ સુધી સફાઇ મેળવી લીધી છે આ સઘળી બાબતોને જોઇ વિચારી તેમણે પોતાની કોમપર નજર નાખી અને જોયું કે અહી મુળમાં કોમી ઐકયતા અને સમાનતાજ નથી કે જે કોમ ઉન્નતિનું પ્રથમ પગથીઉં ગણાય છે.

કેટલોક સમય સુધી સર સઇયદ એહમદ પોતાનાજ વિચારોમાં હારનાર તથા જીતનાર પ્રજાનો મુકાબલો કરતા રહ્યા અને જે સમયે મુસલમાનો ગફલતની અઘોર નીદ્રામાં ઉંઘાએલા પડયા હતા તે વખતે તેઓ પોતાના જાતી ભાઇઓના એબોની શોધ-ખોળ કરવા લાગ્યા. તે વખતે પ્રત્યેક માણસ પોત પોતાની અજ્ઞાનતાઓપર પસ્તાવો કરવાને બદલે ફખ્ર કરી રહ્યો હતો. તે હીંગામમાં કેટલાક ધર્માન્ધ લોકોની ઉશ્કેરણીથી અંગ્રેજોમાં એવો વિચાર ઠામઠામ ફેલાઇ રહ્યો હતો કે, જો કે બળવાની શરૂઆત એક હીન્દુથી થઇ તથાપિ મુસલમાનોજ તેના ઉત્પન કરનારા હતા. ચારે તરફના બળવા અને દંગલથી અંગ્રેજોનું બળ તુટતાં દીલ્લી તથા લખનોના મુસલમાન ખાનદાનો તરફ અંગ્રેજોનું લક્ષ ખેંચાયું હતું અને તેથી અંગ્રેજોના વિચારમાં તે વિચાર મજબુત થઇ ગયો હતો. આ વખત જો કે અતિ બારીક હતો તથાપિ સર સઇયદે મોટી હીમ્મત તથા સ્વતંત્રતાથી એમ જાહેર કીધું કે, બળવાની ઉત્પત્તિ હીંદની કોઇ પણ કોમની ઉશકેરણીનું કારણ નહિ હતું; પરંતુ બ્રીટીશ સરકારની પોતાનીજ પોલિટિકલ ભુલોના કારણેજ આ કમનસીબ બનાવ ઉપસ્થિત કીધો હતો. આ વિચાર પ્રચલિત કરવા માટે તેમણે એક પેમ્ફલેટ હીંદુસ્તાનમાં વહેંચ્યું. આ પેમ્ફલેટનું મથાળું "હીંદના બળવાના કારણો" હતું. આ પેમ્ફલેટનો અંગ્રેજી ભાષામાં તરજુમો થોડા વખતમાં થયો અને ઇંગ્લાંડના રાજદ્વારીઓની નજર તળેથી પસાર થયો. કેટલાક આગેવાન અંગ્રેજોએ જાહેર કીધું કે, બળવો કરવો એ ઇસલામનો અગત્યનો ભાગ છે. અને તે દરેક મુસલમાનના લોહીમાં આમેજ જોવામાં આવે છે. સર સઇયદ એહમદે કોમી હમદર્દીનું બીડું ઝડપ્યું હતું તેથી તુરતજ તે વિચારોનું ખંડન કરવાને કમર કસી ખડા થઇ ગયા અને પોતાના મગજ તથા કલમના અસાધારણ પ્રયાસ પછી તેમાં ફતેહમંદ નીવડયા સિવાય રહ્યા નહિ.

આ સમયમાં સરકારે એવી એક મોટી ભુલ કીધી કે, તેણે વહાબીઓને માત્ર વહાબી હોવા માટેજ ગુનેહગાર તથા બળવાખોર જણાવ્યા. સર સઇયદજ પહેલા માણસ હતા કે જેણે સરકારની આ ભુલને પીછાણી લીધી અને સરકારની તે ભુલની દુરસ્તી તેમણે એવી તો ખુબી સાથે કીધી કે, વાવ્ય પ્રાંતોના લેફટેન્ટ ગવરનર સર વીલ્યમ મેયોરને પોતાની ભુલ કબુલ કરવા સાથે સર સઇયદની કુશળતા તથા ઉંડી મગજશકિતનાં વખાણ કરવા પડયા. સર સઇયદે આ પ્રસંગે જે કામ કરી બતાવ્યું તે સાંભળી આજકાલના સ્વતંત્રતા ઇચ્છનારા સુવાનો અચરજ પામશે. તેમણે એક જાહેર ખબર દ્વારા એમ જાહેર કીધું કે "વહાબીઓનો દેખાવ તથા રંગઢંગ જે ગવર્નમેંટ તરફથી બતાવવામાં આવ્યો છે તેજ દેખાવ તથા રંગઢંગનો હું પણ છું; પરંતુ નવાઇની વાત છે કે મને હજુ સુધી પકડવામાં આવ્યો નથી" આ જાહેર ખબર એક પ્રખ્યાત સીવીલ્યન વર્તમાનપત્રમાં પ્રગટ થઇ અને સર વીલ્યમ મેયોરની નજર તળેથી પસાર થઇ. થોડા વખતમાં સર વીલ્યમ મેયોર હાજર હતા તે જગોએ સર સઇયદ પણ આવી ચડયા. મેયોર સાહેબે સર સઇયદને સંબોધીને કહ્યું કે તમો જલદીથી નાશી જાઓ એવું ન થવા પામે કે, સરકારી પોલીસ તમોને કેદ કરી લે. તેના જવાબમાં સર સઇયદના મુખથી ખડ હઇને એજ વાકય નીકળ્યું કે "બેશક તેવી સરકારની હદમાંથી નાશી જવું ઉત્તમ છે કે જે તેના ધર્મના કારણે તેને ગુનેહગાર જણાવે છે." સર વીલ્યમ મેયોરે હસીને તેમને ખાત્રી આપી કે "સરકારે પોતાનો તે હુકમ રદ કીધો છે. તમો હવે ખુશી થાઓ કે હવે કોઇ પણ વહાબીને વહાબી હોવાના કારણે ગુનેહગાર ગણવામાં આવશે નહિ." આવી રીતે પોતાના પ્રાણને જોખમમાં નાખી તેમણે કોમની હમદર્દી કીધી.

અત્રે એ પણ જણાવી દેવું જોઇએ કે, જ્યારે અંગ્રેજો મુસલમાનો પ્રત્યે પુરેપુરા અવિશ્વાસી થઇ ગયા ત્યારે સર સઇયદ એહમદે "હીન્દના વફાદાર મુસલમાનો" એ નામનું એક પુસ્તક પ્રગટ કીધું અને તેમ કરી પોતાની કોમના ગેરવાજબી આરોપના કાળા ડાઘને ધોઇ નાખ્યો.

ઉપરનુ પુસ્તક બહાર પાડવા સાથેજ સર સઇયદને એક બીજુંજ પુસ્તક પ્રગટ કરવાની અગત્ય જણાઇ આ પુસ્તકનું નામ "ઇસલામીઓને કેળવણીની અગત્ય" રાખવામાં આવ્યું આ સમયમાં મુસલમાનોને વિશેષ કરીને તત્વજ્ઞાન, ફીલોસોફી, અરબી લીટરેચર તથા ધાર્મીક કેળવણી આપવામાં આવતી હતી તેમાં ઇતિહાસ, ભુગોળ, આર્ટસ તથા સાયન્સ સામેલ નહિ હતું. સર સઇયદે પોતાના બુદ્ધિ બળથી તેની અગત્યનો સ્વીકાર કીધો અને પોતાનુ કામ આરંભવા પુર્વેજ પોતાનો કેળવણી સબંધી વિચાર સર ચાર્લસ મેટકાફના શબ્દોમાં સ્થાપિત કીધો; એટલે કે "કેળવણી એવી હોવી જોઇએ કે, તેથી હઠધર્મી દુર થાય ઇચ્છાઓ શુધ્ધ અને પવિત્ર થાય સરકારી કાયદા કાનુન માટે ખાત્રી પુર્વક વિશ્વાસ ઉતપન્ન થાય રાજા તથા પ્રજા એક બીજાનું હીત ચાહનાર થાય" કેટલીક મુદત સુધી આ વિચારોની સામગ્રી પુરી પાડવા માટેના વિઘ્નો નડતાં રહ્યાં. ત્યારબાદ સર સઇયદે કેળવણી સબંધી સાહિત્ય તરફ લક્ષ ખેંચ્યું. ઇ. સ. ૧૮૫૮ માં ચાલુ સમયની કેળવણીના ઇતિહાસ માટે મુરાદાબાદમાં એક સ્કુલની સ્થાપના કીધી; પરંતુ તે બાબતના ઉરદુ ભાષામાં પુસ્તકોની ખોટના કારણે પ્રખ્યાત અને

[illegible]માંથી પુસ્તકોના ઉરદુમાં તરજુમા કરાવવાની તેમને અગત્ય [illegible] ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં [illegible] એવું તેઓ અંગ્રેજી ભાષા લખ્યા બાદ તે કામ તેમણે પડતું મુક્યું. ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં તેમની ગાઝીપુર બદલી થઇ અહીં પુસ્તકોના તરજુમાઓ કરવાના સબંધમાં તેમનો વિચાર અલીગઢમાં સાઇન્ટીફીક સોસાઇટી સ્થાપવાને લગતો પરિપૂર્ણ થયો આ સોસાઇટીએ ઉર્દુ લીટરેચરની ઉન્નતિ કરવામાં [illegible] કામ કરી બતાવ્યું છે. તેણેજ સરળ ઉર્દુ ભાષાનો [illegible] પાડયો છે. આ [illegible] સ્થાપના પ્રસંગના મેળાવડામાં સર સઇયદે જે ભાષણ આપ્યું હતું તે ઉત્તમ દેશી લીટરેચરનો નમુનો હતો આ ભાષણ શ્રોતાજનોએ ઘણાજ લક્ષ તથા આનંદ સાથે સાંભળ્યું. ઇ. સ. ૧૮૬૫ માં તેમણે ગાઝીપુરની વીકટોરીઆ કોલેજની સ્થાપના વખતે કેળવણીના સબંધમાં પોતાના ઉંચા વિચારો જાહેર કીધા હતા આ કોલેજ સ્થાપવાના કામમાં તેમણે ઘણોજ આગળ પડતો ભાગ ભજવી બતાવ્યો હતો.

ઇ. સ ૧૮૬૬ ના નવેમ્બર માસમાં લાર્ડ લૉરેન્સ જ્યારે હીન્દના ગવર્નર જનરલ હતા ત્યારે સર સઇયદને કેળવણીના પ્રયાસ માટેની કોશીષના બદલામાં સરકાર તરફથી એક સોનાનું ઘડીઆળ તથા લાર્ડ મેકોલેના પુસ્તકની એક નકલ ઇનામ આપવામાં આવી હતી સર સઇયદે તેટલા દીવસોના વિચાર પછી મુસલમાનોમાં કોમી એકયતા તથા ભાઇચારાનો આત્મા પ્રચલિત કરવાની જે અગત્ય સાબિત કીધી હતી તેની શરૂઆત જો કે આ નાની સરખી સ્કુલથી થઇ કે જે અદ્યાપિ પર્યંત ગાઝીપુરમાં ચાલુ છે; પરંતુ ખરી અને સબબ તજવીજો સાઇન્ટીફીક સોસાઇટીને આભારી છે કે જે સોસાઇટીને લગતો ઇશારો ઉપર આપવામાં આવ્યો છે.

સર સઇયદનો આ પ્રયાસ કોમ તથા દેશને ઉન્નતિના પગથીઆંપર થોડે ઘણે અંશે ચઢાવવાને શકિતવાન થયો હતો. તેટલામાં તેમની બનારસ બદલી થઇ ગઇ. હીન્દુઓના પ્રાચિન તથા આલિશાન શહેરમાં તેમને વિશેષ કરીને એ વાતની તુલના કરવાનો અવસર મળ્યો કે, હીંદુઓ તથા મુસલમાનોની સ્થિતિમાં શું તફાવત છે? તેમણે જોયું કે હીંદુઓને અંગ્રેજોની તાબેદારી, તેમની ભાષાનો સ્વીકાર અને તેમની રીતભાત ગ્રહણ કરવામાં કોઇ પણ પ્રકારનો વિલંબ કે બહાનું નથી; પરંતુ તેથી ઉલટી રીતે મુસલમાનો પ્રત્યેક વસ્તુને તાઅસુબ અને નફરતની દ્રષ્ટિથી જોઇ રહ્યા છે. તેમના મોલવીઓ અંગ્રેજી ભણવાને ધર્મ વિરૂદ્ધ એટલે કુફર જણાવી રહ્યા છે તેમના અમીરો તથા મધ્યમ વર્ગના લોકો કોઇપણ પ્રકારની અંગ્રેજી રીતભાત ગ્રહણ કરવામાં પોતાની વડાઇ તથા મોભાથી ઉલટું સમજે છે. બેશક, કુદરતી રીતે તેરૂજ થવું જોઇતું હોતું. હીંદુઓ તો પારકી કોમની વિદ્યા-કળા તથા તેમની રીતભાત ગ્રહણ કરવાના કામમાં છસો સાતસો વર્ષ પહેલાંથી ટેવાઇ ગયા હતા. તેમનું કોમી અભિમાન સેકાઓ થયા તુટી ગયું હતું. પરધર્મ અને પર કોમની રીતભાતથી ઉલટું વર્તવાનો સ્વાદ તેઓ બરાબર ચાખી ચુકયા હતા. તેમની દ્રષ્ટિમાં અંગ્રેજો બરાબરજ મલેચ્છો હતા કે જેટલા મુસલમાનો હતા. આવી સ્થિતિ હોવાના કારણે તેમનામાં કોઇ પણ એવું કારણ નહિ હતું કે, મુસલમાનો પાસેથી પડો મેળવી લીધા બાદ હવે તેઓ અંગ્રેજી પ્રોફેસર સામે શિષ્યપણાના ઘુંટણ મરડી ન આપે. અર્થાત તેમાં કોઇ પણ પ્રકારનો વિલંબ કે વાંધો ઉભો કરે. પરંતુ મુસલમાનોપર તો આ પહેલ વહેલી મુસીબત હતી. તેઓ આજ સુધીમાં કોઇ પણ પર કોમની તાબેદારીથી ટેવાએલા ન હતા. તેઓ પોતાના ઇતિહાસોમાં વાંચી ચુકયા હતા કે, ખ્રીસ્તીઓ તથા મુસલમાનોમાં શું સમજણ છે. તેઓ જાણતા કે, [illegible]

તથા ત્યાંના [illegible] વિદ્વાનોના પુસ્તકો ખ્રીસ્તીઓએ [illegible] ખરત કીધી હતી. અને મુસલમાનોપર તેમના [illegible] મુસીબતો પસાર થઇ ચુકી હતી સ્પેઇનની લડાઇના નકશાઓ [illegible]ઓની નજર સામે મોજુદ હતા. તેઓ જાણતા હતા કે ખ્રીસ્તીઓ મુસલમાનોના અસલના શત્રુઓ છે. આવી સ્થિતિમાં એ વાત કાંઇ સરળ નહિ હતી કે, હારી ગયા પછી પણ મુસલમાનો ખ્રીસ્તીઓની વિદ્યા-કળા ધારણ કરી લે; તેમજ તેમની રીતભાત [illegible] આપે. ખરેખર આ એક બહુજ અગત્યનો અને નાજુક મામલો હતો અને તે પણ એવો નાજુક કે તેવાજ પ્રસંગને લઇ પ્રાચિન સમયની ઘણી કોમો બીલકુલ નાબુદ થઇ જવા પામી છે અને તેમની ઓલાદને જળમુળથી ઉખેડી ફેંકી દેવામાં આવી છે. જરા ઇતિહાસ તરફ નજર દોડાવો અને જુઓ કે, એજ વસ્તુ હતી કે જેણે મીસરીઓ તથા તેમના વતનથીજ તેમને ફના કરી દીધા. એજ વસ્તુ હતી કે જેણે યાહુદીઓની કોમને વારંવાર ફના થવાની લગભગ પહોંચાડી આપી છે અને તે કોમ જીવતી રહેવા પામી છે તો [illegible] રહ્યા છે કે તે કેવી રીતે જીવતી રહેવા પામી છે; ખ્રીસ્તીઓની ચડતીના સમયમાં એજ વસ્તુએ મોટો હાહાકાર વર્તાવી આપ્યો હતો. આજે આખા યુરોપમાં એક પણ એવો મનુષ્ય હસ્તીમાં નથી કે, જે તેમના પ્રાચિન ધર્મનો નમુનો ગણી શકાય. દુનિયાની સઘળી પ્રખ્યાત કોમો આવા નાજુક પ્રસંગપર જેવા પડતી અને પાયમાલીના ખાડાઓમાં પડતી રહી છે, તેજ ખાડાઓના કીનારાપર તે વખતે મુસલમાનો પહોંચી ગયા હતા. અને કાંઇ પણ અતિશયોક્તિ સિવાય કહી શકાય છે કે તેઓ પણ તેજ ખાડામાં હોમાઇ ગયા હતે; જો સર સઇયદ ન હતે.

તેણે રાજા તથા પ્રજાના હકોની ચોખાવટ કીધી અને મુસલમાનોને પડતીની ખાઇમાં પડતાં પડતાં તેમનો હાથ પકડી લીધો. તે સઘળી કોમો કે જેનું વર્ણન ઉપર કરવામાં આવ્યું છે તે એજ કારણને લઇ ફના થઇ કે તેમાં સર સઇયદ જેવો કોઇ મહાપુરૂષ નહિ હતો. સર સઇયદે આ વખતે એ વાતનો પ્રયાસ કીધો કે, સરકારી અમલદારો તેમજ ખ્રીસ્તીઓ પ્રત્યે મુસલમાનોને જે નફરત છે તે દુર કરવામાં આવે, અને મુસલમાનોને જેમ અને તેમ એ કામ માટે ઉશ્કેરી મુકવામાં આવે કે, તેઓ અંગ્રેજી વિદ્યા-કળા અને તેમની રીતભાત ગ્રહણ કરવા તરફ વલણ કરતા થાય કે જે માર્ગપર પાશ્ચિમાત્ય કોમો ચાલી રહી છે. આટલી થોડી મુદતમાં આવુંજ મહાભારત અને લગભગ અશકય માનીશકાય તેવું પરિણામ ઉપજાવવું અને સઘળી કોમની ધર્માન્ધતાને તોડી પાડી તેમનામાં એકાએક નવાઇ સરખો ફેરફાર ઉત્પન્ન કરી આપવો. તેને સર સઇયદનો એક મોઅજીઝો કહી એ તો કાંઇ અતિશયોક્તિ ભરેલું ગણાય નહિ આ કામમાં પહેલું પગલું એ ધારણ કીધું કે, પોતાના પુત્ર મી. માહમુદને કેળવણી અપાવવા માટે ઇંગ્લાંડ મોકલવાની ગોઠવણ કીધી અને સુધારો પોતાના ઘરથીજ શરૂ થવો જોઇએ તેવી કહેવતને સત્ય ઠરાવી આપી યાદ રાખવું જોઇએ કે, આ વખતે તેમને માત્ર પોતાના [illegible] વિરૂદ્ધતા નહિ કરવી પડી હતી, પરંતુ સઘળી કોમ અને સઘળા મુસલમાનો વિરૂદ્ધતા માટે ખડા થઇ ગયા હતા. સર સઇયદ પોતાના મુળ ઉદ્દેશને બરાબર સમજી લીધો હતો તેથી પોતાના [illegible] દામાં પાછું હઠવાની વાત તો એક બાજુ રહી પરંતુ [illegible] પોતાના વૃદ્ધપણાના સમયમાં તે કામ માટે તત્પર [illegible] નિર્ણય કીધો કે, પોતાના પુત્ર મી. માહમુદની સાથે [illegible] અંગ્રેજોની ઉન્નતિની કીલચાને નજરો નજર નીહાળી [illegible]

તમારા કામની.
યાદ રાખવા લાયક શીખામણ
મનન કરવા યોગ્ય ભલામણ
શણગાર તમ ઘરનો ખરો સદગુણવાળી સુંદરી.
પણ સુંદરી શણગારવા તર્જવિજ આપે શું કરી ?
સાચી સલાહ છે શેઠજી. આ વાત અંતર ધારજો,
સુવર્ણ, હીરા, રત્નથી રમણી તમે શણગારજો.
નવ ભુલજો તેવે સમે તમ લાભની આ વાતને,
લેજો તમે પુછી, વડીલો માન નાત કે ભ્રાતને
દેશે ભલામણ તે સહુ આ નામની બહુ કામની,
લેજો તમે ચીજો બધી "નાજા" તણી દુકાનની.
સોની નાજાભાઈ કાનાભાઈ એન્ડ બ્રધર્સ,
તમામ જાતના સોના ચાંદીના ફેન્સી દાગીનાના વેપારી,
૨ સુનારચાલ, મુંબઈ.
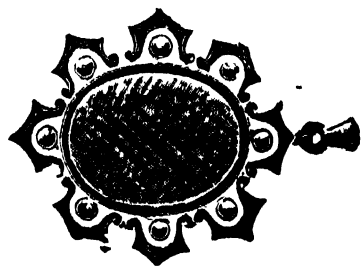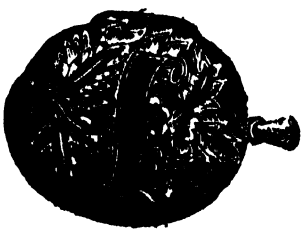
AHMEDALLY KEEKABHOY,

Shipchandler, Engineering Stores Supplier, Hardware Merchant and Contractor.

DIRECT IMPORTER AND SUPPLIER OF:—

TUBES.—Brass, Copper, Boiler and Stay, Lead, Galvanized Steam and Black Pi,es and Fittings.

ROPES.—Galvanized, Flexible, Steel Wire and Manilla of all sizes.

OILS & PAINTS.—Blundell's Best Boiled Oil, Turpentine, Varnishes, Fa..els of all Colours, Bitumastic Solution, etc.

CANVAS. Corsars Brothers and other best make Hoses. Ship Lamps in numerous patterns and Spare Lenses.

METAL.—King Horn Valve Metal, Zinc Boiler Plates, Anti-friction White Metal Sheets, Lead, Copper, Brass and Zinc.

BLOCKS. .han, Pulley and Wooden in all sizes.

Life Buoys and Belts and Oars, etc.

A SPECIALITY in High Pressure use Material, such as Beldam's, Lion's, Asbestos, Metallic Packings, Jointings, Red, Tauril, Walker's Golden and Beldam's India Rubber Sheets and Rods, Gun Metal Cocks, Valves Flanged and Serew Ends.

A LARGE STOCK of Iron Bolts, Nuts, Rivets and Washers of all sorts and sizes available.

Always keep Large Stocks by the Best Makers.
Can deliver all rush o-ders promptly

133/35, Nagdevi Street, BOMBAY.

Telegram:—AHMEDALLY. **Correspondence Invited.**

... અને ... ગમાર અને મલીન સમજી રહ્યા છીએ? તે કેવી રીતે અમોથી નિયમતને લાયક થયા છે, અને શું કારણ છે કે આજ કાલ દરેક પ્રકારની ઉન્નતિનો નમુનો બન્યા છે? ટુંકામાં આપણા દેશની ચીજોના બોલમાં કહીએ તો, સર સઇયદ "સાત સમુદ્રો ઓળંગી" પોતાના બન્ને પુત્ર મી માહમુદ તથા હામેદની સાથે ઇંગ્લાંડ જઇ પહોંચ્યા અને જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી દરેક વસ્તુનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. તેઓએ અંગ્રેજોની પાકી અને મક્કમ વ્યવસ્થા, વખતનો ઉપયોગ, દ્રઢતા, હિમ્મત, અને સાથે આનંદ ભોગવવાના ધોરણપર ઉંડી નજર નાખી જોઇ. ત્યારબાદ કારખાનાઓ, વેપારની મારકીટો, તથા દોલતના) સાધનો તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી. પછી તેમણે નિશ્ચય કીધો કે તેમની સ્કુલો, કોલેજો અને યુનીવર્સીટીઓને લક્ષપૂર્વક જોવી જોઇએ. આ માટે તેઓ લંડનથી કેમ્બ્રીજ ગયા. બહુજ ઉંડા ઉતરી અંગ્રેજી કેળવણી શાસ્ત્ર તથા વિદ્યાર્થીઓની જીંદગીને નીહાળી જોતાં તેમના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થઇ આવ્યો કે, અવાજ નમુનાપર એક કોલેજ હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાનો માટે સ્થાપન કરવી જોઇએ. જો તેમ થાય તોજ આ છિન્નભિન્ન અને પરાગંદા થએલી કોમની ઉન્નતિ માટે આશા બાંધી શકાય.

મી૦ સઇયદ માહમુદને સર વીલ્યમ મેયોરે વાવ્ય પ્રાંતોની વિલાયત જઇ અભ્યાસ કરવા માટેની પહેલવહેલી સ્કોલરશીપ આપી. લોર્ડ લોરેન્સ કે જે સર સઇયદ એહમદ ઉપર બહુજ માયા રાખતા હતા તેમણે તેમને આમંત્રણ કીધું અને ઘણા પ્રખ્યાત પુરૂષો સાથે ઓળખાણ કરાવી; કે જેમણે પાછળથી સર સઇયદ એહમદ કેળવણીના પ્રચાર માટે ઘણી સારી મદદ આપી. ડયુક ઓફ ગાર્ટલી કે જેઓ આ વખતે સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ હતા તેમણે ઘણીજ મહોબત તથા ખુશી સાથે તેમની મુલાકાત કીધી, અને તેમને કમ્પેનીયન ઓફ ધી સ્ટાર ઓફ ઇંડીઆનો ખેતાબ અર્પણ કીધો. ઉપરાંત બે વર્ષની ફરલો રજાના પગાર ઉપરાંત જ્યાં સુધી તેઓ ઇંગ્લાંડમાં રહે ત્યાં સુધી વાર્ષિક ૪૫૦ પૌંડનું એલાઉન્સ આપવાનું જાહેર કીધું તેમણે પોતાના ઇંગ્લાંડના વસવાટ દરમિયાન "હિંદી સરકારની રાજનીતિપર નુકતેચીની" એ નામનું પોતાનું પુસ્તક ઇંગ્લાંડમાં પ્રસિદ્ધ કીધું. ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં ઇસલામના મહાન સ્થાપક હજરત મોહમદ (સ) ના જીવન ચરિત્ર માટેની એક ગ્રંથમાળા ચાલુ કીધી. તેમણે ઇંગ્લાંડથી લખેલા પત્રોમાં પોતાની મુસાફરીનું વર્ણન લખ્યું છે અને તેમાં અસરકારક ધોરણે બતાવ્યું છે કે, ઇંગ્લાંડ તથા અંગ્રેજોએ તેમના દીલપર શા શા ચિત્રો ચિત્રી આપ્યાં છે. પાછળથી આ પત્રોને એક પુસ્તકના આકારમાં છપાવવામાં આવ્યા. આ પત્રો પૈકી એકમાં બ્રિટીશ રાજ્યના સંબંધમાં દિલ્લીના ડેપ્યુટી કમીશનર સાથેની વાતચીત પ્રગટ થએલી છે.

બીજા પત્રમાં પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ એન્જીનીયર એમ. ડી. લીસપ સાથે થએલી મુલાકાતનો હેવાલ આપેલો છે. આ ફ્રેન્ચ એનજીનીયર તે બીજો કોઇ નહિ પણ સુવેજની નેહેરનો બાંધનાર હતો. ઇંગ્લાંડની મુસાફરીએ સર સઇયદના દીલપર આશ્ચર્યકારક અસર કીધી તેમને ત્યાં જતાં જણાઇ આવ્યું કે, અંગ્રેજો જે હિંદીઓને અજ્ઞાન અને જંગલી સમજે છે તેનું શું કારણ છે. તેઓએ પોતાના કેટલાક મિત્રોપરના પત્રમાં લખેલું છે કે અહીં આવ્યા બાદ મને એ વાત માટે સ્હેજ પણ શંકા નથી રહી કે, અંગ્રેજો અમો ઉગમણા વાસીઓને જંગલી અને પશુ સમાન કેમ સમજે છે? અને ખરેખર રીતે જે માણસ ઇંગ્લાંડ જશે તેની આ

નબળાઇ દુર થઇ જશે, જ્યારે તે ત્યાં જોશે કે, જાત મહેનત અને આનંદ બન્ને બાબતોમાં ત્યાંના મજુર લોકો આપણા દેશના અમીર ઉમરાવો કરતાં આગળ વધી જાય છે. ત્યાંના મજુરો ખરા વ્યવસ્થિત સુધરેલા અને સુખી જીંદગી ગાળનારા છે. ઇંગ્લાંડ ગયા બાદ સર સઇયદના કોમી દર્દમાં અસાધારણ ઉમેરો થયો. એક બાજુએ તો અંગ્રેજોની અકયતા દ્રષ્ટિગોચર થઇ અને બીજી બાજુએ પોતાના સ્વદેશીઓ તથા સ્વધર્મીઓના એબો નજર સામે તરવા લાગ્યા. તે વખતે તેમણે કોમી હમદર્દી "કોમ" કોમ એવા શબ્દની ઉત્પત્તિ કીધી. આ શબ્દ ત્યાર પહેલા હિંદની ભુમિમાં અસ્તિત્વ ધરાવતો ન હતો. આજે માત્ર સર સઇયદના પોકારથી તે એટલો તો પ્રચલિત થઇ ગયો છે કે, છાપાના અધિપતિઓ, લેખકો, અને સ્કુલના નાના નાના બાળકોની જીભપર ચડી બેઠો છે. કોમી હમદર્દીનો આ મોટામાં મોટો પાઠ મેળવી ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં સર સઇયદ એહમદ હિંદમાં પરત આવ્યા, અને પોતાના કોમી દર્દનો ઇલાજ અંગ્રેજો, તેમની શિક્ષણ પદ્ધતિ તથા સ્કુલોની તપાસ બાદ એવી રીતે કરવો ધાર્યો કે, હિંદુસ્તાન અને ખાસ કરી મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ માટે તેવીજ કેળવણી અને જીંદગીની રીતભાતનો નમુનો બનાવવો, કે જે નમુનો ઇંગ્લાંડ અને બીજા પશ્ચિમાત્ય દેશોમાં સ્થાપિત છે.

સાઇન્ટીફીક સોસાઇટીનો પાયો તો પ્રથમજ નંખાઇ ચુકયો હતો. હવે તેઓ સ્કુલની સ્થાપના માટે તત્પર થઇ ગયા. કોમમાં અંગ્રેજી કેળવણીનો પ્રચાર ચાલુ કરવાની ખાસ જરૂર હતી. પરંતુ તેમાં મોટી મુશ્કેલી એ નજરે પડી કે, સઘળી કોમની આંખોપર તાસુબના પાટાઓ બાંધેલા હતા; પોતાની અજ્ઞાનતા તથા મુર્ખાઇમાં ખુબીઓ અને અંગ્રેજી કેળવણી તથા તેઓની રીતભાતમાં તેમને ખરાબીઓ નજરે પડતી હતી. ઉપરાંત હિંદના સઘળા મુસલમાન ઉલમાઓ તથા મશાએખો કે જેઓ કોમના સરદાર અને ધર્મના વડાઓ હતા; તે સઘળાઓ એજ ખયાલ ખુંદી રહ્યા હતા કે, જેમ બને તેમ લોકોના મનમાં અંગ્રેજો પ્રત્યે વધારે ને વધારે નફરત ઉત્પન્ન કરે. આ મુશ્કેલી કાંઇ નાનીસુની ન હતી. તેના પેટામાં હજારો મજહબી ફતવાઓ તેમના કામને તોડી પાડવા માટે રજુ કરવામાં આવતા હતા. આ સઘળી મુશ્કેલીઓની સામે થવું એક તો શું પણ હજારો માણસોની શકિત બહારનું કામ હતું. આવા અજ્ઞાનતાના ગીચ વનમાંથી પસાર થવું; પણ તે કેવી રીતે પસાર થવાય? આટલું છતાં પણ સર સઇયદજ એક ઉંડી પહોંચ દ્રઢ નિશ્ચય, અને હિમ્મત, ધરાવનાર પુરૂષ હતો, કે પહાડોની હાર સમાન માર્ગ રોકી પડેલા મુશ્કેલીઓની સામે થવાને તત્પર થઇ ગયા.

સર સઇયદ એહમદે પોતે લખેલાં પુસ્તકોથી તેમના ધર્મચુસ્ત હમદીન ભાઇઓઓ અને ઉલ્માઓ એટલા બધા તો ઉશ્કેરાઇ ગયા કે તેમના માટે (સર સઇયદ માટે) મક્કા તથા બીજા પવિત્ર સ્થળોના વડા ઉલ્માઓ પાસેથી કાફર તથા મુરતદના ફતવાઓ મંગાવી આપ્યા. જો કે તેમના ધર્મ સંબંધી સ્વતંત્ર ને છુટા વિચારો માટે હિંદની ઇસલામી આલમમાં એક જબરદસ્ત ઘોંઘાટ મચી ગયો હતો, છતાં પણ તે ઘોંઘાટે તેમની કોલેજની કામગીરીમાં કોઇ પણ જાતનો તફાવત પડવા દીધો નહિ. આ વખતે તેમનું પહેલામાં પહેલું એ કામ હતું કે, તેમણે તાહજીબ-ઉલ-અખલાક નામનું એક પખવાડીક ચોપાનીયું ... બહારમાં પ્રગટ કીધું. આ પત્ર પ્રગટ કરવાથી તેમનો ... હતો કે, એક દુઃખી કોમનો દુઃખભર્યો અવાજ ...

કાંપવો કામ ઘણું વીકટ હતું, તેથી તેમણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે, 'અપમાન તથા તિરસ્કાર સહન કરી નેકનામી મેળવવી અર્થાત બદનામી મળે તોપણ તેની દરકાર કરવી નહિ. કીસમતમાં જે હોય તે સહન કરી જેમ બને તેમ સુધારાના માર્ગમાં પડેલા પથરાઓ બાજુપર હડસેલી કોમ માટે નિર્ભય માર્ગ બનાવવો. ખરેખર આ પથરાઓ નહિ હતા; પરંતુ એક આકાશ સાથે વાતો કરતા પર્વતને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા સમાન હતા.

તાહઝીબ—ઉલ-અખલાકની પ્રચાર કરવામાં મુખ્ય એવી નેમ રાખવામાં આવી હતી કે, ધર્મના ચાલુ એવી મસલાઓ કે જેણે એક બાજુએ મુસલમાનોના પગોમાં તકલીફ તથા તાસુબની બેડીઓ પહેરાવી આપી છે અને બીજી બાજુએ તેમને છીન્નભિન્ન કરી ઠામઠામ કુસંપ વર્તાવી આપ્યો છે તે લોકોના મગજમાંથી દુર કરી નાખવામાં આવે. મુસલમાનોમાં ઘણા પાયા વિનાના, ગેર માતબર તથા નબળા અકાયદો ઘર વિનાંના કરી બેઠા હતા, અને તેવા વિચારોની ધુનમા તેઓ દીવાના તથા મસ્ત બની ગયા હતા. જરા જરા વાતમાં ઇમાન જતું રહે છે. કોટ પાટલુન પહેરવાથી મુસલમાન કાફર તથા મુરતદ થઈ જાય છે. અંગ્રેજી ભાષા શીખવાથી લોકો ખ્રિસ્તી બની જાય છે, આવા અસંખ્ય વિચારો કે જે વખતના મુસલમાનોના મગજમાં ઘર કરી બેઠા હતા. તે સર સઇયદનાજ દુર કરેલા છે. આજકાલના મુસલમાનોમાં હવે તેવા વિચારો રહેવા પામ્યા નથી, તે સર સઇયદનાજ પ્રતાપ છે. પ્રથમ તો આવા મસલાઓ મોટા ધરખમ મસલાઓ મનાતા હતા. આવા વિચારો માત્ર સઇયદ જેવા એક શુરા ડોસાએ અને તેના તાહઝીબ-ઉલ-અખલાક માસિકેજ નિર્મૂળ કીધા છે. ઘણા મોલવીઓ અને પરિજાદાઓ આજે અંગ્રેજી બુટ ખુશીથી પેહરે છે. અંગ્રેજોએ બનાવેલા કપડાંઓ વાપરે છે. ઈંગ્લાંડથી તૈયાર થઈ આવેલા સાબુઓ પોતાના હમામમાં રાખે છે. હવે તેઓ એમ સમજતા કે, આમ કરવું તે શરીયતે ઇસલામથી ઉલટું છે. મુસલમાનોએ આ મરહુમનો અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માનવો જોઇએ, કેમકે તેનાજ પ્રયાસની બરકતથી તેમને નકામી ધમાલો ખુંદવાથી મુક્તિ મળી છે.

તાહઝીબ ઉલ-અખલાકે ઇસલામ તથા તેના રીવાજોપર અસર કરી મુસલમાનોને જે લાભ પહોંચાડયો તે વાતને બાજુપર મુકીએ તો પણ તેણે હિંદને એક કાયમ ટકી રહેનારો બીજો એક બળવાન લાભ આપ્યો. તેના પ્રયાસથી ઉર્દુ સાહિત્યમાં એક નવો પ્રાણ દાખલ થઇ ગયો અને ખરેખર તે એક મરણતોલ થઇ ગએલી ભાષા આ ઘરડા પારસના સ્પર્શથી અર્થાત તેના ચમત્કારોથી સજીવન થઈ ગઇ.

ઉર્દુ સાહિત્યના ઇતિહાસપર જો નજર નાખવામા આવે તો જણાઈ આવે છે કે, સર સઇયદને ઉરદુ ભાષાના દરબારમાં બહુજ માનવંત જગો મળી છે. ઉરદુ કાવ્યને તો પ્રથમના સૈકામાં એવા એવા નામાંકિત શાએરો કે જેને તે ભાષાના પૈગંબરો યા જે ચાહો તે સમજો મળવા પામ્યા છે. પરંતુ ઉરદુ ગદ્ય છેવટે સુધી ઘણી સબડેલ સ્થિતિ ભોગવતું આવ્યું છે. ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવા પહેલાંના જે પુસ્તકો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તેની ભાષા અતિશયોક્તિ ભરેલાં દૃષ્ટાંતોથી ભરેલી છે. સર સઇયદની પૂર્વે માત્ર બેજ પ્રકારના ઉરદુ ગદ્યો લખેલા મળી આવશે. પહેલો પ્રકારનો એવો જોવામાં આવશે કે, જેમાં લેખકોએ ફારસી ભાષાનું અનુકરણ કરી તથા તેજ ભાષાનો દ્રષ્ટાંતો તથા ઇડીયમો વાપરી; તેને ફારસીનોજ જામો પહેરાવી આપ્યો છે. બીજા પ્રકારમાં લેખકોએ સાદી ઇબારત લખવાનો પ્રયાસ કીધો છે; પરંતુ તેમાં સાદાઇની કોઈ પણ ખુબી લાવી શકયા નથી. ઇબારત સાદી બનાવવા જતાં તેઓ તેને બીલકુલ મરણતોલ, [illegible] અસરદાર અને કાંઇ પણ લેહજત વિનાની બનાવી ગયા છે. માત્ર બેજ બેજ પુસ્તકો એવાં હાથ લાગે છે કે જેમાં સાદાઇ સાથે કાંઇક લેહજતનો અસર બાકી છે; પરંતુ તેમની તેવી કોશીશ ઉરદુ ભાષાને એક શીખવા લાયક ભાષા બનાવી શકી નહિ. છેવટના સમયમાં આલબત્તા મીર્ઝા, નાથા, ગાલીબ, દેહલવી વિગેરેએ પોતાના આનંદી વલણ તથા ટાહ્યી પ્રકૃતિના કારણે ઉરદુ ભાષાની એવી ઇબારત લખી કે, જેને તે ભાષાના પ્રથમ પગથીયાં સમાન માની શકાય; પરંતુ તેમની તેવી ભાષા માત્ર કુટુંબી ભાષા સુધીમાંજ સંકોચાઇ રહી હતી. તેઓ પોતાના ઘરોમાં ઉરદુ ભાષાના ટેસ્ટની ફુલઝર્ણીઓ છોડતા હતા અને કેટલાક લોકોથી પોતાની વાહ વાહ સાંભળતા હતા. પરંતુ તાહઝીબ-ઉલ-અખલાકના લેખોનો મુકાબલો કરવામાં આવતાં તેમની તેવી ભાષા પણ શરમાય જાય છે. તાહઝીબ-ઉલ-અખલાક ચાલુ કરતી વખતે તેમણે ઉરદુ ભાષાનો રંગ તદ્દન બદલીજ નાખ્યો. ખુદ તેમણે બળવા પૂર્વે જે પુસ્તકો લખ્યાં છે તેમની ભાષામાં તથા ત્યારની ભાષામાં જમીન આસમાનનો તફાવત જોવામાં આવે છે.

જે નવી ઉર્દુ ભાષાનો પ્રચાર તાહઝીબ—ઉલ-અખલાકે શરૂ કીધો તે બહુજ સાદી, લેહજતદાર અને હદ ઉપરાંત અસરકારક હતી. મિત્રોની વાત તો એક તરફ રહી, ખુદ સર સઇયદના શત્રુઓને પણ કબુલ કરવું પડયું કે તે કરતાં વધુ દીલચસ્પ અને અસરકારક લખાણ પ્રથમ તેમના જોવામાં આવ્યું નથી. એજ કારણ હતું કે, જેણે તાહઝીબ-ઉલ-અખલાકને ઘર ઘર માનીતું બનાવી દીધું. દુશ્મની છતાં પણ મોટા મોટા વિરોધીઓના ટેબલ સુધી તે જઇ પહોંચ્યું. જે લોકો પોતાના બાળકોને તે વાંચવાની મનાઇ કરતા હતા તેજ લોકો છુપી રીતે તેને પોતાની પેટીઓમાં તાળાં વાસી રાખતા હતા અને એકાંતમાં તેના વાંચનની લેહજત ઉડાવતા હતા. જે મોલવીઓ સરે જાહેર મજલીસમાં લોકોને દેખાડવા માટે તેને તર છોડીને ફેંકી દેતા હતા. પરંતુ જેમ સુધરેલા લોકોની સ્ત્રીઓ પાસે નાપસંદ પ્યારના પજરણવાળાં નોવેલો પહોંચી જાય છે તેવી રીતે તાહઝીબ-ઉલ-અખલાકના અંકો તેમની પવિત્ર ધાર્મિક લાયબ્રેરીઓમાં જઇ પહોંચતા હતા.

સર સઇયદના પુસ્તકો તથા લેખો જાદુઇ કામ કરી રહ્યા હતા. મસનવી મોલાના રૂમ માટે ઇરાનમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે, એક વખતે તે પુસ્તક વાંચવા તથા રાખવાની રાજ્ય તરફથી મનાઈ કરવામાં આવી હતી. પરંતુ જ્યારે જ્યારે ઉલમાઓ તથા શાએરોના ઘરની ઝડતી લેવામાં આવી, ત્યારે ત્યારે તેમની તકીઆ નીચેથી જે પુસ્તક મળી આવ્યું તે મસનવી મોલાના રૂમ હતું. આવીજ રીતે સર સઇયદના પુસ્તકો પોતાના જાદુઇ અસરના કારણે જેઓ તે પ્રત્યે નફરત રાખતા હતા તેમના ટેબલ સુધી જઇ પહોંચતાં હતાં. વિરોધીઓ પણ જ્યાં સુધી તેને વાંચી ન લે ત્યાં સુધી તેમને ચેન પડતું નહિ.

ઉપરનો અસર તો માત્ર તેના સાહિત્યની ખુબીનેજ આભારી હતો; પરંતુ મજકુર માસિક પત્ર ચાલુ થયા બાદ, તેનો અસર લોકોના વિચારપર ઘણો થવા પામ્યો. આ એક પખવાડીક પત્ર નહિ હતું; પરંતુ તે એક ગેબનો ઢંઢેરો હતો કે, જેણે શત્રુ તથા મિત્ર દરેકના દીલમાં ચટપટ ઉત્પન્ન કરી આપી. વળી અંગ્રેજ રાજ્ય અમલથી મુસલમીન અમીર ઉમરાવોની પાયમાલી તથા

અસાધારણ ફેરવાઇ ગયેલા સમયે કેટલાંક એવા પણ માણુસો ઉત્પન્ન કરી આપ્યાં હતાં કે, જે સર સઇયદને મદદ આપવાને ઉત્સુક હતા. આ લોકોને ખુદ સર સઇયદે તૈયાર કીધેલા હતા. સર સઇયદના અવાજથી તેમની વાણી કદીમાં અસાધારણ ઉભરાણ આવ્યું અને તેઓ દરેક રીતે સર સઇયદને ઉત્તેજીત કરવાને માટે તત્પર થઇ ગયા. હવે તો તાહઝીબ—ઉલ-અખલાક કૃષ્ણની મોરલી સમાન બની ગયું. જેમ કૃષ્ણની મોરલીના અવાજથી ગોપીઓના મસ્તકો ડોલવા લાગતા હતાં; તેમ તાહઝીબ-ઉલ-અખલાકના જાદુઇ અવાજે મુસલમીનોના કાન ખડા કરી આપ્યા. હવે તો સર સઇયદના સાથીઓ પણ આ આમંત્રણને માન આપી પોતાના હૈયા મજકુર વાજીંત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવા લાગ્યા. આ સર સઇયદના શરૂઆતના સાથીઓ કે, જે ભવિષ્યના મોટા સુધારક અને ફીલોસોફરના ખેતાબો મેળવશે તેમને તૈયાર કરનાર ખુદ સર સઇયદજ હતા. તેઓ આ નવા આમંત્રણ તરફ તાહઝીબ—ઉલ અખલાકના કારણેજ દોરાયા હતા. મૌલવી મેહદીઅલીના છટાદાર ભાષણો મૌલવી અલતાફ હુસેન હાલની જાદુઇ નજમો મૌલવી ચેરાગઅલીનું બારીક અવલોકન તથા સંશોધન વિગેરે તાહઝીબ-ઉલ-અખલાકદ્વારા પોતાના કીરણો ફેલાવી રહ્યા હતા અને તે સઘળાનો પાયો નાખનાર ખુદ સર સઇયદજ હતા.

મતલબ કે તાહઝીબ-ઉલ—અખલાકનો પ્રયાસ પોતાનો અસર દેખાડયા વિના રહી શકયો નહિ. સાથે સાથે સર સઇયદની અંતઃ-

કરણની લાગણી તથા ખરૂં દર્દ પણ પોતાના ચમત્કારી દેખાડતું રહ્યું. અલીગઢ કોલેજની સ્થાપના કરવામાં આવી અને કોમના આ ખેરખાહે ભિક્ષુકોની જેમ ફાળો વસુલ કરવા માટે કોમની સમક્ષ પોતાના હાથો ફેલાવી આપ્યા. સર સઇયદના વિરોધીઓ કે જેમણે હિંદુસ્તાનના દરેક શહેર તથા ગામડામાં વિરૂદ્ધતાનું એજીટેશન ચકડોળે ચડાવી મુકયું હતું અને જેમની કીસાદી હીલચાલોએ મક્કા તથા મદીના સુધીના કુફર તથા મુરતદના ફતવાઓ મેળવી ઠામઠામ ફેલાવી આપ્યા હતા; તેઓ કોઇ પણ રીતે નહિ ઇચ્છતા હતા કે કોલેજની સ્થાપના થવા દેવી. મુસલમીનના દરેક ઘર અને દરેક મંડળમાં સર સઇયદને ગાળો આપવામાં આવતી હતી. આ વખતે ગમે તેવો હિમ્મતવાન પુરૂષ પણ પોતાના ઇરાદા પર મકમ ટકી શકે તેમ સંભવિત લાગતું ન હતું; કેમ કે આવી નાજુક સ્થિતિમાં કે જ્યારે ઠામઠામ તેમનાથી વિરૂદ્ધતા કરવામાં આવતી હતી અને અપમાન તથા જાનથી મારી નાખવાની ધમકીઓ આપવામાં આવતી હતી ત્યારે પણ આવા આકરા પરીક્ષાના વખતમાં તેના પગો જરા પણ ડગવા પામ્યા નહિ અને જે લોકો તેને ગાળો આપતા હતા તેમનીજ સામે કોલેજના ફાળા માટે તેમણે પોતાના હાથો ફેલાવી આપ્યા.

ઠામ ઠામ જે વિરૂદ્ધતાનો અગ્નિ સળગી રહ્યો હતો તેને આ ભલા સુધારકની લાગણીના નિર્મળ ઝરાએ શાન્તિ આપી પ્રત્યેક અદાવત તથા અદેખાઇની ચીણગારીઓપર તેના ખાળી ન શકાય તેવા અશ્રુઓ જઇ પડયા. આવી દૃઢતા તથા વાકચાતુર્યતાથી અદેખાઇની અગ્નિને ખલીલ બનાવી તેણે ફાળો એકઠો કીધો તેની કોમો સુધારાની ફકીરી ઝોળીમાં તેની દર્દ ભરી લાગણી, વાકય ચાતુર્યતા તથા અસરકારક સ્પીચોએ માત્ર મુસલમાનો પાસેથીજ નહિ પરંતુ હિંદુઓ તથા અંગ્રેજો પાસેથી પણ નાદર રકમો કઢાવી આપી.

આવા શરૂઆતના સમયમાં કોઇને એવો ખ્યાલ વટિક પણ નહિ ઉત્પન્ન થયો હોય કે આવી રીતે ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગીને અર્થાત કાંકરો કાંકરો એકઠો કરીને એક આલીશાન ઇમારત ચણાવી શકાશે; પરંતુ કદી પણ ન થાકે તેવા હાથો અને કદી પણ પાછી પાની ન કરે તેવી હિમ્મતે, તે કામ કરી બતાવ્યું કે જે લોકોના વ્હેમ તથા ગુમાનથી બહાર હતું. હજુ ફાળાની રકમ માત્ર થોડીજ એકઠી થવા પામી હતી, તેટલામાં તેણે કોલેજ માટે સ્થળ પસંદ કરવાનું માથે લીધું. તેઓ ખુદ આ સમયે બનારસમાં હતા અને સરકારી નોકરી કરતા હતા. અહીં વિચાર કરતાં તેમને જણાઇ આવ્યું કે, બનારસ એ ઇસલામી કોલેજ માટે કોઇ પણ રીતે મુનાસબ સ્થળ નથી; કેમ કે તે હિંદુઓનું એક મુખ્ય મથક છે. વળી ત્યાંના મુસલમાનો કાંઇ મોટા તવંગર કે લાગવગ ધરાવનાર નહિ હતા. તેમનો ખ્યાલ કોઇ વખતે દીલ્લી તરફ ખેંચાતો હતો અને કદી લખનો તરફ કેમકે આ બને શહેરો હિન્દના પ્રાચીન ઇસલામી રાજ્યોના પાયતખ્ત રહી ચુકયા છે વળી અહીં માતબર મુસલમાનોની સંખ્યા પણ સારી છે; પરંતુ થોડા વિચાર કરતાં જણાઇ આવ્યું કે, આ બન્ને શહેરો પણ તે માટેની યોગ્યતા ધરાવતા નથી. દીલ્લીમાં મુસલમીન બળ બીલકુલ તુટી ગયું છે. રાજ્ય તથા સત્તા બન્ને મુસલમાનો ગુમાવી બેઠા છે. હવે તો અહીં બાકી રહ્યું છેજ શું! લખનોમાં અલબત્તા મુસલમાનોની મોટી સંખ્યા દૃષ્ટિગોચર થતી હતી; પરંતુ તેના સંબંધમાં પણ સહેજ વિચારથી જણાઇ આવ્યું કે, ત્યાંના તમામ અમીર ઉમરાવો એક પાયમાલ થએલી કોમની યાદગાર છે. પડતીનું ઘટાટોપ વાદળ તેમના પર છવાઇ ગયું છે તેઓ દીન પ્રતિદિન પડતી અને કંગાલિયત તરફ ઢળત,

જાય છે. અયોધ્યામાં માત્ર કેટલાક આબરૂદાર, જમીનદાર તથા તાલુકદાર હતા. પરંતુ તેમનાપર પણ હિંદુઓની સત્તા જામેલી હતી. બાકી જે કાંઇ થોડા મુસલમાનો હતા તેઓ જાહેર રીતે કોમી હાજતો પ્રત્યે તદન બે પરવા જણાતા હતા.

આવી ડામાડોળ સ્થિતિમાં તેમની દૃષ્ટિ વાવ્ય પ્રાંતના નાના સરખા શહેર અલીગઢ ઉપર પડી. અલીગઢની આસપાસ મુસલમાન ઉમરાવો તથા જમીનદારોનું મોટું ટોળું આબાદ હતું. પ્રત્યક્ષ રીતે તેઓ ઉદાર અને દીન ઇસલામના પૂર્ણ મદદગાર જણાતા હતા તેઓની સહાઇ તથા શરીયતની પાબંદીને લઇ સર સઇયદને ખાત્રી થઈ કે, અલીગઢ કરતાં બીજું કોઇ પણ સ્થળે ઇસલામી કોલેજ માટે મુનાસબ થઇ શકતું નથી. લાગ લગે અહીંની આબોહવા પણ બીજા ઇલાકા કરતાં ઘણી સારી હતી.

મતલબ કે સર સઇયદે અલીગઢને મુસલમીન કેળવણીનું મથક મુકરર કીધું, અને કોલેજ માટે જમીન મેળવવાની તજવીજ કીધી, થોડા દિવસોમાં એક નાની સરખી કોઠી વેચાતી લઇ ખુદ પોતે તેમાં રહેવા લાગ્યા અને તેની આસપાસ મોટો ટુકડો કોલેજ માટે લેવાની ઇચ્છા જાહેર કીધી. પરંતુ તે જમીન એવા સરસ મોકાપર આવેલી હતી કે, જીલ્લાના સઘળા યુરોપીયન અમલદારો તે આપવાને ઇનકાર કરવા લાગ્યા. સર સઇયદે આ પ્રસંગે ઘણીજ હિમ્મતથી કામ લીધું અને અલાહબાદની લોકલ ગવર્નમેન્ટ તરફ પોતાનું લક્ષ ખેંચ્યું. અનાયાસે તે સમયમાં વાવ્ય પ્રાંતના લેફટેનન્ટ ગવર્નર ડીસ્ટ્રીકટ ફરતા ફરતા અલીગઢ આવી લાગ્યા. તેમને તેમની શાન મુજબ એક ડીનર આપવામાં આવ્યું. આ ડીનરમાં ખુદ સર સઇયદ પણ સામેલ હતા. આ ડીનર પાર્ટીના અવસરપર યુરોપીયન ઓફીસરોએ મજકુર જમીનના ટુકડા સંબંધીનો પ્રશ્ન ચર્ચાવા માંડયો. આ પ્રસંગે આ પ્રશ્ન હાથ ધરવાથી તેમનો ઉદેશ એ હતો કે, ખુદ લેફટેનન્ડ ગવર્નર પણ તેમના મતને મળતા થઇ તે કડકો આપવાને ઇનકાર કરે. દરેક અંગ્રેજ અમલદાર મોટા જોરશોરથી પોતાનો મત જાહેર કરી રહયો હતો. દરેક ઈંગ્લીશમેન પોતાના મુખથી એ વાતને અનુમોદન તથા ટેકો આપી રહ્યો હતો કે, તે જમીનનો એકજ ટુકડો છે કે જે કોઈ બળવા યા લડાઇના પ્રસંગપર યુરોપીયન ફોજને મોરચાખાનું તથા કીલેબંધી માટે અનુકુળ થઇ શકે છે. જો હિંદી પ્રજા ભવિષ્યમાં બળવો કરે તો, અંગ્રેજો માટે તે સ્થળ આબાદ રક્ષણ કરનારૂં થઇ શકશે. લેફટેનન્ટ ગવર્નર પોતાના સ્વદેશી બંધુઓનું વર્ણન શાન્તપણે સાંભળી રહ્યા હતા અને સર સઇયદ પણ પોતાના મનમાં તે વિચારોની તુલના કર્યે જતા હતા. છેવટે તેઓ રહી ન શકયા. કોમી હમદર્દીની લાગણીએ તેમને બેચેન બનાવી દીધા. તેમના જુસ્સાએ એક ઉછાળો માર્યો અને તેઓ ગુસ્સે ભરાઇ બોલ્યા કે “ આ માટીના ઢગલાઓ અને ઉંચા મેદાનો તમોને હરગીજ આશ્રય આપી શકવા નથી. જો આશ્રય શોધતા હો અને રક્ષણની હાજત હોય તો અમારા દીલોને પોતાનો કીલ્લો બનાવો ” આ એક એવો જાદુઇ ફકરો હતો કે, જેણે દરેક અંગ્રેજ અમલદારોના મુખ બંધ કરી આપ્યા. લેફટેનન્ટગવર્નર ઉઠ ઇને બોલી ઉઠયા કે “ સઇયદ સાહેબ, આપ ખરૂં કહો છો અને જમીન આપને કોલેજ માટે મળવી જોઇએ.”

આ મજબુત મન તથા ખરી બહાદુરી હતી કે જેણે સર સઇયદને ઇલાકાના બધા અંગ્રેજ અમલદારોપર જય અપાવ્યો. આ બનાવ માત્ર એક અજના બનાવ છે કે, જે બેહુદી બકવા કરનારાઓની જીબાનને બંધ કરી શકે છે. આવા બકવાદીઓ કહેતા ફરે છે કે સર સઇયદ ખુશામતીયા હતા અને અંગ્રેજોની સરકારની પોરસે તરફદારી કરતા હતા. એક એવો માણસ કે જેણે અંગ્રેજોની સામે આવી સ્વતંત્રતાથી મુકાબલો કીધો હોય, બળવાના કારણો જેવું પુસ્તક લખ્યું હોય અને લેફટેનન્ટ ગવરનર જેવા માતબર ઓફીસર સામે જેણે આમ લડી ઝગડી કોલેજ માટે જમીન મેળવી હોય, તેને પાગલ તથા દીવાના સિવાય બીજું કોણ ખુશામતીઓ કહી શકે છે.

જમીન મેળવી લીધા બાદ તેમણે વિદ્યાર્થીઓ માટે જુદા જુદા બંગલાઓ ચણાવવા માંડયાં કે કાઠ વિદ્યાર્થીઓને કેટલાક કોમના ખેરખાંહોએ પોતાને ઘેર રહેવા કરવાની ગોઠવણ કરી આપી એક મોટા બંગલામાં સ્કુલ ખોલી આપવામાં આવી એ બનાવને પણ સર સઇયદની ખુશ કીસ્મત ગણી શકાય કે, તેમની શુભ ભાવનાને લઇ કેટલાક માતબર અંગ્રેજો અને અમલદારો તેમની સહાયતા માટે તત્પર થઇ ગયા તેમનો અવાજ હીન્દુસ્તાનના દરેક આબરૂદાર માણસના કાન સુધી જઇ પહોંચ્યો અને જે લોકો ઇરાદા પુર્વક તેમની વિરૂધ્ધતાઇ કરતા હતા તેમના હાથથીજ ફાળો એકઠો થવા માંડયો.

તેમનો ઇ. સ. ૧૮૭૨ માં અલીગઢમાં મુસલમીન કોમ માટે આર્ટસ કોલેજ સ્થાપન કરવા માટેનો પ્રયાસ સફળ થયો અને તેવી કોલેજનો પાયો નાખવાની ક્રીયા ઇ. સ. ૧૮૭૫ ના મે માસમાં કરવામાં આવી સર વીલ્યમ મેયોરે તેને આપવામાં આવેલા એડ્રેસના જવાબમાં કોલેજ હોલમાં જે ભાષણ કીધું તેથી સર સઇયદની હિમ્મતમાં ઘણોજ વધારો થયો છેવટે ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં ૨૭ વર્ષ સરકારની વફાદારી ભરી નોકરી બજાવી નોકરીથી ફારેગ થઇ અલીગઢમાંજ આવી રહ્યા.

ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં હીન્દના વાઇસરાય લોર્ડ લીટને અલીગઢ કોલેજની સ્થાપના પોતાના મુબારક હાથે કીધી સર સઇયદે હીન્દના મુસલમાનોની ઉન્નતિ માટે જે જે પ્રયાસો કીધા હતા તેની તેણે ઘણીજ સ્તુતિ કીધી થોડાજ દીવસમાં આ સ્કુલ એક આલીશાન કોલેજના સ્વરૂપમાં ફેરવાઇ ગઇ ત્યાર બાદ કોલેજ માટે ઇમારતો બંધાવવાનું કામ હાથ ધરવામાં આવ્યું સર સઇયદની હીમ્મત તથા બળવાન કોશિશના પ્રતાપે એક બળવાન ઇસલામી ઇન્સ્ટીટયુટનો ઘરખમ પાયો નાંખી આપ્યો આજે તેની ઇમારતો દરેક નવા મુસાફર માટે જોવા લાયક સ્થળ થઇ પડી છે અને તે ઇસલામની ઉન્નતિનું મથક થઇ પડયું છે કે જે મથકને સઘળા લોકો માનની નજરથી જુએ છે જો કે હીન્દુસ્તાનમાં ઉંચી કેળવણી માટેની કેટલીએક ખાનગી કોલેજો અસ્તિત્વ ધરાવે છે; પરંતુ તેમાં અલીગઢ કોલેજની સ્થાપના એક નિરાળા ધોરણેજ કરવામાં આવી છે કોલેજના અભ્યાસક્રમમાં ધાર્મિક બાબતોને ઉમેરી ધાર્મિક ગૌરવનું ઉતમ દ્રષ્ટાન્ત તેમણે હીન્દીઓ સમક્ષ ખડું કીધું છે. કોલેજનો પ્રથમ પડેલો હોલ તેમણે એવી દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી તૈયાર કરાવ્યો છે કે, તેનો છેવટનો આલીશાન હોલ ચણાવ્યા પછી પણ તેને પાડી નાંખવાની અગત્ય જણાઇ નથી.

સર સઇયદે પોતાની જીંદગીમાં આ વાતને વારંવાર જાહેર કીધી હતી કે, આ કોલેજના સ્થાપન કરવાથી મારો ઉદ્દેશ માત્ર એવા લોકોજ ઉત્પન્ન કરવાનો નથી કે, જે એમ. એ. તથા બી. એ. ની ડીગ્રીઓ મેળવવા પામે; પરંતુ [illegible] ઉંચી કેળવણી આપવા સાથે તેમને ઉંચી નીતિરીતિ આપવી તે છે; કેમ કે ઉંચી નીતિરીતિ વિનાની ઉંચી કેળવણી કોઇને પણ [illegible] [illegible] બનાવી શકતી નથી; ઉંચી કેળવણી [illegible]

આ બીલકુલ નવું !!!

ચાલુ જમાનાની ઝગમગતી આંખને આંજી નાખે તેવી મશીન પૉલીશ જોવી હોય તો એક વખતે આ ☞

ચાલુ જમાનામાં ઝવેરાતનો ધંધો બધા કરે છે પણ ગ્રાહકોમાં વિશ્વાસ બેસાડવામાં ફતેહમંદ નીવડેલા ઝવેરી તરીકે ☜ આ

ટૂંક વખતમાં પ્રખ્યાત થયેલી

મહેતા હરિલાલ રામકૃષ્ણની કંપની.

ટેલીફોન નાં

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબઇ.

ચાંદી, સોનાના મનપસંદ તેમજ નવી ડીઝાઇનોના ઝગમગતા **દાગીનાઓ** તૈયાર છે એક વખત જોઈ જવાની ભલામણ છે

દરેક જાતના હીરા, માણેક, મોતી, પન્ના વગેરેના અપ-ટુ-ડેટ ફેશનના **દાગીના** તૈયાર છે તથા નવી ડીઝાઈનના ઓરડર મલેથી બનાવવામાં આવે છે.

મુસલમાન હિંદુ, પારસી અને ખોજા કોમમાં જાણીતા થઈ વિશ્વાસ મેળવવામાં અમો ફતેહમંદ થયા છીએ. સંતોષ અને પ્રમાણિકપણુ અમારો

મુદ્રાલેખ છે.

નીતિરીતિપર વધારે લક્ષ તથા ખર્ચ કરવું જોઇએ. તેમના આવા ઉદ્દેશપરથી કેટલાકોએ સર સઇયદપર એવો આક્ષેપ મુકયો છે કે, તેમણે પોતાની કોલેજમાં કેળવણીને બહુજ મોંઘી કરી આપી છે; કે જેથી ગરીબ તથા સાધારણ વર્ગના લોકો તેનાથી લાભ મેળવી શકતા નથી. લોકોનો આવો આક્ષેપ છતાં પણ સર સઇયદે ઉંચેથાં વસ્તુ તે સસ્તાઇ અને મોંઘુ તે ટકાઉના મર્મને બરાબર પ્રાધાન્ય સ્વીકારી લીધો હતો. તેમના આવા ઉંચ ઉદ્દેશનોજ પ્રતાપ છે કે, અલીગઢ કોલેજના કેળવાયલા વિદ્યાર્થીઓ માત્ર ડીગ્રીઓજ મેળવવા પામતા નથી; પરંતુ તેમાંના કેટલાક નીતિરીતિમાં એવી તો કુશળતા મેળવે છે કે, જે કુશળતા માત્ર પુસ્તકોના વાંચનથી કદી પણ મળી શકે નહિ. સર સઇયદ કહેતા હતા કે, મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ જ્યાં સુધી યુરોપિયન પ્રોફેસરો સાથે પુરતા સમાગમમાં ન આવે અને તેમના પ્રત્યે મિત્રભાવ ન ધરાવતા થાય, ત્યાં સુધી તેમનામાં ખરી ખુબી દાખલ થવા પામશે નહિ. તેમનો મુખ્ય ઉદ્દેશજ એ હતો કે, મુસલમાનો અંગ્રેજો સાથે હળતામળતા થાય અને અંગ્રેજ અમલદારોની દ્રષ્ટિમાં પોતાનો વધો પ્રાપ્ત કરે. સર સઇયદે મુસલમાન કોમને એક આબરૂદાર કોમ બનાવવા માટે જે સ્કીમ પસંદ કીધી હતી તેમાં પણ આ ઉદ્દેશ આગળના હતો; કે મુસલમાન પ્રજા તથા અંગ્રેજી અમલદારો વચ્ચે જે જુદાપણું છે. તે દુર કરી, [illegible] નજદીકની મિત્રાચારીનો સંબંધ ઉત્પન્ન કરવામાં [illegible] હેતુને લઇ તેઓ યુવાન તથા ખાનદાન મુસલમાનોને યુરોપિયન પ્રોફેસરોથી શિક્ષણ અપાવવાનું ફરજ સમજતા હતા;" એટલુંજ નહિ પણ તેમની મારફત તેમને નીતિરીતિનો પાઠ ભણાવવાનું તે કરતાં પણ અગત્યનું માનતા હતા. મુસલમાનોને અંગ્રેજો સાથે મળતા હળતા કરવા માટે તેમણે મુસલમાનોને જણાવ્યું કે, તેઓએ ખ્રીસ્તીઓ સાથે મળીને ખાણું લેવું ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ જાએજ છે. આ

[illegible] ટાઇમ્સ તથા સારસ્વતના વેપારી, ફોર્ટ, ટેમરન્ડ લેન—મુંબઇ.

કોમને સૌથી પ્રથમ પોતેજ કરી બતાવી તેનું દ્રષ્ટાન્ત લોકો સન્મુખ રજુ કીધું. ઉપરાંત ઘણા ઇસ્લામી સિદ્ધાંતોને એવા સ્પષ્ટિકરણથી વર્ણવી બતાવ્યા કે, બ્રીટીશ સરકારને મુસલમાનો પ્રત્યે જે અણુ-ગમો હતો તે દુર થઇ જાય.

સર સઇયદ એહમદે ઇન્ડીયન નેશનલ કોંગ્રેસની સ્થાપના પછી મજ[illegible] કોંગ્રેસ પ્રત્યે પોતાનું બહુજ વલણ અખત્યાર કીધું હતું. અને [illegible] ઇસ્લામીઓમાં આજ સુધી પસંદગી મેળવી આગળ વધતું આવ્યું છે. જુઓ કે ઇન્ડીયન નેશનલ કોંગ્રેસની માગણીઓ અંગ્રેજો પાસે કેવા પ્રકારની છે અને અંગ્રેજ અમલદારો મજકુર કોંગ્રેસ પ્રત્યે કેવો વર્તાવ રાખે છે.

સર સઇયદ એમ ઇચ્છતા હતા કે રાજા અને પ્રજા વચ્ચેની ભિન્નતાનો પરદો ઉઠી જવો જોઇએ અને સરકાર મુસલમાનો પ્રત્યે અણુગમો ધરાવતી ન થાય બનવા જોગ છે કે સર સઇયદને તેવી પાલીસિ ગ્રહણ કરવા માટેના બીજા અંગો પણ હોય; પરંતુ તેમણે પોતાનો હેતુ પાર પાડવા માટે જે પોલીસિ અખ્તેયાર કીધી હતી તે પોલીસિ પણ મજકુર પોલીસિના એક વિભાગ સમાન હતી. જો બરાબર જોઇએ તો તેમની તે પોલીસિજ ઉત્તમમાં ઉત્તમ પોલીસિ હતી તેમના પુત્ર જસ્ટીસ મેહમુદે જ્યારે પોતાના હોદ્દાનું રાજીનામું આપ્યું ત્યારે સર સઇયદે પોતાની પોલીસિના સંબંધમાં પાયોનિયર પત્રમાં લખ્યું હતું કે, આ બનાવથી તેમની પોલીસિમાં જરા પણ ફેરફાર થવા પામ્યો નથી. આ પોલીસિ તો જ્યારે હજુ સઇયદ મેહમુદનો જન્મ પણ નહોતો થવા પામ્યો ત્યાર પહેલાં યોજાઈ ચુકાઇ હતી. સર સઇયદે કોંગ્રેસ પ્રત્યે પોતાની જે પોલીસિ અખત્યાર કીધી હતી, તેથી આ બે લાભો પણ મળવા પામ્યા હતા. એક તો હીન્દના બ્રીટીશ વડા હાકમ વાઇસરાય તેમની સૂચનાઓને બહુજ લક્ષથી સાંભળતા હતા. લક્ષ આપતા હતા તેટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમની સલાહો પ્રમાણે અમલ પણ કરતા હતા. તેમને સરકાર ઘણુંજ વફાદાર મિત્ર અને કદી પણ તેવી વફાદારીથી ખસી જવા ન પામે તેવા ખેરખાહ સમજતી હતી. બીજું અંગ્રેજ ઓફીસરો અલીગઢ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને ઘણાજ વફાદાર રાજ્ય ભક્ત સમજતા હતા આવો લાભ કોઇ પણ કોલેજને પ્રાપ્ત થવા પામ્યો નથી. હું ઉપર જણાવી ગયો છું કે, સર સઇયદે પોતાની કોલેજમાં કેળવણી સાથે નીતિ રીતિને પણ કેળવણીનો અગત્યનો અને ફરજીઆત હીસ્સો માની લીધો હતો. તેમની તેવી માન્યતા મુજબ કોલેજની સ્થાપના વખતે તેમણે આ ત્રણ હેતુઓ દ્રષ્ટિ મર્યાદામાં રાખ્યા હતા.

૧ આ કોલેજમાં મુસલમાન બાળકોને એવા પ્રકારની કેળવણી તથા નીતિરીતિ આપવામાં આવે કે, તેઓ સરકારની રાજનીતિની ખુબીઓને સમજવા પામે, તેમના ઉપકારનો આભાર માને અને અંતઃકરણપૂર્વક તેના વફાદાર રહે, તેમજ તેની રાજનીતિ તથા ન્યાયનો સ્વીકાર કરે. તેઓની વફાદારી ખુશામદી કે ઉપલકની ન હોય; પણ તેમના અંતઃકરણમાં સરકારની વફાદારીનું ચિત્ર કોતરાઇ જાય તેમના આ ઉદ્દેશની ખાત્રી કોલેજની દીવાલો પરના મુદ્રાલેખો આજે પણ આપી રહ્યા છે. તેઓ કોઇ પણ કામ ઉપલક દેખાવ કે, મલિન અંતઃકરણે નહિ કરતા હતા તેઓને સ્વમાન તથા સેલ્ફ રીસ્પેક્ટનો એટલો બધો ખ્યાલ હતો કે તેને ટકાવી રાખવા માટે અનેક પ્રકારના નુકસાનો સહન કરવાને તત્પર થઇ જતા હતા. તેઓ અંતઃકરણ પુર્વક એ વાતનો સ્વીકાર કરી ચુક્યા હતા કે, બ્રીટીશ ગવર્નમેન્ટ જેવી કોઇ પણ ગવર્નમેન્ટ આજે દુનિયા પરહસ્તી ધરાવતી નથી. તેઓ કહેતા હતા કે, બ્રીટીશ ગવર્નમેન્ટ જેવી ખુબી કોઇ ઇસ્લામી સલ્તનતમાં પણ નથી. દાખલા તરીકે તેઓ તુરકી સલ્તનને જોકે મુસલમાનની ઇજત અને જાહોજલાલીની એક મોટી નીશાની સમજતા હતા અને તેના ટકાવ તથા રક્ષણ માટે હમેશાં દોઆ માગતા હતા; પરંતુ બ્રીટીશ રાજ્ય પર તેને તરજીહ નહિ આપતા હતા. ઘણા લોકોને યાદ હશે કે આર્મીનિયાના ઝઘડા તથા ગ્રીસની લડાઇ વખતે જ્યારે કેટલાક અણુસમજુ મુસલમાનોએ એવા લેખો પ્રગટ કીધા કે, જેથી ગેર કોમોમાં ખોટી સમજ ફેલાવાનો અંદેશો થવા પામે. આ વખતે તેમણે અણુસમજુ મુસલમાનોની ભુલ સુધારી અને પોતાના વિચારો જાહેર કરી આપી. ખીલાફત તે શું અને તે પ્રત્યેના ઇસ્લામીઓની કેવી માન્યતા તથા વલણ જોઇએ તે જાહેર કરવા માટે લેખો તથા ભાષણો દ્વારા મુસલમાનોની ઉલટી સમજને ઠેકાણે લાવી આપી. તેમણે ખીલાફતનો વિષય સમજાવવામાં જે લેખો પ્રગટ કીધા હતા, તેમાં એક જગોએ તેઓ એમ લખી ગયા હતા કે, સુલતાન અબ્દુલ હમીદખાન મુસલમાનોના જાએઝ ખલીફા થઇ શકતા નથી. તેમના આવા વિચાર માટે જો કે, ઘણું રદીઆ આપવામાં આવ્યા હતા; પરંતુ તેઓ પોતાના વિચારોને મક્કમ વળગી રહ્યા હતા. જ્યારે આપણે હીન્દના ઇસ્લામીઓની પોલીસિનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે સર સઇયદના તેવા વિચારને વધુ વખોડી શકતા નથી.

બ્રીટીશ સરકારના સંબંધમાં સર સઇયદના જે કાંઇ વિચારો હતા તે, કોલેજના દરેક વિદ્યાર્થીના અંતઃકરણમાં તેઓ ગોઠવવા માગતા હતા. આ બાબતને તેઓ ઇસ્લામના મુળતત્વ તથા તેના સ્થાપકની આજ્ઞાનુસાર સમજતા હતા. તેઓએ અનેકવાર પોતાના ભાષણોમાં એ વાતને જાહેર કીધી છે કે, બ્રીટીશ સરકારની વફાદારી મુસલમાનોપર ઇસ્લામની આજ્ઞાનુસાર ફરજ છે. અને મુસલમાની માન્યતા પૈકીનો તે એક અગત્યનો અકીદો છે પર કોમના રાજ્યમાં વફાદારીથી રહેવું એ ઇસ્લામના મતથી ઉલટું નથી; તેવું સિદ્ધ કરતાં ખુદ તેમણે ઇસ્લામના મહાન સ્થાપક હજરત મોહંમદ સ. નું દ્રષ્ટાંત રજુ કીધું કે તેઓએ મક્કાના કાફરોના જુલમ થીરક્ષણ મેળવવા માટે પોતાના અનુયાયીઓને એબીસિનિયાના ખ્રીસ્તી રાજ્યની હદમાં જઇ રહેવાનો હુકમ આપ્યો આ ખ્રીસ્તી રાજ્યમાં મુસલમાન અસહાબોએ જઈ તે રાજ્ય પ્રત્યે ઘણીજ વફાદારી જાહેર કીધી.

૨ તેમની બીજી પોલીસિ એ હતી કે, કોમના બાળકોને એવી કેળવણી આપવામાં આવે કે, તેઓ અંગ્રેજોથી ભાઇચારે ગાઢો સંબંધ ઉત્પન્ન કરે, અને અંગ્રેજ જેંન્ટલમેનો પણ તેમની નીતિ રીતિ જોઇ તેમની સાથે દોસ્તી રાખવાની ઇચ્છા ધરાવે મુસલમાન તથા અંગ્રેજો વચ્ચેના ભાઇચારામાં તેઓ મુસલમાનોની આબરૂ, તેમની ઉન્નતિ તથા બ્રીટીશ રાજ્યની મજબુતીનું કારણ સમજતા હતા. જે જુદાઇ આ બન્ને કોમો વચ્ચે છે તેને તેઓ બ્રીટીશ રાજ્ય તથા મુસલમાન કોમ માટે બહુજ હાનીકારક સમજતા હતા પોતાની કોલેજ સ્થાપન કરવાથી તેમનો કાંઇ એવો ઉદ્દેશ નહિ હતો કે, મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ માત્ર ડીગ્રીઓજ મેળવ્યા કરે અને પોતાના નામોની પાછળ બી. એ. તથા એમ. એ. ના પુછડાંઓ લગાડવા મંડી જાય; પરંતુ તેઓ એવી કેળવણી તથા નીતિરીતિ ચાહતા હતા કે, જેથી આ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ ખરા માણસ બનવા પામે. જે લોકો સર સઇયદથી વાકેફ હતા તે તેઓ સમજતા હશે કે, તેમની સ્વમાન જાળવી રાખવાની ટેક સેલ્ફ રીસ્પેક્ટની હદ સુધી જઇ પહોંચતી હતી, [illegible]

અમલદારની તેમણે માત્ર એટલા માટે કદી પણ મુલાકાત નહિ લીધી કે, તે અમલદાર કોઈ પણ માણસને છુટ પહેરીમેં તેના ઘર-પર આવવા દેવાનું પસંદ કરતો ન હતો. આ એ સમયની વાત છે કે જ્યારે સર સઈયદ નોકરીથી મુક્ત થઈ પેનશન મેળવેલા હતા. ઉપર જણાવેલા અમલદાર સાથે કોલેજને લગતો સંબંધ હતો અને કેટલીક અગત્યની બાબતોમાં તેની રજામંદીની ઘણી જરૂર હતી; છતાં પણ તેમણે તે વાતની કાંઇ પણ દરકાર કીધા સિવાય પોતાના સ્વમાનને ટકાવી રાખ્યું. તેમની સ્વમાન જાળવી રાખવાની આવી હદ ઉપરાંતની ટેક માટે કેટલાક યુરોપિયનો પણ પોતાની ભુલથી તેમને ગર્વિષ્ટ કહેવા લાગી ગયા હતા. અને અંગ્રેજોના તેઓ વિરોધી છે એમ જાણતા હતા; પરંતુ સર સઈયદ આવી ધમકી-ઓથી કદી પણ ડગી જતા ન હતા. જે પોલીસિ તેમણે નિર્માણ કીધી હતી તે પર બરાબર ચાલ્યે જતા હતા. તેઓ ઇચ્છતા હતા કે, કોલેજમાં એવી કેળવણી આપવામાં આવે કે જેથી વિદ્યા-ર્થીઓના અંતઃકરણોમાં ખોટી ખુશામદને બદલે સ્વતંત્રતા અને સ્વમાનના વિચારો ઉત્પન્ન થાય. અને તેઓને સેલ્ફ રેસ્પેક્ટની આદત પડે. આવી બાબતો સાથે તેઓ વડા અમલદારોનું માન અને વડીલોની તાજીમ જાળવવાનું ભુલી જાય નહિ અને તેમના મનમાં એવા ખોટા વિચારો ઉત્પન્ન ન થાય કે, તેઓ તોછડાઇ તથા બેઅદબીને સ્વતંત્રતા તથા સ્વમાન સમજવા લાગે. તેઓ પોતા તથા બીજાઓના દરજાને ભુલી જાય નહિ, તેમજ જે કુદરતી માનના અંગ્રેજો હકદાર થયા છે અને જેમણે માત્ર તલવારથીજ નહિ, પણ વિદ્યા-કલાથી સત્તા મેળવી છે તેના માનને વિસારી મુકે નહિ. જે પ્રજા નીતી રીતિ તથા માણસાઇ ખવાસને પ્રાપ્ત કરી સત્તાવાન થઇ છે તેને માન આપવામાં વ્યાજબી હદ સુધી કદમ લંબાવવામાં પાછું પગલું ભરે નહિ. સર સઈયદ પોતાની આ ઇચ્છામાં સંપુર્ણ ફળિભુત થયા તેમની આ પોલીસિના કારણે કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને એવી કેળવણી તથા નીતિરીતિ અપાઇ કે જેને રાજ્યના અમલદારો તથા સઘળા યુરોપિયન જેન્ટલમેનો માનની નજરથી જુએ છે. અને તેમની ઉમદા નીતિરીતિના કારણે તેમને પોતાના મિત્ર બનાવવા અને તેમની સાથે ભાઇચારો રાખવાને ખુશી બતાવે છે રમત ગમતના મેળાવડાઓ તથા બીજા મેળાવડાઓમાં બરાબર તેમની સાથે રહે છે અને દરેક રીતે મિત્રો માફક તેમની સાથેનું વર્તન રાખે છે.

૩ ત્રીજી પોલીસિ એ હતી કે કોલેજના પ્રીન્સીપાલ તથા પ્રોફેસરો એવા લાયક અને સુધરેલા ઇંગ્લીશમેન મુકરર થાય કે, જેઓ પોતાની કોમ ઉપરાંત બીજી કોમો સાથે પણ હમદર્દી અને પ્રેમ રાખવામાં પોતાની એક અગત્યની ફરજ સમજતા હોય. આવા વિચારથી તેમણે કોલેજના ધારાઓમાં એક કલમ એવી પણ દાખલ કીધી છે કે, પ્રીન્સીપાલ તથા ત્રણ પ્રોફેસરો હમેશાં યુરોપિયનજ હોવા જોઇએ. તેઓ માનતા હતા કે, જ્યાં સુધી કોલેજ લાયક અંગ્રેજોના હાથમાં ન મુકાય ત્યાં સુધી, તેમાં ઉત્તમ કેળવણી અપાઇ શકાશે નહિ. તેમ કોલેજ સ્થાપન કરવાનો ઉદેશ છે તે ઉદેશ પણ પાર પડી શકશે નહિ. આ હેતુ પુરો પાડવા માટે સર સઈયદે ઘણોજ હમદર્દી, કુશળ અને ભલો સ્ટાફ એકઠો કરી કોલેજને એવી તો રોનક તથા ખ્યાતી આપી કે, મોટા મોટા માનવંત લોકોએ અત્રેની કેળવણીના સંબંધમાં એવા તો પવિત્ર અને ઉંચા વિચારો જાહેર કીધા કે, જે માટે કોલેજ વ્યાજબી મગરૂરી લઇ શકે છે.

અલીગઢ કોલેજને સર સાલારજંગ પહેલા, સર સાલારજંગ બીજા નવાબ સર આસમાન જાહ, નવાબ વીકારૂલ ઉમરા કે. સી. લોર્ડ લીટન લોર્ડ રીપન, લોર્ડ ડફરીન, લોર્ડ લેન્સડાઉન, લાર્ડ એલ્ગીન, ડયુક ઓફ કોનોટ લાર્ડ કર્ઝન, લાર્ડ મીન્ટો, પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ શહેનશાહ પંચમ જ્યાર્જ, જર્મન પાટવી કુંવર, કાબુલના અમીર વીગેરે નામાંકિત જેન્ટલમેનોની પધરામણીનું માન મળી ચુકયું છે.

કોલેજની સ્થાપના થઈ ચુકયા બાદ એકાએક સર સઈયદના વિચારોમાં એક નવાઇ સરખો ફેરફાર થઇ આવ્યો. તેમણે ઘણા ઘણા વિચારથી એવો નિશ્ચય કીધો હતો કે, મુસલમાનોની ઉન્નતિ માટે પાશ્ચિમાત્ય વિચારો અને ત્યાંની વિદ્યા-કલાની રોશની મુસલ-માનોના અંતઃકરણો તથા મગજોમાં ઉત્પન્ન કરવી જોઇએ. આ એક એવો સર્વોત્તમ વિચાર હતો કે જેની ઉત્તમતાનો કોઇ પણ ઇનકાર કરી શકે નહિ; પરંતુ આવા વિચારો ઉત્પન્ન કરવા તે કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવા? મુસલમાનોમાં તે ઉત્પન્ન કરી આપવા માટેના કયા કયા માર્ગો છે તે સંબંધમાં સર સઈયદે જે માર્ગ પસંદ કીધો હતો તે છેવટે ભુલ ભરેલો સાબીત થયો. તેમનો પ્રથમ એવો વિચાર હતો કે, પાશ્ચિમાત્ય વિદ્યા-કલાના તરજુમાઓ ઉર્દુ ભાષામાં કરવામાં આવે. ઇતિહાસ, ખગોળ, ફીલોસોફી, ગણીત અને બીજી સઘળી વિદ્યાઓના ગ્રંથો ઉર્દુ ભાષામાં તૈયાર કરી, તેનો ફેલાવો કરવામાં અને તેજ મુસલમાન બાળકોનો અભ્યાસક્રમ મુકરર થાય. આવાજ ઉદેશને અનુસરી સાઇન્ટીફીક સોસાઇટીની સ્થાપના થવા પામી હતી. મજકુર સોસાઇટી તરફથી જે પુસ્ત-કોનો ભંડોળ બહાર પડયો છે તે તેની સેવાની ઉત્તમમાં ઉત્તમ દલીલ છે; પરંતુ સમયનું વલણ, મુસલમાનોની સ્થિતિ અંગ્રેજી રાજનીતિ અને બીજી હીન્દી કોમોનો રંગઢંગ જોઇ સર સઈયદને પોતાનો મત બદલવાની જરૂર પડી. તેમને જણાઇ આવ્યું કે, તરજુમો કરવામાં આવેલા પુસ્તકો કોમની કાંઇ પણ સ્થિતિ સુધારી શકશે નહિ. તેમજ વિદ્યાર્થીઓ પણ તેથી સત્ય અને વિશાળ દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી શકશે નહિ. આમ થવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે, હીન્દીઓ અને ખાસ કરી મુસલમાનોમાં રાજ્ય રહ્યું ન હતું તેમજ સતા પણ નહતી કે જેની સહાયતાથી પોતાની ભાષાને તેવો ફાયદો પહોંચાડી શકે. અને તે યુરોપિયન ભાષા-ઓની હરીફાઇમા ઉતરી પોતાપરની સઘળી નુકતેચીનીઓથી મુક્ત થઇ જવા પામે. ઇતિહાસો એ બીના પુરવાર કરી રહ્યા છે કે, કોઇ પણ હારનાર પ્રજાની ભાષા જીતનાર પ્રજાની ભાષાપર ફતેહ મેળવી શકી નથી. કોઇ પણ હારનાર પ્રજા પોતાની ભાષાને ઉત્ત-મતાના શીખરપર પહોંચાડી શકતીજ નથી. આવી નિષ્ફળતાનું મુખ્ય કારણ એમ જાણવામાં આવ્યું કે અંગ્રેજી ભાષાની ઉન્નતિ હજુ સુધી દીન પ્રતિદીન ચાલુજ છે તેની ઉન્નતિનો વેગ ઉંચી ટોચપર જઇ પહોચવા છતાં પણ અટકવા પામ્યો નથી. તેમ અમારામાં એટલી શક્તિ નથી કે જ્યાં સુધી અમો અમારી ભાષાને દરેક વિદ્યા-કલાની બાબતમાં તેની હરોળમાં પહોંચાડી દઇએ ત્યાં સુધી તેના વેગને અટકાવી શકીએ અને જ્યારે અમારી ભાષા તેની બરોબરીમાં આવી જાય ત્યારે એક સરખા ધોરણે બન્નેને આગળ વધવાની પરવાનગી આપીએ પ્રાચિન ભાષાઓમાં જે જે ભાષાઓએ ઉન્નતિ કીધી છે તેમને બીજી ભાષાઓએ અટકાવી પાડવાનો અવસર હાથ લાગ્યો હતો. જે દેશો તથા કોમોની ભાષાપર તેમને વિજય મેળવવાનો હતો. તેમનો વેગ અટકી ગયો હતો. ગ્રીક ભાષાને પોતાની ઉન્નતિનો પ્રસંગ ત્યારેજ હાથ લાગ્યો કે, જ્યારે ઇજીપ્તની ઉન્નતિમાં પડતી થવી શરૂ થઈ ગઇ હતી. તેવીજ રીતે રૂમીઓની ભાષાને ત્યારેજ ઉન્નતિ પ્રાપ્ત થઇ કે, જ્યારે ગ્રીકની વિદ્યા-કલાને ઉધઇ લાગી ગઈ

હતી. તેવીજ રીતે અરબી ભાષાને માત્ર એવાજ કારણથી ઉન્નતિનો પ્રસંગ હાથ લાગી ગયો કે ગ્રીક તથા રૂમ બન્ને દેશોની ઉન્નતિ પડતીના ઢોળાણ તરફ ગબડી ચુકી હતી. તે વખતની સઘળી પ્રજાઓ પડતીની સ્થિતિમાં ગુંચવાયલી હતી ધર્મા-ધતાના વાદળો દરેક પર છવાઇ ગયા હતાં અને એકંદરે એવો સ્થિતિ ઉભી થવા પામી હતી કે, આ પ્રાચિન ઉન્નતિ મેળવેલી ભાષાના વિદ્યા-કળાના ભંડોળમાં એક પણ નવીન ગ્રંથનો ઉમેરો થઇ શકતે ન હતો. આવો લાગ જોઇ આરબ પ્રજાએ પોતાની ભાષાના વેગનાં ઘોડાને દોડાવવા માંડયો. તેમનો વેગ તેમની બરાબર પહોચી જઇ તેમના કરતાં પણ છેવટે આગળ વધી ગયો. તેવીજ રીતે હાલની પ્રચલિત યુરોપિયન ભાષાઓ એજ વખતે ઉન્નતિના સ્ટેજ પર આવવા પામી કે, જ્યારે ગ્રીક તથા લેટીન ભાષાનો બોલનાર એક પણ પુરૂષ બાકી રહેવા પામ્યો ન હતો. તાતારીઓના બળવાન હાથના પ્રતાપે આરબના વિદ્યા-કળાના ખજાનાઓ જીર્ણ થઇ ગયા હતા હવે તે વખતે સ્પષ્ટ જાહેર થઇ રહ્યું હતું કે ઇંગ્રેજી ભાષા પોતાની પુર યુવાવસ્થામાં છે. દીનપ્રતિદીન વિદ્યા-કળાના નવા નવા ગ્રંથોની સંખ્યામાં અસાધારણ ઉમેરો થઇ રહ્યો છે. પ્રત્યેક વિદ્યા તથા પ્રત્યેક વિષયની એવી સ્થિતિ હતી કે, ગઇ કાલે જ્યાં તે હતી ત્યાંથી આજે આગળ વધી ગઇ છે. આવતી કાલે પણ વિદ્યા-કળાના શોધખોળ પોતાના કદમ આગળજ લબાવી જશે આવી સ્થિતિ વચ્ચે ઉર્દુ ભાષાનું તે કામ પોતાની સત્તા બહાર હતું કે, યુરોપમાં જે સઘળી વિદ્યા-કળાઓ પસરી પડી છે તેને પોતાનો પોશાક પહેરાવી આપી પોતાની કોમની સન્મુખ રજુ કરી આપે. અલબત્તા એ બનવા જોગ વાત હતી કે, સઘળા અંગ્રેજી ગ્રંથોને ઉર્દુનો પોષાક પહેરાવી શકાય, પરંતુ જ્યારે તેમ થઇ જવા પામે ત્યારે એમજ જણાઇ આવે કે, જે કાંઇ ઉર્દુની બગલમાં છે તે અંગ્રેજી ભાષાના મુકાબલામાં થોથાં સમાન છે અને અંગ્રેજી ભાષા તો એક ઉત્તમતાના વિશાળ શીખરપર જઇ પહોંચી છે.

ઉપર જણાવેલા વિચારોને લઇ સર સઇયદને પોતાનો નિર્ણય બદલવાની ફરજ પડી. હવે તેઓ અંગ્રેજી કેળવણી આપવાના વિચાર પર મક્કમ થયા. તે દહાડામાં પંજાબમાં યુનીવર્સીટિ સ્થાપન થઇ હતી અને ગવર્નમેન્ટે પોતાના પોલિટિકલ લાભોને લઇ એવી પોલીસિ અખ્તેયાર કીધી હતી કે, અંગ્રેજી કેળવણીને જેમ બને તેમ દાબી દેવામાં આવે અને પંજાબના સઘળા હીન્દુ મુસલમાનોને તેમની ઉગમણની વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરવા તરફ લલચાવવામાં આવે. સર સઇયદને પોતાનો નિર્ણય બદલવા સાથેજ પંજાબ યુનીવર્સીટી સામે બાથ ભીડવી પડી. આવી રીતની યુનીવર્સીટી સાથે બાથ ભીડવામાં તે સમયના મુસલમાનોના વિચારોને લઇ સર સઇયદને બેવડી મુશ્કેલી આવી નહી હતી. આવા કાળા પથ્થરો કાપીને પોતાની સુરંગ તૈયાર કરવાની હતી અને તે સુરંગનેજ પોતાની કોમનો માર્ગ બનાવવાનો હતો. ડાક્તર લીટ્નર કે જે અરબી ભાષાના સારા ઉસ્તાદ હતા અને જેમની ઇસ્લામી ઇતિહાસની શોધખોળ મુસલમાનોમાં માનની નજરે જોવામાં આવતી હતી; તેઓ પંજાબ યુનીવર્સીટીના રેજીસ્ટ્રાર નીમાયા હતા. તેમણે માત્ર ગવર્નમેન્ટનો ઉદ્દેશ-પાર-પાડવા માટે પોતાના અંગ્રેજ હોવાના ગર્વ તથા હાકેમ પ્રજાની સાથેના સ્વમાનને બાજુએ મુકી હીન્દુ તથા મુસલમાનોની મંડળીઓમાં ભાગ લઇ, તેમની સાથે ગાઢો સબંધ ઉત્પન્ન કરી. પાદરીઓની જેમ તો નહિ પણ, એક મુસલમીન મોલવીની જેમ વાએજ કહેવા લાગ્યા. તેઓ હીન્દુ તથા મુસલમાન મંડળીઓ તથા તેમના માતબર આગેવાનોને જઇ એમ કહેતા કે "તમારે અંગ્રેજી ભાષા કદી પણ શીખવી જોઇએ નહિ. [illegible] તથા હીંદુઓએ સંસ્કૃત વિદ્યાઓ સંપાદન કરી પોતાના [illegible] સાહિત્યથી પોતાના મગજને પ્રકાશીત કરવા જોઇએ અને તમો યાદ રાખજો કે, તમારે માટે અંગ્રેજી કેળવણી સંપાદન કરવી મહાપાપ છે" આ યુરોપિયન ઓફીસરના મુકાબલામાં સર સઇયદ મોટેથી ગળું ફાડી ફાડીને કહી રહ્યા હતા કે "નહિ નહિ, તમો અંગ્રેજી કેળવણી સંપાદન કરો. તમારે જરૂર અંગ્રેજી કેળવણી સંપાદન કરવી જોઇએ."

ખરેખર તે એક વિચિત્ર અને આનંદી સીન હતો કે, જ્યારે એક યુરાની દેખાવનો ઘરડો મુંસલમાન એમ કહેતો હતો કે, તમો અંગ્રેજી કેળવણી સંપાદન કરો અને એક ખ્રીસ્તી અંગ્રેજ હીન્દીઓનો મિત્ર બની એમ સમજાવતો હતો કે, નહિ નહિ તમારે અંગ્રેજી કેળવણી સંપાદન કરવાની કાંઈ પણ આવશ્યકતા નથી. તમારે તો તમારી સઘળી કોશીશો પોતાની ભાષા તથા પોતાના ધર્મમાં ખર્ચવી જોઇએ. ખરેખર આ એક મોટી ભુલથાપ આપનાર સીન હતો. અને તેવી ભુલથાપની જાળમા હજારો પંજાબી હીંદુ મુંસલમાનો સપડાઇ ગયા હતા. આ લોકોને ખાત્રી આપવામાં આવી કે, સર સઇયદ નેચરી અને મુરતદ છે. તેઓ નેચરી તથા મુરતદ છે તેની એજ સાબીતી છે કે, તેઓ અરબીને બદલે અંગ્રેજી કેળવણી સંપાદન કરવાની હિમાયત કરે છે. આ ભુલથાપ આપનારા બનાવે હજારો મુસલમાનોને તેના શત્રુ બનાવી આપ્યા. પરંતુ સર સઇયદના અનુભવી અને પાકટ મતનો અસર આજે બરાબર સુર્યની પેઠે પ્રકાશીત થઇ રહ્યો છે. પંજાબના જે લોકો તે વખતે ડા. લીટ્નરના ફંદામાં જકડાઇ ગયા હતા તે આજે રડે અને પસ્તાય છે. તેઓ કહે છે કે, હાય અમોએ સઇયદની કદર એવા સમયમાં કેમ નહિ કીધી કે જ્યારે તેમની કદર કરવાનો સમય હતો.

થોડાજ સમયમાં અલાહબાદમાં એક નવી યુનીવર્સીટી સ્થાપન કરવાની તજવીજ થવા પામી. આ યુનીવર્સીટી સ્થાપન થવા પુર્વે ત્યાંની કોલેજોનો સબંધ કલકત્તા યુનીવર્સીટી સાથે હતો.

કલકત્તા યુનીવર્સીટી એજ ધોરણ પર સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી કે, જે ધોરણની યુનીવર્સીટી હવે સર સઇયદ સ્થાપન કરવાની હિમાયત કરતા હતા, તેટલા માટે તેમની કોલેજનો સબંધ કલકત્તા યુનીવર્સીટી સાથેજ હતો; પરંતુ જ્યારે અલાહબાદમાં નવી યુનીવર્સીટી સ્થાપન થવા લાગી ત્યારે તેમની કોલેજનો સબંધ પણ અલાહબાદ યુનીવર્સીટી સાથે જોડી દેવાનો સરકારનો ઇરાદો હતો, પરંતુ સરકાર પ્રથમ એવા હેતુ પર હતી કે મજકુર અલાહબાદ યુનીવર્સીટી પણ પંજાબ યુનીવર્સીટીના ધોરણેજ સ્થાપન કરવામાં આવશે અને તેમાં પણ અંગ્રેજી લીટરેચર દાબી દેવાની હીલચાલ ચાલુ કરવામાં આવશે.

સર સઇયદે પંજાબનો મુકાબલો કરી ઘણા દીવસોની સખત લડાઇ પછી, પંજાબના સંખ્યાબંધ લોકોને તેમની યુનીવર્સીટીના નુકસાનો સિદ્ધ કરી આપ્યા. બીજી બાજુએ બાબ પ્રાંતના હીન્દુઓને તેમનો તાલુક ઓછો છતાં તેઓ સ્વતંત્ર વિચારોને સમજી શકતા હતા, તેથી તેમને પણ પોતાના મતમાં મેળવી લીધા. અલાહબાદ યુનીવર્સીટીના સબંધમાં સરકારનો ઇરાદો જાહેર થતાં તેમણે પંજાબ તથા બાબ પ્રાંતના લોકોને સાથે લઇ મોટા એજીટેશનથી સરકારના વિચારોની વિરૂદ્ધતા ચાલુ કીધી. મુસલમાનોનું મોટું ટોળું તો સર સઇયદની આ અગત્યની પોલીસીને સમજતુંજ નહિ હતું પરંતુ હીન્દુઓના [illegible] અને સર [illegible]

જાણીતા ઇસ્લામી આગેવાન.

નામદાર મહામુદાબાદના રાજા સાહેબ.
૧૯૧૬ મા મુંબઇમા ભરાએલી મુસ્લીમ લીગના પ્રેસીડેન્ટ

જનાબ સર હુસન ઇમામ બેરીસ્ટર.
૧૯૧૮ માં મુંબાઇમા ભરાએલી ઓ. ઇ કોંગ્રેસના પ્રેસીડેન્ટ

શેઠ ઉમર હાજી ઇસમાઇલ સોભાની.
હોમરૂલર—સત્યાગ્રહ સભાના સેક્રેટરી

ઈદ-મુબારક.

ઇસ્લામી બિરાદરોના બરનો ઉંચો—

અને—ટકાઉ સ્ટૉક તૈયાર છે?

ઇગ્લીશ તેમજ અમેરિકન માલનો
નવો સ્ટૉક હાલમાં
આવ્યો છે.

દરેક ફેશનના-અપ-ટુ ડેટ-બુટ શુઝનો
એક ગજાવર-સગ્રહસ્થાન
જોવા ભલામણ છે.

ક્રાફર્ડ માર્કેટ સામે

તાજભાઈની કંપની.

નાકાપરની પેહલીજ દુકાન.

જેન્ટલમેન બાનુઓ-અને-બચ્ચાઓના મનગમતા અને નવી નવી તરેહના,

બુટ-શુઝ ખરીદવાનું માનીતું મથક.

ગ્રાહકોને એક નહિ પણ અનેક જોડીઓ દેખાડી
મન ગમતુ આપી સંતોષ આપવો એ
અમારો મુદ્રાલેખ છે.

માલ ઉંચો અને મનપસદ સાથે કિમ્મતમાં
કિફાયત ભાવે આપી થોડે નફે બહોળો
વેપાર કરવા ધારીયે છીએ.

પ્રોપ્રાયટર,

મી૦ ગનીજી કરીમજી.

કદી હકોને લઇ સરકારને પોતાનો વિચાર બદલવાની ફરજ પડી. સર સઇયદે આ પ્રસંગે એટલે સુધી હિમ્મતથી કામ લઇ જણાવ્યું હતું કે "જો સરકાર અમારો અવાજ નહિ સાંભળશે તો, અમો અમારી કોલેજનો સબંધ બારોબાર ઈંગ્લાંડના ઓક્સફર્ડ યુનીવર્સીટી સાથે જોડી આપીશું. અમો કોમ પાસેથી ભિક્ષા માગી માગીને નાણાં એકઠાં કરીશું અને પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ઈંગ્લાંડ મોકલીશું; પરંતુ એમ તો કદી નહિજ થઇ શકે કે, વિદ્યાર્થીઓને અલાહબાદ યુનીવર્સીટીમાં જવા દઇએ.' સર સઇયદનું એમ કહેવું કે અમો વિદ્યાર્થીઓને ઈંગ્લાંડ મોકલીશું તે જો કે ઘણુંજ મુશ્કીલ અને કદી પણ નહિ પાર પાડી શકાય તેવું કામ હતું; છતાં પણ તેથી સર સઇયદની હિમ્મત અને દ્રઢતા સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. અને એમાં કાંઇ પણ શંકાજ નથી કે તેઓ પોતાના મત માટે એવા દ્રઢ હતા કે તેઓ તેમ પણ કરી બતાવતે.

આવો હતો તે દુરંદેશ, સમયને પિછાણનાર, કોમ તથા દેશનો ખરો હીમાયતી અને દ્રઢ વિચારનો બુઢો! કે જેને બીકણ તથા પોકળ બંગાળીઓ ખુશામતી હોવાનો આરોપ મુકે છે; પરંતુ તેઓ નથી જાણતા કે, તેણે પોતાના સ્વતંત્ર તથા દ્રઢ વિચારોને લઇ મુસલમાનોને તો શું, ખુદ હીન્દુઓને પણ કેટલો બધો લાભ પહોંચાડયો છે આટલી મુદત કોમી કેળવણીમાં જોડાતાં અને યુનીવર્સીટીઓ સામે મુકાબલો કરી ચુકયા બાદ, સર સઇયદને કેળવણીની, અગત્ય અને તેના લાભો પ્રત્યે એટલી બધી દીલચસ્પી ઉત્પન્ન થઇ ગઇ કે, હવે તેઓ એમજ સમજતા હતા કે, મારી જીંદગીનું મુખ્ય મીશન જો કાંઇ હોય, તો તે માત્ર એટલુંજ છે કે, મુસલમાનોમાં કેળવણી તથા નીતિરીતિમાં વધારો થાય; કે જેથી તેઓ પોતાના હકો, પોતાના ગુણ દોષો તથા સરકાર સાથેના સબંધને બરાબર સમજી શકે. તેમને એ બાબતમાં સંપુર્ણ ખાત્રી હતી કે, તે સઘળી અગત્યની વસ્તુઓ કે, જેની એક સુધરેલી કોમને જરૂર હોય છે તે કેળવણી તથા નીતિરીતિની ઉન્નતિથી પોતાની મેળેજ તેમનામાં ઉત્પન્ન થઇ જશે, હવે અંગ્રેજી રાજ્ય તથા તેની સ્વતંત્રતાને લઇ હીન્દુસ્થાનમાં અનેક ઠેકાણે પોલિટિકલ સંસ્થાઓ સ્થાપિત થઇ ચુકી હતી. આ બાબતની શરૂઆત પ્રથમ બંગાળાથી થઇ, પહેલાં કલકત્તામાં યુનીવર્સીટી સ્થાપન થઇ હતી અને ત્યાંના લોકો યુરોપની હાલની સ્વતંત્રતાના વર્ણનો સાંભળી સાંભળી તેવાજ જોર શોરથી પોતાના સ્વદેશી હકો મેળવવાને તત્પર થઇ ગયા હતા. તેઓ ચાહતા હતા કે જેવી રીતે ઈંગ્લાંડ તથા અમેરિકાની પ્રજાએ જેમ પ્રથમ હકો મેળવ્યા છે તથા અત્યારે જેમ આસ્ટ્રેલીઆ તથા ઈટાલી વીગેરે પોતાના હકો મેળવવાને મથી રહ્યા છે તેવીજ રીતે હકો પ્રાપ્ત કરવા. જોકે તેમનામાં આવા વિચારો ઉત્પન્ન થઇ ગયા હતા; પરંતુ તે કામ પાર પાડી બતાવવાની શક્તિ તેમનામાં હજુ ઉત્પન્ન થઇ ન હતી. જે પ્રજા માત્ર સ્વતંત્રતાના વિચારોજ કરે છે અને તે સ્વતંત્રતા હાંસલ કરવા પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરી બતાવવાની હિમ્મત કરતી નથી તેમનું દ્રષ્ટાંત સ્ત્રીઓ તથા અફીણીયાઓ સરખું છે.

બંગાળીઓના મગજો પણ તેવાજ દ્રષ્ટાંતો મુજબના થવા પામ્યા હતા. તેમને ભવિષ્યના પોલિટિકલ હકોના સ્વપ્ન આવવા લાગ્યાં. સર સઇયદે પણ ચોકસ હદ સુધી પોલિટિકલ બાબતમાં દેશના રાજદ્વારીઓ સાથે મળીને કામ લેવા માંડયું; પરંતુ જ્યારે જણાઇ આવ્યું કે, આ બાબતો તે માટેના ઘટતા સમય પુર્વે હાથ ધરવામાં આવી છે ત્યારે તેમણે તેઓનો સાથ બીલકુલ છોડી આપ્યો. તેઓ કહેતા હતા કે, હીન્દુસ્થાન હજુ સુધારાના પારણામાં છે કોમી સુધારકોના હેતુઓ હજુ એકત્ર થવા પામ્યા નથી અને સૌ કરતાં વિશેષ ખરાબી એ છે કે, કેળવણી તદન કાચી અને તદન બાલ્યાવસ્થામાં છે. તેથી આવી હીલચાલનો સમય હજુ આવી લાગ્યો નથી. તેમણે પોતાની મુસલમીન કોમને કહી આપ્યું કે તમારૂં કામ માત્ર કેળવણી લેવી તેજ છે. જ્યારે તે ઉત્તમ ધોરણે પ્રાપ્ત થઇ જશે ત્યારે કોમની આગેવાની દરેક શહેર તથા ગામડામાં કેળવાયલા લોકોના હાથમાં હશે. તે વખતે ન્યાય તથા નિખાલસ ધોરણે તે વિષયો પર વિચાર કરી શકાશે.

કોમને કેળવણી અપાવવાના ઉમંગમાં સર સઇયદ એટલા તો લીન થઇ ગયા હતા કે તેમની દ્રષ્ટિમાં તે કરતાં બીજું કોઇ પણ કામ મહત્વનું નહિ હતું. તેઓ કહેતા હતા કે કેળવણી માટેનો ફાળો આપવામાં આવે તેના કરતાં બીજા કોઇ પણ કામમાં વિશેષ પુણ્ય થતું નથી. સર સઇયદના કેટલાક વલણ માટે ઘણા લોકો આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતું હતું. કેમકે જખમી થયેલા તુર્કોના ફાળા પ્રત્યે, મદીનાની સડકની દુરસ્તી કરવા તથા ઝોબીદા નેહરના જીર્ણોદ્ધારના સંબંધમાં તેમણે કાંઇ પણ કાળજી બતાવી નહિ. મી. વેબ તથા મી. અબ્દુલા કવીલિયમ જેવા તાજા મુસલમાનોની મદદ માટે તેમણે વિરૂદ્ધતા જાહેર કીધી આમ કરવાનું કારણ માત્ર એટલુંજ હતું કે, તેઓ પોતાની કોમના બાળકોને કેળવણી અપાવવાના કામ કરતાં બીજા કોઇ પણ કામને અગત્યનું સમજતા ન હતા. અને તેમની દ્રષ્ટિમાં તે કામ કરતાં બીજા કોઇ પણ કામમાં ઈસ્લામની મોટી સેવા હોઇ શકતી ન હતી કોઇએ અનાથાશ્રમ ખોલ્યું તો તેમણે કહ્યું કે તેનો ફાળો અમોને આપો. કોઇએ ગરીબ લોકોને ખાણું ખવડાવવાની ઇચ્છા જાહેર કીધી તો, તેને જણાવ્યું કે તે, કરતાં મોટા સવાબનું કામ એ છે કે, અલીગઢ કોલેજમાં ફાળો આપવો, બીજા જે જે કામમાં નાણું વાપરવાં સંબંધમાં તેમની સલાહ લેવામાં આવી, તે તે કામમાં તેમણે એજ સલાહ આપી કે. આ કોલેજમાં નાણું આપો. કોમના કેટલાક માણસોએ બીજા કેટલાક અગત્યના સવાલો હાથ ધરવા માટે તેમને આગ્રહ કીધો, પરંતુ બીજું કોઇ પણ કામ હાથ ધરવા માટે તેમણે સાફ ઇનકાર કરી આપ્યો. તેમણે જણાવ્યું કે, જે કામ મેં હાથ ધર્યું છે તે હજુ સંપુર્ણ થયું નથી ત્યાં સુધી હું બીજું કામ હાથ ધરી શકતો નથી. આ સબંધમાં તેમનો જુસ્સો એટલો બધો આગળ વધી જવા પામ્યો હતો કે, તે ખુલ્લે ખુલ્લી હઠીલાઇ જણાઇ આવતો હતો. તેઓ પોતાના મીજાજને કાબુમાં રાખી શકતા ન હતા કેટલાક તાસુબ ધરાવનાર અંગ્રેજો કે જેમણે કેળવણીની વિરૂદ્ધ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો છે તેમનો મુકાબલો સર સઇયદે જે હિમ્મત અને દ્રઢતાથી કીધો તેવો બીજો કોઇ ભાગ્યેજ કરી શકશે. એક વખતે વાવ્ય પ્રાંતના ડાયરેકટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સટ્રકશન ડીસ્ટ્રીક્ટ ફરતા ફરતા અલીગઢ આવી ચડયા. આ સાહેબ પોતાની ખરી લાગણીથી એમ સમજતા હતા કે, હીન્દીઓને કેળવણી આપવી તેના કરતાં બીજું કોઇ પણ કામ બ્રીટીશ સરકારને નુકસાન કરતા નથી. સર સઇયદનો આ સબંધમાં રીમાર્ક જોઇ તે પોતાના મિત્રોને કહેવા લાગ્યા કે, સર સઇયદે વાંદરાઓ પાળી રાખ્યા છે. તેમનો મતલબ એ હતો કે, અલીગઢ કોલેજના સઘળા વિદ્યાર્થીઓ વાંદરા છે અને સર સઇયદ તેનો તમાશો કરવા રહે છે. આ વાત સર સઇયદના સાંભળવામાં આવી ગઇ. સાંભળતાંજ તેમને બહુજ ગુસ્સો ચડી આવ્યો. અનાયાસે બીજે ત્રીજે દહાડે રીડીંગ કલબનો મેળાવડો હતો. તેમાં ઇનામ વહેંચી આપવા માટે ખુદ ડાયરેકટર સાહેબજ પધારનાર હતા. સર

સઇયદ કાંઇ પણ મરજી નહિ છતાં, મજકુર મેળાવડામાં જઇ પહોંચ્યા. ગુસ્સા ને લીધે ચેહરો લાલ સુર્ખ બની ગયો હતો કેટલોક વખત તો ગુસ્સાને રોકી બેઠી રહ્યા, પરંતુ પ્રસંગ જોઇ સ્પીચ આપવાને ખડા થઇ ગયા. શ્રોતા જનોએ ચીયર્ઝ આપી સર સઇયદનું ભાષણ સાંભળવા માંડયું; પરંતુ તેઓ તો કાંઇ જુદાજ વિચારો જાહેર કરવાને માટે આવેલા હતા. કેળવણીથી થતા લાભ માટેના કેટલાક વાકયો જણાવી કહેવા લાગ્યા કે, મારા કેટલાક યુરોપિયન મિત્રો કહે છે કે, મેં વાંદરાઓ પાળી રાખ્યા છે. આ વાંદરાઓ મારા વ્હાલા અને જીગરના ટુકડાઓ છે. તેમના-પરજ કોમના ભવિષ્યનો આધાર છે; પરંતુ તેમણે યાદ રાખવું જોઇએ કે, આ વાંદરાઓ એક દહાડો ખુદ તેમનેજ વાંદરાઓની પેઠે નચાવશે. આ ફકરાએ શ્રોતાજનોમાં ભારે અસર ઉત્પન્ન કીધી અને મેળાવડામાં સુનકાર ફેલાઇ ગયો. ડાયરેકટર સાહેબના મુખકર ગભરાટના ચિન્હો પ્રગટ થવા લાગ્યાં. પરંતુ સર સઇયદે તેની કશી પણ દરકાર કીધી નહિ અને થોડો વખત ત્યાં રોકાઇ ચાલતા થયા.

સર સઇયદ એહમદ એક વખતે મુસાફરી માટે રેલ્વેના ફર્સ્ટ કલાસના ડબામાં સવાર હતા. બનવા કાળ એક યુરોપિયન જડજ પણ તેમાં પોતાની મડમ સાથે બેઠો હતો. એક નેટીવને પોતાની બરોબરીમાં આવી બેસતો જોઇ તેણે સર સઇયદને ધમકી આપતાં કહ્યું કે, શું તમો નથી જાણતા કે હું જડ્જ છું? તમો જલદી આ ડબ્બાની બહાર નીકળી જાઓ. સર સઇયદે તેના તેવા ફકરાઓ તરફ કાંઇ પણ લક્ષ આપ્યું નહિ. જડ્જ પોતાની તુમાખીમાં આવી ગયો અને તકરાર વધી પડી, જડ્જે કહ્યું કે યાદ રાખજો કે હું જડ્જ છું સર સઇયદે જવાબ આપ્યો કે, તમો પણ યાદ રાખજો કે હું જડ્જનો બાપ છું! યુરોપિયન જડ્જે પોતાનું અપમાન માની તુરતજ બદનક્ષીની ફરિયાદ માંડવા માટે શોરબાટ મચાવી મુકયો. રેલ્વેના સ્ટાફ તથા બીજાઓને જ્યારે આ બાબતની જાણ થઇ, ત્યારે તેમણે જડ્જ સાહેબને કહ્યું કે, સર સઇયદ એહમદે જે કહ્યું તે બીલકુલ વ્યાજબી છે; કેમકે તેમનો પુત્ર મી. માહમુદ અલાહબાદ હાઇકોર્ટનો જડ્જ છે. આ સાંભળી જડ્જ સાહેબ ચુપ થઇ ગયા. સર સઇયદે જડ્જ સાહેબને જણાવ્યું કે તમો સમજો છો કે, જ્યારે મેં ફર્સ્ટ કલાસની ટીકીટ લીધી છે તો, તમારા જેટલોજ હક મને આ ડબામાં બેસવાનો છે. આમ જાણવા છતાં પણ તમારા જેવો જડ્જ કાયદાનું ઉલંઘન કરે ત્યારે તો તેના કરતાં આફ્રિકાના જંગલી સીધીઓ ઘણાજ સારા; કેમકે બાપડા તેઓ કાયદો બાયદો જાણતાજ નથી. આ ઉપરાંત જડ્જ સાહેબને એવા તો ખુલ્લા શબ્દોમાં ઠપકો આપ્યો કે, જ્યારે જડ્જ સાહેબને પાછળથી માલુમ પડયું કે, આ સર સઇયદ એહમદ છે ત્યારે ઘણાજ આગ્રહથી પોતાની અઘટિત વર્તન માટે માફી માગી. અને સાથેજ એમ માગી લીધું કે, આ બનાવ કોઇ પણ વર્તમાન પત્રમાં આપવા તજવીજ કરવી નહિ.

ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં સર સઇયદ સુપ્રીમ લેજીસલેટીવ કાઉન્સીલના મેમ્બર થયા. ત્યાં તેમની સેવા એવી તો લાભદાયક સિદ્ધ થઇ કે તેઓ એક ચોકસ મુદત માટે ફરીથી તે જગો માટે ચુંટાયા. ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં એજ્યુકેશન કમીશનના મેમ્બર થવા પામ્યા. આ બન્ને ખાતામાં તેમની કામગીરી સરકારને બહુજ ઉપયોગી જણાઇ આવતાં; તેના બદલામાં ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં તેઓ બીજા વર્ગમાં ઓર્ડર ઓફ ધી સ્ટાર ઓફ ઇંડીયામાં સામેલ થયા. ઈ. સ. ૧૮૮૪ માં કોલેજની મદદ માટે તેમણે પંજાબની મુસાફરી કીધી. જ્યાં જ્યાં તેઓ ગયા ત્યાં ત્યાં તેમનો હેતુ સફળ થયો. ઇ. સ. ૧૮૮૯ માં સર સઇયદે ફરીથી પંજાબની મુસાફરી કીધી આ વખતે તેમને ઠામ ઠામ અસાધારણ આવકાર આપવામાં આવ્યો અલીગઢ કોલેજ તેમની જાત મહેનતનું જીવતું જાગતું પરિણા છે. હીન્દની કોઇ પણ કોલેજ કરતાં તે ઉતરતી કોલેજ નથી. તેમની ૭૫ વર્ષની મહેનત અને સ્વાર્થ પરાયણુવાની સાબીતિ છે ત્યારબાદ ઘણા વગવાળા લોકો તેના કામના સહાયક તેની સાં આવી મળ્યા અને કેટલીક મુદત બાદ સઘળી અડેખાઇ. તાસુ અને વિરૂદ્ધતા દુર થઇ જવા પામી. તેમજ મોટા ઉદાર મન મદદ મળવા લાગી. આવી મદદો તથા સહાયતાએ મુસલમાનો સારી આશા ઉત્પન્ન કરાવી તેમની હિમ્મતમાં વધારો કીધો કેટલા હીન્દુ તથા અંગ્રેજોએ પણ તેમાં સારી મદદની રકમો આપ પોતાની લાગણીની સાબીતિ આપવાની વખાણવા જોગ હિમ્મ બતાવી. તેમના સ્વર્ગવાસના કેટલાક વર્ષ અગાઉ એડીનબરોન યુનીવર્સીટીએ તેમની કેળવણીના વધારાની સામટી કોશિશોપ લક્ષ આપી તેમને ડાકટર ઓફ લૉઝની ડીગ્રી અર્પણ કીધી ઇ. સ ૧૮૮૮ માં બ્રીટીશ સરકારે નાઇટ કમાન્ડરનો ખેતાબ એનાયત કીધો. તેમણે મુસલમીન કેળવણીના વધારા માટે મોહમેડ એજ્યુકેશનલ કોનફરન્સની સ્થાપના કીધી; જે આજે ત્રીસ વર્ષ થયા પોતાના મેળાવડાઓ દર વર્ષે નાતાલના તેહવારો દર મ્યાન હીન્દના જુદા જુદા શેહરોમાં મેળવ્યા કરે છે.

વિરૂદ્ધ બોલનારાઓથી કોઇ પણ બચી શકયું નથી. કોઇ પણ બાબતમાં સઘળા મનુષ્યો એકમત થઈ શકયા નથી તેમ થઇ શકે પણ નહિ; તેથી જેઓ પોતાના મતથી બીજાને ઉલટા જુએ તેનાપર કટાક્ષ પ્રહાર કરતા રહે છે. આવી બાબતથી સર સઇયદ જેવો સુધારક કેમ બચી શકે વારૂ? તેના અનેક વિચારો માટે વિરૂદ્ધતા કરવામાં આવી. આવી વિરૂદ્ધતામાં નિચેની બાબતે મુખ્ય હતી.

પહેલી વિરૂદ્ધતા તેમના પોલિટિકલ વલણને લગતી હતી નેશનલ કૉંગ્રેસના વલણ તરફ સર સઇયદે નારાજી બતાવી; તેટલા પરથી ઘણા હીન્દુઓ તથા થોડા મુસલમાનો કે જેમના વિચારો ઘણા વિશાળ હતા; પરંતુ તેમના અનુભવ સાંકડા હતા તે તેમને એક ટોળાંનો શુભેચ્છક અને બીજાનો વિરોધી સમજવા લાગ્યા. સર સઇયદ પ્રત્યેના તેમના બોલ તેમના માત્ર સાંકડા અનુભવનેજ આભારી હતા. સર સઇયદનો ખાનગી સંબંધ જેવો મુસલમાનો સાથે હતો તેવોજ હીન્દુ સાથે પણ હતો. રાજા જયકૃષ્ણદાસ વીગેરે હીન્દુ ગૃહસ્થો સર સઇયદ પ્રત્યે શુદ્ધ પ્રેમ રાખતા હતા. આર્ય સમાજના સ્થાપક શ્રીયુત સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી સાથે તેમનો ગાઢ સંબંધ હતો. શ્રીયુત સ્વામીજી જ્યારે અલીગઢમાં પધારતા હતા ત્યારે તેઓ સર સઇયદનાજ મેહમાન થઇ તેમનીજ કોઠીમાં ઉતરતા હતા.

અલીગઢ કોલેજને તનમન ધનથી સહાયતા કરવામાં હીન્દુઓએ ભાગ લીધો છે અને તેવીજ વલણ અદ્યાપિપર્યંત જોવામાં આવે છે. નેશનલ કૉંગ્રેસના વલણ પ્રત્યે તેમની વીરૂધ્ધતા કીધી અને તેમ કરવાને તેઓ લાચાર હતા નેશનલ કૉંગ્રેસની હીલચાલ હીન્દુઓ તરફથી થઇ; પરંતુ જો કદાચ મુસલમાનો તરફથી પણ થઇ હતે તો; તેઓ તેના પ્રત્યે પણ તેવુંજ વલણ અખ્તેયાર કરતે. તેમને ૬૦ વર્ષના અનુભવથી એમ સિદ્ધ થઇ ચુકયું હતું કે, હીન્દના હાડમાંસમાં આપખુદી હકુમતની અસર બાકી છે. પાશ્ચિમાત્ય રાજકીય ફીલસુફી તે

તદન અજાણ્યુ છે તેમ તે પ્રત્યે દીલચસ્પી પણ નથી. 'કોંગ્રેસના નેતાઓએ પોલિટિકલ હેતુઓ પાશ્ચિમાત્ય તત્વો પર યોજી કાઢેલા છે. જો સઘળી પ્રજાઓ તથા દેશોના ઉદ્દેશો એક સરખા હતે, જો તેમનામાં રેપરીઝેન્ટેશન તથા બીજા પાશ્ચિમાત્ય તત્વો સમજવાની યોગ્યતા હતે, સલામતીની સાથે એજીટેશન ફેલાવવાની કુશળતા તેમજ એજીટેશન તથા બળવામાં તફાવત કરી દેખાડવાની લાયકાત હતે તો, આબાબતો તેમનું વલણ વ્યાજબી ગણાતે.

સર સઇયદ જાણતા હતા કે, 'આ સઘળી બાબતો હીન્દી પ્રજામાં અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી એકંદર પ્રજાને પોલિટીકલ બાબત સાથે દીલચસ્પી નથી. તેવી સ્થિતિમાં જો નેશનલ કોંગ્રેસનું એજીટેશન ચાલુ રહ્યું તો, તેનું એજ પરિણામ આવશે કે, જે કોમોના હેતુઓ એક બીજાથી જુદા છે તેમનામાં શત્રુંવટ અને દેશમાં બળવો ઉભો થઇ જશે. તેઓ ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના હૃદયભેદક બળવાના સીનને પોતાની આંખોથીજ જોઇ ચુકયા હતા. તેઓ દરેક વખતે ધાસ્તીમાં રહેતા કે, જો મુસલમાનોને એજીટેશનની ઉશ્કેરણી આપવામાં આવી તો બીજી વખત બળવો થઇ જઇ તેમની જે કાંઇ નસલ રહી જવા પામી છે તે બરબાદ થઇ જશે. તેટલા માટે સર સઇયદનો ધાર્મિક તથા વ્યવહારિક બન્ને પ્રકારની કેળવણી અપાવવામાં એજ સિદ્ધાંત મુખ્ય હતો કે, સરકારની તાબેદારી તથા વફાદારી ફરજીઆત જોઇએ. તેમનો આવો સિધ્ધાંત અમલમાં આવ્યો અને વખત જતાં તેમાં ઘણો ઉમેરો પણ થયો. મુસ્લીમ લીગ તેનો એક તાજોજ દાખલો છે. સર સઇયદના મતથી ઉલટા ચાલનારાઓને સિધ્ધ થઇ ચુકયું કે, તેમના વલણ પ્રમાણેના એજીટેશનનું પરિણામ સરકારને નારાજ કરવા તથા સ્વતંત્રતા ગુમાવવા સિવાય બીજું કાંઇ આવી શકયું નથી. પ્રેસ એકટ વીગેરે બાબતો તેમના તેવાજ વલણનેજ આભારી છે.

સર સઇયદ કાંઇ હીન્દના વિરોધી નહિ હતા. તેમની કોંગ્રેસ પ્રત્યેની વિરૂધ્ધતા માત્ર એટલા માટેજ હતી કે, તેઓ કોંગ્રેસના વલણને દેશ તથા કોમ બન્ને માટે હાનીકારક સમજતા હતા. કોંગ્રેસના નેતા તથા સુકાનીઓ માત્ર હીન્દુજ હતા તેટલા માટે તેમની વિરૂધ્ધતા હતી તે તદન ગેરવાજબી છે. તેઓ હમેશાં તાસુબને ધિક્કારતા હતા અને હીન્દુઓના ઠામ ઠામ વખાણ કરતા હતા. તેમના ગ્રંથોનો મોટો જથો ધાર્મિક બાબતને લગતો અને ઘણો કાળ તે રચવામાં તેમણે ગાળ્યો હતો; પરંતુ તેમ કરવામાં કોઇ પણ ધર્મ યા કોમને તેમણે અઘટિત શબ્દોથી યાદ કીધેલ નથી. તાસુબના સંબંધમાં તેઓ એક લેખમાં કહે છે કેઃ—

"મારી મારા ભાઇઓ પ્રત્યે એજ વિનંતી છે કે, અમારો ખુદા ઘણોજ દયાળુ અને ઘણોજ ન્યાયી છે. સત્ય પુરૂષ સત્ય વાતનેજ પસંદ કરે છે. તે અમારા અંતઃકરણોના ભેદોને જાણે છે. તે અમારી ઇચ્છાઓને ઓળખે છે માટે અમોએ પોતાના ધર્મમાં બહુજ મક્કમ રહેવું જોઇએ; પરંતુ તાસુબ કે જે એક ખરાબ ચીજ છે તેને તજી દેવી જોઇએ. સઘળા મનુષ્યો આપણા ભાઇઓ છે. અમોએ સઘળા પ્રત્યે પ્રેમ અને શુદ્ધ સંબંધ રાખવો જોઇએ. સઘળાઓ પ્રત્યે સત્ય પ્રેમ અને સત્ય લાગણી રાખવી એ અમારી કુદરતી ફરજ છે. માટે તે પ્રમાણે અમોએ અમલ કરવો જોઇએ."

એક બીજી જગોએ લખે છે કેઃ—

"મારી તો સમજજ એવી છે કે, હીન્દુસ્થાનમાં હીન્દુ અને મુસલમાન બે કોમો આબાદ છે જો તેમાંની એક કોમે ઉન્નતિ કીધી અને બીજીએ ન કીધી તો તેમાં હીન્દુસ્થાનનું કાંઇ શ્રેય થશે નહિ તેનું દૃષ્ટાંત એક કાણા મનુષ્યના જેવું લેખાશે; પરંતુ જો બન્ને કોમો બરાબર ઉન્નતિ મેળવતી જાય તો, હીન્દુસ્થાનના નામને તે બહુજ શોભારૂપ છે તેમ થતાં તે તદન વૃદ્ધ, વાળ વિખરાએલી, દાંતો તુટેલી અને વિધવા કહેવડાવવાને બદલે એક અતિ સુંદર અને પ્યારી નવોઢા બની જશે."

બીજી વિરૂધ્ધતા સર સઇયદ પ્રત્યે તેમની ધાર્મિક માન્યતા માટે તેમનાજ મુસલમાન ભાઇઓ તરફથી કરવામાં આવી હતી. હું તેમના ધાર્મિક વિચારોને મળતો થઇ શકતો નથી એક બીજાના વિચારોમાં જરૂર કાંઇને કાંઇ તફાવત જરૂર હોય છે. જુદા જુદા માનવંત ઓલમાઓ એકજ બાબતના જુદા જુદા ફતવા (જજમેન્ટ) આપે છે. આવા જજમેન્ટો કાંઇ ટોટો નથી હજારો લાખોની સંખ્યા અસ્તિત્વમાં છે પરંતુ તેમ થતાં તેમને ઇસલામથી જુદા ગણવામાં આવ્યા નથી અને તેમ થવું પણ ન જોઇએ. તેવી રીતે સર સઇયદના ધાર્મિક વિચારો કે જે કેટલાકોને રૂચતા ન આવે તેથી તેમના ઇસલામી હોવાપણામાં કાંઇ અલવલ આવવી જોઇએ નહિ. ઇસલામના મુખ્ય કાનુનો સમજવામાં તેઓ સઘળાઓ સાથે એક સરખી રીતે મળતા હતા; માત્ર તેના અર્થો સમજવામાંજ તેઓ કેટલાકોથી પોતાને જુદા કરતા હતા.

એક ડઝનથી ઓછા નહિ તેટલા પ્રખ્યાત પુરૂષોએ એમ સ્વીકાર કીધો કે, જો સર સઇયદ અમારા ઉપદેશક નહિ હતે તો અમો તદન નાસ્તિકજ થઇ જવા પામતે, કેમકે પાશ્ચિમાત્ય પ્રકાશના તેજસ્વી કીર્ણોએ અમારી ચક્ષુઓને તદન પ્રકાશ રહિત કરી નાખી હતી. વાત પણ ખરી છે કે ઇસલામી ધાર્મિક વિચારોનો જે ભાવાર્થ જુના વર્ગના લોકો સમજે છે તેજ વિચારો ખરા છે એમ જો નવા પ્રકાશમાં આવતા વર્ગને કહેવામાં આવે તો, ઉપર જણાવ્યા મુજબનુંજ પરિણામ આવે. સર સઇયદે પોતાના ધાર્મિક વિચારમાં એમજ કહ્યુ કે, જુનો વર્ગ જે અકાયદ ધરાવે છે તે તદન વ્યાજબી છે; પરંતુ તેના અર્થો તેઓ ભુલ ભરેલા કરે છે સર સઇયદ છાતી ઠોકીને કહેતા હતા કે, ઇસલામના મુળતત્વોપર સાયન્સની રૂએ થતો કોઇ પણ અઘટિતઆક્ષેપ આપી શકતોજ નથી આવી રીતે સામાસની રૂએ થતા અઘટિતઆક્ષેપો દુર કરવા તેમણે પોતાના પુષ્કળ વખતનો ભોગ આપ્યો. મનુષ્ય માત્ર ભુલને પાત્ર છે. બનવા જોગ છે કે, સર સઇયદે તેમ કરવામાં નબળી દલીલોને હાથ ધરી હોય. તેમજ કેટલાક સિધ્ધાંતો સમજવામાં ભુલ કીધી હોય. આવી બાબતથી આજે વાય અને વેટના જમાનામાં કયો માણસ પોતાને વિમુખ રાખી શકે છે? પરંતુ જોવાનું તેજ છે કે સર સઇયદે પોતાના સઘળા ગ્રંથોમાં ઇસલામી હમદર્દીને પ્રાધાન્ય રાખી છે. વળી ધાર્મિક બાબતમાં સર સઇયદ કાંઇ પેગંબર, ઇમામ કે મુજતેહદ નહિ હતા કે, તેમની માન્યતા સઘળાઓએ સ્વીકારવીજ જોઇએ. ઇસલામના સઘળા વિરોધીઓ તથા સાયન્સની સામે તેમણે ઇસલામની સત્યતાનો ઝુન્ડા ખડો કીધો. સર સઇયદનો ઉદ્દેશ અને હેતુ નહિ સમજતાં કેટલાક જુના વર્ગના મુસલમાનોએ તેમને ક્રીશ્ચીયન, કાફર તથા નાસ્તિકના ઉપનામો આપ્યાં; પરંતુ તેમણે તેવા કટાક્ષ વાકયો સહન કરી સહનશીલતાથી કામ લીધું આવા શબ્દો સાંભળી તેઓ તેમને એમ કહી ઉપકાર માનતા હતા કે, તમો મને ખરાબ કહો છો; માત્ર એવા ઉદ્દેશથી કે, હું તમારી દૃષ્ટિમાં ઇસલામ ધર્મમાં અઘટિત વાંધાઓ ઉભા કરૂં છું. તમો માત્ર ઇસલામની હમદર્દી લઇ મને તેમ કરતાં અટકવાનું કહો છો; જેનો હું અંતઃકરણ પુર્વક ઉપકાર માનું છું.

એક આર્ટીકલમાં લખે છે કેઃ—

"જુના અંતઃકરણો પૈકી કેટલાંક તો મને ખરાબ કહેતાં કહેતાં શાન્ત થઇ ગયાં અને કેટલાંક નવાં હવે નવિન જુસ્સામાં પ્રકટી નીકળ્યાં છે. તેઓ મને ખરાબ કહેવામાં પોતાની જીભને કાતર કે કરવત સમાન તેજ રાખે છે. છતાં પણ મારૂં મન હજુ મારા કામથી ઠંડું થયું નથી, મને તો તેવોજ જુસ્સો અને હમદર્દી પોતાની કોમ પ્રત્યે છે. તેમની દીન તથા દુનિયાની ભલાઇ તથા સુધારાની રાત્રી દિવસ ચીન્તા છે. તેઓ ગુસ્સે થાય છે તેથી મને કોઇ જાતનું માઠું લાગતું નથી. તેમના કટાક્ષ શબ્દોથી મને કાંઇ રંજ નથી; કેમ કે હું જાણું છું કે તેઓ જે કાંઇ કરે છે તે સમજતાજ નથી હું તો ત્યારથીજ જાણું છું કે જ્યારે તેઓ કાંઇ પણ કરતાજ ન હતા."

"કેટલાકો મને ખ્રીસ્તી પણ કહે છે. મારી કોમના એક પત્રકારે એમ છાપ્યું કે, હું ખ્રીસ્તી પણ થઇ ગયો. અને દેવળમાં જઇ બાપ્તીઝમ પણ લઇ લીધું. મને મારી કોમની સ્થિતિપર ઘણીજ દયા આવે છે, કે તેમની સ્થિતિ કેવી ખરાબ થઇ ગઇ છે. તેમને હડહડતું જુઠું બોલવા તથા તેવુંજ છાપવામાં જરા પણ સરમ તથા હયા નથી આવતી. કોમી હમદર્દી કે જે ખુદાની એક મહા મોટી ન્યામત છે તે ખુદાએ મારી કોમના દીલથી ભુલાવી આપી છે. તેમને એટલો પણ વિચાર થતો નથી કે, એક મુસલમાન માણસ માટે આવું જુઠાણું તે કેમ છાપી શકું! તેમના આવા વર્તનથી મને મારી જાત પ્રત્યે કાંઇ પણ માઠું લાગતું નથી. માત્ર જે કાંઇ દીલગીરી થાય છે તે એજ કે, અફસોસ મારી કોમપર ખુદાની કેવી ખફગી ઉતરી છે......"

ધર્મ સંબંધી તેમના વિચારો તેમને મુબારક છે. અમારે તે કબુલ રાખવા તેવું કાંઇ દબાણ નથી. અમારે તો માત્ર એજ જોવાનું છે કે, તેમણે અમારાપર કેવા અસંખ્ય ઉપકારો કીધા તે ઉપકારો માટે તેમનો પાડ માનવાના કામને અમો કદી પણ સંપુર્ણ અદા કરી શકશું નહિ. ઇ. સ. ૧૮૫૭ના બળવા પછી મુસલમાનોપર જે અવિશ્વાસ તેમને સરકાર પ્રત્યે હતો અને જે ધિક્કાર તેમને પાશ્ચિમાત્ય વિદ્યા—કળા પ્રત્યે હતો તે જો સર સઇયદ દુર કરવાનો પ્રયત્ન નહિ કરતે તો, આજે મુસલમાનોમાં જે જે પ્રખ્યાત મુર્તીઓ કોમને દીપાવી રહી છે તે જોવામાંજ ન આવતે. તેમણે પોતાનું કીંમતી આયુષ્ય, અંતઃકરણ મગજ તથા સુખ સઘળું કોમની ઉન્નતિના માર્ગમાંજ વાપર્યું. તેમની ઇચ્છા હતી કે મુસલમાન એક સુધરેલી અને માનવંતી કોમ હીન્દુસ્તાનમાં દ્રષ્ટિગોચર થાય ખુદાનો ઉપકાર માનવા જોઇએ કે તેમના પ્રયાસો કાંઇક રંગ લાવવા પામ્યા છે. રાત્રી દિવસ જીવતોડ પ્રયાસ કરી જે છોડ તેમણે વાવ્યો હતો તેને ફળતા તથા ફુલતાં જોવાને તેઓ શક્તિવાન થયા, પરંતુ અફસોસની વાત છે કે તેમણે કોમી ઇમારતના જે જે નકશાઓ ચીતર્યા હતા તે તેમના મનમાંને મનમાંજ રહી ગયા. અને તેવીજ નાઉમેદ સ્થિતિમાં તેઓ પરલોક તરફ સીધાવી ગયા.

સુલતાન માહમુદ ગીઝનવી તથા કવીફીરદોસીનો કીસ્સો જગપ્રસિદ્ધ છે ફીરદોસીને શાહનામું લખવા માટે તેના પ્રત્યેક શ્લોક માટે એક એક સોનામહોર આપવાનો સુલતાન માહમુદે વાયદો કીધો હતો. આ વાયદાપર તેણે ત્રીસ વર્ષ મેહનત કરી શાહનામું સંપુર્ણ કીધું. પણ જ્યારે પરિપુર્ણ થઇ જઇ સુલતાન માહમુદની રૂબરૂમાં રજુ કરવામાં આવ્યું ત્યારે સુલતાને તેમાં વાંધો કાઢી દરેક શ્લોકના બદલામાં એક સોનામહોર નહિ પણ એક રૂપીઓ આપવાનું જણાવ્યું. આવો જવાબ સાંભળતાં કવીનું દીલ તુટી ગયું. તે ત્યાંથી નીકળી જઇ પોતાના વતન તુસમાં ગયો અને ત્યાં તુરતજ મૃત્યુ પામ્યો. સુલતાન માહમુદને પાછળથી [illegible] પોતાની એ કરી માટે પશ્ચાતાપ થયો તેણે તુરતજ [illegible] સોનામહોરો ફીરદોસી પાસે રવાના કીધી પરંતુ તે પહોંચતાં પુર્વે ફીરદોસી મૃત્યુ પામી ચુકયો હતો. છેવટે આ [illegible] તુસમાં એક પુલ બાંધવા પાછળ ખરચવામાં આવી; કેમ કે આ પુલ બાંધવા માટે ફીરદોસી પ્રયાસ કરી રહ્યો હતો.

આ કીસ્સો માત્ર એટલા માટેજ લખવામાં આવ્યો છે કે, સર સઇયદ, તેની જીંદગી તથા મોત સાથે તેને બહુજ મુશાબહત છે. ફીરદોસીએ ત્રીશ વર્ષ સુલતાન માહમુદની સેવા કીધી અને સર સઇયદે પચાસ વર્ષ મુસલમાન કોમની સેવા કીધી. ફીરદોસીને જ્યારે પોતાની મેહનતનો બદલો ન મળ્યો ત્યારે તેણે સુલતાન માહમુદ તથા તેના માબાપને પેટ ભરીને ગાળો ભાંડી અને પોતાની દાઝ બહાર કાઢી. સર સઇયદને પોતાની મેહનતનો સંપુર્ણ બદલો ન મળ્યો. તે ખુદ પોતેજ કહે છે કેઃ—

"મેં તેટલાપરજ સંતોષ નહિ માન્યો; બલ્કે કીયામત સુધીનો આઝાબ પોતાની ગરદન પર વહોરી લીધો કોલેજની પુર્ણતા માટે નહિ નહિ પણ કોમની ઉન્નતિનો સરસામ એકઠો કરવા માટે લોટરી કાઢી જુગાર રચ્યો નાટકનો એકટર થયો એકટરનો વેષ ધારણ કરી સ્ટેજપર આવી ઉભો ફકીરીનો ઝબ્બો પહેર્યો મદારી થઇ બગલમાં બકરો લઇ ખુદાને માટે ભિક્ષા માગવા નીકળ્યો પરંતુ કોમ કાંઇ સમજીજ નહિ અને હેતુ પુરો થવા પામ્યો નહિ."

ફીરદોસીના મૃત્યુ પછી સુલતાન માહમુદે તેની ઇચ્છા પરિપુર્ણ કીધી એટલે કે તુસનો પુલ સાઠ હજાર સોના મહોર ખરચી બંધાવી આપ્યો સર સઇયદ મુસલીમ યુનીવર્સીટિ સ્થાપન કરવા માગતા હતા તેમની આ ઇચ્છા પુરી પાડવા માટે સમજુ ઇસલામી આગેવાનો તજવીજમાં હતા આપણા પ્રતાપી શહેનશાહ જર્યોજની હીન્દમાં થએલી પધરામણીની યાદમાં સર સઇયદની ઇચ્છા પાર પાડવાનું કામ સર આગાખાન તથા બીજાઓએ હાથ ધર્યું ઉદાર મુસલમીન શ્રીમંતોએ તેમાં ઘટતી રકમો ભરી આપી નાણાં સબંધીનો વાધો દુર કીધો પરંતુ મુસલમાનોના કમભાગ્યે સરકારે તેના બંધારણમાં કટલોક એવો ફેરફાર કરવા માગ્યો કે જે મુસલમાનો સ્વીકારવાને તૈયાર થઈ શકે તેમ નથી પરંતુ મુસલમાનોએ હિમ્મત નહિ હારવી જોઇએ અને રકમો ભરનારા ઉદાર ગ્રહસ્થોએ સાંકડુ મન બતાવવું જોઇએ નહિ જો નામદાર સરકાર મુસલીમ યુનીવર્સીટિના સબંધમાં પોતાના વિચારો ન બદલાવે તો આ રકમ પાછી ખેંચી લેવાની સાંકડી વલણ કોઇએ અખ્તેયાર કરવી નહિ પરંતુ તેજ રકમને ઇલાકાવાર ઇસલામી કોલેજો બનાવવાના કામમાં વાપરવા ઇચ્છા બતાવવી સરકાર પોતાનુ વલણ ફેરવે તે માટે પ્રયાસ ચાલુ રાખવો અને તે દરમિયાન ઇલાકાવાર કોલેજો સ્થાપી ઇસલામી વર્ગમાં કેળવણીનો મજબુત આત્મા પુંકી આપવો કે જેથી ભવિષ્યમાં યુનીવર્સીટિ માટેનો ફાળો એકઠો થતાં વાર લાગે નહિ.

સર સઇયદે ૮૦ ઉપરાંત વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી હાડ ડીસીઝની બીમારીમાં સપડાઇ તા. ૨૮ માર્ચ સને ૧૮૯૮ના રોજ અલીગઢ મુકામે દેહ ત્યાગ કીધો તેમના સ્વર્ગવાસથી હીન્દ તેમજ હીન્દની મુસલમીન કોમને અસાધારણ ખોટ ગઇ તેમની ખોટ જો કે હજી સુધી પુરાવા પામી નથી છતાં પણ તેમણે જે રસ્તા તૈયાર કરી આપી છે તેપર ચાલવા તથા ચલાવવા વાળા અનેક ઉત્પન્ન થઈ ગયા છે ખુદાવન્દ મરહુમના આત્માને અવિચળ શાન્તી [illegible] આ લેખના લેખકની દોઆ છે.

——:o:——

ખુશ આમદી.
બોમ્બે હાઈકલાસ
બુટ વાપરનારાઓને
રૂપીયા મલે છે.
ઇસ્લામો બિરાદરો!
આઈ હે ઈદ બાગે જહાંમે હજાર શુક્ર
નાઝીલહે સબ પે રહેમતે પરવરદીગાર શુક્ર
યા રબ કરે ન કયું તેરા હમ બારબાર શુક્ર
આતી મુબારકબાદકી હરસુ પુકાર શુક્ર
હે ઈદ દોસ્તો જો હો દરકાર બુટ શુઝ
મીલતાહે દીલ પસન્દ યહાં મજબુત બુટ શુઝ
ધી હાઇ કલાસ કમ્પની મશહુર નામ હેં
લોહારચાલ લાલજી બીલ્ડીગ મુકામ હેં
ઈંગલીશ બુટ શુઝ ફરોશીકા કામ હેં
હર ઈદમે ખરીદતે સબ ખાસો આમ હેં
આવો ખરીદો માલ હમારી દુકાનસે
તારીફ આપની હમ નહી કરતે જબાનસે
શો રૂમ એસા ઉમદા કે સાની નહી કોઈ
માલ અચ્છા ઇસ કદર નહિ દરમ્યાને બમ્બઈ
ફેશનમે અપ-ટુ-ડેટ હે પેટન્ટ હરયેક નઈ
તશરીફ જલ્દ લાઇયે અબ ઈદ આ ગઈ
માલ ઉમદા ઇસ દુકાનમે મીલતા તમામ હે
આખીરમે હાઇ કલાસકા શબ્દો સલામ હે
ધી બોમ્બે હાઇ કલાસ બુટ એન્ડ શુઝ કું૦
ઠે૦ કાફડે માર્કીટની સામે લોહાર ચાલના નાકે, લાલજી બાલ્ડીંગના ઉપર પહેલે માળે,—મુંબઈ.
Telephone No 3717.
ART JEWELLERS.
JAYANTILAL & Co.
193-195
Shaik Memon Street,
BOMBAY.

હકીમ ગ્યાસોદ્દીન અબુલફતેહઉમર બીન ઈબ્રાહીમં ખૈયામ

એક કાબેલ શાએર જેની રૂબાઇ આનો દરેક ભાષામાં તરજુમો થયો છે

ચોપાઇ—રૂબાઇ.

સાકી—કર હેતથી જરા યાદ મને,
તુજ વિણ કો લે મુજ ફર્યાદ મને?
કર સહાય તણો તુજ, સંકટમાં નહિ!
ક્યા જાઉં પછી? કોણ દે દાદ મને?—સુનાહી.

સાકી—બકરમ તુમીકુની યાદ મરા,
ગયરાઝ તુંકમી રસદ બ ફરિયાદ મરા,
ગરદરે ગમદિલ તુ દસ્તગીરમ નશવી,
સાએ કે રવેમ કે મી કદશાદ મરા—ખય્યામ.

જાણીતા ઉલમા.

નિઝામલ મુલક તુસી

હસન બીન સબ્બાહ.

મી. એદલજી ધનજી કાબા
અધિપતિ. "નુરે હિદાયત."

Lakshmi Art, Bombay   મોહનલાલ એન્ડ કાં., ઝવેરી. ૧૯૫–૯૭. શેખ મેમન સ્ટ્રીટ. મુંબઈ ટેલીફોન નાં ૧૭૯૫.

દુનિયાનું મહાન પરિવર્તન

અથવા

ઇસ્લામે દુનિયામાં આવી શું કીધું ?

લખનારઃ—મુન્શી સૈયદ મુસ્તુફા સૈયદઅલી.—નવસારી.

"(એય પેગમ્બર). અમોએ તમને (પોતાની ઝાત અને સિફા-તનો) સાક્ષી અને (ઇમાનવાળાઓને) આનંદજનક ખબરો તેમજ (કાફરોને) ડર સંભળાવનારો (બનાવી) મોકલ્યો છે."

કુરાન શરીફ.

માંસ અને ચામડાંનેજ જો મનુષ્ય શરીરની ઉપમા અપાતી હોય તો, વનમાંનો ખુની સિંહ પોતાની શક્તિથી, જંગલી વાંદરૂં પોતાની ચાલાકી અને ચંચળતાથી અને રાનમાંનો મહાન હાથી પોતાના વિશાળ શરીરને કારણે મનુષ્ય કરતાં વિશેષ ઉત્તમ પદ્ધિ ધરાવે છે, એ કહેવું અતિશયોક્તિ ભરેલું દેખાશે નહિ. જ્યારે મનુષ્ય જાતિની ભિન્નભિન્ન પ્રકારના દરજ્જા પ્રમાણેની ઉન્નતિઓ આપણી સમક્ષ આવી જઇ તેની ઉપર આપણને વિચાર ચલાવવાનો સમય પ્રાપ્ત થાય છે; ત્યારે આપણા આ માંસ અને ચર્મનાં શરીરમાં કોઇ બીજીજ શક્તિ કાર્ય કરતી હોઇ, તેની અંદરજ સત્ય મનુષ્યપણું અને સભ્યતાનું તેજ સમાયલું છે એમ ખુલ્લું ભાસ થાય છે, આ અમૂલ્ય તેજ બુદ્ધિ અથવા પવિત્ર આત્મા છે. મનુષ્યના શરૂઆતનાં જીવન ઉપર વિચાર ચલાવો, આ વખતે તે એક લાચાર અને અશક્ત સ્થિતીમાં સંસારના કંટકમય જીવનની અંદર આવી પડે છે, જ્યાં પર્વતોની ઉંચી ટોચો તેને દિવાનો બનાવવા તૈયાર હોઇ, તોફાની દરિયાનાં મોજાંઓ તેને જુદુંજ લડાઇનું અલ્ટીમેટમ આપે છે. આકાશનું મહાન વિશાળપણું જુદીજ રીતે તેને આશ્ચર્ય ચકિત કરતું હોઇ, એટલુંજ નહિ પણ પશુઓના ભયંકર દેખાવ અને ભુમી ઉપર ગમન કરનારી ઝેરી વસ્તુઓ તેના જીવન માટે જુદાંજ પરિણામરૂપ દેખાય છે. એ સાથે વર્ષારૂતુનો જળ પ્રહાર, સૂર્યનું જીવલેણ તાપ, હવાના સખત અને તોફાની સપાટા, પાણીની તોફાની અને નાશકારક રેલો એ સર્વ કાંઇ ખાસ કરીને શત્રુઓની શત્રુવટમાં વૃદ્ધિ કરનારી થઇ પડે છે. બાહ્ય શત્રુઓ ઉપરાંત અંદરના શત્રુઓનો મુકાબલો બાકી હોય છે; ક્ષુધા ક્ષુધાનો ખાલી પેટનો પોકાર, સુકી જીભનું તરસનું ઘુમરાણ, આ સર્વ કયામત જેવી સ્થિતી લાવી નાંખે છે. આવા પ્રકારની વિરૂદ્ધતાના ઢગલાની અંદર રંક મનુષ્ય ચિંતામય અને વ્યાકુળ, હેરાન અને બેચેન હોઇ પોતાનાં જીવનની રક્ષા માટે કદી તો પર્વતની ખોમાં માથું છુપાવે છે, તો કદી વૃક્ષની બખોલમાં રક્ષણ મેળવવા દોડી જાય છે. પેટ ભરવા માટે કદી ફળફળાદીનો ઉપકારી થાય છે, કદી લીલાં પાંદડાંઓના ઉપહાર કરે છે. સરદીથી પોતાનો બચાવ કરવા વૃક્ષના પાદડાં વાપરે છે, અહિંથીજ તેની ઉન્નતીની પહેલી મંજલ શરૂ થાય છે. બીજી મંજલમાં ઉન્નતિનું પગલું આગળ મુકે છે. સંરક્ષણ અને ચઢતીના જુદા જુદા સાધનો ઉપર વિચાર ચલાવી પોતાની સ્થિતીમાં દરરોજનો સુધારો કરતો જાય છે. એ [illegible] માટે [illegible] અર્થે આલી [illegible] ઇમારતો, ભોજન માટે જુદા જુદા પ્રકારની રસોઇ, પહેરવા માટે [illegible] પોશાક, અને રક્ષણ તથા [illegible] અર્થે જાત જાતના [illegible] [illegible] છે એ [illegible] આસાનીક બનાવો માટે [illegible] છે તેની શોધ કરે છે. આવી રીતની ઉન્નતિનું પગલું પણ મનુષ્ય ચઢતીની છેવટની મંજલરૂપ નથી પણ વચલી મંજલ છે. આજે જેવી રીતે પાછલાઓની શોધ અને [illegible] ઉપર મશ્કરી ઉડાવવામાં આવે છે, તેવીજ રીતે આજના ઉત્તમ મકાનો અને ઝળઝળાટ કરતા પોશાકોની પણ મોડા [illegible] પછી મશ્કરી નહિ ઉડાવવામાં આવે એની [illegible] શું ? ઉન્નતિનું આવા પ્રકારનું ચમન એકત્ર નજરે જોવાં [illegible] [illegible] છે છતાં ભિન્નભિન્ન પ્રકારના ભાગમાં તે વહેંચાઇ પણ ગયું છે, એનો જરૂરી ખુલાસો એ છે કે, દરેક ભાગના છેવટ ઉપર તે [illegible] અને ઉથલપાથલરૂપ થઇ, કુદરતી રીતે તેની [illegible] પડતી અને અસ્તનો સમય આવી ઉભો થાય છે. આ [illegible] [illegible] માટે તેના હેતુઓના ખભા ઉપર [illegible] વજનરૂપ છે. અને જો એ વજન નથી તેની બેગુનાહ ગરદન હલકી કરી દેવામાં ન આવે તેમ કુદરત તરફથી કોઇ અસાધારણ મદદની સામગ્રીઓ તેને માટે [illegible] કરવામાં ન આવે તો તેની સર્વ પાછલી કોશેશો ઉપર પાણી ફરી જવાનો સંભવ હોઇ, ભવિષ્યની આશાઓનું પણ ખુન થઇ જવાનો ભય રહે છે. એટલું છતાં ખુદાઇ રહેમતના ખભા ઉપર જે જોખમદારી આવે છે તેમ કુદરતના અચળ ધારાઓની જે [illegible] છે તે એ છે કે, આવા નાજુક અને પરિક્ષાના સમયમાં ખાસ હિદાયત અને મદદ પહોંચાડવાનો સિદ્ધાંત કાયમ છે, આ [illegible] જણાવેલ સિદ્ધાંત પોતે પેગમ્બરનાં આવવાનુંજ સિદ્ધાંત છે. નબી જો કે મનુષ્ય જાતિમાજ એક વ્યક્તિ છે, છતાં તે મનુષ્ય જાતિમાંની એક પ્રવિણ શક્તિ છે. પ્રવિણ શક્તિ હોવાનો ખાસ અર્થ ખુદાનો પ્રતિનિધી થાય છે તે પોતાના કુદરતી કામેલપણા અને સમગ્ર તેમ ખુદાઇ મદદને પ્રતાપે એવો હોય છે કે, કોમની ખામીઓ અને બિમારીઓનો ખરો ઇલાજ બતલાવી, ભવિષ્ય માટે એવો એકત્ર અને સંપૂર્ણ કાયદો વ્હેવારૂ રૂપમાં રજુ કરે જે ફક્ત સંસારી ઉન્નતિ માટેજ ઉત્તમ નકશો ન હોય, પણ છેવટની મુક્તિ માટે પણ ઉત્તમ રસ્તે ખેંચી લાવનાર બત્તિનું કામ આપી શકે. જ્યારે આવો પુરૂષ દુનિયા માંહે જન્મ મેળવે છે ત્યારે, જો તે કોઇ ખાસ કોમ માટે હોય તો તે કોમમાં અને જો સમગ્ર જગત માટે છે તો આખા સંસારમાં ઉન્નતિનું વહેવારૂ આત્મા નવેસરથી દોડી જાય છે. અને આખી કોમ અથવા સમગ્ર જગત ઉન્નતિના પ્રકાશમય આકાશ રૂપ થઇ પડે છે આ સિદ્ધાંત દરેક કુદરતી કોદ ઉપર એક સરખી રીતે છવાએલ છે. જેવી રીતે દરેક ચઢતી પછી પડતી ઉદય પછી અસ્ત થાય છે, તેવીજ રીતે દરેક પડતી અને અસ્તની દુરસ્તી માટે એક ઉન્નતિના શિખર ઉપર લાવનાર સુધારક અને નબીની પણ ખાસ જરૂર છે અહિં એક મહત્વનો સવાલ એ ઉઠે છે કે, આવા સમયમાં મનુષ્ય બુદ્ધિ પુરતી નથી ? એ બુદ્ધિ તે પવિત્ર [illegible] છે જેને ખુદાએ બીજી પેદાશોથી ઉત્તમ બનાવી મેલ હોઇ તે [illegible] વખતે રસ્તો દેખાડનાર તરીકે થઇ પડે છે. એનો જવાબ મઝહબમાં હોઇ તેની દલીલ એવી છે કે, આ સર્વ સિફતો અને ખાસીઅતો છતાં તેની અંદર નૈતિક અશક્તિઓ પણ છે, અને તે એજ કે તેના સર્વ ફેસલા છેવટના હોતા નથી ઘણા ખરા મહત્વના સિદ્ધાંતોમાં આ બિચારા ઓછી મતી ધરાવનાર ફક્ત એટલુંજ બતલાવી શકે છે કે, "એમ થવું જોઇએ" ન કે "એમ છે." આજ સુધી કોઇ પણ હકીમ અથવા ફિલસુફે "એવો છે." નો દાવો કર્યો નથી પણ "હોવું જોઇએ" સુધી પોતાનો વિશ્વાસની હદ સંપૂર્ણ કરી દીધી છે એ કે, મનુષ્ય મુક્તિ અને ઉન્નતિનો આધાર "[illegible] છે" ના સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ઉપર છે, અને તે સ્વતંત્ર બુદ્ધિનું [illegible] આવા પ્રકારના બુદ્ધિના નૈતિક અશક્તિના પરિણામો [illegible] [illegible] [illegible] અને સામાન્ય વર્ગની નજરમાં [illegible] [illegible] [illegible]

મનુષ્ય ઉન્નતીને ધક્કા લગાવ્યા છે એજ સ્વતંત્ર બુદ્ધીએ પાણી વિના મનુષ્ય જીવન ગુજરેલ હોઇ સર્વ સજીવ વસ્તુઓ પાણી વીના નકામી છે એવું જાણવી લાખો બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો પાસેથી વર્ષા ઋતુના દેવ ઈંદ્રની પૂજા કરાવી એજ સ્વતંત્ર બુદ્ધિએ સંસારી જીવનમાં અગ્નિના ચતુર્થીજ ખાસ કામ લેવાય છે એવું જણાવી કરોડો બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો પાસેથી સૂર્યની પૂજા કરાવી એજ સ્વતંત્ર બુદ્ધિએ હુન્નર કળાની શરૂઆતમાં પત્થર ઉપર કોતર કામને પ્રતાપે એક મહાન ટોળાને સૈકાઓ સુધી પત્થર સમક્ષ સિજ્દો કરાવ્યો છે એજ સ્વતંત્ર બુદ્ધિએ અફલાતુન જેવા તત્વજ્ઞાની હકીમથી ખુદાની સરજનહાર શક્તિનો ઇન્કાર કરાવ્યો હતો અને એજ જાલીનુસને આત્માને અવિનાશી અને અઝાબ સવાબની તરતીબમાં શંકાશીલ બનાવ્યો હતો મોટા મોટા ફિલસોફરો અને તત્વ વેત્તાઓ પાસે એજ મૂર્તિ અને દેવ પૂજા કરાવી હતી માટેજ જે સંપુર્ણ વિશ્વાસનો ખરો વસીલો હોય દુનિયા અને ઉકબાના સુધારાની ઉન્નતિમાં બરાબરનો ભાગ રાખી શકતો હોય તેવો એક બુદ્ધિવાન ખુદાઇ પ્રતિનિધીની ખાસ જરૂર છે અને એજ આખરી નબુવતની સાબેતી હોઇ આપણાં આ લેખની શરૂઆતની પ્રસ્તાવના રૂપ છે એ પછી સામાન્ય નબુવતમાં એક એક પ્રવિણ નબુવતનો દરજ્જો બતાવવો જરૂરનો છે જેને આ લેખની બીજી પ્રસ્તાવના તરીકે સમજવો જોઇએ મારા વિચાર પ્રમાણે આવો દાવો કોઇ પણ પ્રકારના ફિલ્સુફ દ્રષ્ટાંતોની અપેક્ષા રાખતો નથી એ બીના પણ એક ખાસ જરૂરી હદે પહોંચેલ જણાય છે જેવી રીતે સર્વ કુદરતી વસ્તુઓ પોતાનાં નલુક અને બાહ્યતેના દરજ્જાઓમાં એક પ્રવિણતાનો દરજ્જો રાખે છે. તેવીજ રીતે નબુવત પણું પણ એક પ્રવિણ વ્યક્તિ માટે જરૂરનું છે, આવી પ્રવિણ વ્યક્તિ કંઇ છે એવો જો સવાલ કરવામાં આવે તો તેના જવાબમાં મતભેદ જરૂર ઉત્પન્ન થયા વિના રહેનાર નથી એનો ખરો બોધ પવિત્ર કુરાનશરીફે જે આપ્યો છે તે ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે, તે પ્રવિણ વ્યક્તિ હઝરત મહંમદ સલ્લમની પવિત્ર જાત છે.

મજકુર પવિત્ર જાત માટે એકત્ર અને ટુંકી ફઝીલત એ છે કે, મહાન પેગમ્બરોની જુદી જુદી ખાસ બાબતો કે જેઓ એકને બીજાથી સારા પાયા ઉપર રજુ કરે છે અને તે દરેક એક બીજાથી અલૌકિક હોવા લાયક હોય છે તે સર્વ પ્રવિણતા સાથ એજ પવિત્ર જાતિમાં એકજ જગ્યાએ એકઠી થઇ પછી હતી દાખલા તરીકે ઇસા (અ.) રૂપ આપને પણ ઝુકાવવામાં આવ્યા જેમાં આપે ધૈર્યતા સાથ આબાદની લાગણી પ્રદર્શિત કરી હતી ત્રણ વર્ષ સુધી આપ પર્વતની ઘાટીઓમાં ઘેરાઇ રહ્યા છતાં હઝરત ઐયુબ પેઠે આપની ઝબાન તારીફમાં ચાલુજ રહી હતી આપે પોતાની કોમમાં જાહેર અને છુપી રીતે ખાનગી અને સભાઓમાં મેળા અને જલસાઓમાં રસ્તા અને મેદાનોની અંદર હઝરતનુહ.(અલય.) પેઠે ઇસ્લામનો પ્રચાર કર્યો આપે હઝરત ઇબ્રાહીમ (અ.) પેઠે પોતાના દેશ અને સગા સબંધીઓને સલામ કીધી મુસા (અ.) પેઠે ઉત્તર અરબસ્તાનને શહેનશાહ કોન્સટેન્ટાઇનની ગુલામીની બંદગીમાંથી પુર્વે અરબસ્તાનને ઇરાનના નોશીરવાનની તાબેદારીના ચક્રમાંથી અને દક્ષિણ અરબસ્તાનને એબીસીનીઆના શહેનશાહની ગુલામીની હદમાંથી છુટકારો અપાવ્યો છેવટે એજ કે, એ પવિત્ર જાતીમાં નુહ (અ.) જેવી કોશેશ ઇબ્રાહીમ (અ.) જેવી નરમ દિલી યુસુફ (અ.) જેવી દરગુજર દાઉદ (અ.) જેવા વિજયો હઝરત યાકુબ અને ઐયુબ (અ.) ની ધૈર્યતા સુલેમાન (અ.) જેવી બાદશાહી ઇસા (અ.) જેવી ખાક સારી ઝકરીઆ (અ.) જેવી પરહેજગારી આ સર્વ બાબતો સંપુર્ણ રીતે તેઓની એકલી પવિત્ર જાતમાં દ્રષ્ટીગોચર થતી હતી.

અમે ગુમાં હમા દારંદ તુ તન્હા દારી.

એજ કામેલિયતની એકજ સ્થળે એકત્રતા અને પવિત્ર મલકના આશ્ચર્યકારક અસરને પરિણામે ચાહુલીતપણાંથી અબુદુલ્લા ઇબને સલામ ફ્રિથી, આનિટીના વરકા ઇબ્ને નોફલ અને ઉસ્માન ઇબ્ન તુલહા ઇબ્રાહીમ (અ.) ના ધર્મની ગાદીઓ છોડી ઇસ્લામના સેવકો થવામાં પોતાનું અભિમાન માનવા લાગ્યા તેજ ખાલીદ બીન વલીદ ઉરવા બીન મસઉદ અબુસિફયાન બિન હારિસ અબુસિફયાન બિન હરબ જેઓ આપની શત્રુવટ અને વિરૂદ્ધતાને પોતાના જીવનનું સાફલ્ય સમજતા હોઇ, આપનો નાશ કરવું પોતાના ધર્મની સેવા તરીકે જાણતા હતા, તેઓ આપના દરબારમાં હાજર થઇ ઇસ્લામના સેવકો થઇ પડયા. તેઓએ તો ઇસ્લામના પ્રચાર અર્થે પોતાના જીવ પણ કુરબાન કરી આપ્યા હતા. આ ટુંકી તકરાર હઝરત સલ્લમની પ્રવિણ નબુવત અને અફઝલીઅત માટે કદાચ પુર્ણ થઇ પડશે અને એજ બીજી પ્રસ્તાવનાના છેવટના પોઇંટ તરીકે પણ છે. આટલો ખુલાસો થયા બાદ અસલ વિષય એટલે નબુવતનાં પરિણામ ઉપર નજર નાંખવી જરૂરની છે.

નબુવતનાં પરિણામની તફસીલ કરવા અગાઉ એટલું બતાવવું જરૂરનું સમજીએ છીએ કે, જો આ સર્વ મહાન પરિણામો એકજ શબ્દમાં એકત્ર કરવા ચાહિયે તો તે સહેલાઇ સાથ એકત્ર કરી શકીએ છીએ. અને તે એકત્ર શબ્દ "ઇસ્લામ" છે. અને તેનું ખરૂં ચિત્ર દોરનાર પવિત્ર કુરાન શરીફ છે. અને તે આજે પણ આપણી સમક્ષ કોઇ પણ પ્રકારના ફેરફાર વિના મોજુદ છે. અને ઇન્શા અલ્લાહ કયામત (પ્રલય કાળ) સુધી એવીજ રીતે સંભાળયુક્ત રહેવા પામશે. ખરા અર્થમાં મુસલમાનોનો તે કોમી ખજાનો અને નબીના વારસા તરીકે એજ પવિત્ર કુરાન શરીફ છે.

"હઝરત અબુ હુરૈરાથી રિવાયત છે કે, તેઓ એક વખત બજાર
"પધાર્યા, લોકોને કહ્યું તમો અહિં છો અને મસ્જીદમાં હઝ-
"રત સલ્લમના વારસાની વહેંચણી ચાલુ છે. આ સાંભળી
"લોકો મસ્જીદમાં ગયા અને ત્યાંથી પાછા આવી કહેવા
"લાગ્યા અમે કાંઇ પણ જોયું નથી પણ ફક્ત થોડાક લોકોને
"કુરાન શરીફ પઢતા જોયા હતા. આપે ફરમાવ્યું તેજ
"નબીનો વારસો છે. (કુરાન શરીફ.)"

હવે આ વિષયમાં ઇસ્લામના પરિણામરૂપ જે મહાન પરિણામો છે તેનું વર્ણન કરવું અયોગ્ય સ્થાને લેખાશે નહિ. ઇસ્લામનું પરિણામ તે પેગમ્બરીના પરિણામરૂપ છે. અને તેનું મૂળ કુરાન શરીફને મુકરર કરવું જોઇએ. જાણે પેગમ્બરીના પરિણામનો રક્ષણયુક્ત ખજાનો પોતે કુરાન શરીફ હોઇ, ઇસ્લામના પરિણામનું અંશ જોતાં તે અસંખ્ય છે. અને તેનો શુમાર કરવો સહેલો નથી, પણ તેના સિદ્ધાંતો અને બાબતો સહેલાઇ સાથ લખી તેમ વર્ણન કરી શકાય છે. આ સ્થળે તો જરૂર જેટલી બાબતો ટુંકાણ સાથ સિદ્ધાંત રૂપ ચુંટણી કરી લેવી પુરતી થઇ પડશે.

મનુષ્ય કુદરતી રીતે ધર્મનો અનુયાયી છે, અને તેથીજ જ્યારે તે ખરા ખુદાને ઓળખી શકતો નથી ત્યારે અંધેરમાં બળવાન જણાતી શક્તિઓની લાચારીએ પૂજા કરવા લાગી જાય છે. એ ઉપરાંત પોતાની જાતીમાંના મનુષ્યોને તેઓનાં કર્મો સાધારણ રીતે આશ્ચર્યક અને આશ્ચર્યકારક હોય છે, તેઓનેજ તે ચુંટી લે છે અને આવમાં તો ફક્ત તેની તારીફ અને સાધારણ માન અકરામ કરવામાં

આવે છે, પણ સમયના પરિવર્તન સાથે ધીમે ધીમે આ મુસ્લિમ-સિવાય અતિશયોક્તિ આવતી જાય છે. અને ખુદાના બંદાઓની પૂજાની સરહદની હદોલંઘન થતો જાય છે. છેવટે માન આપનારી જાતીઓ સંપૂર્ણ સેવકરૂપ થઇ પડે છે અને માન અપાતી વ્હાલી માનીતી વસ્તુઓ સંપૂર્ણ ખુદાઇની માલીક થઇ પડે છે. એવીજ રીતે મનુષ્ય જાતિમાંની ઉન્નતિમય ત્રણસે સાઠ વ્યક્તિઓ મૂર્તિના રૂપમાં કાબામાં પૂજાતી હતી, જેમાંની દરેક મુર્તિ જુદા જુદા અરબના કબીલા સાથે ખાસ સંબંધ ધરાવતી હતી.

સામાન્ય રીતે આખું જગત અને ખાસ કરી અરબો જે વ્યાધીમાં સંડોવાઇ ગયા હતા તે એજ કે, ખુદા તરફની સામાન્ય ગફલતી, મરણ પછીની હાલત તરફથી બેદરકારી, પ્રકૃતી પ્રત્યે પ્રેમની સામાન્ય બીમારી એ સર્વ આખી દુનિયા અને ખાસ કરી અરબમાં પ્રચાર પામી ગઇ હતી. અને તેને પરિણામે હમેશના શ્રેષ્ટ જીવનનો ખરો હેતુ ગુમ થઇ ગયોજ ન હતો પણ કોમોની ઉન્નતિનો આધાર ધરાવનારી સામાન્ય એકતા અને એકરંગી જે સામાજીક સુધારા અને નિતીનું અમૃત છે, તે પણ નાશ પામી ચુકી હતી. પથ્થર અને વસ્તુઓના પુજનને પ્રતાપે મનુષ્યના અશરફુલ મખલુકાત (ઉત્તમ જાતિ) હોવાનો વિચાર જે સુધારા અને ઉન્નતીનો સર્વથી મહાન બીંદુ છે, તેને મનુષ્ય ભેજાંમાંથી સદંતર ભુલાવી નાખ્યું હતું. પરિણામે દરેક પ્રકારની ઉન્નતિ રોકાઇ જઇ લોકો ખોટા વહેમોમાં સંડોવાઇ ગયા હતા. ઇસ્લામે દુનિયા માંહે જન્મ લઇ તેણે આ નાપાક વ્યાધીનો સંપૂર્ણ નાશ કરી દુનિયાની સર્વ વસ્તુઓ ઉપર અમો હકુમત ચલાવી શકીએ છીએ એવો પાઠ અમને આપ્યો. તેમ જણાવ્યું કે, સર્વ કાંઇ તમારે માટે સરજાએલ હોવા છતાં, તમો તેની સમક્ષ માથું નમાવી તમારા સેવકોને તમો માલીક શા કારણે બનાવો છો?

"આકાશ અને જમીનની સર્વ વસ્તુઓ તમારે માટે સરજવામાં આવી છે." એટલું છતાં તમો તમારી મુર્ખાઇને કારણે એ વસ્તુઓને ખુદા અથવા ખુદાના સાથી તરીકે માનો છો તો તે માફ થવા જેવું નથી. કારણ કે "શિરક શિવાય બીજી દરેક વસ્તુ માફ થાય છે પણ એ માફ થઇ શકતું નથી."

આ મુબારક શિક્ષણના પરિણામે ઇસ્લામની પહેલી આમન્ત્રિત ઉમ્મત (અરબ કોમ) અદ્વૈત મત અને એકરંગીમાં રંગાઇ ગઇ. તેના સર્વ પુરાણા વાંધાઓ દુર થયા. અમીરી અને ગરીબાઇ, રંગ અને ભાષા, નસલ અને જાતિભાવનાનો સર્વ ભેદભાવનો નાશ થયો અને સર્વને એકજ ધર્મના સંબંધમાં જોડી લઇ એકત્ર એકસંપ, એક સમાન, એકસરખા અને એકજ અવાજ રૂપ બનાવી દીધા.

કર્તવ્યની બાબતમાં નિતીની સુધારણા અને પવિત્રતાનો સર્વથી મોટો દરજ્જો છે. નૈતિક પવિત્રતાના સંબંધમાં ઇસ્લા-

નૈતિક પવિત્રતા. મનાં જાહેર કાર્યો જોવા માટે પહેલાં અરબની નૈતિક સ્થિતી જોવી જોઇએ. અરબોની આગલી નીતિનો જો ચિત્ર દોરવામાં આવે તો એજ જણાય કે લડાઇમાં આરબો કુદી ખાનાશ જાનવરોથી વધી ગયા હતા વ્યભીચાર અને બેશર્મીમાં પશુઓ કરતાં વિશેષ હતા ગાનારી દાસીઓ જેઓને ગાવા વગાડવાનું શીખવાડવામાં આવતું હતું તેઓને પોતાના મિત્રોના ખાસ જલસાઓમાં લાવવામાં આવતી દારૂનો દોર ચાલતો તેઓ પોતાની મધુર રાગ રાગણીથી લોકોને મસ્ત બનાવતી હતી આ દોરની અંદર સર્વ હાજર મુલ્લાઓને તેઓની ગરદનોમાં હાથ નાંખવાની સામન્ય છુટ હતી એક સ્ત્રી સાથે અસંખ્ય જણાઓ વ્યભિચાર કરી શકતા હતા.

કોઇ પણ અંગ્રેજો પુરૂષ સ્ત્રીઓના મકાનમાં હિમ્મત પુર્વક ચાલી જવાનો અખત્યાર રાખી શકતો હતો બેશરમો પોતાની સાવકી માતા સાથે લગ્ન કરી શકતા હતા સ્ત્રીઓને પોતાના ઘરમાંથી બીન પરદે થઇ નીકળી સામાન્ય સભાઓ અને જલસાઓમાં આવવાનો રિવાજ હતો તેમ પોતાના શરીરનો કોઇ પણ ભાગ ખુલ્લો રાખી બતાવવામાં બેશર્મી અને બેહયાઇનો વિચાર આડે આવતો ન હતો આવા અંધકારમય સમયની અંદર ઇસ્લામના પ્રચારકે ઉઠી જે પોકાર કર્યો તે એજ કે;—

"મને દુનિયામાં નૈતિક પવિત્રતા માટે મોકલવામાં આવેલ છે" એ પછી ઇસ્લામે આજ્ઞા કીધી કે સ્ત્રીઓએ પરદામાં રહેવું સ્ત્રીઓ માટે પરદો જરૂરનો છે. કોઇ પણ ગેર માણસ સમક્ષ તેઓનું નીકળવું મુનાસેબ નથી બહાર નિકળવાની જરૂર પડતાં એટલી સંભાળ રાખવી કે "નીકળવું તો બુરખો પહેરીને" અને પછી એ ધર્મનાં સિદ્ધાંત ઉપર અમલ કરવો જોઇએ.

"શણગાર અને ઝીનત કરી સર્વ સમક્ષ આવવાની જરૂર નથી."

ઘણું વીગેરે શિવાય રજા વિના કોઇએ ઘરમાં જવું નહિ ઘરમાંની સ્ત્રીથી કાંઇ પુછવું હોયતો તે બહારથી પુછી શકાય છે."

કોઇના ઘરમાં રજા વિના જવાની જરૂર નથી પરદાની પાછળ તમો તેને પુછી શકો છો."

આવી રીતે સ્ત્રી પુરૂષોના મળવાથી જે બદકારીઓ અને બેહયાઇઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો નાશ કર્યો.

એ ઉપરાંત તેણે પોતાના અનુયાયીઓને ફરમાવ્યું કે, ઉઘાડી એબો અને નીચ બાબતો તમારા કોઇ પણ ભાઇની અંદર જોવામાં આવેતો તેને જડમુળથી ઉખેડી નાંખો જો તમો એવું કરવા અશક્ત છો તમો ઇસ્લામી તરીકે કહેવડાવવાનો હક રાખી શકતા નથી.

"મુસલમાનો તમારી અંદર એક પ્રચાર કરનારી ઉમ્મત પણ
"હોવી જોઇએ તમારામાંનો કોઇ જણ બુરાઇ જુએ તો તેને
"પોતાના હાથે અથવા જબાને સુધારવી એ તેની ફરજ છે.
"અને જો એથી પણ તે લાચાર છે તો ઓછામાં ઓછું
"પોતાના અંતઃકરણથી અને એ સર્વથી તેનો ઇમાન
"ગઇફ છે." (હદીસ.)

એના પરિણામે ખુન લુટફાટ ખુનરેજી ધાડ ડાકાથી જુગાર દગલબાજી મકકારીનો નાશ થવા પામ્યો અને આ મુબારક શિક્ષણ ઉપર જયાં સુધી અમલ થતો રહયો ત્યાં સુધી આખી કોમ ગુનાહથી પવિત્ર રહેવા પામી હતી.

કર્તવ્યના પ્રકારનો પેલો પેરેગ્રાફ સુધારો છે આ બાબતમાં ઇસ્લામે જે કાંઇ કર્યું તેને જાણવા માટે સામન્ય ધર્મ

સુધારો. અને સામાન્ય સુધારાના એક બીજા સાધના સંબંધોથી જાણકાર થવાની જરૂર છે સામન્ય રીતે લોકો ધર્મને સુધારાનો શત્રુ સમજે છે પણ નિતીના પ્રચારમાં ધર્મે સર્વથી મોટો ભાગ ભજવેલ છે ઇજીપ્ત અને ગ્રીસના સુધારાનો પાયો ધર્મને હાથે ચણવામાં આવેલ છે તેમ ગ્રીસની સર્વ હુન્નર કળાઓ ધર્મ સાથેજ મુર્તિઓ ચિત્રકળા નાચ રંગ વીગેરેની ઉન્નતિ ધાર્મિક ચીંતા અને વિચારોથી થવા પામી હતી.

એતો સર્વમાન્ય બીના છે કે યુરોપમાં ક્રુસેડની લડાઇઓ પછીના સમયની શરૂઆતથીજ સુધારાની ઉન્નતિ થવા પામી આ વખતે ઇસ્લામના મહાન ધર્મ સાથે આખુ યુરોપ ટકરમાં આવી પડ્યું હતું એ બીના ઉપરથી જો કે આજે યુરોપીય સુધારો ધાર્મિક હદોમાંથી સ્વતંત્ર થઇ ચુકયો છતાં તેનો પાયો ધર્મ ઉપરજ

મનાયએલો સાબેત થાય છે આ સર્વ બીનાઓ કે સુધારાનો વિષય ધર્મ ઉપરજ રચાએલ હોઇ એના અંકાણ પછી આ પ્રકરણની અંદર હરેક ધર્મ ઉપર ઇસ્લામ સરસાઇ ભોગવે છે, એવો દાવો ખુલ્લી રીતે કરી શકાય તેમ છે ઇસ્લામજ એક એવો ધર્મ છે જેને સુધારાના ખરા માગના સરજનહાર તરીકે કહી શકીએ છીએ અને તે સાથેજ તેને સંપૂર્ણતા ઉપર પહોંચાડનાર મુરબ્બી પણ હોવો જોઇએ એણેજ સુધારાના ખરા સિદ્ધાંતોની શોધ કીધી અને એણેજ આ સિદ્ધાંતોની અંદર એવી પ્રવિણતા અને ઓસ્તવારી ચંચળતા અને ચપળતા અર્પણ કીધી જે તેરસે વર્ષ અગાઉ હતી તેથીજ કયામત સૂધી મનાએલી અને મજબુત રહેવા પામશે, અને તેના અનુયાયીઓ તથા સેવકો જેવી રીતે સહાબા કેરામ હતા તેવીજ રીતે કયામત સુધી એજ ઇસ્લામથી ફેઝ મેળવતા રહેશે.

સુધારા અને સમાજની ઉન્નતિના ખરા ભાગ તરીકે જે સિદ્ધાંતો અને કાયદાઓ મનાય છે અને જેની શોધ કરવા અથવા તેને પ્રવીણતાએ પહોંચાડવાનું કાર્ય ઇસ્લામે બજાવ્યું હતું તે ટુંકાણમાં નીચે પ્રમાણે છે.

સુધારાનો પહેલો સિદ્ધાંત જે સુધારાના પાયા તરીકે ગણાય છે કે મનુષ્યના અશરફુલ મખલુકાત (સર્વોત્તમ) હોવાનો વિચાર છે કારણ કે ઇશ્વરની હરેક પેદાયશ ઉપર સરસાઇ ભોગવવાનો જેવો હક આપણે રાખીએ છીએ તેવી રીતે આપણા મનમાં હકુમતની ખ્યાલાત પણ એજ ઉત્પન્ન કરે છે આ સિદ્ધાંતના શિક્ષણમાં ઇસ્લામે જેવી રીતે વ્યવસ્થાનો વ્યય કર્યો છે તે એટલા ઉપરથી જણાય છે કે, જાણે ઇસ્લામનો ખાસ સિદ્ધાંતજ એ છે ઇસ્લામે સ્થળે સ્થળે જુદી જુદી રીતે અને જુદા જુદા પ્રકારે એ બાબુએ હરેકનું પુરતુ ધ્યાન ખેંચ્યું છે દાખલા તરીકે એક આયત નકલ કરવામાં આવે છે અને તે હકીકત જાહેર કરવા માટે પુરતી થઇ પડશે એમ માનું છું."

"આકાશ અને જમીનની સર્વ વસ્તુઓ તમારે માટે બનાવવામાં આવેલ છે."

તમો ઝવેરાતની શોધમાં પર્વતોનો ટુકડાઓ ઉડાવી શકો છો, તમો તમારા લાભ અને ફાયદા કાજે નદીનો પાસો બદલી શકો છો, વેપારધંધા અથે આવજાવ માટે સમુદ્રમાં રસ્તો બનાવી શકો છો, છેવટ એજ કે તમારા માટેની દુનિયાની કોઇ પણ નફાકારક વસ્તુ તમારે માટે આડે આવનાર નથી. તે તમારા પંજામાંથી છટકી શકનાર નથી. તમાશ કરવાં માન અકરામમાં વધી જનાર નથી. પણ તે તમારા કબ્જામાં અને તમારા આધાર ઉપરજ છે.

મનુષ્ય વ્યકિતમાં સુધારાની ઉન્નતીનો બીજો સિદ્ધાંત સમાનતા છે. એટલે ખુદાની ઉત્પન્ન કિધેલી સર્વ વસ્તુઓમાં

સમાનતા. મનુષ્ય બરાબરનો હક ધરાવે છે. ઓન્દરેસિયા નામનો ફિલસુફ લખે છે કે, "સુધારાની ઉન્નતિનો પાયો સમાનતા ઉપર છે.

ઇસ્લામ અગાઉ કોઇ પણ કાયદાનો અમલ એવી રીતનો હતો કે, ઇજ્જત અને રૂતબાને જોઇ હરેક જણને સજા કરવામાં આવતી હતી. પ્રોફેસર ફ્રાન્ક લખે છે કે, "યુરોપની ઘણીખરી કોમોની અંદર સમાનતાનો પાયો પચાસ વર્ષથી રખાયો છે." પણ ઇસ્લામની મહાન ખાસીઅતમાં તેણે આ શુભ સિદ્ધાંતને આજે તેરસે વર્ષ અગાઉ શરૂ કર્યો હતો. એની અસરથી જે કબીલાના ઇજ્જતદારો મુકરર હતા એટલે કે જે કબીલાઓ વધુ આબરૂદાર ગણાતા હતા, જેનો એકજ ગૃહસ્થ બીજા કબીલાઓનાં સંખ્યાબંધ માણસોની બરાબર ગણાતો હતો, જે કુરેશીઓ અભીમાન અને મગરૂરીના નિશાનમાં [illegible] અંદર [illegible] વાને પણ એમ સમજતા હતા તેઓ ઇસ્લામમાં દાખલ [illegible] સિનીઆના વેચાણ લીધેલ ગુલામોનાં બરોબર ઉભા રહેવા લાગ્યા.

નઝમ.

યા યેહ હાલતથી કે તલવારકીથી [illegible] મુહિત,
યા મસાવાત હે ઇસ્લામ કા [illegible] બેહદ અસર.
બારગાહે નબવી હે જો મોઅઝઝન હે બિલાલ,
કર ચુકેથે જો ગુલામી મેં કઇ સાલ બસર.
જબ યેહ આહા હે કરે હૈદ મદીનેમેં કહીં,
જાકે અન્સારો મહાજીરસે કહા યેહ ખુલકર.
મેં ગુલામે હબશી ઔર હબશી ઝાદા ભી હું,
યેહભી સુન લો કે મેરે પાસ નહિં દોલતો ઝર.
ઇન ફઝાએલમેં મુઝે ખ્વાહિશે તજવીઝભી હય,
હય કોઇ જીસકો નહો મેરી કરાબતસે હઝર.
ગરદનેં ઝુકકે યેહ કહેતીથીં કે હિલસે મંઝુર,
જીસ તરફ ઇસ હબશી ઝાદેકી ઉઠતીથી નઝર.
ઓહદે ફારૂકમેં જીસ્લીન કે હુઇ ઉન્કી વફાત,
યેહ કહા હઝરતે ફારૂકને બાદીદએ તર.

મહેરબાં હમપે જોહય ખાલીકે અકબર અપના
દીનો દુન્યામે હરએક કામહયબહેતર અપના
કયું ન માઅબુદે હકીકી કે રહેં શુક્ર ગુઝાર
ઉસકે બંદે હેં ભરોસા હય ઉસીપર આપના

ટેલીગ્રાફ એડરેશ.	ટેલીફોન નંબર
" ખાલીક "	૧૯૫૫૯.

અમારે અહિંયા હીંદસ, અમેરીકન, તેમજ બીજા જાણીતા મેકરના દીવાલના તેમજ ટાંગવાના જાત જાતના તહેવાર લેંમ્પો છુટક તથા જથાબંધ મળશે હરેક જાતના ફેન્સી ચીની કામના વાસણો વીગેરે માલ જથાબંધ છુટક વેચીએ છીએ.

નં. ૮૮-૯૦	નં. ૨૩ શેખમેમન સ્ટ્રીટ,
અબદુલ સ્ટ્રીટ, મુંબઇ.	[illegible], મુંબઇ.

ખોજા નુરમહમદ વલીભાઇ,

મુંબઇ.

વહોરા કોમના આગેવાન.

શેઠ સમશુદ્દીન મહુમદઅલી બદુકવાલા.

શેઠ હાતીમભાઇ ગુલામહુસેન.

ઈસ્લામી આંખની ઈસ્પીતાલ.

ડૉ ગુલામઅલી ચાદુભાઇ તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલી કાલબાદેવી ઉપરની આંખની ઈસ્પીતાલ ૧૯૧૬ માં ઓ. સર ફાજલભાઇ કરીમભાઇના હાથે ઉઘાડી મુકવામાં આવી તે વખતનો ગ્રુપ.

છે અગર આજ જમાનેસે હમારા આકા,
છે અગર આજ નહીંબે હમમેં પયગમ્બર.
મસાવાત પે હમ મગરૂરે ઇસ્લામકો નાજ,
ને કે સુરેપકી મસાવાત હૈ જુલમે અકબર.

સમાનતાના શિક્ષણ બાબે પવિત્ર કુરાન શરીફ અસંખ્ય દ્રષ્ટાંતો રજુ કરે છે. પણ અહીં તેમના એકનીજ નકલ કરવી વાસ્તવિક વિચારીએ છીએ.

"નાતી જાતિ અથવા કુરેશીયા અન્સારી હોવાનું બંધ કરો. એ તો ફક્ત એકબીજાની ઓળખાણના રસ્તાઓ છે, નહિ તો કિર્તિવંત અને માનનિય તો જે સર્વથી વધુ પરહેજગાર છે તેજ છે."

* હઝરતઅલી (કરમ)નું ખીલાફતના ઓહદા ઉપર હોવા છતાં એક યાહુદી સાથે સરખી રીતે દરબારમાં ખડા રહેવું તેમ કાજીનું શાહે ગસ્સાન જબલા ઇબ્ને અયહમનું માન એક બદુના મુકાબલામાં સ્વિકારવું નહિ. અને હઝરત ઉમરનું તેને સહુ પાસેથી માફી માગવા અથવા બદલો આપવાની ફરજ નાખવી, તેમ તે પાછો કાફર થઇ જશે એની પરવાહ સુદ્ધાં કરવી નહિ. હઝરત ઉમરનું રાત્રીને સમયે શહેરની સ્થિતી જાણવા અર્થે ફરતા રહેવાની સ્થિતીમાં થોડાક જણને ગાવા નાચવામાં સંડોવાયલા જોઇ તેઓને કેદ કરી તેઓની સ્થિતી ઉપર તિરસ્કાર કરી દલગીરી જાહેર કરવી અને આ ગુનેહગારોનું તેજ સ્થિતીમાં હિમ્મત સાથે કુરાન શરીફની આયત કે, "મુસલમાનો! તમારા ઘરો શિવાય (બીજા) ઘરોની અંદર ઘરવાળાને પૂછયા વિના અથવા સલામ કર્યા વિના જવું નહિ. અને એજ તમારે માટે સારૂં પણ છે." એ આયત ઉપરથી પોતે હઝરત ઉમર (રદી.) ને ગુનેહગાર ઠેરવવા અને તે ઉપરથી હઝરત ઉમર (રદી.) એ તોબા કરવી તેમ તે લોકો પાસેથી પણ તોબા કરાવવી એ ઇસ્લામની સમાનતાના જાહેર દાખલાઓ છે.

હઝરત ઉમર અને અબી ઇબ્ને કઅબમાં એક મામલાના સંબંધમાં તકરાર થઇ, જેની સુનાવણી ઝેદ બીન સાબિતને ત્યાં થવા પામી. હઝરત ઉમરને માન આપવા માટે ઝેદ બીન સાબિતનું પોતાની જગ્યાએથી ખસી જવું અને હઝરત ઉમરનું "આ મુકદમામાં તમોએ જે કીધું તે શરૂઆતની બેઇન્સાફી છે." એમ કહી વાદી આગળ બેશી જવું.

અબ્બાસી ખીલાફતના સમયમાં ઇસ્લામની ખાસ બાબતો ગુમ થવા છતાં મન્સુર નામના ખલીફા ઉપર મદીનાનાં મજુરોએ જ્યારે દાવો કરવામાં આવ્યો ત્યારે આ મજુરોની સામે પ્રતિવાદી તરીકે એકલા ખલીફાને આવવું પડ્યું હતું.

માઅમુનના દરબારમાં તેના પુત્ર અબ્બાસ ઉપર એક વૃદ્ધ બાઇએ ફરીઆદ કીધી, જેમાં શેહજાદા અબ્બાસને તે દરબારમાં આવી તે ડોશી આગળ ઉભા રહી પોતાના કેસની સુનાવણી કરવી પડી હતી.

મખઝુમ કબીલામાની એક બીબીએ ચોરીના કામ માટે કેદ થયું, કુરેશ સાથ સંબંધ ધરાવનાર ઉસામા (જેઓ ઉપર આપ મોહોબ્બતની નજર રાખતા હતા)ની સિફારશ આપ હઝરત રસુલે ખુદાએ લોકોને એકઠા કરી ફરમાવ્યું.

"જેઓએ શિક્ષા આપવાની છોડી દઇ ચોરી કરવું શરૂ કર્યું,
"તેઓ શરીફ કોમ હોવા છતાં નાશ પામ્યા. અને જેઓએ
"પોતાની ચાલચલગત કાયમ રાખી પોતાની ઉપર શિક્ષા
"કાયમ કીધી તેઓ ખુદાના આશરા હેઠળ આવી જવા
"પામ્યા. ખરેખર જો ઇસ્લામમાંનો કોઇ જણ શરીઅત
"વિરૂદ્ધ વર્તન કરે તો તેને પણ શિક્ષા આપવાને ચુકું
"નહિ." (બુખારી શરીફ)

એજ પ્રકારના સેંકડો બનાવોથી ઇસ્લામનો ઇતિહાસ ભરપૂર છે. અને તે લંબાણ હોવાને લીધે છોડી દેવામાં આવે છે.

* એ તો ખરૂં છે કે ફરાન્સના પરિવર્તને યુરોપને રાજાઓનાજુલમી દોર અને વ્યક્તિઓમાં એકહથ્થી છુટકારો અપાવ્યો. ઇંગ્લાડના શાહને કાયદાના તાબેદાર તરીકે સ્વિકારવામાં આવેછે, તેમ અમેરીકા અને ફરાન્સમાં રાજ્યકારોબારની અંદર પ્રેસીડેન્ટને એક સાધારણ સલાહકાર કરતાં વધુ સ્વીકારવામાં આવેલ નથી. પણ એ સંબંધી દાખલાઓ અને બનાવો એકત્ર કરવામાં આવે તો જણાશે કે, આવા સ્વતંત્રતાના સમયમાં પણ રાજા અને પ્રજા વચ્ચે ભેદભાવ છેજ, શું પ્રેસીડેન્ટ બે મતનો હકદાર નથી? શું એક વાદીના જવાબમાં ઇંગ્લાંડની પાર્લીમેન્ટ જાહેર કર્યું ન હતું કે, રાજા કોર્ટમાં આવી શકતા નથી? તેમ કોર્ટ તેઓ માટે સમન્સ પણ કાઢી શકતી નથી. એ જાહેરજ કેવામાં આવેલ ન હતું પણ એ કાયદો છે. પણ હઝરત ઉમર (રદી.) પોતાના શરૂઆતના ખુતબામાં ફરમાવે છે કે, "હું તમારા જેવા મફલીસ લોકોમાંથી છું. હું કંઇ ઉમરાઇ લોકોમાંથી નથી." હવે ઓપન સ્વાભિ કે શું છે. ને જ્યારે રૈયત ભુખી મરે છે તેજ સમયે ઇંગ્લાંડના રાજા ફક્ત પોતાના ખરચ માટે સીતેર લાખ પચાસ હજાર અને જર્મન શહેનશાહ એક લાખ ચાલીસ વર્ષમાં છે. આ રકમ અંદર શી અને બાળકોનો કયો હક હોતો ... ખલીફાઓએ ... જણાવે છે કે, "અમો તો ફક્ત ખાવાની જરૂર એટલી અને ... લઇએ છીએ."

ખવાઈ જતા શરીરનો નવાઈ સરખો બચાવ.

હસ્તની અટકાયત, ધાતુવિકાર, મૂત્રવિકાર સ્ત્રીઓને દૂર બેસવાનું અનિયમિતપણું ગર્ભાશયનો બગાડ વગેરે દરદો જે અંદરખાનેથી ... વાવેતર કરી શરીરમાંથી તંદુરસ્તી અને તાકાતની તત્વોને દૂર કરે છે અને શરીરને સુકેલા પોલા વાંસ જેવું કરી મૂકે છે. તેવાં દરદોને દૂર કરીએ ખવાઇ જતા શરીરનો બચાવ કરવામાં પ્રખ્યાત આતંક નિગ્રહ ગોળીઓનું પરાક્રમ નવાઇ ઉપજાવે તેવું છે.

કિંમત ગોળી ૩૨ ની ડબી ૧ નો રૂ. ૧ એક જથ્થાબંધ ખરીદનારને માટે ભેટ કમીશન વગેરેના નિયમ જાણવાને ઇચ્છનાર માણસે અમારૂં પ્રાઇસ લીસ્ટ વાચવું જોઇએ.

માત્ર એડ્રેસ.

માત્ર પોતાનું પુરેપુરૂં એડ્રેસ. એવું કાર્ડ પર લખી મોકલનારને અમારૂં કામશાસ્ત્ર પુસ્તક (ક્રાઉન ૬ ફોર્મ) કંઇ પણ કિંમત લીધા વગર અમારેજ ખર્ચે મોકલવામાં આવે છે.

જો તમોએ ન વાંચ્યું હોય તો મંગાવીને વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય

જામનગર—કાઠીઆવાડ.

ત્રીજો સિદ્ધાંત કોશેશ અને કાર્ય માટેનો છે. મનુષ્યને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હોવો જોઇએ કે ચઢતી અને પડતી, ઉંચાણ અને નીચાણ, અસ્ત અને ઉદયનો સર્વ આધાર તેના માટેની ચળવળ, કોશેશ અને મહેનત ઉપર છે. અને તેનું શિક્ષણ પવિત્ર કુરાન શરીફે ઘણાજ ખુલ્લા શબ્દોમાં આપ્યું છે.

"જેટલી કોશેશ કરશો તેટલીજ મજુરી મળશે."

"મનુષ્યોના કૃત્યોને લીધેજ દુનિયામાં ફિસાદના ફેલાવો થાય છે."

"જ્યાં સૂધી કોઈ પણ કોમ પોતાની સ્થિતિ બદલતી નથી, ત્યાં સુધી તે કોમની સ્થિતી ખુદા બદલતો નથી."

આ મુબારક સિદ્ધાંતે કોમમાંથી ગફલતી, બેપરવાઇ, સુસ્તી વીગેરેનો નાશ કર્યો છે.

સુધારાની ઉન્નતિનો એક મોટો ભાગ ધાર્મિક સુબીનો છે. ઇસ્લામ અગાઉની સર્વ કોમો ધાર્મિક તાસુબીને કારણે એકએકમાં શત્રવટ અને દુશ્મનાઇ રાખતી હતી. પણ તેનો નાશ ઇસ્લામે કર્યો છે. કુરાન શરીફે જ્યાં માતપિતાના હકો અને બાળકો પ્રત્યેની ફરજો જણાવી છે, ત્યાં એમ પણ કહ્યું છે કે, "જો તમારા સુશરેક માત-પિતા તમને શિરક (ખુદા વિના બીજાની પૂજા કરવી) માટે ફરજ પાડે તેઅવારે તેઓની તાબેદારી કરવી નહિ. પણ દુનિયા માટે તેઓ સાથ સારી વર્તણુંક ચલાવો."

એ પછી બીજી જગ્યાએ એજ કાયદામાં ખુલાશે કર્યો છે.

"તમારિ સાથે ધર્મની બાબદમાં જેઓ લડયા નથી, તેમ "તેઓએ તમને તમારા ઘરમાંથી બહાર કાઢયા નથી, તેઓ "સાથ ઉપકાર કરવા અને ઇન્સાફી વર્તન ચલાવવાથી તમને "ખુદા અટકાવતો નથી. (કારણ કે) ખુદા ઇન્સાફી વર્તન "ચલાવનારને મિત્ર રાખે છે."

સુધારાની મહત્વતાનો મહાન સિદ્ધાંત સ્વનિર્ણય અને સ્વવિશ્વાસ એટલે પોતાનું માન પોતે કરવું અને પોતાની ઉપર વિશ્વાસ કરવો એ છે. કારણ કે એવાજ વિચારે મનુષ્યમાં મહાન હિંમત, મહાન ઉમંગો, ઉંચ હેતુઓ, ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિષયમાં ઇસ્લામે જે શિક્ષણ આપ્યું તેનું આશ્ચર્યકારક પરિણામ એજ હતું કે, અરબના જંગલમાં વસનારા અને ભટકતા જંગલીઓ જેઓ વાત કરવાની લાયકાત પણ ધરાવતા ન હતાં, જેઓ પત્થરની સાધારણ મુર્તિઓ તરફ પ્રેરાઇ તેમની પુજા કરતા હતા, તેઓ કયસર અને કિસરાના દરબારમાં કાંઇ પણ અચકાયા વિના દલેરી સાથ જઇ, પોતાના ભાલાઓની અણીઓ વતી કીમતી શુશોભિત ચાદરો અને ગાલીચાઓ ઉઠાવી ફેંકી દે છે, અને અલ્લાહો અકબરના મુબારક પોકાર લગાવે છે, જેના પ્રતાપે મહેલની દિવાલો કંપી જાય છે. તેમ શહેનશાહને ઘભરાઇ પુછવું પડે છે કે, "શું તમારાં મકાનો પણ એ અવાજથી કંપિત થાય છે?"

આ ખરૂં અને સત્ય શિક્ષણ જે આયતોની અંદર આપવામાં આવ્યું તેમાંની થાડી ખરી નીચે પ્રમાણે છે.

“ તમો શ્રેષ્ટ ઉમ્મત છો. ”

“ ઇમાનદાર કોમનો એક ગુલામ પણ મુશરેક કોમના એક
“ આગેવાન ગ્રૃહસ્થ ઉપર સરસાઇ ધરાવે છે અને તેના માન
“ તથા આબરૂનો હકદાર ફક્ત ખુદાજ છે. ” અર્થાત રસુલ
“ અને તેમાં અનુયાયીઓ એટલે ઇસ્લામીઓ.)

સુધારાનો એક ખાસ ભાગ વિદ્યાની ઉન્નતિનો પણ છે અને તેટલા માટે પવિત્ર કુરાને શરીફે વિદ્યાને ખયરે કસીર (મહાન બરકતવાળી) ને નામે યાદ કીધી છે.

“ જેને હિકમત મળી તેને ખયરે કસીર મળી. ”

જે સ્થળે લખવું અને વાંચવું એ એબદારીમાં ગણાતું હતું તેવી જગ્યાએ ઇસ્લામે વિદ્યાની જરૂર જણાવી અને તે પછી એ અવાજ એટલો તો અસર કારક નિવડયો તેમ આ અજ્ઞાનતાની ભુમીમાંથી વિદ્યાના ઇમામ અને સ્થંભ એટલાતો બહાર પડયા જેઓની વિદ્યા સંબંધી કમાલીઅતો અને બરકતોને પ્રતાપે પૃથ્વીનો ગોળો ભરાઇ ગયો અરબના કબીલાઓની અજ્ઞાન સ્થિતી અને ઇસ્લામ પછીની હાલતની તુલના કરતાં ખુલ્લું જણાયે કે તેઓના આવા પવિત્ર પરિવર્તનનું કારણ ઇસ્લામજ હતું ઇસ્લામેજ તેઓને વિદ્યાની ભેટ લેવા પ્રત્યે પ્રેરણા કીધી એની સાથેજ શિક્ષણ સંપાદન કરવાની હદ પણ મુકરર કીધી નહિ કે જેથી કોશેશ કરવાનો સિલ સિલો સંકોચાઇ જવા ન પામે તેમજ તેઓમાં અખ્તરાઓ અને નવી શોધોનો ઉત્સાહ બરાબર વધતો રહે એજ મહાન પોઇન્ટનો વિચાર નીચલા આશીરવાદમાં કરવામાં આવેલ છે, જેને રસુલે ખુદા સલઅમે ઇલ્મે લદુની જાણનારાઓને શિખવ્યું હતું કે, “ ઓ ખુદા તુમારા ઇલ્મમાં બરાબર વધારો કર્યા કર. ”

સુધારાના મહત્વના સિદ્ધાંત તરીકે સેલ્ફ્ગવરમેન્ટ છે. એજ જોખમ કારક અને નાજુક સિદ્ધાંત ઉપર રખાયેલી

સેલ્ફ ગવરમેન્ટ. બેદરકારી અને બેપરવાઇને લીધે બે પક્ષો સોશિયલીઝમ અને એનાર્કીઝમ પડી જવા પામ્યા

આવી ટોળીઓનો પત્તો પ્રાચીન ઇતિહાસોમાંથી પણ મળી આવે છે. પ્રાચીન ગ્રીકમાં આ બન્ને ટોળીઓ હતી ગ્રીકની અવ્યવસ્થા એક એ પણ હતી કે જો કોઇ પણ શખ્સ બાંધી મુદત માટે કરજ લેતો અને જે પછી તેની છેવટનું મુદતનો દિન પસાર થઇ જતો તો તેને ઉપબજારમાં ગુલામ તરીકે વેચી નાંખવામાં આવતો અને તેમાંથી જેટલા નાણાંમાંથી તેના કરજની પતાવટ કરવામાં આવતી હતી એક સમય એવો આવ્યો કે જેમાં ઘણાક ગ્રૃહસ્થો કરજમાં ડુબી જઇ ધનવાનોના ગુલામ થઇ પડયા અને તેજ વખતે તેઓને પોતાના અપમાનનો ભાસ થવા લાગ્યો તેઓએ પોતાનાં ટોળાંની એક મટી ગએલી એક આગેવાન ચુંટી કાઢી પોતાની ગએલી સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવાની તજવીજ કરવા લાગ્યા તેઓનાં ટોળાંમાં ધીમે ધીમે સામાન્યગરીબ વર્ગ પણ દાખલ થવા લાગ્યો આખરે તેઓએ જાહેર રીતે દાવો કર્યો કે પૈસા ટકામાં મનુષ્યોને બરાબરનો ભાગ મળવો જોઇએ નોશીરવાનના સમય અગાઉ ઇરાનમાં મઝદકી પંથ પેદા થયો હતો જેઓ એ પૈસાટકામાંજ સર્વ મનુષ્ય સમાન હક રાખે છે એવુંજ સાબેત કર્યું ન હતું પણ સ્ત્રીઓની અંદર પણ બરાબરનો હક હોવાનું શિક્ષણ આપ્યું હતું.

હાલનો સુધરેલો સમય પણ આવા ફિત્નાઓથી ખાલી નથી પણ સુધારાની ઉન્નતિ સાથે એ વસ્તુઓ પણ આજે પ્રાચીન સમય પ્રમાણે વધુ બળવાન છે અને તેટલા માટેજ હાલનું યુરોપ આ ટોળાંનાં તોફાનથી ખળભળી ઉઠયું છે હાલના રાજયોના મહાન ઉપદ્રવો એજ ટોળાંના કૃત્યોના પરિણામ રૂપ છે આ સર્વ કેવી રીતે થવા પામ્યું ? તે ફક્ત એટલા માટેજ કે સેલ્ફ ગવરમેન્ટની સાધારણ વ્યવસ્થા તેમ સિદ્ધાંતની પુર્ણાહુતીની પરવા કરવામાં આવી નહિ એ બીનાનો સંપુર્ણ વિચાર ઇસ્લામે કર્યો અને સેલ્ફ ગવરમેન્ટનો પાયો એ સિદ્ધાંતો તેમ કાનુનો ઉપર ચણવામાં આવ્યો કે જ્યાં સુધી તેની ઉપર અમલ થતો રહ્યો કદી પણ એ બળવાખોર પાર્ટીને જન્મ મળી શકયો નહિ આ બાબતમાં એના સિદ્ધાંતો નીચે પ્રમાણે છે.

૧. ગરીબો માટે ઝકાત અને સદકાઓ ઉપરાંત બયતુલ માલ કાયમ કરવામાં આવ્યા, જેનાથી લાચાર, યતીમ અને ગરીબોનું પોષણ થતું હતું.

૨. વિચારોની સ્વતંત્રતામાં એટલી બધી તો નિરંકુશતા મુકવામાં આવી કે હકુમતના સબંધમાં કોઇ પણ અવ્યવસ્થિત સ્થિતિ થતાં દરેક જણને સંપુર્ણ ટીકાકારીનો હક છે હજરત ઉમર (રદી.) એ જ્યારે મહેરમાં ઓછું કરવાનો ઠરાવ મુકયો અને એને અમલમાં લાવવાના પગલાં ભરી અટકાવવાની તજવીજ કીધી ત્યારે એક વૃદ્ધ બાઇએ

"વચન વજન પ્રમાણે હોવું જોઇએ" એમ જણાવી હઝરત ઉમરને અટકાવ્યા અને એમાં હઝરત ઉમરને શરમીંદગી થઇ.

૩. એક મેકમાં વિશ્વાસની આપ લેની જરૂર બતાવી આ કાર્યને કુરાન શરીફે મુસલમાનોની એક માનવંત ઉંચી સિફત દેખાડી છે. " તેઓની વાતો સલાહ સંપથી થાય છે." " મુસલમાનોથી મહમત થાવ."

કર્તવ્યની વહેંચણી.

સુધારાની ઉન્નતિના જરૂરી સિદ્ધાંત તરીકે કર્તવ્યની વહેંચણી પણ છે મનુષ્યમાં જુદી જુદી શક્તિ મુકવામાં આવી છે દરેક જણમાં દરેક કામ કરવાની શક્તિ હોતી નથી.

હર કસે રા બહર કારે સાખ્તંદ.

અને એટલા અર્થેજ વહેંચણી કરનારની જરૂર છે ઇસ્લામે કોમી સુધારા માટે આ મહત્વની બાબતમાં પુરી છુટ મુકી છે તેણે જણાવ્યું કે, લોકોએ પોતાના કાર્યોની વહેંચણી કરી લેવી અને તેવીજ ધર્મનો પ્રચાર કરવા અને અમુક કામોકરવા તથા કયા ન કરવા માટેનું હુકમ કરનાર એક ખાસ ટોળાં માટે ફરમાવ્યું." દુનિયાને ખુદા તરફ બોલાવે તેમ સારી વાતોનું શિક્ષણ આપી ખરાબ વાતોનો અટકાવ કરે એવું એક ટોળું તમારામાંનું હોવું જોઇએ."

આખરે આ તોહમત અને શંકાશિયતા જે એ દાવાના ખોળાંની અંદર એક ડાઘ રૂપ છે તેને દુર કરવી પણ જરૂરની છે. અને તે એજ કે, ઇસલામ સુધારાનો મિત્ર અથવા રસ્તો દેખાડનારો છે. એની ઉપર મુકાતા આરોપો અને શંકાશિ ચળતા એજ છે કે, ઇસ્લામે ભીક્ષાવૃતિ અને ગરિબાઇનુ શિક્ષણ આપ્યું છે. અને તેના પહેલા અનુયાયીઓ એવાજ પ્રકારના અવિશ્વાસના વ્યવહારને લીધે એક બીજાની તકરારમાં રહ્યા હતા આવી શંકાઓનું સમાધાન મહાન સહાબીઓની આત્મીક ઉન્નતિના વર્ણનમાંથી મળી શકે છે. આ બાબત માટે જો કે, અસંખ્ય દાખલાઓ છે. પરંતુ હાલમાં ફક્ત દસ સહાબીઓના જીવનમાંથી કેટલાએક ઉતારી લઇશું.

હઝરત અબુબકર (રદી.) ફરમાવે છે. " હું કુરેશમાં સર્વથી મોટો વેપારી છું."

હઝરત ઉસ્માનેગની (રદી.) ના એક હજાર ઉંટ અનાજના ભરેલા આવ્યા હતા જે સર્વ આપે ખુદાના નામ ઉપર ખેરાત કરી આપ્યા હતા.

હઝરત અબદુર રહેમાન બીન ઓફ (રદી.) એ એક હજાર ઉંટ ત્રણ હજાર બકરીઓ સો ઘોડા અને સોનાના મોટા મોટા ટુકડાઓ જેઓને કુવાડા વતી કાપવામાં આવી વહેંચ્યા હતા તે છોડી ગુજરી ગયા હતા.

હઝરત ઉસ્માન (રદી.) જ્યારે શહીદ થયા ત્યારે તેઓના ખજાનચી પાસે ત્રણ કરોડ પાંચ લાખ દિરમ અને એક લાખ દિનાર હતા.

હઝરત ઝુબેર (રદી) એ એક મકાન છ લાખ દિરમમાં વેચ્યું હતું. તેમ ત્રણ કરોડ બાવન લાખ દિરમની મિલકત છોડી ગયા હતા

ઉક્ત પવિત્ર સહાબીઓ જેઓને ખરા શબ્દોમાં કુરાન શરીફની રચના વાહેદ શરીઅતના સત્ય સંભાળકો, અને ઇસ્લામના સંપૂર્ણ ચિત્ર તરીકે કહી શકાય તે એટલું છતાં ઇસ્લામને પદાર્થિક ઉન્નતિનો શત્રુ અને ગરીબી તેમ ભિક્ષુકાવસ્થાનો પ્રચારક કહેવામાં આવે તો તેની એવી જીભનો બીજો કોઇ પણ જવાબ આપવા જેમ નથી.

સુધારાની સંપૂર્ણતાનું પ્રકરણ જ્યાં સુધી સિવિલિઝેશનના સુધારા, જુઠાણા તેમ ભુલો માટે કાંઇક લાઇનો લખાય નહિ ત્યાં સુધી પુરો થનાર નથી. આ

આપઘાત.

પ્રકરણની પહેલી કલમ આપઘાત કરવાના કાર્યને ખોટો ઠેરવવા માટેની છે. ઇતિહાસના પાનાઓ ઉથલાવતાં જણાય છે કે, શરૂઆતમાં દુનિયાનું મનાએલ સિદ્ધાંત એ હતું કે, મનુષ્યને પોતાના આત્મા ઉપર દરેક પ્રકારના કબ્જાનો હક છે. કોઇ પણ વ્યક્તિ લાચારી વખતે જો પોતાનો ઘાત કરવાની ઇચ્છા કરે તો તેમ કરી શકે છે. તેમ એવોજ વિચાર ગ્રીકના તત્વ જ્ઞાનીઓ ધરાવતા હતા. ઘણાક નામાંકિત તત્વવેત્તાઓએ પોતાની એ શ્રદ્ધા પ્રમાણે જીવન પણ અર્પી દીધા હતા. ઇસ્લામે એ મોટી ભુલને વખોડી કહાડી કહ્યું, "તમારા જીવ હલાક ન કરો."

કદાચ તમારૂં જીવન તમારે માટે ગેરફાયદેકારક હોય, પણ બીજાઓ તેનાથી લાભ મેળવી શકે. કદાચ કોઇ લાયક અથવા ઓલાદ ધરાવનારા વ્યક્તિઓ તમારાથી પેદા થાય.

બાળકોના ખુન.

આ ભુલનો વધારો ન્હાના બાળકોને મારી નાંખવાનો રિવાજ હતો. મનુષ્ય જેવી રીતે પોતાના જીવનનો માલીક ગણાતો તેજ પ્રકારે તે પોતાની ઓલાદનાં જીવનનો પણ માલીક સમજાતો હતો. તે પોતાના અભિમાનમાં જે જે યોગ્ય બાબતોનો હક પોતાના જીવન ઉપર ધરાવે છે તેવોજ હક પોતાની ઓલાદ ઉપર પણ રાખતો હતો. એ બીનાને આધારે બાળકોને મારી નાંખવાનો રિવાજ જુદી જુદી રીતે ચાલુ થઇ ગયો હતો. હિન્દુસ્થાનના સુધારા અને ઉન્નતિના સમયમાં પણ બાળકોને દેવતાઓ ઉપર ભેટ ચઢાવવામાં આવતા હતા. સ્પાર્ટા અને રોમનમાં કદરૂપા બાળકોને નાખી દેવામાં આવતા હતા અફલાતુન (પ્લેટો) જેવો નામાંકિત હકીમ પણ અશક્ત બાળકોને મારી નાંખવાની રજા આપતો હતો આવા જુલ્મી અને કૃરતાની કૃત્યોનો અટકાવ સર્વથી પહેલાં ઇસ્લામે કર્યો. " તમારા બાળકોને મારી ન નાંખો."

સ્ત્રીઓના હકો.

સ્ત્રીઓ પ્રતિ તિરસ્કાર દૃષ્ટિ રાખવી એ પણ સુધારાના સમયને અનુકુળ નથી. મનુષ્ય જાતિનો અર્ધ ભાગ સ્ત્રી જાતિ છે. એની સંભાળ અને છુટછાટ માટે સેંકડો કાયદા કાનુનો ઘડવામાં આવ્યા, પણ જ્યાં સૂધી ઇસ્લામ જાહેર થયો નહિ ત્યાં સુધી એની પૂર્ણાહુતી થવા પામી નહિ. આ નાજુક જાતિ માટે હિન્દુ ફિલોસોફીનો જે વિચાર છે તે એજ કે, સ્ત્રી જાતિ એક સજા પામેલ જાતિ છે. એટલે જેવી રીતે મનુષ્યોને પોતાના કૃત્યો માટે કુતરા, બિલાડા, ગધેડા વિગેરે બનાવી દેવામાં આવે છે તેવીજ રીતે ઘણાક અપરાધોને લીધે મનુષ્યને સ્ત્રી બનાવી દેવામાં આવે છે. અને એટલા માટેજ તેના વધુ હકો તેમ તેની વધુ ફરજો પણ નથી. જાણે તે જાનવરો પેઠે જીવીત હોઇ પુરૂષોની સેવા અને પૂજા ઉપરાંત બીજું કાંઇ પણ વજન ઉંચકવા અશક્ત છે.

દુનિયા માહેલા જુદા જુદા ધર્મોને કુદરતે ખાસ ખાસીયતો અર્પી છે, ગ્રીકની ફિલ્સુફી, ઇટલીની ચિત્રકળા, ઇરાનની સૌંદર્યતા વિખ્યાત છે, અને એજ પ્રમાણે આખી દુનિયામાં રોમન લૉ સ્વીકારાએલ કાયદા તરીકે મનાય છે, પણ આ નાજુક જાતિ માટે તેનો ખોળો મહાન જુલ્મીપણા અને જબરદસ્તીના ડાઘથી પવિત્ર નથી. તે કહે છે કે, નિકાહ પછી સ્ત્રી પુરૂષની વેચાણ લીધેલ દાસીરૂપ થઇ પડે છે. તેનું સર્વસ્વ પુરૂષની માલેકીમાં આવી જાય છે તે કાંઇની પણ જામીનગીરી કરી શકતી નથી. તે [illegible]

સોની નરોતમદાસ ભાઉ ઝવેરી,

સોની નરોતમદાસ ભાઉ ઝવેરી

દરેક કોમમા વાપરવા લાયકનાં સોના, ચાંદી તથા ઝવેરાતના દાગીના વેચનાર જુના અને જાણીતા વેપારી. બહારગામના ઓરડરો વી. પી. થી મોકલવામાં આવે છે.
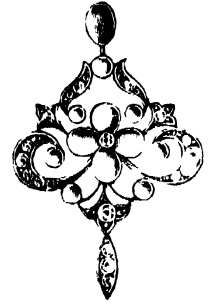
સોની નરોતમદાસ ભાઉ ઝવેરી

ટેલીફોન. નં. ૫૬૫.

શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબઇ નં. ૨.
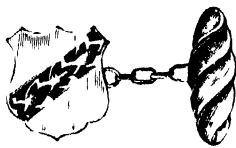
સોની નરોતમદાસ ભાઉ ઝવેરી.

Lakshmi Art, Byculla Bombay

ઈદના ખુશનુમા દિવસે દોસ્ત આશના સગા સંબંધીઓના મુખ આગળ

લહેઝતદાર અને આંખને આંજી નાંખે તેવા તરેહવાર જાતની

મીઠાઇઓથી થાળીઓ શોભાવવી હોય તોજ !

અમારી દુકાને એક ફેરો મારી જશો ?

દરેક જાતની ઉત્તમ મસાલાદાર મીઠાઇઓ હમો હર હમેશ તૈયાર રાખીએ છીએ. ઇસલામી આલમ એકે અવાજે અમારી મીઠાઇની તારીફ કરે છે.
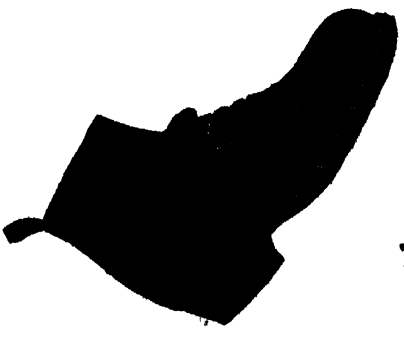
મીઠાઇ તો બધા વેચે છે પણ સાફ અને સફાઇદાર ગ્રાહકને સંતોષ આપવામાંજ વેપારીનુ ઉત્તેજન છે.

ટેલીફોન નં ૨૮૭૯. બારિવા મેનશાન્સ, ક્રાફર્ડ મારકેટ સામે, મુંબઇ

વાર્તાના નાયક તરૂણ સુલેમાનનો ખાસ મીત્રો અને સુલેમાનને આ દુઃખની વખતે સહાય કરનાર તેના પ્રાણ બચાવનાર અબદુલ તેમજ ફતેમહમદ પણ આ ભવ્ય મેળાવડામાં હાજર હતા માલીકે તેને સારો આદરસત્કાર અને માનથી બેસાડેલા હતા. ખાણી પાણીમાં પણ કોઇ જાતની કચાસ ન હતી. લગન વીધી પુરી થઇ પરોણાઓ અબદુ રહેમાન શેઠને તથા તેના લગન વીધીથી જોડાએલ સંતતીને મુબારકબાદી ઇચ્છી ભેટ સોગાત આપવા લાગ્યા. લાખોની કીંમતની ભેટ સોગાની થઇ માલીકે પોતાને ત્યાં પોતાના આમંત્રણને માન આપી આવનારાઓનો ઉપકાર માની હસ્તે ચેહરે પ્રત્યેકને વીદા કરવામાં આવ્યા. ભૈયાઓ હોકમના સાથે ગાડીઓ લાવી હાજર કરતા, દરવાજાના ભૈયાઓ જનારાઓને ઝુકી ઝુકી સલામ કરતાં પરોણાઓ અરસપરસ વાતો કરતા કે આ થોડા વખતમાં પરદેશી મુંબઇ જેવા વીશાળ દેશમાં ધંધા અર્થે આવી લોકોની પ્રીતી સંપાદન કરવામાં કેટલે દરજ્જે નસીબવંત થએલ છે, તેની સાદાઇ નમ્રતાઇ ઉદારતા અને વેપારમાં એ સઘળાની પરોણાઓ તારીફ કરતા, ત્યારે શું અબદુરહેમાન શેઠ મુંબઇમાં થોડા વખતથીજ આવેલ પુરૂષ હતો." "હા" તેમજ હતું તે બીજા દેશાવરથી થોડા વખત થયાજ મુંબઇમાં આવેલ હતો, આવતાના સાથે કોટમાં ઑફીસ લઇ ઝવેરાતનું મોટું બીઝનેસ કરવા લાગ્યો થોડા વખતમાં એક બેંક સ્થાપી તેનો મેનેજીંગ ડીરેક્ટર થયો. શેર બજારના વેપારનો સતાધીકારી થયો. તેની બુદ્ધિ તીક્ષણ હતી; મોટી પુંજીનો માલીક હતો અને આવા સારા યોગમાં મુંબઇમાં આવી શરૂઆત કરવાથી તથા ઉદારપણે ખરચ કરવાથી ગરીબોના ફંડમાં સારી રકમ તેના તરફથી ભરાવા લાગી, કોઇ પણ સાર્વજનીક ફંડ નહી હોય કે તેના નામની સારી રકમ નથી લખાણી આવા તેના ગુણગાન અને કીર્તીને પ્રસરી તેની ફારમ જેવી ખ્યાતીને પામતા વાર ન લાગી. મુંબઇમાં નામચીન અને અગ્રેસર પુરૂષોને બાદ્યેજ થોડા ઘણા તેના સંબંધમાં આવનારાઓજ ઓળખતા હશે બાકીનો તેના નામની ખ્યાતીથીજ જગત જાણે છે આ અબદુરહેમાન શેઠ માટે પણ તેમજ હતું થોડા વખતમાં તેને ત્યાં પોતાના પુત્ર પુત્રીઓના લગનનો શુભ અવસર પ્રાપ્ત થયો તેનો લાભ લઇ અબદુરહેમાન શેઠે તો મોટીસંખ્યામાં આમંત્રણ પત્રીકાઓ કાઢી હતી. આવા શેઠ લોકો અને નામાંકીત મહાન વેપારીની ઓળખાણનો લાભ થશે. એમ જાણી પ્રત્યેક નોતરેલા પરોણાઓ તેના આલીશાન કુલાબે બંગલામાં તે દીવસે આવેલા હતા, અને શુભ કાર્યની સમાપ્તી થવા અબદુરહેમાન શેઠ તેને વીદા કરવામાં રોકાએલો હતો, થોડા વખતમાં અબદુલ તથા ફતેમહમદ પણ જવા માટે નીકળ્યા. અબદુરહેમાન તે હસ્ત મેળવી છુટા પડવા જાય છે,તેવામાં હસ્તા ચેહરાનો સુખાને કહ્યું ભાઇ આપનું નામ અબદુલ છે, મને તમારા સાથે એક ઘણુંજ અગત્યનું કામ છે મેં તમારી નામના સાંભળી છે તમને ઓળખનાર માણસને મેં કહી રાખેલ હતું કે અબદુલ આવે એટલે મને ઓળખાવજે તથા આ તમારા સાથે આવનારનું નામ ફતેમહમદ છે કે તેનું પણ તેટલુંજ કામ છે માટેમ હેરબાની કરી થોડા વખત રોકાવ હું અતીથીઓને રવાના કરી તમારા સાથે વાત કરીશ. મહેરબાની રાહે મને માફ કરશો. પ્રીય વાંચક અબદુલની શાંત અને શીતળ પ્રકૃતી માટેનું અત્યાર અગાઉનો જાણીતો થએલ છે કોઇને માઠું ન લગાડવું તે તેનો મુદ્રાલેખ હતો

[illegible] પોતાની વહાલી [illegible] આવેલ ચિંતા તરૂણના શરીરને [illegible] તરૂણ ગળવા લાગ્યો કોઈ રસ્તો ન સુઝ્યો. ઈબ્રાહીમ કરીને તેનો એક બીજો દોસ્ત હતો, ઘણો ચાલાક અને હુશીઆર હતો, તેને સુલેમાન હૃદયનો ઉભરો ખાલી કરી હરેક વાતથી વાકેફ કીધો. ઈબ્રાહીમ ઘણોજ ચાલાક અને ગુણીયલ હતો, પૈસા ટકાથી કૃપણ હતો, [illegible] જેમ લખલુટ ખરચ કરી ખોટી રીતે પૈસા બરબાદ કરનાર ન હતો. જેથી તેના મિત્ર મંડળમાં તેને સેહેજ કરકસરવાળો ગણવામાં આવતો હતો. પણ આ તેના કરકસર ભરેલા ગુણથી તેણે સારી જેવી દોલત એકઠી કરી હતી. ઉપરાંત સારા સારા મોભા અને જાણવાળા મંડળમાં તેની લાગવગ ઘણી હતી. સુલેમાનને આશા હતી કે આ મિત્રથી મારી મહેનતમાં કાંઈક ઘટાડો થશે. પણ માણસ ધારે છે એક અને કુદરત કરે છે બીજું. ઝવેરચંદે તેની વાત સાંભળી દીલાસો દીધો. દુઃખમાં ભાગ લઈ ઘણી મેહનત કરી, પરંતુ વ્યર્થ માગનાર કોઈ રીતે સમજ્યા નહી, જેને એવો ભાસ થયો હતો કે સુલેમાન પાસે પુષ્કળ પૈસા છે. ફોકટ આપણને સમજાવી પૈસા ન આપવા માટેના આ પ્રયત્નો છે, માટે થોડું ઘણું લેતે દેતે સમજુતી નથી તેવામાં ઈબ્રાહીમને એકાએક અણધારેલી રીતે પોતાના બહોળા વેપાર અર્થે દેશાવર જવાનું થયું. તરૂણને તેની સહાયતા તુટી ગઈ. તરૂણ ઉદાશ થયો. પરંતુ અબદુલે તેને ઘણોજ દીલાસો આપ્યો. સોસ છોડી દેવા સમજાવ્યો, તરૂણનું શરીર ક્ષીણ થઈ ગયું હતું. આ તેમાં પુરેપુરો પ્રવેશ કર્યો હતો, આ દુઃખ જાણે તેને ઓછું હોય તેમ તેને સમાચાર મળ્યા કે તેની પત્ની તેના સુખદુઃખની ભગી પણ તેના ઘરની દેવી નાહના બાળકને કલોલ કરતા અને સુલેમાનની મુસીબતમાં સાચવવાનો બોજો મુકી પતી ઉપર કાંક આફત આવી પડેલ છે તેવા વિચારમાં તેના પાછળ સોસ કરતી મરી ગઈ; સુલેમાનના નબળા મગજ ઉપર આથી વધારે આઘાત થયો. તેનું હૃદય શુન્ય મારી ગયું તે ઉદાશ થયો. દુનીયા કડવી થઈ ગંભીર વિચારના આવેશમાં તણાવા લાગ્યો. તેની પ્રકૃતિ વધુ [illegible]તી ચાલી.

તેનો બાળસ્નેહી ચંદ્રમાં પેઠે શીતળતા આપનાર ગુણીયલ અબદુલ આખો દીવસ તરૂણની મનોવેદનાનું નીવારણ કરવામાંજ રોકાએલો હતો, ફતેમહમદ નામે તરૂણનો એક બીજો દોસ્ત હતો. પૈસે ટકે સુખી હતો તરૂણ ઉપર તેને હેત હતું તે આ વાતથી સ્હેજ જાણીતો હતો પણ તરૂણે તેને કોઈ વાત ન પહોંચે તેની સંભાળ લીધી હતી. અબદુલ તેને મળ્યો, સુલેમાન ઉપર પડેલ આપત્તીથી તેને માહીતગાર કર્યો ફતેમહમદના નીખાલસ અને દયાળુ હૃદય ઉપર અબદુલે સારી છાપ પાડી તેને સમજાવ્યો કે મીત્રની જીંદગી ગમે તે પ્રકારે બચાવવી. ફતેમહમદ તેના કરજનો અરધો ભાગ આપવા ખુશી થયો અબદુલે બાકીની ગોઠવણ કરી લીધી અને તરૂણના માગનારાઓને બારોબાર પતાવી દીધા. અને તે બંને તેઓ તરૂણના માટે હવે ધંધા ધાપાનું શું કરવું તે વીચારમાં પડ્યા: બખત ખરાબ હોય છે ત્યારે શરીરનું લુગડું પણ દુશ્મનોનું સ્વરૂપ [illegible] જેમ સુલેમાનની જે [illegible] ચાલતી હતી તેના વહીવટ કરતા તો પેઢીમાં સુલેમાનનું કંઈ નથી તેને શાનો ભાગ આપે છે, [illegible] તો અમારી કમાઈ ઉપરજ જીવતો હતો. આવી આવી વાતથી ફતેમહમદ તેમજ અબદુલનું મન વ્યાધીગ્રસ્ત થયું તેણે આ [illegible] ન આપી.

પ્રકરણ ૩ જું.

મુંબઈમાં સેન્ડહર્સ્ટ રોડના લતા ઉપર આવેલી ભવ્ય બીલ્ડીંગ જે ડા. ભાજેકરની હોસપીટાલના નામે મશહુર છે જ્યા અનેક રોગની ચીકીત્સા કરવામાં આવે છે આપણી વાર્તાના નાયક તરૂણ સુલેમાનને પણ તેમના મનની વ્યાધી વધી જવાથી તેના મીત્રોનો તેજ હોસ્પીતાલમાં એક અલીશાન કુશાદે ઓરડામાં રાખેલ છે રાત અને દિવસ બાહોશ ડાક્તરોની સારવારથી સુલેમાનની તબીયત થોડા વખતમાં સુધરી ગઈ તેમના મીત્રોએ તેને કોઈ રીતની ખબર પડવા દીધી નહતી. પરંતુ સુલેમાનની તબીયત સુધરવા પછી આસ્તે આસ્તે તેને હરેક વાતે ખબર પડતી ગઈ કે મારા મીત્રોમાંથી મને ફતેમહમદ ઘણી સારી મદદ કરી મારી જીંદગી બચાવી છે અને તે પણ અબદુલની મહેનત અને કોશીષને આભારી છે અબ્દુલ તે પણ તેના કરજમાં આપવા સારો જેવો હીસ્સો આપ્યો હતો, પોતાની દુકાનમાં પોતાનું કાંઈ નથી તે શબ્દોથી સુલેમાનના મગજમાં ઘણીજ નબળી અસર થઈ તેને લાગ્યું કે દુનીયા સ્વાર્થી છે તેમાં કોઈનો દોષ નથી મારા કીસમતમાંથી કોઈ કોઈ લઈ જનાર નથી આપનાર ઇશ્વર છે તેના ખજાનામાં ખોટ નથી તેનો ભંડાર અખુટ છે તેને શ્રદ્ધા હતી, મનને સધયારો લીધો, હત્યાશન થયો પોતાના ઉપર પડેલ વીપતીનો કેપ તોડ કાઢવો તેના વીચારમાં પડયો, આખર તેને એક રસ્તો સુઝયો અને તેણે તેમ કર્યું.

વાળકેશ્વરનો સૌંદર્યમય લતો લક્ષાધીપતીઓના આલીશાન કુશાદે બંગલાઓથી શોભી રહેલ છે અને તેને કુદરતી રીતે હરીયાળીના બુટ્ટ અને વેલદાર વેલાઓ અને નાના રોપાઓના રંગબેરંગી ફુલોથી માળીઓએ શોભાવી મુકેલ છે. તેના પહોળા અને ભવ્ય રસ્તાઓ ઉપર મોટર ગાડીઘોડાની ધમાલ લાગી રહી છે. બન્ને બાજુએ પોલીસના પાહરા ગોઠવાએલા છે મુંબઈના માની બેડવાની અને સરોદોના કુરથી પરોણાઓના મન રીજી રહ્યા છે, તેવા એક બંગલામાં ઉપર મુજબની ધામધુમ હતી કોઈ મોટે ખાંચરેના અમારી કુટુમ્બના તે બંગલો હતો તેને ત્યાં લગનની ધામધુમ હતી પરોણાઓ ધમાલ હતી. તેઓના મનરંજન કરવા કોઈ રીતની કસર ક વ માં આવી નહતી. બંગલાને માળીએ ઝાડપાન અને ફળ ફુલોથી સારી રીતે શોભાયમાન કરેલ હતો, તેના મોટા કુશાદે કમ્પાઉન્ડમાં પ્રત્યેક માણસની બેઠક અનુસાર દોરવનારા શંખલા અને છપ્પાની કોરના રસ્તાઓ કોતરાએલા છે. પ્રત્યેક રસ્તાનો ઝાડની લીલાશ અને વેલથી ભરેલો કમાનદાર તાક પરોણાઓને આવકાર આપનારા શબ્દોથી સુચન કરી રહેલ છે બેઠકોમાં મખમલના ઉંચી કારીગીરીવાળા કોચો અને ખુરસીઓ ગોઠવાઈ રહી છે, ઈરાની ગાલીચાઓ અમુલ્ય કીમતના પથરાઈ રહેલા છે. દરવાઝા આગળ મોટા અને ઉચા કદના ભૈયાઓ કીમતી પોષાકમાં સજ થઈ પોતાના માલીકની મોટાઈ તો ખ્યાલ આવનાર પરોણાઓને આપી રહેલ છે અબદુરહેમાન શેઠ મહાકાન્તીવાન પુરૂષ સાદા પરંતુ કીમતી પોષાકમાં દરવાજા આગળ ઉભેલ છે તેના પોષાક કરતાં તેના ભવ્ય ચેહરાની કાન્તી વધારે દીપતી હતી તે કોઈ ભાગ્યવંત પુરૂષ હોઈ તેમ તેની રીતભાત અને સાદાઈ ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું દરવાજા પાસે તે ઉભો હતો આવનાર પ્રત્યેક પરોણાઓ તેને જોઈને સલામ કરતા હતા. તેને આવી પોતાના સાથે ઉભેલા સાથીઓ સાથે પ્રત્યેકની બેઠક તરફ જવાને હસ્તે ચેહરે નમન કરી. વીનંતી કરતો હતો, આવનાર પરોણાઓ તેની સાહેબી અને ખરચથી છક થાતા હતા. આપણી

ચોખ્ખા અને નીખાલસ હૃદયમાં વિપત્તિની ઝાંખી થવા લાગી. સમયમાં દોષ દેખાણો તેના હૃદયના તાર ઝણઝણ્યા તેને. કહેવા લાગ્યા કે સુલેમાનના ઘરની દેવી તારૂં ભાગ્ય પલટાણું છે. તારા સુખને અદેખાઇથી ભરેલી દુનીયાની રહેણીકરણી જોઇ શકે તેમ નથી. આજથી રઝળવું તે તારા નસીબનો મુદ્રાલેખ છે, દુઃખી દીલે તારા વાહલાને જોવો તે તારા ભાગ્યનું ભવિષ્ય છે અને મહેનત મજુરી કરવી જે તારા કીસમતનો ચુકાદો છે, તારા વાહલા અને લાડકા બાળકો માતા પિતાના લાડ અને કોડથી ઉછેરવાને બદલે ગરીબાઇ અને હીણાએલી હાલતમાં માણસોના મેણાંટેણાંથી ઉછરશે. શું આમ બનશે, આ વાત સત્ય હશે અથવા મારા મનની નબળાઇ હશે. યુવતી પોતાના મન સાથે આ રીતનું યુદ્ધ ચલાવી રહી છે, તેવામાં તારવાળાએ આવી એક તાર સુલે-માનના હાથમાં આપ્યો, તાર વાંચતાંજ સુલેમાનનો ચેહરો ફીકો પડી ગયો. એક ક્ષણ સ્તબ્ધજ થઇ ગયો, તેની આંખમાં ઝળ-ઝળીયા આવ્યા. પોતાના ભવિષ્યની સીહા છાયાની તેને ઝાંખી થવા લાગી. આબરૂ જવાનો ભય ઉત્પન્ન થયો તેને લાગ્યું કે જો મારી લાખની શાખ ગઇ તો મારે જીવીને શુ કરવું છે. મોતીનું પાણી જવા પછી તેના મોખાની કંઇ કીંમત રહેતી નથી, તેમ તરૂણ સુલેમાનને આબરૂ જવા કરતાં મરવું ઠીક લાગ્યું, એક તર-ફથી યુવતી પોતાના બાળકો અને વૃદ્ધ માતપિતાનો વિચાર આવવા લાગ્યા, હીંમત રાખી આંખમાંના આંસુ લુઇ નાખતાં પોતાની પત્નીને કહ્યું. મારે જરૂરી કામ માટે મુંબઇ જવું છે. ઘટતી તયારી કરી રાખજે, કહી કપડા પહેરી તરૂણ બહાર ગયો. તેના ઘરની ગૃહલક્ષ્મીને ચેન ન પડયું. પતીના મનોવિકાર પોતાને થયેલો ગભરાટ અને નબળા વિચારોની ઝાંખી તેને એમ સંભળાવવા લાગ્યા કે તારા પતીની પડતીના દિવસ આજથી શરૂ થયા સાથે તારૂં પણ નસીબ......

તરૂણ મુંબઇ ગયો છે ત્યાં જતાંજ તેને જે ખબર મળ્યા તે એજ કે તેની નશીબદેવી તેના ઉપર કોપાયમાન થઇ રહી છે. લાખોની સંખ્યામાં અને તરૂણ કોઇ રીતે ભરપાઇ ન કરી શકે તેવી તેને કાળીયાએ કરાવી આપેલા સોદામાં ખોટ ગઇ છે. માંગનારાને શું જવાબ આપવો એક તરફથી મિત્રમંડળમાં આ વાતની ખબર પડતાં તેની આબરૂને જે ફટકો પડે તેનો વિચાર બીજી તરફથી માગનાર તરફથી તકાદો થઇ ફજેત થવાની બીક

[illegible] તો નિષ્પાપ હતો. પરંતુ આ વાત માનતા તેનું મન [illegible] લોભને વશ થયો, લલચાયેલું હૃદય ઉછાળા મારવા લાગ્યું. આશા અમર બની દીલ ધડકવા લાગ્યું, કાલીયાને હા પાડી. કંત્રાટ ફારમ તેના પાસે તૈયારજ હતું. તરૂણને સહી કરવા કહ્યું. તરૂણે ખીસામાંથી ઇન્ડી પેન કાઢી સહી કરવા જતો હતો, તેવામાં તેનો ઘોડો ભડક્યો કલમ પડી ગઇ અચાનક ત્યાં હોહા થઇ રહી, અપશુકન થયા, પણ તરૂણ ન સમજ્યો, થોડી વારમાં બધું શાંત થયું. કાલીયાના લલચાવનારા શબ્દો તો ચાલુજ હતા તેને પાછી સહી કરવા કહ્યું, અને તેણે તે કરી, આ તેની સત્યાનાશીનો પાયો હતો, તેની જીંદગીની બરબાદી હતી. તેની આબરૂ અને ઇજ્જતનું લીલામ હતું, તેના સાહસીક અને કાચા વિચારનું કડવું ફળ હતું. તેની "આશામાં નીરાશા" હતી તેના ભવિષ્યની પાયમાલી તેમાંજ હતી, અને આખરે જે સીનેમેટોગ્રાફના બાકડા ઉપર તે વિચારના વમળમાં ગુંથાઇ પોતાનો વહાલામાં વહાલો આત્મા કીરતારને હવાલે કરવાનો વિચાર કરતો હતો તે એજ કાલીયાના વાવેલા વૃક્ષનું ફળ હતું.

પ્રકરણ ૨ જું.

કુદરત પોતાની મોટાઇ દેખાડવા પોતાની અલૌકિત શકિતનું ભાન કરાવવા અને તે ઉપરથી મિથ્યા અભિમાન છોડી દઇ સંસાર, અસાર છે એમ સમજી તેણે પેદા કરેલો પ્રત્યેક મનુષ્ય બીજા પ્રત્યે દયા અને સમભાવથી વરતે તેવા કારણથી પોતાની કારીગીરીનો નમુનો નજર સમક્ષ મુકી રહી છે. વસંતઋતુના જવા પછી કરોડોના મનને કલોલીક કરવા જ્યારે મેઘવૃષ્ટિ થઇ વાદળાઓ જળનું સીંચન પૃથ્વી ઉપર કરે છે, અને તેમાંથી જ્યારે કુદરતની ન વર્ણવી શકાય તેવી હરીયાલી જમીનની ઉપર પથરાઇ જાય છે. નદી નાળાઓ સોનેરી રંગના પાણીથી ધોધમાર વહી રહે છે. ગીરીરાજો અને શીખરો ભાતભાતની લીલાશ અને ફુલોથી ઢંકાએલા છે. જમીન પશુઓના ચારાથી અને બગીચાઓ માળીઓની મહેનતથી જ્યારે ભવ્ય રીતે દીપી રહ્યા છે, તેવા વખતમાં આપણી વાર્તાનો નાયક તરૂણ સુલેમાન પણ પોતાના વહાલા વતનમાં શાંતિ ગાળવા અર્થે ગયો હતો. ગામ તો ઘણુંજ નાહાનું હતું. પણ તરૂણનું તે વતન હતું, તેના સુખદુ:ખની ભાગી પણ તેના વૃદ્ધ માતપિતાની સેવા કરવા ત્યાંજ રહેતી. તેથી તરૂણને પણ કુદરતની લીલા નીહાળવા ત્યાં જવાનો વિચાર થયો. વળી વેપાર ધંધા ચોમાસામાં મંદા પણ હોય છે, ગામડું જો કે નાહનું હતું પણ ભવ્ય અને દીપાયમાન હતું. મકાનો સારી બાંધણીના અને માણસો ઉદ્યોગી હતા, મોટા ભાગે ધંધો ખેતીવાડીનો હતો. પણ તે છતાં કુદરતે તે ગામડાને જે વધુ બક્ષીસ અને સૌંદર્યતા આપી હતી, ને તેની આજુબાજુ પહાડો, ઝરાઓ અને કુદરતી ઝાડની ઘટ્ટાઓ હતી. ગીરના નામે ઓળખાતા જંગલની આ ગામડાથી શરૂઆત થતી હતી. તેથી હજારો માણસને જવા આવવાને તે નાકું હતું, તેથી વેપારવણજ પણ ઠીક હતો, તેમાં આપણાં સુલેમાન માટે તો પ્રત્યેક માણસને માન હતું. તે એક છટાદાર બોલનાર વકતા હતો, લક્ષ્મીદેવીનો ઉપાસક હતો, વિદ્વાન અને દેખાવડો હતો, સાથે પરગજુ પણ હતો. વળી કુદરતે પોતાની બક્ષીસથી નવાજેસ કીધો હતો, જેથી તે પૈસે સુખી હતો. મુંબઇમાં ધંધો ચાલતો હતો, તેથી તે પોતાનો બધો વખત સુખમાં અને ગામડાના માણસો વચ્ચે માન અને પ્રીતિથી ગુજારી શકતો હતો.

ઉપર કહ્યા મુજબ ચોમાસાની બહાર તેના પુરજોશમાં ખીલી હતી. જમીન લીલાશથી છવાએલ હતી, આકાશમાં વાદળાઓ ચડી આવ્યા હતા, વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસતો હતો. તરૂણ પોતાના મકાનમાં એક ઇઝીચર ઉપર પડેલો હતો, કુદરતની લીલા નીહાળતો હતો, તેના મકાનમાંથી ચોતરફના પહાડો તેમજ જંગલનો પ્રત્યેક ભાગ દેખાતો હતો, તેની પત્નિ તેની સામે બેઠી હતી. તરૂણ પોતાના દુ:ખને સીમા પ્રયત્ન ટોંચે પહોંચેલ માનતો હતો, તેના નાના બે બુલકાઓ પોતાની નિર્દોષ ભાષાથી કાળુંઘેલું બોલી તેની માતાની ગોદમાં રમતા હતા. યુવતી તેને કુદરતની લીલા સમજાવી હતી. તરૂણના હાથમાં વર્તમાન સમાચારનું છાપું હતું, એકાએક તરૂણની નજર તે સામે ગઈ. તે ચમકયો, ચોંકયો, તેના શરીરમાં એક વીજળીની માફક પ્રવાહ ફરી ગયો, ચેહરાનો રંગ ફીકો પડી ગયો, લીલી હરીયાલી તેના મન હળાહળ ઝેર જેવી થઇ ગઇ, તેનું મન અસ્થીર થયું તેવામાં તેના નિર્દોષ બાળકે "પપ્પા" તમે મને મુંબઇમાં લઇ જશો કહી પોતાની બાળકવૃત્તિ મુજબ અમૃતરૂપી આનંદી શબ્દોનો છાંટો મુકયો. પરંતુ મનુષ્યની પ્રકૃતિ રૂપી કોથળી જ્યારે બદલાઇ છે ત્યારે અમૃત પણ તેમાં ઝેરનું સ્વરૂપ લઇ છે. તરૂણને અત્યારે તેમજ હતું, તેણે આ શબ્દોનો જવાબ દેવાને બદલે એક બાજુ બેસી જા કહી બાળકનો હાથ પકડી પોતા પાસેથી બાજૂએ કીધો. યુવતીની નજર પડી તરૂણની પ્રકૃતિનો ફેરફાર સમજી ગઇ. હું કેમ પુછું. એકાએક આ શું ફેરફાર તે નિર્દોષ દેવીના

તરૂણ કોણ?

કાઠીયાવાડમાં આવેલા રેલ્વેથી દુરદરાજ પહાડી ટેકરીવાળા ભાગના નાહના ગામડાનો રહેવાશી હતો. તેનું નામ સુલેમાન હતું, તેના માતપિતા ગરીબ સ્થિતિના હતા. ૧૫ વર્ષની ઉમરે બીચારા સુલેમાનને માથે કુટુંબી પોષણનો ભાર આવી પડયો હતો. કુટુંબ પણ બહુજ ઓહળું હતું, પરંતુ કુદરતે સુલેમાનને બુદ્ધિની સારી બક્ષીસ કરેલી હતી. તે નાનપણથીજ ચાલાક હતો. ૧૫ વર્ષમાં તેના ઉપર દેશાટન કરવાનો ઓજો આવ્યો. દુનિયાના અનેક ભાગમાં તે ગયો. પરંતુ તેનો ભાગ્યોદય કયાંઇ પણ ન થયો. છેવટે મુંબઇમાં તેના નશીબનો પાયો નંખાણો સુલેમાને શરૂવાતમાં નાના પાયા ઉપર વેપારની શરૂઆત કરી. જેમ જેમ વખત પસાર થતો ગયો તેમ તેમ તેની બુદ્ધિની કસોટી થતી ગઇ, સ્નેહીમંડળ વધતું ગયું, અને પ્રત્યેક કામમાં માણસો તારાચંદની સલાહ લેવા લાગ્યા. થોડા વખતમાં તે એક આબરૂદાર વેપારી તરીકે તથા બુદ્ધિશાળી નર તરીકે પ્રખ્યાતીને પામ્યો, તેના મિત્રનું નામ અબદુલ હતું, તે ચંદ્રમાનીજ મૂર્તિ હતો, તેના ગુણચંદ્ર પેઠે વિહ્વળ ને શાંતિજ આપનારા હતા, ગમે તેવી અગન ઝરતો માણસ તેની પાસે જતો તેને "અબદુલ" શાંતજ પાડતો, તે ઘણો પરોપકારી અને પારકાના દુઃખે દુખાનારો માણસ હતો. કોઇ પણ માણસ તેના સમાગમમાં આવેલો કદી નારાજ ન થતો, તેમ તેની શકિત પણ બહુજ ઉંચા પ્રકારની હતી કદ તેમજ બાંધો બહુ તંદુરસ્તીભરેલા તેમજ શરીરનો ઘાટ મરોડદાર અને ઉંચો હતો, તેના દેખાવ ઉપરથી અજાણ્યો માણસ પણ સમજી શકે કે આ એક ચંદ્રમાનીજ શાંતપણ ગુણીયલ તેજસ્વી મૂર્તિ છે.
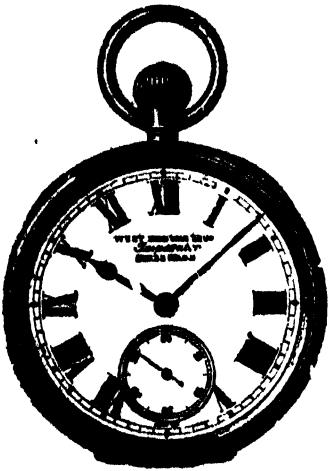

મુંબઇમાં સટ્ટાનો ઝેરી પવન ફુંકાવા લાગ્યો, અને તે પ્રત્યેક ગલીઓમાં પ્રસરવા લાગ્યો. આ વખતે આપણે તે જુના જમાનાને યાદ કરવો પડે છે કે જે જમાનો "પ્રેમચંદ રાયચંદ" ના નામથી ઓળખાઇ ગયો તેવા વખતમાં આપણી વાર્તાના તરૂણ નાયકની જીંદગી પાયમાલ થતી જોવામાં આવે છે અને તેની સઘળી આશા નીરાશામાં ફેરવાઇ જાય છે. પણ કુદરત તેને કેવી રીતે સહાય થઇ છે, અને સત્યાનાશીની ખીણમાં ગબડતો બચાવે છે, તે આ વાર્તાનો જાણવાજોગ વિષય છે. ઉપર જણાવ્યું તેમ તરૂણ સુલેમાનના વેપારમાં સારી નામના મેળવી કીર્તિવંત સટ્ટારૂપી પવનના સપાટામાં કીસમત અજમાવવું અને એકજ તડાકે લક્ષાધિપતિ થાવું, ઘણા વખતથી આ બાબતમાં તેનું મન ચળીત થયા કરતું હતું. પરંતુ તેનું હૃદય, તેનું આત્મબળ, તેને તેમ કરવા ના કહેતું નથી બન્નેનો વાદવિવાદ થયો, આત્મબળ નબળું જણાયું, લોભ તથા લાલચ ફાવ્યા, તરૂણનું કીસમત તેના હીણભાગ્ય તેને ઝેરી પવનના સપાટા તરફ ખેંચવા લાગ્યા. તરૂણ તણાણો, પ્રવાહની પેઠે ચાલ્યો, તેને ખબર ન હતી કે તે કયાં જાય છે. ફકત સટ્ટો અને સટ્ટોજ તેના મગજની ધુંઇ હવી. એકાએક તે શેર બજારમા આવીને ઉભો રહ્યો. ફલાણો દસ હજાર કમાણો, ફલાણો ૫૦ હજાર કમાણો, આવા શબ્દોએ તરૂણને વધુ ઉત્તેજન આપ્યું. તેનો વિચાર દૃઢ અને પાકો થયો, તેણે પોતાની જીંદગીના સત્યાનાશીના વારંટ ઉપર સહી કરી એટલે સટ્ટાના કામકાજની શરૂઆત કરી દલાલો આવવા લાગ્યા. પાંચ પચીસ કમાવી આપ્યા, તરૂણને વધુ જોશ આવ્યો, હંમેશા ૧૦—૧૧ વાગે કે પોતાની ગાડી જોડાવી શેર બજારમાં જાય કે દલાલોની સલાતો ઝીલતા તરૂણનું હૈયું હરખાઇ સેંકડો દલાલો આસપાસ ભેગા થઇ રૂખો અપાઇ તરૂણના બુદ્ધિશાળી અને ચાલાક ભેજાએ તે કામમાં પ્રવીણતા મેળવી, પણ તેના નશીબની ભાગ્યદેવીએ તેને છેકો માર્યો, તેના લીસ્ટમાંથી તેનું નામ કમી કર્યું. પહેલાં તો તરૂણ સારો કમાણો, વાલકેશ્વરના હતા ઉપર બંગલો લીધો ત્યાં ગયો. જેથી દલાલોને પણ ઠીક ફાવતી વાત થઇ અલગ વાત કરવાની શેઠને ફસાવવાની સારી તક મળી. એક વખતે દિવસના ૧૧ વાગે તરૂણ વાલકેશ્વરના પોતાના બંગલામાંથી ગાડીમાં બેસી શેર બજાર તરફ જતો હતો. રસ્તામાં તેના શરીરનો રાહુ મળ્યો રંગે પણ તેવોજ શામવર્ણનો હતો, જેવો તે કાળો હતો, તરૂણનો કીસમતના તે કાળો કાગજ હતો. તરૂણને સલામ કરી, ગાડી ઉભી રાખવા કહ્યું. તરૂણે ગાડી ઉભી રાખી, આવનાર માણસ દલાલ હતો, તેનું નામ પણ તેના રંગ જેવું "કાળીદાસ હતું" માણસો તેને કાળીઓ કહીને બોલાવતા હતા, કાળીઓ માણસને ફસાવામાં તેમજ આડુઅવળું સમજાવવામાં ઘણો ચાલાક તેમજ હુશીયાર હતો. "વર મરો કન્યા મરો પણ ગોરનું વર ભાણું ભરો" વાળી કહેવતો અનુસરતો હતો તેવો તેણે આ ધંધાના તેવી નીચ યુકિતથી સારી કમાણી કરી હતી, પરંતુ તેનું શરીર તેને આ કમાણી ખાવા ન દેતું હોઇ તેવો ભાસ તેના શરીરથીજ દેખાતો હતો, કાળીયાએ પોતાની ચાલાકીથી તરૂણને લોભમાં નાંખવા વાત છેડી શેઠ એકસોદો છે. રૂ. એક લાખ એકજ તડાકે મળવાના છે હીંમત જોઇએ. હું મારૂં કામ કરી છુટીશ. તમારે તો ફકત સહીજ કરવાની છે, અને ૨ દિવસમાં બજારનો રંગ બદલવાનો છે. તમારી ને મારી જુની દોસ્તી અને નેક [illegible] તેથીજ તમને કહેવાને ખાસ તસ્દી લઇ અહીં સુધી આવ્યો છું. જીંદગીમાં આવી તક ફરીને આવવાની નથી, માટે હા પાડો. સુલેમાન વિચારમાં પડયો. ઘડી ભર તો શુન્ય થઇ ગયો, કાળીયા

આશામાં નિરાશા.

લેખક—N.

પ્રકરણ ૧ લું.

મુંબઇ જેવી વિશાળ નગરી જ્યાં કલ્લોલ કરતાં કરોડો માણસો સુખમાં પોતાની જીંદગી ઉદય અને અસ્તના છાયામાં પસાર કરી રહ્યા છે. કોટ અને વાલકેશ્વર લતાના ધનાઢયો પોતાના પૈસાનો સદ ઉપયોગ કરવાને આતુરતા જણાવી રહેલ છે. જ્યારે કેટલાક વાડી, ગાડી, અને લાડી જેવી મોજશોખ માનવાને અને પોતાના પૈસાનો કેવળ પોતાનાજ આત્માના સંતોષ માટે ઉપયોગ કરી રહેલ છે. શની અને રવિવારનો દિવસ ચોપાટી, કોલાબા અને હાજી અલીના લતાઓ રંગબેરંગી આકર્ષણ ભરેલા પોષાકોથી તેમજ તેજી ઘોડાઓ ભું ભું કરતી મોટર ગાડીઓથી ઉભરાઇ જાય છે. સીનેમાના માલેકો પોતાના પ્રેક્ષકોને રીઝવવા પ્રતિદિન નવાજ ઇલાજો લઇ નવો નવો સુધારો કરી લોકોના મન લલચાવે છે, વીજળીની રોશનીદાર બતીઓ અને કમ્પાઉન્ડમાં ઉભો કરેલ બગીચો જોનારાના મનને શાંતિ આપે છે. જ્યાં મહેલાતીઓ, ધનાઢયો વગેરેનો જથ્થો જેમ જોવામાં આવે છે તેમ દુઃખાએલ હીણાએલ અને ઝમાનાની ગીરદશામાં આવેલ માણસો પણ જોવામાં આવે છે. આવી અલબેલી નગરીમાંના એક સીનેમેટોગ્રાફમાં એક તરૂણ બાકડા ઉપર ઉદાસીને કોઇ ઉંડા વિચારના વમળમાં ડુબતો હતો. તરૂણની ઉમર ભાગ્યેજ ૩૦ વર્ષની હશે કદે ઉંચો સારા બાંધાનો મરોહદાર ચેહરાવાળો ભરપુર પણ દીલાશાનો છાપ તેના ઉપર દેખાતો હતો. તેની આંખો, પીકચરો કે બગીચાની કુદરતી લીલા તરફ નહતી, તેનું મન સીનેમેટોગ્રાફના દેખાવ ઉપર મનન કરતું ન હતું. પણ પોતાની ભવિષ્યની જીંદગીનો તેને ખ્યાલ હતો, તરૂણ બુદ્ધિશાળી હતો, ઉદ્ધત ન હતો. સરસ્વતી માતાનો ઉપાસક હતો દુનિયાની સુકીલીલીનો અનુભવ હતો. ગરીબ માબાપને પેટે જન્મ લઇ સારી સ્થિતિમાં પોતાના આપબળથી આવ્યો હતો, તેવીજ રીતે ઝમાનાના ગીર દશાના ફરતા ચક્રમાં પણ પોતાનાજ મુર્ખાઇ ભરેલા કૃત્યથી સપડાયો હતો તેને પોતાના આત્મા કરતાં આબરૂનો ખ્યાલ વધુ હતો. કઇ રીતે આબરૂની પાયમાલી થતી અટકે, માબાપો તથા સ્નેહીઓ આ વાત ન જાણે તેજ વિચાર તરૂણના મનમાં હતો. પોતાની પત્નીને આ વાત કહેવી કે નહીં. સાસરવાયા આ વાતથી શું વિચાર બાંધશે, કયા રસ્તાથી પોતે વોરી લીધેલી આફતમાંથી બચાય! આ વિચારે તરૂણને સરિતામાં મોજાની જેમ ઉછાળો તેનું મન અસ્થિર થયું. આ બધી વાતમાંથી તરૂણ એકજ સાર ઉપર આવ્યો કે દુનિયાને મોં બતાવવા કરતાં મરણુંજ સારૂં. પણ તે પાપી કૃત્ય કરવા તેના આત્માએ ના પાડી. આ વાતને તેના હૃદયમાં સ્થાન ન મળ્યું ત્યારે શું કુટુંબી જંજાળ છોડી દેશાવર ચાલ્યો જાઉં. હા, આ વિચાર ઠીક છે. પરંતુ વૃદ્ધ માતપિતાનું શું, તેના નિર્વાહનો આધાર કેવળ તરૂણજ હતો! એટલુંજ નહી, પણ તેના જીવનનો આધાર પણ તે એકજ હતો. ત્યારે તેનું ગમે તે થાઓ. પણ મારે મારી આબરૂ બચાવવા તેમ કરવુંજ જોઇ તરૂણને એક વિચાર આવ્યો તે સહેજ અટકયો. ચોંકયો તેનું હૃદય ધ્રુજવા લાગ્યું. થોડી વારે પાછું મન અસ્થિર બન્યું. વિચારના વમળમાં પાછો ડુબવા લાગ્યો. પોતાની વહાલી સ્ત્રી દુઃખનો સાથી તેને યાદ આવી તરૂણના મનમાં હતું કે વૃદ્ધ માબાપની સેવા કરશે અને તેને રાખશે. પરંતુ પોતાના ઉપર સ્ત્રીનો પ્રેમ જોઇ મનમાં એમ થઇ આવ્યું કે કદાચને મારા વીયોગથી ઝુરીઝુરીને મરશે, અને જ્યારે તેવો કોઇ માઠો બનાવ બને તો મારા વૃદ્ધ માતપિતાની સંભાળ લેનાર કોણ? ત્યારે શું પોતાના દુઃખની વાત જેણે હૃદયમાં જ સ્થાન મેળવેલું છે ને તેની અર્ધાંગના પાસે કહેવું તેને તે વાતથી વાકેફ કરવી, નાના તરેહના દુઃખી, નિર્દોષ અને પ્રેમમાં ગુંથાયેલા જીવને નાહક અશાંતિમાં મુકવો "નહી." તરૂણને તે ન ગમ્યું. જ્યારે જ્યારે તરૂણ ઉદાસી થઇ તે વખતમાં તેની જીંદગીનો સાથી તેને પોતાના હસતા ચેહરાથી અને અંતઃકરણના ખરા પ્રેમથી નીખાલસ હૃદયના નિર્દોષ વચનોથી રીઝવતી તરૂણ પણ થોડો વખત પોતાના દુઃખને આ સંસારી અલૌકિક સુખ આગળ ભુલી જતો, આવા આવા વિચારોને તરૂણને વંટોળીયામાં ચડાવ્યો તેનું મસ્તક ઘુમવા લાગ્યું, અશાંતિ વધવા લાગી. ભવિષ્ય સીહા જણાયું, મગજમાં ચકરી આવવા લાગી. દુનીયા ઝેર થતી ગઇ તરૂણનું હૃદય નબળું પડતું ચાલ્યું, અને જે બાક ઉપર તરૂણ બેઠો હતો ત્યાંથી એકાએક પડી ગયો. તરૂણને શુદ્ધિ ન હતી કે શું બન્યું છે. પરંતુ હુશીયારી આવતાં જોયું કે પોતાનું શરીર પોતાના ભાઇ કરતાં વિશેષ પોતા પ્રત્યે આત્મીક ચાહ ધરાવનાર તેના એક મિત્રના હાથમાં હતું, તેણે તેને પડતો બચાવ્યો હતો. ઘટતા અને ચાંપતા ઇલાજ લઇ તેને શુધમાં લાવવાના પ્રયત્ન કરેલા હતા. વાંચક તારા મનને એક સવાલ પેદા થશે કે આ મિત્ર ત્યાં કયાંથી અને આવેજ વખતે એકાએક કેમ ત્યાં આવી ચડયો? પણ તેમ ન હતું. આ મિત્ર તેનો બાળ સ્નેહી હતો, અક્કલમાં ઘટ અને સારી સમજશકિત ધરાવનાર તથા દીર્ઘદૃષ્ટિવાળો સરળ હૃદયવાળો અને નીખાલસ દીલવાળો સાચો સ્નેહી અને તે પણ તરૂણનો બાળ સ્નેહી હતો, ચોખા અને સરળ હૃદયનો હતો, બન્ને દોસ્તો એવીજ રીતના ગુણાચળ હતા. પરંતુ તરૂણમાં કંઇક અંશે તામસી પ્રકૃતિ હતી, તાત્કાલિક વગર વિચારે દરેક કામ કરી નાખતા. મિત્રને તે માટે અવારનવાર તેને બહુજ ફીકર રહેતી, આ કામ તરૂણે કર્યું તે તેના મનથી એમજ હતું કે કોઇ જાણતું નથી પરંતુ તેના મનની અસ્થિરતા અને ચિંતાને પામી જઇ તેના મિત્રે તે માટે ઘટતી દેખરેખ રાખી. ઘણા પ્રયાસો કરી છેવટે તે ખબર મેળવવામાં ફતેહમંદ થયો હતો. જ્યારથી આ વાત મિત્રના જાણવામાં આવી ત્યારથી તેનો પણ આત્મા ધડકવા લાગ્યો. મોટા અને ઉંચા ડુંગરાની ખીણમાં એક માણસને ગબડતો જોઇ આપણું હૃદય જેમ કંપીત થાય તેમ મિત્ર કંપ્યો તેની તીવ્ર બુદ્ધિએ જોઇ લીધું કે આ કામથી તરૂણની જીંદગીનો નાશ થશે. તરૂણ ઉતાવળો અને સાહસીક તેમજ ટુંકી નજરે જોનાર છે. કંઇ આડું અવળું કરી બેસશે. તેથી હંમેશા તે તેના સાથેજ રહેતો અને હીંમત ભરેલી વાતોથી સદા તેનું મન બીજી બાબતોમાં રોકતો તરૂણ એમજ માનતો હતો કે મિત્ર આ વાત જાણતોજ નથી. મિત્રે પણ તેવોજ દેખાવ કરેલ હતો. ઉપર જેમ જણાવેલ છે તેમ જે સાંજે તરૂણ વાતાવરણના ઉદયના મોજામાં મન કલ્પનાથી ગણાતો હતો તેજ વખતથી તેનો મિત્ર ત્યાં અને તેજ બાકડાના પાછળ ઉભો હતો, તરૂણના મનોવિકાર તેના ચેનચાળા તેના હૃદયના ઉમળકાને વાંચી શકતો હતો, ચેનચાળા ઉપરથી અનુમાન કરી શકતો હતો. કેટલી બાબતમાં તરૂણનું મન મનોવેદનાથી પીડાતું હતું ને જાણતો હતો. પણ તરૂણના મનની આટલી વેદનાને અત્યાર સુધી ભાગ્યેજ જાણી શકયો હતો. વહાલા વાંચક ત્યારે તરૂણ કોણ અને આ તેનો મિત્ર કોણ તેની કર્મકથા હું શરૂ કરી તારી જીજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરૂં છું તે ધ્યાનથી જો!,

છાપનાર શ્રી. [illegible] તથા [illegible] દેસાઈ, કોટ, ટેમરીન્ડ લેન—મુંબઈ.

સુરતમાં ભરાયેલા ઓ ઇ મો એ કોનફરન્સની બેઠકનો ગ્રુપ.
વચમા ઝુમ્મર નીચે પ્રેસી. બેઠેલા નજરે પડે છે.

કઠોરમાં આવેલા "જન્નોતુલ ઈસ્લામ" અને અન્જુમન ઈસ્લામ, મદ્રેસા કઠોર.

સુરતમાં ભરાએલી ઓ. ઇ. મો. એ. કોનફરન્સના પ્રેસીડેન્ટ ઓ. સર ઇબ્રાહીમ રહેમતુલ્લા સાહેબ સુરત સ્ટેશનથી શહેરમાં પધાર્યા તે વખતનો ગ્રુપ

ગાડી હાકનાર સુરતના નવ્વાબઝાદા મીરહફીઝુદીનખાન તથા તેમની સાથે શેખઅલી બાકઝા અને
તેમની પાસે મીરજમાલોદીનખા માસુમઅલી બેઠેલા જણાય છે
ગાડીમા ઓ. સર ઇબ્રાહીમ રહમતુલ્લા અને તેમની પાસે ઓ. મી૦ સાલેભાઇ કરીમજી બરોડાવાળા, તથા
સામી બાજુએ મી૦ એમ કે. શેખ ઓરીયેન્ટલ ટાન્સલેટર તથા ખા. બા. ઇબ્રાહીમ હારૂન જાફર બેઠેલા છે.
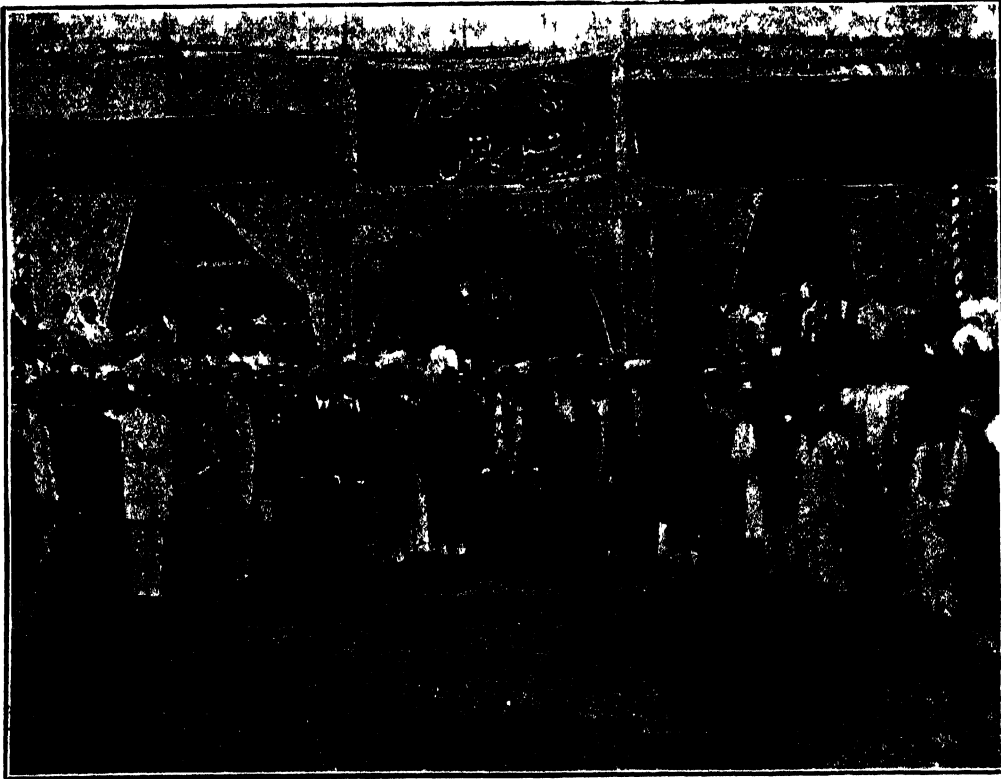
કોનફરન્સના મંડપ બહાર પ્રેસીડેન્ટ સાહેબને વધાવી લેવામાં આવ્યા તે વખતનો ગ્રુપ.

ફુલનો હાર પહેરી પ્રેસી. સર ઇબ્રાહીમ રહેમતુલા સીધા હાથ ઉપર મીરહફીઝુદીનખાન તથા ડાબા હાથ ઉપર
ઓ. મી૦ સાલેભાઇ કરીમજી વડોદરાવાળા ઉભા છે

Telegraphic Address FITTING
IRON BOLTS, NUTS,
RIVETS, and WASHERS
of all Sorts and Sizes.
SET SCREWS and MACHINE SCREWS.
IRON, GALVANIZED, STEEL,
BRASS, COPPER, LEAD, BOILER,
and HYDRAULIC PIPES and FIT-
TINGS IN LARGE STOCK.
STEAM
and WHEEL
VALVES and
COCKS of
all Sorts
and
Sizes.
Hatimbhoy Goolamhusein & Bros.
MILL, GIN, AND RAILWAY STORE SUPPLIERS.
As-
bestos
Sheets &
Packing.
Rubber Pack-
ing and Sheets
ENGINEERS, AND
PLUMBERS' TOOLS.
GALVANIZED BUC-
KETS. FIRE BRICKS and
FIRE CLAY. ROTARY and
CLOCK PUMPS. BRASS and
GLASS LUBRICATORS
119 & 121, Nagdevi Street,
BOMBAY.
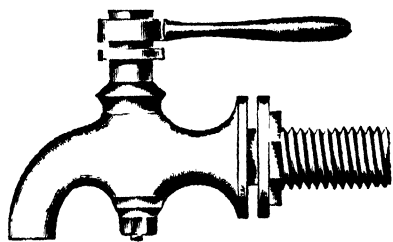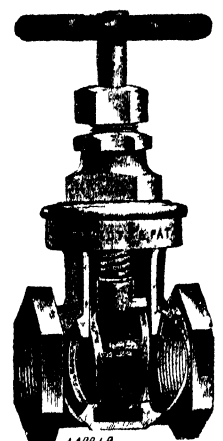
હીન્દુ મુસલમાન પારસી યુરોપીયન દરેક કોમને ભેટ આપવા લાયક મીઠાઈઓ મેળવવાનું વીશ્વાસુ ખાતું.

અમારી મીઠાઇને માટે સેંકડો સરટીફીકેટ તથા સોનાના ચાંદો મળ્યાં છે.

તમારી ખાત્રીને માટે એકજ સરટીફીકેટ બસ થશે.

પ્રમાણીકપણું
એજ
અમારો મુદ્રાલેખ.

ઘરાકોનો સંતોષ
એજ
ખરી નામનાં.

મુંબઈનાં જાણીતા "ગુજરાતી" પત્રનાં મેનેજર શું કહે છે

તમારી મીઠાઇની દુકાનેથી દીવાળીનાં પ્રસંગે મીઠાઈ મંગાવવામાં આવે છે મીઠાઇ અમારા માણસોને પસંદ પડી હતી માલ ચોખ્ખો અને સારો હતો તેનું આ સરટીફીકેટ લખી આપવામાં આવેછે.

પેસ્તનજી જમશેદજી મેનેજર,
ગુજરાતી પ્રેસ.

અમારે ત્યાં બનતી મીઠાઈનાં થોડાક નામો

દીલખુશ ખાજા.
મલાઈનો હલવો.
દુધના પવિત્ર બીશકીટ.
શીહોરનાં પેંઢાં.
આબાનો હલવો.

આ ચીઝો તમોને ઠેઠેબી મલશે નહી એ અમારી સ્પેસ્યાલીટી છે.

અમારી મીઠાઇ લાંબો વખત બગડતી નથી તેથી દુર દેશાવર જાય છે. વીલાયત, જાપાન, અમેરીકા, વીગેરે વીગેરે

બાહારગામ માલ

મંગાવનારે—૨૫ ટકા અગાઉથી મોકલવા મેહેરબાની કરવી.

અમારી મીઠાઈ જેઓએ એકવાર ખાધી છે તે પછી બીજે ઠેકાણેથી મંગાવવાનો વીચારજ કરતા નથી.

તમો અજમાવી જુવો

સ્વચ્છ ઘી—ઉંચો મસાલો
મધ્યમદામ—પુરૂં જોખ

એકજ ભાવ.

ગોવિંદાશ્રમ સ્વીટ શો રૂમ.

" મંગાવો " અમારા
ઘટાડેલા ભાવોનું લીસ્ટ

જુમા મસીદ સામે. મુંબઈ નં. ૨.

સાજન કું. ટાઈલ્સ તથા મારબલના વેપારી, ફ્રેટ ટેમેરિન્ડ લેન—મુંબઈ.

ચાંદ ઔર શાયર.

ચંદ્ર અને કવિ.

[મુળ લેખકઃ—ડૉ. શયખ મુહમદ ઇકબાલ
એમ. એ. પી. એચ. ડી. બાર. એટ. લૉ.]
અને
("ઇસ્લામ"ના ઇદ અંક માટે ભાષાંતર કરનારઃ—મુનાદી.)

(૧) અય કમર! કયા ખામુશી અફ઼ઝા હય તેરી રોશની!
રાતકે દામન મંય હમ ગોયા સહર સોઇ હુઇ!
મેરે વીરાને સે કોસોં દૂર હય તેરા વતન,
હય મગર દર્યાએ દિલ તેરી કશિશ સે મોજઝન.
હુસ્ને કામિલ તેરી સુરતકા નિશાત અંગીઝ હય,
ચાંદની મંય તેરી એક તસકીને ગમ આમીઝ હય.
કસ્દ કિસ મહફ઼િલકા હય, આતા હયકિસ મહફ઼િલસેતુ,
ઝર્દ રૂ શાયદ હુવા, રંજે રહે મનઝિલ સે તૂ
ઘર બનાયા તુને, ગો હંગામએ હસ્તી સે દૂર,
ચાંદની તેરી નહીં ઇન્સાનકી બસ્તીસે દૂર.
હાં ઉતર આ! મેરે દિલમંય, સાથ લેકર ચાંદની!
ઇસ અંધેરે ઘરમેં ભીહો જાય દમભર ચાંદની!

---

(૨) આફ઼રીનશમય સરાપા નૂરતૂં, ઝુલમત હું મંય,
ઇસ સિયહ રૂઇ પે લેકિન તેરા હમ કિસ્મત હું મંય.
આહ! મંય જલતા હું સોઝે ઇશતિયાકે દીદસે,
તૂ સરાપા સોઝ, દાઝે મિન્નતે ખુરશીદ સે.
એક હલકે પર અગર કાયમ તેરી રફ્તાર હય,
મેરી ગર્દિશ ભી મિસાલે ગર્દિશે પરકાર હય.
ઝિન્દગીકી રહમંય સર ગર્દાં હય તૂ, હયરાં હું મંય,
તૂ ફરોઝાં મહફ઼િલે હસ્તીમંય હય, સોઝાં હું મંય.
મંય રહે મન્ઝિલ મંય હું, તૂ ભી રહે મન્ઝિલ મંય હય,
તેરી મહફ઼િલ મંય હય જો સુનસાન, મેરે દિલ મયહય.
તૂ તલબ ખૂહય, તો મેરા ભી યેહી દસ્તૂર હય,
ચાંદની હય નૂર તેરા, ઇશ્ક મેરા નૂર હય.
અન્જુમન હય એક મેરી ભી, જહાં રહતા હું મંય,
બઝમ મંય અપની અગર યકતા હય તૂ, તન્હા હું મંય.
મિહકા પરતુ તેરે હક મંય હય પયગામે અજલ,
મહવ કર દેતા હય મુઝકો જુલ્વએ હુસ્ને અઝલ.
ફ઼િર ભી અય માહે મુબીં મંય ઔર હું તૂ ઔર હય,
યઅની મંય સય્યાદ હું જિસ્કા વોહ આહૂ ઔર હય.
ગરચે મંય ઝુલ્મત સરપા હું સરાપા નૂરતૂ,
સેંકડોં મન્ઝિલ હય ઝવકે આગહીસે દૂર તૂ.
જો મેરી હસ્તીકામકસદ હય મુઝે મઅલૂમ હય.
યેહ ચમક વોહ હય જબીં જિસસે તેરી મહરૂમ હય.

"ઇકબાલ."

---

(૧)

હે [1]શશિ! શી મૌન વર્ધક તુજ પ્રભા પ્રસરી રહી!
રાતના ખોળામહીં જાણે ઉષા વિર્મી રહી!
યોજને મુજ ઝુંપડી તુજ દેશથી છેટાય છે;
હૃદય સાગર મોજ, પણ, તુજ મોહથી છલકાય છે.
રૂપવંતું રૂપ તુજ મુખડા તહનું આનંદમય;
ચંદ્રિકામાં તુજ, રહે કંઇ આશ્વાસન[3] શોકમય.
કઇ સભાથી આવિયો, ને કઇ સભાએ જાય તું,
ખંતથી પીળો, સફરની, આહ! જાણે થાય તું.
વાસ કીધો દૂર તેં, ઘોંઘાટની જગતી થકી,
ચંદ્રિકા નહિ દૂર તુજ, માનવ તણી વસ્તી થકી.
આવ ઉતરી મુજ દિલે! સાથે લઇનિજ ચંદ્રિકા!
થઇ રહે આ તિમિર[4] ઘરમા પણ ઘડીભર ચંદ્રિકા!

---

(૨)

તેજનું રચના મહીં છે, હું તિમિર સર્વસ્વ છું,
એ તિમિરતા સાથ પણ તુજ ભાગ્ય સહચર[5] થાઉં છું.
આહ! દર્શન[6] રસ તણી દાઝે બળું છું હું અહીં;
પાડ[7] ડાઘે સૂર્યના દાઝી રહ્યો છે તું તહીં.
નિત્ય એકજ ચક્રમાં તારી ગતી વિચરાય છે,
ફેર મુજ વર્તુળનાં પણ, એજ સમ કંઇ થાય છે.
વાટમાં જીવન તણી તું દંગ છે, દિગ્મૂઢ હું,
જગ સભામાં જગ મગે તું, જગ સભામાં હું બળું.
હું પ્રવાસી વાટમાં, તું એ સફર કર્તા અહીં,
મૌન છે તારી સભામાં, મૌન મુજ અંતર મહીં.
યાચના[8] છે ટેવ તારી, ટેવ મુજ પણ એજ છે,
ચંદ્રિકા છે તેજ તારો, પ્રેમ મારો તેજ છે.
એક મારી પણ સભા છે, જ્યાં વસું હું એકલો;
તુજ સભામાં એક તું, હું મુજ સભામાં એકલો;
સૂર્યનું[9] પ્રાકટ્ય તુજને મૃત્યુનો સંદેશ દે;
આ[10] દિનાં સૌંદર્યની કાન્તિ મને મુર્છિત કરે.
તે છતાં હે પ્રેમી ભા! હું ભિન્ન છુ તું ભિન્ન છે,
પારધી હું જે હરણનો, તે હરણ પણ ભિન્ન છે.
છું તિમિર સર્વસ્વ હું, ને છે સદંતર નૂર તું,
સેંકડો યોજન પરંતુ ભાન રસથી દૂર તું.
જીવનાં મુજ આશયોનું પૂર્ણ મુજને જ્ઞાન છે.
મુજ મહીં જે તેજ છે, તું તે થકી અજ્ઞાન છે.

"મુનાદી."

(૧) ચંદ્ર (૨) સવારના (૩) દિલાસો (૪) અંધાર (૫) સાથી (૬) ખુદાના દર્શન કરવાની તીવ્ર લાગણીના બળતર (૭) સૂર્યની રોશનીથી ચંદ્ર પ્રકાશે છે, એ આભારના ભારના ડાઘ, (૮) સૂર્યનો પ્રકાશ મેળવ્યો તે માટે યાચન (૯) સૂર્ય પ્રગટતાં ચંદ્ર ઝાંખો થઇ ગુપ્ત થઇ જાય છે. (૧૦) પ્રારંભ—અઝલ.

છાપનાર ઠાં. [illegible] મારબલના વેપારી, કોટ, ટમેરિન્ડ લેન—મુંબઇ.

અબુ હાઝમ—મને આ દીનારોની કાંઇ પણ હાજત નથી હું તથા મારા સિવાયના બીજા લોકો સઘળા એક સરખી રીતે તેના હકદાર છે, તેટલા માટે જો તમો સમાનતાથી આપવા માગતા હો તો હું તે દીનારો લઇશ; પરંતુ મને એ બાબતની ધાસ્તી છે કે, કદાચ ખુદાની દૃષ્ટિમાં રખેને આ દીનારની થેલી મારા ઉપદેશની કીંમત ન ગણાઇ જાય. તમોએ મારાથી જે ઉપદેશની વાતો સાંભળી તેનો જો આ દીનાર બદલો હોય તો, મારી દૃષ્ટિમાં અગત્યને પ્રસંગે આ દીનારો લેવા કરતાં મુરદાર માંસ ખાઇ લેવું વધુ બેહતર છે.

સુલેમાન અબુ હાઝમની આવી વાતો સાંભળી દીગમૂઢ બની ગયો. અમો પ્રથમ જણાવી ગયા છીએ કે, જે મજલીસમાં અબુ હાઝમને બોલાવવામાં આવ્યો હતો તેમાં ઇબ્ને શહાબુદ્દીન ઝહરી પણ હતા. તેણે ખલીફ સુલેમાન બિન અબ્દુલમલકને કહ્યું. અબુ હાઝમ મારો પાડોશી છે. તેની સાથે ત્રીશ વર્ષ થયા મેં વાત કીધી નથી.

અબુ હાઝમ—બેશક! તેટલી મુદતમાં તમોએ કદી પણ મારી સાથે વાત કીધી નથી; પણ તેનું કારણ એ છે કે, તમોએ ખુદાની આજ્ઞાને પીઠ પાછળ નાંખી આપી છે, નહિતર મારો ખ્યાલ જરૂર રહેતો. અને મારાથી મારી સ્થિતિ પુછતા રહ્યા હતે.

ઝહરી—અબુ હાઝમ! શું તમો મને ગાળો ભાંડો છો?

સુલેમાન—નહિ નહિ તેણે તમોને ગાળો ભાંડી નથી; બલ્કે તમો પોતે પોતાને ગાળો ભાંડી રહ્યા છો શું તમો પાડોશીના હકોથી અજાણ્યા છો?

અબુ હાઝમ—બની ઇસરાઇલ જ્યાં સુધી હીદાયત ઉપર ટકી રહ્યા ત્યાં સુધી તેમના અમીર ઉમરાવો દીની બાબતોમાં તેમના મોહતાજ હતા અને દીની ઉલ્માની તેઓ કદર કરતા અને પોતાના રોઆબદાબને કાયમ રાખતા હતા; પરંતુ આજકાલના જમાનામાં હલકી કોમોના લોકો ઇલ્મ હાસલ કરી અમીર ઉમરાવોની ખુશામદ શરૂ કરી આપી છે. તેનું એ પરિણામ આવ્યું છે કે, અમીર ઉમરાવોને દીની બાબતોમાં ઉલ્માઓની કોઇ પણ પરવા રહી નથી જો ઉલ્માઓ દીનની બેકદરી ન કરતે તો, અમીર ઉમરાવો તેમનાથી ડરતે અને તેમનું સન્માન જાળવતે.

ઝહરી—આવી વાતોથી તમો મારા તરફ હુમલો કરી રહ્યા છો.

અબુ હાઝમ—તે વાતને તો તમો પોતે સમજી લો.

એટલું કહી અબુ હાઝમ ઉઠી ચાલ્યો ગયો અને ખલીફ સુલેમાન બિન અબ્દુલમલક તથા ઇબ્ને શહાબુદ્દીન ઝહરીને તે વાતોથી ઘણીજ આશ્ચર્યતા ઉત્પન્ન થઇ.
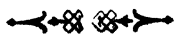
"કાબા."

ઘરસે નીકલકે દેખો.

રચનાર:—નસીમ અબુલઉલાઇ અઝીમાબાદી.

દુન્યાકો ચેક ઝરા સા ઘરસે નીકલકે દેખો,
હર મુલ્કકા તમાશા ઘરસે નીકલકે દેખો.
ક્યા ચીઝ હે, સફરભી એહ ફલ્હેકા ઝફરકા,
બે શુબ્હા હે વસીલા ઘરસે નીકલકે દેખો.
જાપાનકી તરક્કી અલ્લા રે તરકકી,
યે સૈર યેહ તમાશા ઘરસે નીકલકે દેખો.
આલમકી સૈર ગાહેં દીલકે લીયે હેં આખેર,
માનો ભી મેરા કેહના ઘરસે નીકલકે દેખો.
હર મુલ્કકી તરક્કી હર આલ્હકી હોકુમત,
હે વક્તકા તકાઝા ઘરસે નીકલકે દેખો.
દુનિયા બદલ ગઇ હે, આલમ બદલ ગયા હે,
ક્યા હો ગયા ઝમાના? ઘરસે નીકલકે દેખો.
સૈરો સયાહત અબ્તો યક અમ્રે લાઝમી હે,
યેહ હે સલાહે ઝેબા ઘરસે નીકલકે દેખો.
કયા કયા તરકકીયું કે અસ્લાબ હેં જહાંમેં,
એક એક કારખાના ઘરસે નીકલકે દેખો.
જન્નત હો યા જહન્નમ દુનિયામેં કયા નહિ હે,
ઝુટા હું મેં કે સચ્ચા ઘરસે નીકલકે દેખો.
કયા હો રહા હે આલમ, કયા હો રહે હેં નકશે?
કયા હો રહી હે દુનિયા ઘરસે નીકલકે દેખો.
ગોશેમેં બૈઠ રેહના હુબ્બે વતન નહિ હે,
સરસે નીકાલો સોદા ઘરસે નીકલકે દેખો.
ફીલ વેહદ તિસ્સલામા કા વકત યેહ નહિ હે,
જાને દો ઉઝરે બેજા ઘરસે નીકલકે દેખો.
ઇલ્મી સોસાયટીમેં, ઇસ્લામી અંજુમનમેં,
હેં ઇખ્તેલાફ કયા કયા? ઘરસે નીકલકે દેખો
બેકાર બૈઠે બૈઠે કુછભી નસીમ હોગા,
રંગે બહાર દુનિયા ઘરસે નીકલકે દેખો.

આખર—પસ્તાયો!

(ગઝલ.)

હવે અફસોસ થાયે છે, બધે અંધકાર ભાસે છે!
જહાંનાં ફંદ જૂઠાં છે, બધે અંધકાર ભાસે છે!
ગુમાવી ઉમ્ર આ સારી, ગુન્હાઓની બાંધી ભારી,
લાગે જીંદગી હવે ખારી, બધે અંધકાર ભાસે છે!
જોયા બહુ નાચને રંગો, તમાશા ખૂબ છે જોયા,
હતો ગાફેલ, રહ્યો ગાફેલ, હવે અંધકાર ભાસે છે!
ન નેકીનાં થયાં કામો, ન પરમાર્થો કંઇ કીધાં,
હવે ઉઘડી જહીં આંખો, બધે અંધકાર ભાસે છે!
જહાં ફાની ખરે! ફાની, જુવાની મદમસ્ત દિવાની,
રહી ચંદ રોજ જીંદગાની, હવે અંધકાર ભાસે છે!
હવે આ જહાંમાં રહેવું, મહા દુશવાર છે કેવું?
પાણી વિણ માછલાં જેવું, બધે અંધકાર ભાસે છે!
વગર બસ યાદતો લ્હારી, નકામી જીંદગી મ્હારી,
વિનાં દિદાર બસ લ્હારાં, બધે અંધકાર ભાસે છે!
તજી બસ મોહ, મદ, માયા, ચહૂં લ્હારી મીઠી છાયા,
વગર છાયા, જૂઠી કાયા, ખરે! અંધકાર ભાસે છે!
કેવું છે નામ તવ પ્યારૂં, મીઠું સાકરથીએ ન્યારૂં,
વગર એ નામ દિલ મ્હારૂં, બધે અંધકાર ભાસે છે!
હવે સુઝી, મતિ સુઝી, લેતાં તવ નામ મતિ સુઝી,
વગર એ નામ નવ સુઝી, બધે અંધકાર ભાસે છે!
મીઠું છે નામ ખરે! લ્હારૂં, વળી મમ જાનથી પ્યારૂં,
મહંમદ (સ.) વિણુ છે બધું ખારૂં, અને અંધકાર ભાસે છે!
ખરે તું છે નબી મ્હારો, ગુલામ બદના ખુ હું વ્હાલો,
બિના તું કોઇ નથી આરો, બધે અંધકાર ભાસે છે!

લી. "બંદા."

(મોહંમદ—ઇસાક સિંધી—જામનગર—કાઠીઆવાડ.)

અબુ હાઝમ—પોતાના આમાલને કુરાનની આજ્ઞાઓ સાથે મુકાબલો (સરખામણી) કરો; ત્યારે તમોને જણાઇ આવશે કે, તમારા સંબંધમાં [illegible] શો હુકમ સાદર ફરમાવનાર છે.

સુલેમાન—કુરાનની [illegible] આયાતથી મને મારું બેહસ્તી કે દોઝખી હોવાનું માલુમ પડી શકે છે?

અબુ હાઝમ—આ આયાતને પડો કે "સારા કાર્ય કરનારાઓ જન્નતમાં અને નઠારાં કાર્ય કરનાર દોઝખમાં જશે."

સુલેમાન—ખુદાની રેહમત ક્યાં છે?

અબુ હાઝમ—કુરાને મજીદની એ આયતને પડો "ખુદાની રેહેમત તેના સદગુણી બંદાઓની નજીક છે."

સુલેમાન—સૌથી વધુ અકલમંદ કોણ છે?

અબુહાઝમ—જેણે વિદ્યા સંપાદન કીધી અને લોકોને શીખવાડી.

સુલેમાન—સૌથી વધુ બેવકુફ કોણ છે?

અબુહાઝમ—જે આખરતને થોડા દહાડા માટે વેચી નાંખે.

સુલેમાન—કયા લોકોની દોઆ જલદી કબુલ થાય છે?

અબુહાઝમ—જે લોકો દરેક બાબતમાં ખુદાથી ડરે છે તેમની દોઆ જલદી કબુલ થાય છે.

સુલેમાન—અમારી ખીલાફતના સંબંધમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે?

અબુ હાઝમ—આ બાબતનો અભિપ્રાય આપવાથી મને માફ રાખવામાં આવે તો સારૂં.

સુલેમાન—નહિ નહિ. જરૂર તે તમારે આપવોજ પડશે.

અબુ હાઝમ—જો તમો મારો અભીપ્રાય જાણવા માગતા હો તો સાંભળો. તમો મુસલમાનોની મેજોરીટી વિના જબરદસ્તીથી બાદશાહ થઇ ગયા છો. તમોએ નિરપરાધી મુસલમાનોના લોહિ રેડાવામાં કાંઇ પણ ખામી રાખી નથી. સીલે રહેમને છાજલીએ રાખી ખુદાતાલાની હદોની ઘણીજ બેહુરમતી કીધી છે. વચન ભંગ કરવું એ તમારી ખાસીયત છે. અને એ વાત કહેતાં હું લેશમાત્ર પણ ડરતો નથી કે, તમો આ ક્ષણભંગુર જગતની તિરસ્કારને પાત્ર માયાને એકત્ર કરવામાં તે સઘળા પાપોના લોકતા થયા છો; પણ તે સમય છેટે નથી કે, જ્યારે તમો રખેને આ દુનિયાથી રૂખસત થઇ જશો અને આ સઘળી જાહોજલાલી કશાપણ કામમાં આવશે નહિ. મને ખબર નથી પડતી કે, તમોએ જે ગુન્હાઓ કીધા છે, તેનો ખુદાને શું જવાબ આપશો? અને ખુદાતાલાને શું મુખ દેખાડશો?

હાજરીનમાંથી એક માણસે અબુ હાઝમને કહ્યું કે, તમોએ અમીરિલ મોમેનિની શાનમાં તેમની રૂબરૂમાં સખ્ત ગુસ્તાખી કીધી છે. તમોએ અમીરિલ મોમેનિના હકમાં જે શબ્દો વાપર્યા છે, તે અમીરિલ મોમેનિનની શાનને ઘટારત નથી.

અબુ હાઝમ—ચુપ રહો. અમો ઉલમાની એ ફરજ છે કે, ખરી વાતને ન છુપાવીએ. તો હું ખરી હક વાત કહેતાં કોઇથી ડરતો નથી અને ખુદાતાલાની ખુશી હાસલ કરવાની સરખામણીમાં કાંઇ પણ દુનિયાના બાદશાહની નારાજીની કાંઇ પણ પરવા કરતો નથી.

સુલેમાન—તો પછી અમો અમારી સુધારણા કેવી રીતે કરીએ?

અબુ હાઝમ—તેમ કરવું એ કાંઇ મુશ્કેલ કામ નથી.

સુલેમાન—છેવટે અમારી સુધારણા અમો કેવી રીતે કરીએ?

અબુ હાઝમ—પ્રમાણિક માર્ગો દ્વારા દોલત સંપાદન કરી, તેને પ્રમાણિક માર્ગોમાં વાપરો. જે કામ કરવાની ખુદાએ મનાઇ કીધી છે તેનાથી દુર રહો અને જે કામની તેણે આજ્ઞા આપી છે તેને બજાવી લાવો.

સુલેમાન—કયો માણસ આ બાબતોપર વ્યવહાર અમલ કરી શકે છે?

અબુ હાઝમ—જે દોઝખથી નજાત હાસલ કરી જન્નતમાં જવા માગતો હોય અને જે દુર્ગુણોને તજીને રાત્રી દીવસ ખુદાની બંદગીમાં મચ્યો રહે.

સુલેમાન—અબુ હાઝમ! તમો અમારી પાસે રહેતા જાઓ, કે અમો તમારાથી લાભ મેળવીએ. અને તમો પણ અમારાથી લાભ મેળવો.

અબુ હાઝમ—હું એટલા માટે આપની સાથે રહેવાનું પસંદ કરતો નથી કે, રખેને કદી હું તમારા જેવા ઝાલીમનો મિત્ર ન બની જાઉં. અને પછી ખુદા મને જીંદગીમાં તથા મરણ પછી બંને હાલતોમાં અઝાબ કરે અને મારાથી નારાજ થઇ જાય.

સુલેમાન—જો તમો અમારી સાથે નથી રહેવા માગતા તો, કોઇ કોઇ વખતે તો અમોને મળતા જાઓ.

અબુ હાઝમ—મેં એવા બાદશાહો જોયા છે, કે જે ઉલ્માની મુલાકાત માટે પોતે જાતે આવતા હતા. અને ઉલ્માઓ તેમની પાસે નહિ જતા હતા. આવી સ્થિતિ વચ્ચે બન્નેને લાભ હતો; પણ આજ કાલનો ઉલ્માઓ બાદશાહોની પાસે જાય છે અને બાદશાહ ઉલ્મા પાસે જતા નથી અને આમ થવું એ બન્નેના માટે હાનીકર્તા છે.

સુલેમાન—ઠીક, અમોને કાંઇ ઉપદેશ કરો.

અબુ હાઝમ—પ્રત્યેક બાબતમાં ખુદાથી ડરતા રહો. તે તમોને કોઇ પણ ગુન્હામાં સંડોવાયલા ન જુએ. જે કામ કરવાની તેણે મનાઇ કીધી છે તેને ન કરે અને જે કામની આજ્ઞા કીધી છે તેને બજાવી લાવો.

સુલેમાન—મારા માટે દુઆ કરો.

અબુ હાઝમ—અય અલ્લાહ! જો ખલીફ સુલેમાન ખુદાનો દોસ્ત હોય તો તેને દુનિયા તથા આખરતમાં ઉત્તમ વસ્તુઓની પ્રાપ્તીની ખુશ ખબરી આપ અને જો તે તારો શત્રુ હોય તો તેનાથી સારાં કામો કરાવ.

સુલેમાન—તે કરતાં વિશેષ દોઆ કરો.

અબુ હાઝમ—અય સુલેમાન! જો તમો ખુદાના દોસ્ત હો તો તમારે ખુશ થવું જોઇએ. અને જો તેના શત્રુ હો તો તમોને તેના કાર્યોથી ધડો લઇ સદગુણી બંદાઓમાં મળી જવું જોઇએ; કેમકે જગતપર ખુદાવંદે કરીમની રહેમત પ્રત્યેક વસ્તુપર ઘણી વિશાળ છે; પણ કીયામતને દહાડે તો તે વસ્તુ તો તેજ લોકો હકદાર થશે કે, જે જગતમાં ખુદાની આજ્ઞાઓ અમલમાં મુકતા રહે અને તેના અઝાબથી ડરતા રહે. અય સુલેમાન! તે સમયે પાપી લોકો બહુજ પસ્તાશે; પણ તે સમયનો પસ્તાવો તેમને કાંઇ પણ લાભ આપી શકશે નહિ.

સુલેમાન—(પોતાના એક ગુલામ તરફ જોઇને) હજાર દીનારની થેલી લઇ આવ. મતલબ કે તે થેલી લાવવામાં આવી. ત્યારે અબુ હાઝમને કહ્યું આ દીનારની થેલી લઇ લો.

Mia Mahomed Haji Jan Mahomed Chotani,

Government, Railways General Contractor, Timber and Iron Merchant.

BOMBAY AND KARACHI.

Telephone
Head Office: Sewrie Bunder, 963.
Residence: Halai Memon Moholla, 622.

Telegraphic Address
CHOTANI, BOMBAY.

Proprietor:—
Chotani Saw Mill.
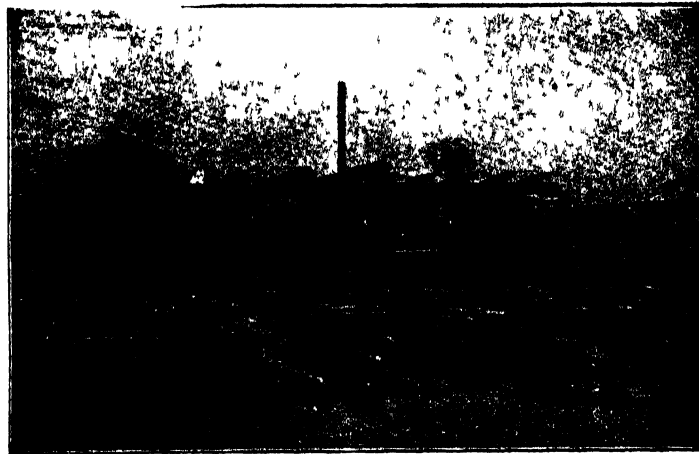
Works:—
Sewrie Bunder.

These extensive Works are furnished with the most Up-to-date Machinery and Appliances for the Manufacture of all varieties of

WOOD-WORK

SUCH AS

BALLUSTERS, BOXES, CASINGS, CEILING CORNICE, DOORS, FRAMES, FLOORING, HAND RAILS, MOULDINGS, SASH, STAIRS, TANKS, &c.
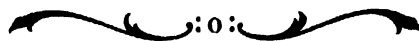
SPECIALITY—DOORS, WINDOWS, VENETIAN GLASS (ORDINARY AND ORNAMENTAL).

LARGEST STOCK

OF

Moulmein, Rangoon, Bangkok, Engwood, Pynkado, Padouk, Salwood, Canara Teak, Square and Round Logs, Oregon Pine, Dealwood, Junglewood, kept ready in stock for ready and prompt delivery.

OVER 6,000 TONS IN STOCK.

AGENCIES at HYDERABAD DECCAN, DELHI, and other Places of Importance.

મેમણ હોસ્પીતાલ માટે (૪૦) હજારની સખાવત કરનાર ઈસ્લામી કોમી ખેરખાહ

શેઠ મહમદ ઇશાક હાજી અબદુલ્લા નુરાની

ઉર્ફે

રમજાુ ઠ

محمد اسحق حاجی عبداللہ نورانی

અલીગઢ કૉલેજ માટે (૧૦) હજારની સખાવત કરનાર.

શેઠ ઇસમાઇલ આહમદ હાફેજ મુસા

દેશી બિરાદરો માટે (૭૫) હજારની સખાવત કરનાર

મરહુમ શેખ મહમદ આહમદ, કઠોરનિવાસી.

(આફ્રીકામાં મરણ વખતે દેશને યાદ કરનાર ઈસ્લામી)

شیخ محمد احمد
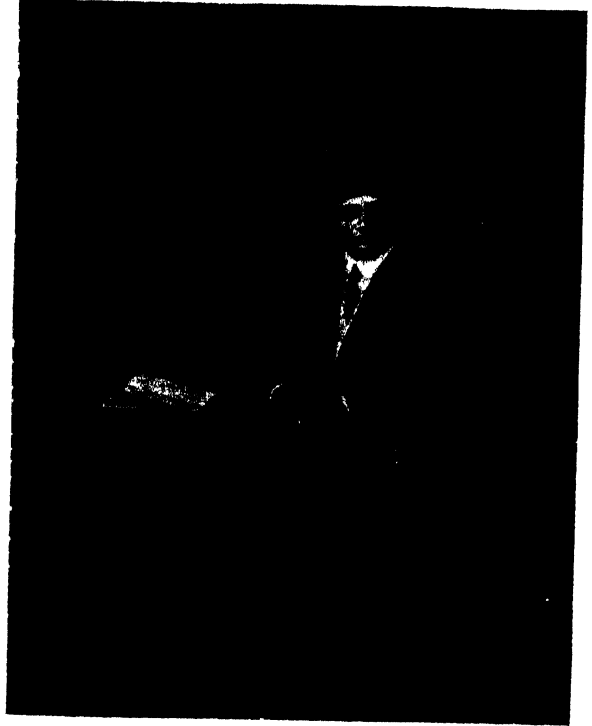
સુરતમાં કોન્ફરન્સ વખતે હોસ્ટેલ માટે (૨૫) હજારની સખાવત કરનાર

શેઠ મહમદભાઈ યુસુફભાઈ જરીવાલા.

محمد بھائی یوسف بھائی زری والا

એક નૈતિક ઈતિહાસિક સફો.

ખલીફ સુલેમાન બિન અબ્દુલ મલક તથા અબુ હાઝમ વચ્ચે ગુફ્તેગો.

સુલેમાન બિન અબ્દુલમલક એક મહાન જાહોજલાલી ધરાવનાર ખલીફ હતો. એક વરસે તે હજ પડવાને પોતાની રાજધાનીથી મક્કા મોઆઝમમાં જવાને રવાના થયો. પ્રતાપિ રસુલના રોજાની ઝીયારત માટે તે મદીના પણ ગયો. તેની સાથે તે સમયના પ્રખ્યાત આલીમોમાંથી ઇબ્ને શહાબુદ્દીન ઝહરી તથા રેજા બિન હેવા પણ હતા. ખલીફ સુલેમાન ત્રણ દહાડા મદીના મોનુવ્વરામાં રોકાયો. ત્યાંના તવંગરો તથા ગરીબો તેમજ આલીમો તથા અજ્ઞાનો સઘળાઓ ટોળે ટોળાં મળીને પોતાંના ખલીફાના દર્શન માટે આવતા હતાં. અનાયાસે સુલેમાન બિન અબ્દુલમલકે લોકોને પુછ્યું કે, મદીનામાં કોઈ એવો માણુસ પણ છે કે, જેણે આ હઝરત સલ૦ અ૦ વ૦ ના સિસહાવોને જોયા હોય અને તેમના સતસંગથી જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોય. લોકોએ કહ્યું કે અબુ હઝમ એક એવો માણુસ છે, કે જે ઝાહેદ, મુત્તકી, શરીયતનો પાબંદ હોવા [illegible]રાંત, તે અસહાબોની ઝીયારતથી પણ ફેઝયાબ થયો છે.

મતલબ કે સુલેમાને અબુ હાઝમને બોલાવ્યો. અબુ હાઝમના કપડાં મેલાં અને ફાટેલા તુટેલાં હતાં; અને તે લંગડો પણ હતો. જે મકાનમાં સુલેમાન હતો તેમાં તે દાખલ થયો. અને ઉભો થઇ ગયો. ખલીફ સુલેમાન કાંઇ કામમાં રોકાયલો હતો તેથી તેના તરફ તેણે લક્ષ ન કર્યું; પણ અબુહાઝમ પરવાનગી લીધા સિવાય પોતાની લાકડી ટેકવી ભોંયપર બેસી ગયો. સુલેમાને જોયું તો તેની કંગાલ સ્થિતિ, ફાટેલાં કપડાં તથા લંગડાપણા એ તેની કીર્તિ તેની દૃષ્ટિમાંથી ઉતારી નાંખી આ પ્રસંગે ખલીફ સુલેમાન બિન અબ્દુલમલક તથા અબુહાઝમ વચ્ચે નીચે પ્રમાણેની વાતચિત થઇ.

સુલેમાન—તમારાથી એક બહુજ અઘટિત કાર્ય થવા પામ્યું છે; જો કે તમો હઝરત સ૦ અ૦ વ૦ ના અસહાબને પણ જોઇ ચુકયા છો. અને સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, તમો પોતે પણ દીનદાર તથા શરીયતના પુરા પાબંદ છો.

અબુહાઝમ—અમિરિલ મોમેનિને એવી તે કઇ નાજાયેઝ વર્તન મારાથી જોઇ છે?

સુલેમાન—મારી આગળ મદીનાના સઘળા માનવર લોકો તથા ઉલ્માઓ આવ્યા અને તમો આવ્યા નહિ; જો કે તમો પણ મદીનાના ઉલ્માઓમાંથી છો.

અબુહાઝમ—હું કસુરદાર તો ત્યારેજ ગણાતે કે, જ્યારે તમારા અને મારા વચ્ચે કાંઇ પણ જાણ પિછાણ હતે; પણ આજ પૂર્વે આપ તથા મારા વચ્ચે જાણ પિછાણ થઇ નથી. તેટલા માટે હું આપની પાસે આવ્યો નથી અને હું શરીયત, કાનુન કે નૈતિક રૂએ આપના કશાપણ ગુનાહમાં આવી શકતો નથી.

સુલેમાન—(હાજર રહેલાઓને સંબોધીને) અબુ હાઝમે ખરૂં કહ્યું છે. (પછી અબુ હાઝમને કહ્યું કે) અમો મોતથી કેમ ડરીએ છીએ અને તેને કેમ ખરાબ સમજીએ છીએ?

અબુ હાઝમ—તે એટલા માટે કે, તમારા દીલોમાં દુનિયાની મોહબ્બત જગો કરી બેઠી છે. આખરત પ્રત્યે તમો તદન બેપરવા થઇ ગયા છો. તેના પ્રત્યે તમોને સખ્ત અભાવો છે. તેટલા માટેજ તમો એક વહાલી [illegible] નથી કરતા કે, જેના પ્રત્યે [illegible] છે.

સુલેમાન—અબુ હાઝમ! તમોએ [illegible] મોતથી એટલા માટે ડરીએ [illegible] કે, [illegible] દીલ લગાડી લઇએ છીએ અને આખરતનો અમોને [illegible] રહેતો નથી; પરંતુ અય અબુ હાઝમ! પણ છેવટે અમો આખરત તરફ કેવી રીતે જઇશું?

અબુ—જગતમાં જે સારાં કાર્યો કરશે, તે આખરત [illegible] એવી રીતે જશે કે, જેવી રીતે મુસાફર ખુશી થતો પોતાને ઘેર જાય છે. અને જે દુર્ગુણી માણુસ હશે, તેનું દૃષ્ટાંત એવા ગુલામ જેવું છે, જે પોતાના ધણીથી નાઠો હોય અને તેને પકડી જકડીને કડક તથા ગઝબનાક ધણીના સામે લાવવામાં આવ્યો હોય, હવે ધણીને અખ્તેયાર છે કે ચાહે તો તેને સજા કરે અને ચાહે તો તેને માફ કરી આપે (સુલેમાન આ જવાબ સાંભળી બહુજ રડયો અને હાજર રહેલા લોકો પણ પોતાના રડવાને થોભાવી શકયા નહિ.)

સુલેમાન—અબુ હાઝમ! કેવું બેહતર થતે કે, અમોને ખબર પડી જતે કે, ખુદાવાલા અમારા માટે કેવા પ્રકારનો હુકમ [illegible] કરવાવાળો છે.

સ્થાને નીમાયા હતા. ૧૮૯૩ ને ૧૮૯૪ માં લોર્ડ હેરીસે બેવાર જુનાગઢની મુલાકાત લીધી હતી. ને તેમની પરોણાગત બીજા સરકારી ઓફીસરો મારફત સારી રીતે થઇ હતી. ૧૯૦૧ માં જુનાગઢનું પાણીનું બાંધકામ લોર્ડ હેરીસના હાથથી ખોલવામાં આવ્યું હતું. એવી રીતે ના. નવાબ રસુલખાંનજીના હાથથી અનેક લોક ઉપયોગી કામો થયાં હતાં. જે તેમની દીર્ઘ દૃષ્ટિ, કુશળતા અને પ્રજા પરત્વેનો પ્રેમ બતાવે છે. તેઓ રાજ્યદ્વારી મામલાઓમાં પરીપૂર્ણ પ્રવિણ હતા. અંગ્રેજ સરકારના ઓફીસરો જે એકવાર આવી જતા તેઓ તેમની આગતા સ્વાગતા, અને ઉંચા વિચારો કદી પણ ભુલતા નહોતા. તેમણે દારૂ અને ખરાબ સ્રીઓનો જુનાગઢમાં નામોનિશાન કાઢી એક ખાશ કાયદો બનાવ્યો હતો. તેઓને છેલ્લે નામદાર બ્રીટીશ સરકાર તરફથી જી. સી એસ. આઇ નો ઉંચો ખિતાબ અને ૧૫ તોપનું માને બક્ષવામાં આવ્યું હતું તે નામદારને ત્યાં ત્રણ સાહેબ ઝાદા અને બે સાહેબ ઝાદીઓ ખુદાની કૃપાથી થયા હતા તેમાંથી એક સાહેબ ઝાદી સાહેબા અને એક સાહેબઝાદાહ (હાલનાના નવાબ સાહેબ મહાબતખાંનજી સાહેબ) હયાત છે ખુદા તે બન્નેને સુખ સાથેનું લાંબુ આયુષ્ય આપે આમીન નવાબ સાહેબ રસુલખાંનજી સાહેબની શાદી મદારૂલ મહામ શેખ મહમદ બહાઉદ્દીન ભાઇસાહેબના સાળાના ખાનશ્રી મહમદખાંમીયાંની સાહેબ ઝાદી સાહબીબી સાહેબા સાથે થઇ હતી.

જુનાગઢના ત્રણે નવાબ સાહેબોની કારકીર્દીઓ બહુજ ઝળકતી અને વૃધ્ધિ પામતી આબાદીવાળી રહી હતી. રાજ્ય હમેશા કરજથી મૂક્ત લબરેઝ તોસાખાનાદવાળું અને અપટુડેટ કારોબાર ઉપર રહ્યું હતું. મોટા મોટા અંગ્રેજ અમલદારોએ પોતાના ભાષણોમાં કહ્યું હતું કે જુનાગઢ હાલમાં સુધારાની ટોચે એટલું બધું ઉચું ચડેલું છે કે ટોક ભાગી જવાની બીક રહે છે. હીંદુસ્તાનમાં ઉત્તમ કારોબાર અમે જોઇતા હોઇએ તો એક જુનાગઢમાં છે.”

ઉપલા ત્રણે નવાબ સાહેબોની અડધી સદી ઉપર વજીરાત કરવાનું માન મે. મદારૂલ મહામ શેખ મહંમદ બહાઉદ્દીન ભાઇ સી. આઇ. ઇ. (નવાબે આમ)-ને મળ્યું હતું જેમણે ત્રણ નવાબ સાહેબોની નહિ ભૂસી ને ભૂલી શકાય તેવી સોરઠની તવારીજમાં હમેશ ઝાકતી સેવાઓ ઉત્તમ વિચારો અને દૃઢ વફાદારીથી બજાવી પ્રજા, રાજ્ય, રાજ્યકર્તા, અને બ્રીટીશ ગર્વનમેન્ટને પરીપૂર્ણ સંતોષ અને દાખલો નાખ્યો હતો.

ના. નવાબ સાહેબ રસુલખાંનજી ઇ. સ. ૧૯૧૧ માં જાન્યુઆરી માસની ૧૧ મી તારીખે બેહીસ્તનશીન થયા હતા. ઇન્ના લીલ્લાહે વઇન્ના ઇલયહેરાજેઉન.

“ઉસમાનખાં.”

ઈશ્કની બીમારી.

(ગઝલ.)

ના કર ડૉક્ટર દવા મ્હારી, ન થઇ તબીયત થશે સારી !
દવા પાતો ભલે પાજે, મગર તે ઝેહરની પ્યાલી !
બીમારી છે મ્હને કેવી ? તમો તે હાય શૂં જાણો ?
કહીં મળશે નહીં મળશે; છતાં એ કોણ જાણે છે !
ભલે જાણો, તમો જાણો, મ્હને તે યાદના દેશો !
હુમાએ દિલ બનુ મ્હારૂં, વિના કારણ થશે ન્યારૂં,
બીમારી ઇશ્કની આ છે, કહું તે શાંન્તીથી સુણજે,
ખોવાયેલૂં છે જીગર મ્હારૂં, હૃદય છોડી થયૂં ન્યારૂં !
બળીને ખાક બસ થાવૂં, દુઃખી સાતાં હવે છુટવું,
નથી બચવા હવે આશા. મ્હને મરવા સુખે દેજો,
દયા આવે તમોને તો, પાછળ મ્હારી દુઆ કરજો,
અગર સારો હતો હૂં તો, કદિ કદિ યાદ તમો કરજો !

લી॰ “ નવલ. ”

(ઓશમાન નુરમમદ અમરેલીવાળા)

તમો શું જાણો ?

(ગઝલ)

કહું છૂં હું તમો સૂણજો, દયા કંઇ મુજ પરે આણો !
સુકાયૂં આ જીગર શાથી ? તમો તે હાય શૂં જાણો !
તમો પૈસા તણા ભૂખ્યા, હમો તેને ધીક્કાર નારા,
હમારો શો ઇરાદો છે ? તમો તે હાય શૂં જાણો ?
તમો દુનીયાં મહીં મોયા, હમો દુનીયાં થકી હાર્યા,
હમો શાથી સદા બળતા ? તમો તે હાય શું જાણો ?
તમોને જે હશે પ્યારૂં, તમો તેનેજ જાણો છો,
હમો તે ઇશ્કના બંદા, તમો તે હાય શૂં જાણો ?
તમોને જે અતી પ્યારૂં, હમોને તે બધૂં ખારૂં,
હતો મહોબતના ભૂખ્યા, તમો તે હાય શૂં જાણો ?
ભમ્યા જંગલો અને પ્હાડે, વળી નદીઓ અને નાળે,
હવે સૂતા બિયા બાને, તમો તે હાય શૂં જાણો ?

લી॰ “ નવલ. ”

(ઓશમાન નુરમમદ અમરેલીવાળા)

“ વિરહ—વેદના. ”

(લેખક:—સી. એસ. કુસુમગર, નડીયાદવાલા.)

વિરહની વેદના છે વાલમાં શીદને સતાવો છે,
મનોહર આ વસંત વીતે હૃદય શાને પીડાવો છો.
કર્યો તો વાયદો મુજને રતિથી તૃપ્ત કરવાનો,
ગજબ શું છે અરે દિલબર તજીને આપ જાઓ છો.
સમર્યું આ હૃદય તમને હૃદય દ્વારે પધારોને,
કરીને લાલ નયનો મુજ તરફ બલ શીદને પાઓ છો.
ફના થઇ ગઇ બધી લાલી વિરહમાં ગાળની માસ,
મધુર ચુંબન જરા આપો મદન શીદને નસાવો છો.
ખુદા ખાતર નહિ મુજ પ્રત્યે ખેંચી જતા વ્હાલા,
મને શુણુ ગાન તમ ગાતાં હૃદય શીદને ફૂકાવો છો.
કુસુમગર ફકત હાજી કહી ચયો આધન ત્યાં તેને,
કહ્યું કે આમ નિશદીન રહો તમો શીદને જલાવો છો.

ટુંકામાં કોઈ પણ ડીપાર્ટમેન્ટ એવું ન હોતું કે જે નામદાર નવાબ સાહેબની અંગત દેખરેખ હેઠળ ન હોય આખુ રાજ્ય મશીન માફક કામ કરતું હતું. ગીરમાંથી અમુક ભાગ ખેડવાણીના કામમાં લેવામાં આવ્યું હતું.અને વસાવવામાં આવ્યું હતું.

પહેલીજ રેલવેનો સર્વે ૧૮૬૬ માં શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો રાજ્ય સ્થાનીક કોર્ટ જે પાછળથી બંધ કરવામાં આવી હતી તે ભાયાત અને મૂલગીરાશીઓની તકરારોના ફેસલો કરવા કાયમ કરવામાં આવી હતી કેળવણી અને પબલીક વર્કસમાં થયેલા સુધારા અદભુત હતાજુનાગઢને મ્યુનીસીપલ ટાઉન બનાવવામાં આવ્યું તથા લોકોની સગવડતા ખાતર રસ્તાઓ પોહોળા કરવામાં આવ્યા અને તે ઉપર બહુજ સુંદર બજારો બાંધવામાં આવી કે જેમની કોઇ સ્ટેટમાં હાલમાં જોડી નથી વૃક્ષો વાવવાને સારી રીતે ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું હાઇસ્કૂલ સ્થાપવામાં આવી લોક ઉપયોગી કાર્યો નામદાર નવાબ સાહેબના વખતમાં કરવામા આવ્યા હતા બે લાખ રૂપૈયા કેળવણી ઉપર ખરચવામાં અવ્યા હતા ૪½ લાખ રૂપૈયા ગરીઓના દુ:ખો ટાળવા નામદાર નવાબ સાહેબે ખરચ્યા હતા આબીસીનીયાની લડાઇ વખતે નામદાર નવાબ સાહેબે અંગ્રેજ સરકારને ઘાંસ અને ટટુઓ પૂરા પાડયા હતા અફગાન લડાઇમાં સારી મદદ કરી હતી વાયેરોન[illegible]ગાણામાં મરાયેલા બે અગ્રેજ ઓફીસરોની સ્ત્રીઓ માટે સારૂં પેન સન કરી આપવા નામદાર સરકારને પોતાની ખુશી બતાવી હતી તેમની યાદગીરી ખાતર રૂા. ૧૦૦૦૦ વ્યાજે મૂકી હેબર્ટ અને લાટચ નામની સ્કૉલરશીપ્સ કરી હતી ૧૮૭૧ ની સાલમાં મહારાણી વિકટોરીઆ તરફથી તે નામદારને કે સી આઇ. ઇ નો માંનવંતો ઇલકાબ મળ્યો હતો.

વાલાશાન નવાબ મોહબતખાખનજી સાહેબ બહાદુર આવી રીતે ૩૧ વરસ રાજય ભોગવી પોતાની ૪૫ વરસની ઉમરે તા. ૩૦ મી સપટેમ્બર ઇ. સ ૧૮૮૨ ના રોજ સ્વર્ગે સીધાવ્યા જુનાગઢ રાજયની ખરી આબાદીનો પાયો નાખનાર એજ હતા. તેઓને ઉરદુ ફારસી સાહીત્યનો બહુ શોખ હતો. સવારીમાં ઢગલાબધ જવલ્લેજ મળે તેવાં પુસ્તકોનું કલેકશન સાથેજ ચાલતું હતુ તેઓ ઉરદુ ફારસીના મોટા કવી હતા. તેમના વખતની જાહોજલાલી મોગલ પાદશાહોના દરબાર સમાન હતી. તેમના લગ્ન નામદાર અમીરૂલ ઉમરાના સેરૂલ ઇસલામ મદારૂલ મહામ સેખ મહમદ ભાઇના નાના બહેન લાડલીબીબી સાહેબા ના. નવાબ બહાદુરખાંનજી સાથે થયા હતા ને તેમનાથી નામદાર બહાદુરખાંનજી જનમ્યા હતા.

બહાદુરખાંનજી.

નવાબ મહાબતખાંનજી પછી તેમના વડા સાહેબ ઝાદાહ બહાદુરખાંનજી સાહેબ ગાદી ઉપર બેઠા એ ઓએ રાજ કુમાર કોલેજમાં ઉચા પ્રકારની કેળવણી લીધી હતી એઓ રાજયનો કારોબાર મદારૂલ મહામ શેખ બહાઉદ્દીનભાઇ અને દીવાન હરીદાસ વીહારીદાસની સલાહ અને મદદ લઇ કરતા હતા. જેતપોર જે વેરાવળ વચ્ચે રેલવેની સડક ખોલવામાં આવી હતી. તેમણે ભારતની સારી રીતે મુસાફરી કરી હતી. મયા અને મકરાની બારવટીયાઓને એઓ નામદારે કચડી નાખ્યા હતા. ખેતીમાં રહેલી ખામીઓ ઉંચા પાયા ઉપર લાવવામાં આવી હતી વિલેજ પોલીસ એકટ સુધાર્યો ૧૮૮૪ ની સાલમાં બોમ્બે આર્ટસ એક્ઝીબીશનને રૂા. ૧૦૦૦૦૦ ની મદદ કરી હતી એન્ટેનર્પના એકઝીબીશનમાં એમણે અનેક વસ્તુઓ મોકલી હતી અસલ કાઠી અને એરેબીઅન ઘોડાની ઓલાદ સુધારવા એમણે બહુ ફતેહમંદ પ્રયાસ કર્યો.

એમના પેડોશમાં બીજા રાજ્યોમાં ન નીકળે તેવા ઘોડાઓનો મોટો સંગ્રહ હતો. ગીરનાર ઉપર જાત્રાળુઓની રાહત માટે છેવટ સુધી પાકાં પગથીયાં બંધાવી લાખોનો આશીર્વાદ લીધો હતો. પબલીક વર્કસ ડીપાર્ટમેન્ટમાં એમણે લાખો રૂપૈયા ખરચી નાખ્યા હતા. કેળવણી તરફ તેનો લક્ષ પહેલાં ખેંચાતો હતો. લૉ અને મેડીસીનના અભ્યાસ માટે યુવાનોને ઇંગ્લંડ મોકલવાની એક યોજના અમલમાં આણી હતી. એમના પૂજ્યમાન પિતાશ્રી માફક એમણે નામદાર બ્રીટીશ સરકારની ઉત્તમ મિત્રચારી અને પ્યાર મેળવ્યા હતા. ૧૮૯૦ ની સાલમાં જી સી. આઇ. નો મોટો ખિતાબ, તેમના શાણા અને ઉદાર રાજ્યકારોબાર માટે અંગ્રેજ સરકાર તરફથી ઇનાયત કરવામાં આવ્યો હતો. આ સઘળા માન ભોગવવા તેઓ વધારે જીવ્યા નહિ. લોક ઉપયોગી કાર્યો કરવાની દરમીયાનમા તેઓ ઇ. સ. ૧૮૯૨ ના જાન્યુઆરીની તા. ૨૭ મી તારીખે ગુજરી ગયા હતા. લોકોની દીલગીરી તેમના ઉપર એટલી બધી હતી કે, તેમના મૃત્યુના દીવસે આખા સોરઠમાં તો શું પણ હીંદુસ્તાનના દરેક મોટાં શહેરોમાં કરમલાના દેખાવો થઇ રહ્યા હતા. અંગ્રેજ સરકાર અને પ્રજા તેમને વિશેષણોથી યાદ કરતી રહી છે. “રોશનખિયાલ-નસુવ-ખી અને મનોરંજક.”

રસુલખાંનજી.

ના. રસુલખાંનજી સાહેબ બહાદુર તા. ૨૩ મી જાન્યુઆરી ૧૮૯૨ મા ના. રસુલખાંનજી બાબી બહાદુર ગાદી ઉપર આવ્યા. બહાદુરખાંનજી સાહેબના મરણ પછી જુનાગઢની રાજયગાદીના વારસા માટે રાધનપોરવાળા બેગમથી થએલા મોહબતખાંનજીના વડીલ બેટા અને ના. રસુલખાંનજી વચ્ચે તકરાર ઉભી થઇ હતી પણ વઝીરે આઝમ સાહેબ તથા વિદ્વાન કાર્યભારીઓની કોશીશથી ના. વડીસરકારે રસુલખાંનજીનો હક્ક રાખ્યો હતો. અને વ્યાજબી પણ તેમજ હતું.

તેમના વખતમાં પ્રીન્સ વિકટર લેપર એસાઇલમ, ગીરનારનો ભૂસ્તર વિદ્યાનો સરવે-ગીરની વૃદ્ધિ ૧૮૯૯ માં હાટી કજીયાનું છેવટ ૧૮૯૩ માં જેતલસરથી રાજકોટ સુધીની રેલવે ૧૮૯૭ માં અલીએનેશન સેટલમેન્ટ તથા દાતારના પગથીયાં-વિ. ના સુધારા થયા હતા. રાજકોટમાં સ્ત્રીઓ માટે દવાખાનું—જુનાગઢમાં વોટર વર્કસ-કરઝન કેનાલ, સંગ્રહસ્થાન, બહાઉદ્દીન કોલેજ, આ સોરઠના કિંમતી પથ્થરના રક્ષણ અર્થે તે ઉપર મકાન, પબલીક વર્કસ ડીપાર્ટમેન્ટમાં રૂા. ૯૯૦૦૦૦૦ નો ખરચ, સાઉથ આફ્રીકાની લડાઇ વેળા ઘોડાઓની સરકારને મદદ, ૧૮૯૯ મળેલ કે. સી. એસ. આઇનો ઇલકાબ. વિ. બાબતો આપણને સપષ્ટ બતાવી આપે છે કે, તેઓ રાજ્ય કરવામાં બહુ કુશળ-પ્રજાપાલક ને દૈવી પુરષ હતા. તેમની ઇશ્વર પ્રત્યેની ભગતિ જગજાહેર છે. આ બધાં કારણોને લઇ પ્રજાનાં અંતઃકરણમાથી નિશદીન ધળકારો નીકળ્યા કરતો કે “રસુલખાંનજી તમો દીર્ઘ આયુષ્ય તન્દુરસ્તી અને શ્રેષ્ટ સુખ ભોગવો” આ [illegible]ના એક પડઘો અગ્રેજ સરકારના વિચારોમાં પડતો હતો ૧૮૯૩ માં તેમણે કલકતા અને અપર ઇન્ડીઆ તથા મદ્રાસ અને દક્ષિણ હીદુસ્તાનની મુસાફરીઓ કરી હતી ૧૮૯૪ માં રાજકોટમાં લોર્ડ હેરીસે ભરેલા દરબારમાં ૧૮૯૭ માં લોર્ડ સેન્ડહર્સ્ટ સાહેબે કાઠીઆવાડના પ્રયાસે આવ્યા ત્યારે ૧૯૦૦ માં જ્યારે વાઇસરોય કરઝન સાહેબે બધા ઇલાકાના રાજ્ય કર્તાઓનો દરબાર ભર્યો ત્યારે લોર્ડ નોથ કોર્ટે દરબાર ભર્યો ત્યારે નામદાર નવાબ સાહેબે ભાગ લીધો હતો. ૧૯૦૩ ના દેહલી દરબાર વખતે ના. નવાબ સાહેબ, બ્રીટીશ સરકારના આમત્રણને માન આપી અમીરો તથા ઓફીસરો

તા. ૧ લી જાનેવારી ૧૮૭૭ના રોજ હીંદના વાઇસરોય અને ગવરનર જનરલ લોર્ડ લીટને હિંદની પ્રાચીન રાજધાનીના પાયતખ્ત શહેર દીલ્હીમાં પાદશાહી દરબાર ભર્યો તે દરબારમાં વાલાશાન નવાબ મોહોબતખાંનજી પધાર્યા હતા પ્રથમ તેમને ૧૧ તોપનુ માન હતું પણ તેમાં વધારો કરી ૧૫ નું કરવામાં આવ્યું હતું વળી એક પાદશાહી વાવટો બધેકરી હમામ સાથે પછવાડેથી તેમના રાજ્યમાં પોહોચાડવામાં આવ્યો હતો નવાબ સાહેબે આ વેળા દેહલી-આગ્રહ-કાનપોર લખનૌ-કલકતા-કાશી-પ્રયાગ-સંગમતીર્થ મુંબઈ વિગેરે શહેરો ખાતે મુસાફરી કરી હતી.

નવાબ મોહોબતખાંનજીએ પોતાની ઝળકતી કારકીરદીમાં ન્યાયની કોર્ટોમાં સુધારો કર્યો પ્રજા ઉપરના જુલમો કાઢી નાખ્યા ઇજારદારો રૈયત ઉપર જુલમ કરતા માટે પરગણા ઇજારે આપવાની રીત બંધ પાડી અને રૈયતના સુખ અને બચાવ અર્થે પોલીસ ઇન્જીનીઅર-વૈદક-કેળવણી-મ્યુનીસીપલટી વિગેરે ખાતા સ્થાપ્યા મોટા મોટા મકાનો-પાઠશાળાઓ નિશાળો-બાગ અને બંગલા-કિલ્લા પૂલો-ધર્મશાળાઓ સંકચા-તે સિવાય હજારો ઉપયોગી મકાનો વિગેરે બધાવી રાજ્યની શોભામાં વૃધિ કરી તેમણે જેવી રીતે રાજ્યમાં સુધારા કર્યા તેવીજ રીતે બીજે ઠેકાણે પણ મોટી મોટી ઉદારતાથી વિદ્યાર્થીઓને સ્કૉલરશીપો અથકારોને નાણાંનો આશ્રય નિશાળો, લાઇબ્રેરીઓ, હોંસપીટલ્સ, સોસાઇટીઝ, બાગબગીચા, મુસાફરી બંગલા અને ખાનગી તેમજ નામીચા લોકોને કલ્યાણ અર્થે આશ્રય આપી મદદો કરવામાં કાંઇ કચાસ રાખી ન હતી આ સખાવતો કરવામાં નવાબ સાહેબની સાથે તેમના અતિશય વિશ્વાસુ વઝીર-આઝમ શેખ બહાઉદ્દીનભાઇ તથા જમાદાર ખાન બહાદુર સાલેહ હીંદી સી. આઇ. ઇને માન આપવું યોગ્ય છે તેઓ રાજ્યના સ્થંભો તરીકે હતા. જ્યાં સારા સલાહકારો હોય ત્યાં. સારા કામ બને છે તેવીજ રીતે નામદાર નવાબ સાહેબ બહાદુરને આ બે વિશ્વાસુ અને બુધ્ધિ શાળી રત્નો મળવાથી તેમના અમલના વખતમાં તેમને જય જયકાર થયો.

રાજ્યની મેહસુલને વધારો ટોસા ખાનામાં રાખવાનો સીસટમ તેમણે સ્થાપ્યો હતો આ લોકો ૧૮૭૭-૭૮ ના દુકાળોમાં કોઇ પણ જાતની લોન લીધા વગર રેલવે બાંધવા અને લોકોના સંકટો નિવારણ કરવા બહુ ઉપયોગી થઇ પડયો હતો સીવીલ અને ક્રીમીનલલોના કોડઝ સ્ટેટના દફતરોનો સુધારો અને વયવસ્થા નવાબ મહાબતખાનજી સાહેબ બહાદુરે બનાવી હતી. વીસ સારી રીતે સ્થપાયલા ડીપાર્ટ મેન્ટસથી રાજ્ય કારોબાર ચલાવવાનો પાયો પણ એમણેજ સ્થાપ્યો હતો જકાત કાઢી નાખી વ્યાપારને બહુ ઉત્તેજન આપ્યું હતું પોસ્ટલ ડીપાર્ટ મેન્ટ ખોલવામાં આવ્યું હતું.

આખા હીન્દુસ્થાનના દેશી દવાના પ્રદર્શનમાં સોનાનો ચાંદ મેળવનાર.

ઝંડુ
ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ.

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઇ.

બદહજમી માટે,
ખાંસી માટે, જૂના તાવ માટ
અકસીર દવા—

દ્રાક્ષારસ—

સ્વાદમાં મધુર, દામમાં કમ.

૧॥ રતલની બાટલીના		રૂ.	૨)
૧	,,	,, રૂ.	૧॥)

તાવની ગોળી—મેલેરિયા તથા બીજા તાવને ૨૪ કલાકમાં ઉતારે છે.

૩૨ ગોળીની બાટલીના		રૂ.	॥)
૫ તોલાની	,,	રૂ.	૨)

[illegible] શરબતો, [illegible], તથા ગુલકંદ ઉત્તમ જાતનાં મળશે.

બજારના ઑર્ડરો પ્રમાણે ગોળી તથા ટીકડી બનાવી આપવામાં આવશે.

મુંબઇમાં શાખાઃ—

૧ જૂની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી રોડ
૨ માંડવી બંદર રસ્તે, ડબડા ગલીને નાકે.
૩ બોરીબંદર સામેના સ્વદેશી સ્ટોર

બહારગામ માટેઃ—

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઇ.
તારનુ શીરનામું
"ઝંડુ"—મુંબઇ.
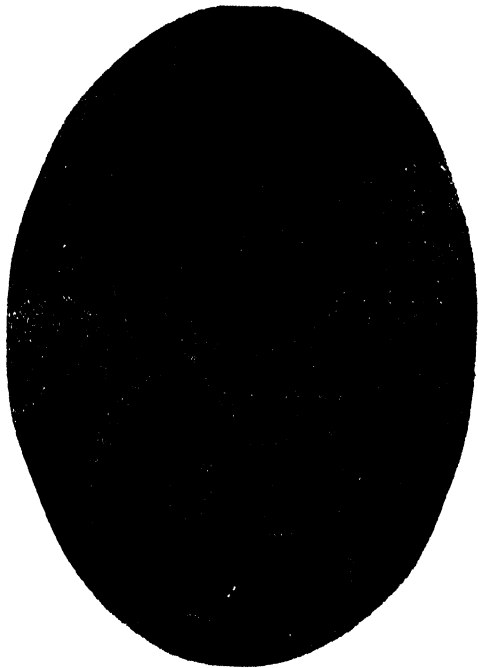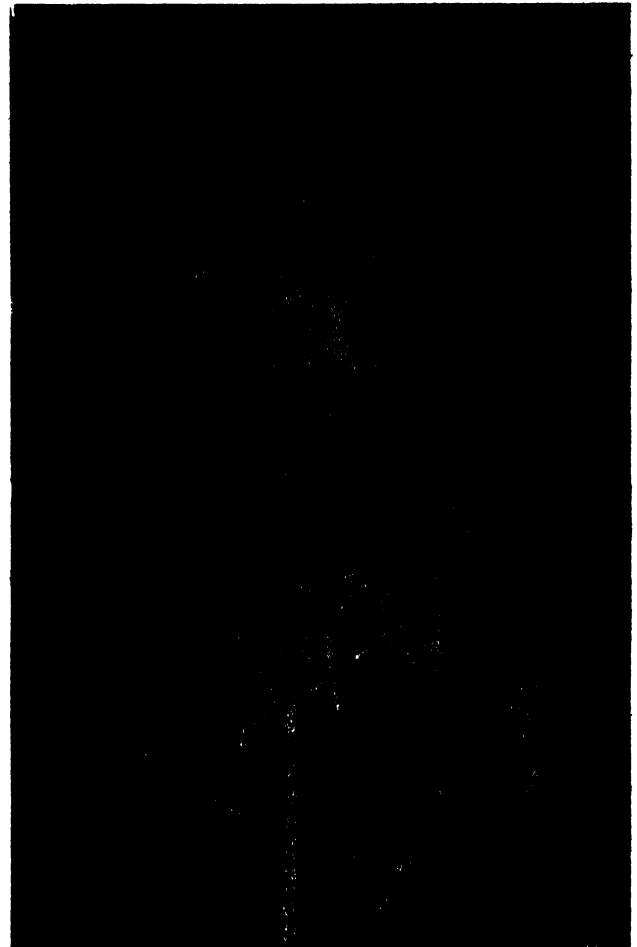
ઇસલામી રાજકર્ત્તા.

જુનાગઢ રિયાસત.

મરહુમ નવાબ રસુલખાનજી.

مرحوم نواب رسول خان

મરહુમ નવાબ બહાદુરખાનજી.

مرحوم نواب بہادر خان

મરહુમ નવાબ મહોબ્બતખાનજી

مرحوم نواب مہابت خان

મરહુમ મદારૂલમહામ વઝીર બાહુદ્દીન સાહેબ.

Lakshmi Art, Bombay મોહનલાલ એન્ડ કાં., ઝવેરી, ૧૯૫-૯૭, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ટેલીફોન નાં. ૧૭૯૫.

આ ઉપરથી ખાત્રી થશે કે અમારા મુસલમાન ભાઇઓ પ્રથમ કેવા લાયક અને બાહોશ હતા. વાંચકો તમને પ્રથમની [illegible] સ્થીતીથી માહેતગાર કરવાનું સબળ કારણ એટલુંજ કે આપણે પણ આપણા વડીલો માફક જાગૃત થઇ અમારીજ કથાઓ જે બીજાઓ લઇ ગયા છે તેઓની પાસેથી શીખી આપણી કોમની ઉન્નતી ચાહી આપણા ભાઇઓના કાર્યવાહકને ઉત્તેજન આપવું અને આપણા બાળકોને નવા જમાનાની રફતાર ઉપર ઇલ્મો હુન્નર શીખવા આગળ પડતા કરવા.

ગઝલ.

કહે છે. ખુલ્દમાં ખાલિક જુઓ સરદાર આવે છે,
હુસ્નની શુહ્રતશુ કરવા જુવો દીલદાર આવે છે.
[illegible] હુરો ગીદમા સર્વ તુજને પ્રેમથી ચાહતાં,
તુને કુરબતમાં લાવા તે હુરો હુશીઆર આવે છે.
[illegible] [illegible] તુજને પ્રેમથી માંગી લે તું પ્યારા,
ફીદા છે સર્વ તુજ પર આ હ્રુદયમાં થાર આવે છે.
ખુદા એ પાકના વ્હાલા આહા તેં શું રૂહ માંગ્યું,
મળે [illegible] તુજ ઉમ્મત ને એવા ઉદગાર આવે છે.
કુસુમગર નામ રાખું છું ખતાઓ છે અવિ મારી,
તું લેજે ધ્યાનમાં મુજને કે ઉમ્મેદવાર આવે છે.

જુનાગઢના મરહુમ નવાબ.

ના. નવાબ મોહોબતખાંનજી.

નવાબ મોહોબત ખાંનજી નો જન્મ ઇ. સ. [illegible] ના મે માસની તારીખ ૨૧ મીના રોજ થયો હતો તેમની માં સાહેબાનું નામ નાનીબી હતું. તેમના પિતાશ્રી તેમને કિશોરવયના મુકીને પરલોકવાસી થયા હતા. તેથી તેમના મોટા ભાઇ હામીદ ખાંનજીએ એમને અતયંત દુઃખ દઇ નજર કેદ રાખ્યા હતા. એમનો વિવાહ રાધનપોરના નવાબ ઝોરાવર ખાંનજીની સાહેબ જાદીક [illegible] સાહેબા સાથે કર્યો હતો જ્યારે શાદી કરવાની મુદત નજદીક આવી ત્યારે હામીદ ખાંનજીએ તેમને ત્યાં જતા રોક્યા. એ વેળાએ રાજ્યના બીજા અમીર ઉમરાવોએ વચમાં પડી, મોહોબતખાનજીની શાદી કરવાને માટે રાધનપોર જાય અને ત્યાંથી પાછા આવે એટલે પાછા તેમને નજર કેદ કરવા એમ ઠેહેરાવ્યું. મોહોબતખાંનજી સાહેબ રાધનપોર ગયા અને ત્યાંથી શાદી કરી પાછા વળવા રસ્તામાં તેમને પોતાના વડીલ ભાઇ હામીદખાંનજી ગુજરી ગયાના સમાચાર મળયા તેથી મોહબતખાંનજી સાહેબને કેદમાં જવાની બીક હતી તે મટી ગઇ અને પોતાને નવાબ બનવાનો વખત આવ્યો ઇશ્વર એક પળમાં તરણાનો મેરૂ અને મેરૂનું તરણું કરી દે છે. એ કહાણી મુજબ મોહોબતખાંનજી સાહેબને માટે થયું. તેઓ ત્યાંથી ધામધુમથી જુનાગઢ પધાર્યા અને ઇ. સ. ૧૮૫૧ ના ઓગષ્ટની ૧૧ મી તારીખે ગાદીએ બેઠા.

નવાબ મોહોબતખાંનજીને તેમની સાવકીમાં નાનુબી સાહેબા અને તેમની બહેનપણી ચાંદતીબુ સાહેબા વિગેરે એ કેદીની હાલતમાં રાખ્યા હતા તેથી કંટાળીને તેમણે તે વખતના પોલીટીકલ એજન્ટ કરનલલાઅને છુપી રીતે પોતાને દુઃખમાંથી છોડાવવાને લખ્યુ. તેણે પોતાના એસીસટન્ટ ફ્રેટન એલીઅટને તપાસ કરવા જુનાગઢ મોકલ્યો પરંતુ તેને ત્યાં પોહોચ્યા પછી થોડી મુદતે તેનું મૃત્યુ થયું અને મી. ફોલસન નીમાણા તે જ્યારે વંથલી મુકામે આવ્યો ત્યારે નવાબ સાહેબ પોતાના દુઃખનો અંત આવેલો જોઇ પોતાની માં અને ચાંદતીબુની નજર ચુકાવી પોતાના સાળા જમાદાર બહાઉદ્દીન ભાઇ સાથે વંથલી નાસી ગયા અને આવી રીતે મી. ફોલસન જમાદાર બહાઉદ્દીન ભાઇની સહાયતાથી ફતેહમંદ થયા જે બનાવ બન્યો તેનો રીપોર્ટ કરનલ લાઅને કર્યો તે પણુના નવાબસાને છુટેલા જોઇ રાજી થયા અને તેણે મી. ફોલસનને લખ્યું કે તમારે જાતે જુંનાગઢ જઇ તપાસ કરી નવાબ સાહેબની મરજી ઉપરાંત તેમના મહેલોમાં શાંતિ રહે તેનો બંદોબસ્ત કરવો મી. ફોલસને ના નવાબ સાહેબને મેહલમાં દાખલ કર્યા અને ખટપટીઆ માણસોને મહેલથી દૂર કર્યા.

જુનાગઢની રાજ્ય ગાદીનો કોઇ વારસ પાછળ ન હોય તો વગર નજરાણો આપે મુસલમાની શરેહ પ્રમાણે દત્તક લેવાની સનદ ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં નવાબ મોહોબતખાંનજી સાહેબની સારી રાજનીતિ અને ઉત્તમ વર્તણુકને લીધે નામદાર બ્રીટીશ સરકાર તરફથી તેમને મળી હતી.

ઇ. સ. ૧૮૭૦ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં મહારાણીના કુંવર ડયુક ઑફ એડીનબરો મુંબઇ આવ્યા ત્યારે ઇ. સ. [illegible] ની સાલમાં એ પ્રાન્તની મેજીસ્ટ્રેટ કાઉન ઑફ ઇન્ડીઆનો ખીતાબ આપ્યો ત્યારે ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં મહારાણી વિક્ટોરીઆના વડા કુંવર પ્રીન્સ ઑફ વેલ્સ મુંબઇ પધાર્યા ત્યારે આ સઘળા દરબારોમાં વાલાશાન નવાબ સાહેબ મોહોબતખાંનજી બહાદુર હાજર હતા મહારાણી વિક્ટોરીઆએ "કૈસરેહીંદ" એ પદ ધારણ કર્યું. તે બાબત

"પ્રાચીન સમયના ઇસ્લામીઓ."

(લખનાર—બી. એસ. [illegible]—નડીઆદ.)

[illegible]સીઓની પ્રાચીન હાલત ઉપર વિવેચન કરવાં કહેવું પડે છે [illegible] આ સૃષ્ટીની રચના પોતાની અત્યંત કુદરતી [illegible]ત કરવા [illegible] ઉપર રચી છે. દુનીઆની વ્યવસ્થા ઉપર નજર નાંખતા [illegible] થાય છે કે તેની બિના હેવાનાત નબાતાત અને જમાદાત એટલે પ્રાણી વર્ગ વનસ્પતિ વર્ગ અને જળ પદાર્થ એવા મુખ્ય ત્રણ વર્ગોમાં વહેંચેલી છે, અને તેમની આબાદીનું જીવન પોષણ પાણી અને સૂર્યના ઉદય અસ્ત ઉપર મુકરર થયું છે. જ્યારે તેની કુદરતના અદ્ભૂત બનાવો અને આશ્ચર્યકારક દેખાવો ઉપર નજર અને વિચાર દોરાય છે તો સાફ માલુંમ પડે છે કે તેના જે જે મર્મો (ભેદો) વિદ્વાનો અને હકીમોની તર્ક શક્તિમાં આવી ગયાં છે તેનાં કરતાં પણ વિશેષ છે. એજ કાદીર અને [illegible]નીજ કુદરત વડે આ દુનીઆમાં મોટા મોટા ફેરફારો થઇ ગયા અને થયાં કરે છે.

અમારા વડીલો હિંદુસ્તાનના વાસીઓ છે તેથી આ વિવેચનનો આરંભ અમારી જન્મભૂમિ એટલે હિંદુસ્તાનથીજ શરૂ કરીએ પ્રાચીન સમયમાં જ્યારે હિંદ વિદ્યાહુન્નર અને નીતિમાં સંપૂર્ણ હતો ત્યારે તેનો દમાર સર્વ દુનીયાપર જોશથી પડતો હતો અને તેણે સર્વ મુલકોને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાંખ્યા હતા. પદ્ધતિ ઉતમ રૂઢી (શાએરી)પણ હિંદુસ્થાનમાંથીજ ઉત્પન્ન થએલી કહેવાય છે. અને તેના આધારે રામાયણ અને મહાભારત જુની કવીતાઓ લખાએલી છે. ગણીત શાસ્ત્રમાં હિંદીઓજ અગ્રેસર મનાતા અને બીજા કેટલાક ગુણોથી હિંદે બીજા મુલકોને ફેજ પહોંચાડયો છે. અને તે સર્વનો ફખ્ર પણ તેનેજ છે પ્રાચીન સમયમાં ઘણાક હિંદુ અને મુસલમાન મહાન વિદ્વાનો હકીમો અને તત્વજ્ઞાનીઓ થઇ ગયા છે. પ્રાચીન સમયના રાજાઓના દરબારમાં હજારો વિદ્વાનોએ નીતીશાસ્ત્ર અને ન્યાયશાસ્ત્ર જેવાં પુસ્તકો રચ્યાં છે ભૂગોળવિદ્યામાં હિંદ નિવાસીઓ પ્રથમ ચીન રૂમ અને અરબસ્તાનથી વાકેફ થયા હતા હુન્નરમંદીમાં રેશમી કાપડ અને સુતર કાપડ માટે તેઓ ઘણા પ્રખ્યાત થઇ ગયા હતા કૃષિશાસ્ત્ર એટલે ખેતીવાડી અને ઈમારત ચણવાના કાર્યમાં તેઓ ઘણા કુશળ હતા પ્રાચીન સમયની દરેક સ્થળે નજરે પડતી ભવ્ય ઇમારતોથી સાબીત થાય છે કે તેઓ તે કાર્યમાં પ્રથમથીજ હુશીઆર અને ચાલાક હતા પરંતુ અફસોસ અમારી જન્મભૂમીના વાસીઓને જહાલત અને નિરર્થક એશઆરામે પાયમાલ કરી દીધા અને જે હિંદુસ્તાન તરક્કીના શીખરે પહોંચેલું હતું તેને અમારાજ કૃત્યોએ પસ્તીની ઉંડી ખાઇમાં ઘસડી પાડ્યું છે સૃષ્ટીના નિયમ પ્રમાણે અંહીના અસ્ત થએલા સૂર્યને મીસર દેશમાં ઉદય મળ્યો. મીસર દેશ જે ઘણા કાળથી અજ્ઞાનતાના સમુદ્રમાં ડુબ્યો હતો તે ત્યાંના વતનીઓની એકયતા અને ઇલમના જોર વડે પ્રકાશમાં આવી ગયો અને હાલ પણ કારીગરી અને બનાવટમાં આખી દુનીઆમાં ખ્યાતિ પામી રહ્યો છે. મુડદાઓને અનેક વર્ષો સુધી આબાદ રાખવાની કળા પણ એજ લોકોએ શોધી કહાડી હતી અને એવા એવા ઓખડો કાઢયા હતા કે અહરનિશ ફાયદો આપ્યા કરતા હતા પણ [illegible] કાળચક્રને આધીન થઇ ત્યાંના વતનીઓની [illegible] અને સુસ્તીના પરિણામે તેનો પણ હિંદની માફક પાયમાલી [illegible] પડયું ત્યારબાદ યુનાન દેશ ઉન્નતિની ટોચે પહોંચ્યું અને ઇલમો [illegible] [illegible] [illegible] અને ખ્યાતિ મેળવી એનીજ રીતે ચીન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] પ્રતાપે પ્રખ્યાત [illegible],

હવે આપણે ઇસ્લામી ભાઇઓની પ્રાચીન હાલતને જોઇએ જ્યારથી ખુદાવંદ કરીમે હજરત રસુલે પાકના કદમ મુબારકથી અરબસ્તાનની સરજમીનને રોનક આપી અને પોતાના બંદાઓ જે જહાલતના ખાડામાં પડેલા હતા તેમની હિદાયત માટે નબીની જાત મુબારક પેદા કરી અને તેમની બહેતરીની લગામ તેઓ સાહેબના હાથમાં આપી ત્યારથી ઇસ્લામ ખાસ રસુલે કરીમનોજ દીન થયો અને તેની રોશની સઉ દિશામાં ફેલી તેઓ સાહેબની હિદાયતની બરકત વડે અરબ લોકો પણ ઇલમો હુન્નર તથા ફજલો કમાલ પામી જમાનામાં સારા સારા કાર્યોથી મશહુર થયા અને દીની હાલતના સુધારા સાથે દુન્યવી હાલતમાં પણ ઘણો ફેર પડી ગયો તેઓએ મીસર દેશના મહાન પુરૂષોના પુસ્તકનો અભ્યાસ કરી સેંકડો કમાલીયતથી ભરપુર કાર્યો કરી બતાવ્યાં છે અને અરસ્તુ અને અફલાતુન જેવા મોટા મોટા હકીમોની તેઓએ ભૂલ પકડી છે. ઇલમે નબાતાત(વનસ્પતિ શાસ્ત્ર)મા હકીમ અબ્દુર રહેમાન તથા ઇલમે હેબાતત પ્રાણીઓની ઓળખાણમાં હકીમ અબુલ ઉસ્માન તથા ઇલમે તિબ (વૈદક શાસ્ત્ર)માં હકીમ બુઅલીસીના તથા અબુબકર જારી એવા એવા નામવર કાબીલો અને હુશીઆર થઇ ગયા છે કે, યુરોપીઅનો આજ સુધી તેઓની ઉસ્તાદીનો દમ ભરે છે.

ખલીફા હારૂન રશીદના વખતમા અરબોએ રસદખાના (માર્ગમાં સગવડવાળી જગ્યાઓ)બનાવ્યા તથા જમીનની માપણીના કાર્યમાં પણ તેઓ અતિ કુશળ હતા તેઓએ ઘણીક જગ્યાએ પિલર ઉભા કર્યા હતા જેના ખંડેર અને નીશાનીઓ હાલ પણ મોજુદ છે. દવાખાના વિદ્યાશાળા ધર્મશાળા તેઓના વખતમાં ઘણે ઠેકાણે જોવામાં આવતી સડક ઉપર ઉજાસ માટે કંદીલોની સવડ અને માઇલ પૂરો થવા ઉપર પત્થરનું નિશાન પણ તેઓએ શોધી કાઢ્યું હતું. પાણીના નળ તથા નહેરો પણ મુસલમાનોનીજ કારીગરીથી બનેલાં છે ખલીફાહારૂન રશીદના જમાનામાં મુસ્લમાનોની યુક્તીઓ વડે ઘડીયાળની શોધ થઇ અને પ્રથમ હારૂન રશીદે ઘડીયાળ તૈયાર કરાવી ફ્રાન્સના બાદશાહને તોફા દાખલ મોકલાવી હતી આ બનાવટ ઉપર ફ્રાન્સનો તમામ દરબાર આશ્ચર્ય પામ્યો હતો અને એજ ઘડીયાળ ઉપર હાલ દુનિઆના મોટા મોટા કાર્ય વ્યવહારો ચાલે છે અને ઘેર ઘેર ટાઇમની મદદગાર થઇ પડી છે ઇલમે ઇન્સા (નિબંધ રચના) ના ઇલમમાં પણ તેઓ આગળ વધેલા હતા ભૂગોળ વિદ્યામાં તેઓ એટલા કાબીલ હતા કે મોઅજ્જ મુલ બુલદાન નામની પાંચ હજાર પૃષ્ટની કીતાબ યાદગીરી માટે હાજર છે અને જેના તરજુમાઓ ઇંગ્લાંડ અને પેરીસમાં થઇ ગયા છે અને ઇન્સાફની રાહે યુરોપીયનો પણ મુસલમાનોની શોધખોળના વખાણનારા થઇ ગયા. છે ઇલમે તવારીખની ઘણી કીતાબોમાં તેમણે દરેક મુલકની રાજ્યનીતિ અને રૈયતની સંસારીક હાલત પૂરેપૂરી વર્ણવેલી છે, તથા દરેક ભૂમી ઇમારતોના ખંડેરોના નકશા સાથે પૂર્ણ હકીકત આપેલી છે મહાન પુરૂષોના જીવનચરિત્ર લખવાની રૂઢી પણ મુસલમાનોથીજ નીકળી છે, મુસલમાનોએ પોતાના પેગમ્બર સાહેબના અહેવાલ અને ફરમાનો એટલા વિસ્તારથી લખ્યા છે કે, બીજા કોઇ પણ પેગમ્બરના અહેવાલ તેઓની ઉમ્મત પાસે આટલા વિસ્તારથી નહિ મળે. એટલુંજ નહિ પણ મુસલમાનોએ પોતાના કોમના પેશવાઓ તથા વિદ્વાનોની હીસ્ટ્રી પણ પૂરેપૂરી લખી છે અને તેવોની [illegible] નસીહતોનો સંગ્રહ કર્યો છે વળી ઓલીઆઓએ પણ ઘણી કીતાબો રચી છે જેમાં પોતાના મુરીદોને ઇબાદત વિધિ તથા અકીદાની દુરૂસ્ત અને બીજી ઘણી નસીહતો કરી છે.

સાજન પ્રીં. ટાઇપસ તથા મા[illegible]ના વેપારી, કોટ, ટેમરન્ડ લેન--મુંબઇ.

ઇસ્લામી શરાફ મરહુમ શેઠ ઇસમાઇલ ગુલમહમદ જે. પી

દસાડા દરબાર નવાબ ઝેનખાનજી સાહેબ
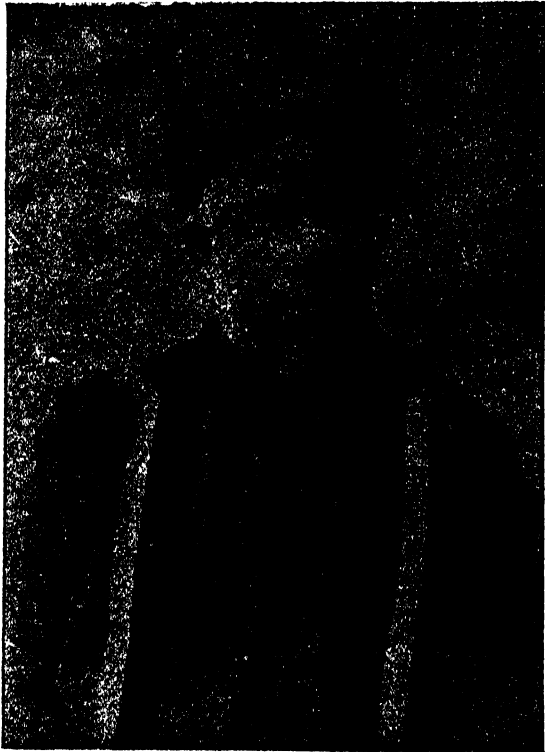
રંગુનના ઇસ્લામી હમદરદ,
શેઠ મહમદ યુસુફભાઇમીયાં, કેળવણીના હિમાયતી
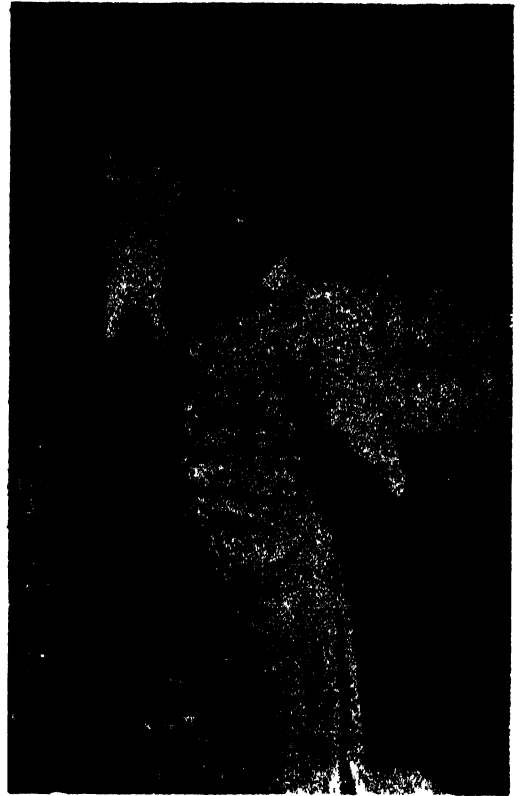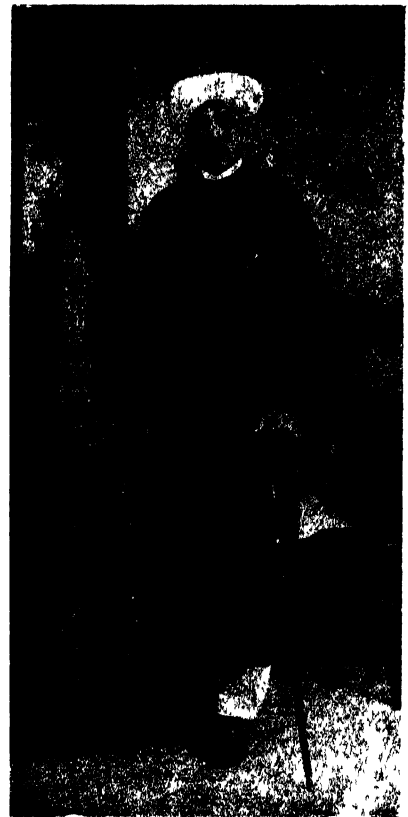
સુરતમાં ભરાએલી ઓલ ઈન્ડીયા મો. એ. કોનફરન્સના પ્રેસી. તથા કારભારીઓ.

The Hon'ble Sir Ebrahim Rahimtoolah, C.I.E.

Nawab Muzaffer Husein Khan
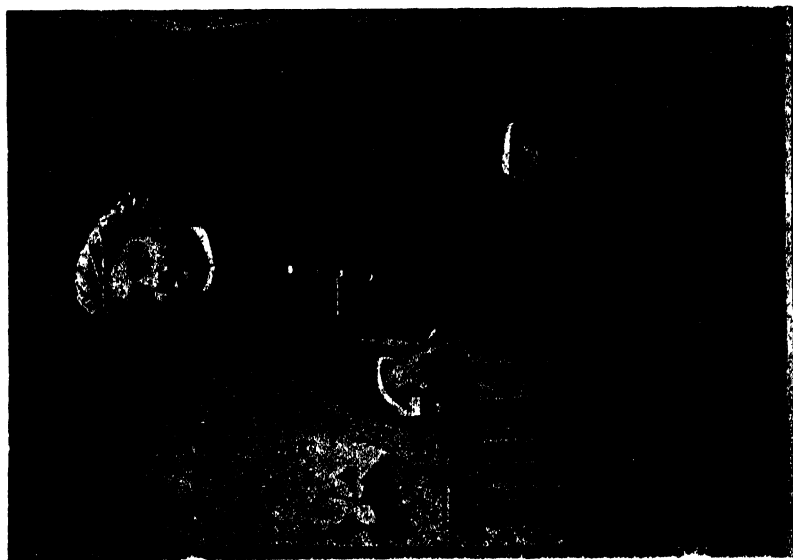
નવાબ મીર મુઝફર હુસેનખાન, સુરત
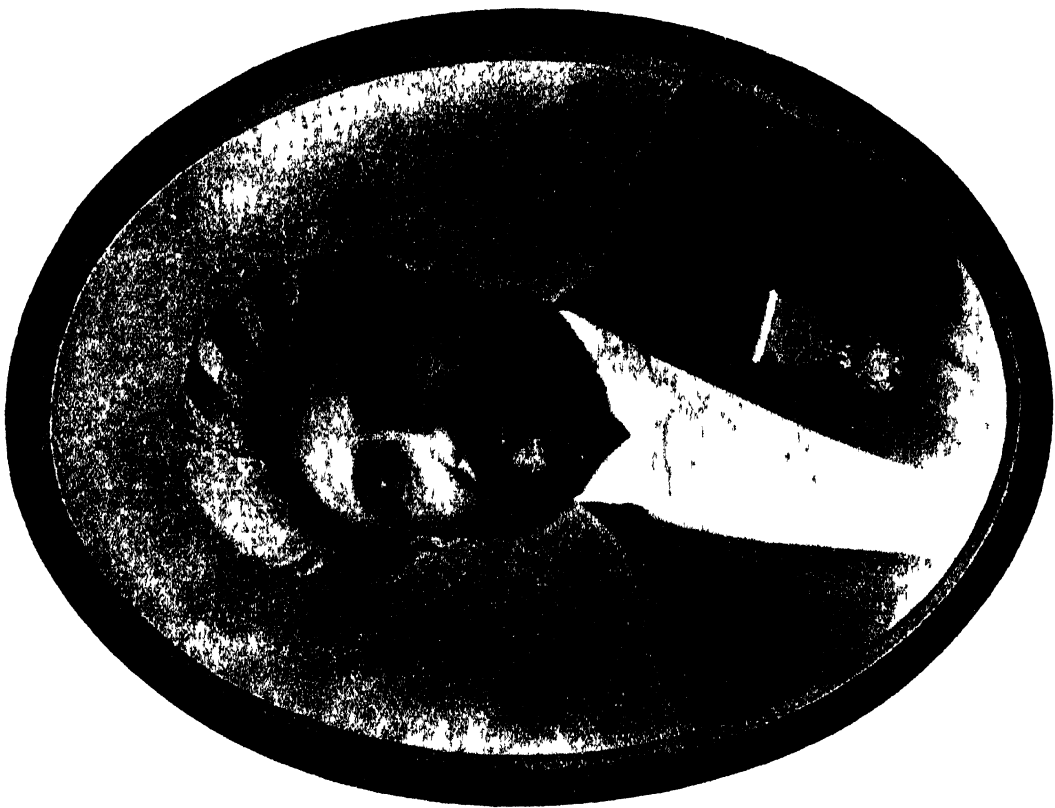
ઓ સર ઇબ્રાહીમ રહેમતુલ્લા, સી આઈ. ઇ

Mr M K SHEIKH,
Oriental Translator, Government of Bombay

શેખ મોહોમ્મદ કાસમ, ઓરીયેન્ટલ ટ્રાન્સલેટર, ગવર્નમેટ ઓફ બોમ્બે

સૈયદઅલી બેલગ્રામી, એમ એ
તમદ્દને અરબના કર્તા

મો૦ મોહમદ ઇકબાલ, બી એ બેરિસ્ટર એટ-લૉ.

જાણીતા ઇસ્લામી વિદ્વાન લેખક તથા કલકત્તાથી પ્રગટ
થતા ઉર્દુ પત્ર અલ-હીલાલના અધીપતી
જનાબ મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ.

ઉર્દુના એક ચુનંદા કવી
મૌલાના હસરત મોહાની

પેશકશ.

બહુઝુરે સર સૈયિદ અલી ઈમામ મદઝિલ્લહુલઆલી.

અય ઈમામ! અય સૈયિદે વાલા નસબ, — દુર માનત ફખરે અશરાફે અરબ.
સલતનત રા દીદહ અફરૂઝ આમદી, — અકલે કુલરા હિકમત આ મદી.
આશાનાએ મઅનિયે બેઆ નઈ, — બુલબ એ શરએ મરા પરવા નઈ.
મુર્ગે ફિકરમ ગુલચિતાંહા દીદહ અસ્ત, — અઝ રિયાઝે ઝિન્દગી ગુલ ચીદહ અસ્ત.
ઈંગુલ અઝ તારે રગે જાં બસતહ અમ, — તાઝહતર હર દસ્તે તુ ગુલ દસ્તહ અમ.
બૂદ નકશે હાસલિયમ અંગારઈ, — ના કુબૂલે, નાકસે, ના કાર હઈ.
ઈશ્ક સવહાં ઝદ મરા આદમ શુદમ, — આલિમે કૈફો કમે આલમ શુદમ.
હરકતે અઅસાબે ગારદૂં દીદહ અમ, — દર રગે મહ દવર એ ખૂં દીદહ અમ.
બહરે ઈનસાં ચશમે મન શબહા ગિરીસ્ત, — તાદરી દમ પરદ એ અસરારે ઝીસ્ત.
અઝ દરૂંને કારગાહે મુમકિનાત, — બર કશીદમ સિરહે તકવીમે હયાત.
મનકે ઈં શબરા ચું મહ આરા સતમ, — ગર્દે પાએ મિલ્લતે બયઝા સ્તમ.
મિલ્લતે દર બાગોરાગ આવા ઝદ અશ, — આતિશે દિલહા સફૂદે તાઝહ અશ.
ઝરરહ કિશ્તો આફતાબ અંબાર કર્દ, — ખિરમન અઝ સદ રૂમિયો અત્તાર કર્દ.
આમે ગર્મમ સખ્ત બર ગર્દૂં કદમ, — ગરચે દુદમ અઝ તબારે આવિ શમ.
ખામહ અમ અઝ હિમ્મતે ફિકરે બુલંદ, — રાઝે ઈં નહ પરદહ દર સહરા ફિગન્દ.
કતરહ તા હમ પાયએ દર્યા શવદ, — ઝરરહ અઝ બાલીદગી સહરા શવદ.
મિલ્લત અર જિસ્મસ્ત શાઈર ચશ્મે ઓસ્ત, — જિસ્મરા અઝ ચશમે બીના આબ રૂસ્ત.
ચશમમ અઝ નૂરે મુહબ્બત રોશનમ, — આરકબાર અઝ દર્દે અઅઝાએ તનમ.

નઝરે અશકે બેકરાર અઝમન પિઝીર!
ગર્મ એ બે અખ્તાર અઝમન પિઝીર!

અર્પણ પત્રિકા.

જનાબ સર સૈયિદ અલી ઈમામ સાહિબની સેવામાં.

હે ઇમામ! હે શ્રેષ્ટ તુજ સૈયિદ નસબ,* — તુજ કુટુંબે ગર્વ લે ગર્વી અરબ;
×રાજને તું વાટ દર્શક આવિયો, — બુદ્ધિને તું જ્ઞાન શિક્ષક આવિયો;
શત રહસ્યો દ્વાર કુંચી તારી સંગ; — દીપિકા કાન્તિ તણો મારી પતંગ.
કલ્પના હંસે નિહાળી વાટિકા, — પુષ્પ વીણ્યાં, જોઇ જીવન વાટિકા.
પુષ્પ એ, હું જીવ રગ તારો થકી, — બાંધી, અર્પ્યું તુજ કરે તોરો કરી.
અગ્નિ કણ, અસ્તિત્વ મારૂં જાન વિણ, — માલ વિણ ને મુલ્ય વિણ ને માન વિણ.
એરણે પ્રેમે ઘડયો, માનવ થયો, — કોણ, કયાં ને શું તણો જાણક થયો.
કાળ રગ ચળવળ, સકળ મેં નીર્ખી, — રક્ત રેલો ચંદ્ર રગમાં નીર્ખી.
માનવી માટે કંઇ શત્રિ રડયો, — ગુપ્ત મર્મોનો તહીં પડદો ખસ્યો.
હસ્તીને કાર્યાલયે તુલના કરી, — જીવ, ને જીવન તણા મર્મો તણી.
ચંદ્ર સમ હું, એ નિશા સૂંગાર જે, — †"શ્વેત મિલ્લત"ના ચરણની ખાક તે.
ગર્જનાથી વાટિકા, વન, જેહની, — હૃદય અગ્નિ, ગીત ગરમી જેહની.
જેહ વાથી રજ, સૂર્યો અપાર, — રૂમીઓ ને હાફિઝો, જેને અપાર.
કાળ પીઠે સ્વાર થઇ મુજ ઉષ્ણ "આહ!" — જીવડું? હું લાલ લોહીનો પ્રવાહ.
ઉચ્ચ વાણી જોમથી રહી મુજ કલમ, — +નવ થરોનો વન મહીં ખોલી ભરમ.
ટીપુંયે સાગર તણી પદ્મી ગ્રહે, — બીજ ઊગી વૃક્ષ થઇને વન બને.
અંગ છે જો રાષ્ટ્ર, તો ચક્ષુ કવિ, — અંધ ચક્ષુ અંગને ભૂષિત નથી.
ચક્ષુ તેજી, પ્રેમ તેજે મુજ અપાર, — *અંગ અવયવ દુઃખ કરાવે અશ્રુપાત.

ભેટ ખારી અશ્રુની મારી સ્વિકાર!
મુજ રૂદન પ્રેરીત છે, એ અંગિકાર!

* સૈયિદો પયગંબર સાહેબના ખાનદાન (નસબ) માંથી ઉતરી આવેલા છે. એ ખાનદાન–બની હાશિમ, અરબ કુટુંબોમાં સર્વોત્તમ ગણાય છે. × વાઇસરોયની કારોબારી મંડળીના હિંદી સભાસદ હતા તે ઉપર ઇશારો છે. ૩ શ્વેત મિલ્લત–મિલ્લતે બયદા–સફેદ પંથ, આત્મજ્ઞાનથી રોશન થયલી માટે સફેદ. પ્રકાશ પ્રભાને સાહિત્યમાં અપાતી માનીતી ઉપમા. ૪ પૃથ્વીનાં નવ થરો. મશહૂર છે. ૫ ઉપલી કડીની ઉપમા પ્રમાણે અંગ=રાષ્ટ્ર.

"વરી કે કુલ્ઝમે વહદત હમ આજ જુદી ન ઝનહ,
ખુવદ મહાલ કરીદન મયાને આબ ન ફસ."

(એકતા-સાગરમાં ડુબેલો માણસ જુદીથી-અહંભાનથી એક શ્વાસ પણ ખેંચતો નથી; પાણીની અંદર શ્વાસ લેવો અશક્ય છે.)

મુહંમદ ઈકબાલ.

"અમે સંસાર ત્યાગી શું."

(સી. એસ. કુસુમગર, નડીઆદવાલા.)

ન મળશે જ્યાં સુધી પ્રેમદા અમે સંસાર ત્યાગીશું,
તજી વૈભવ વિલાસો સૌ અમે જંગલ વસાવીશું.
ભભૂતિ ઇશ્કની ચોળી અમે જોગી બની જાશું,
ધરી કર પ્રેમની માળા અમે ત્યાં મંત્ર જાપીશું.
અનલ હા નામની સાથે અમે છે મિત્રતા બાંધી,
ઉઠાવે કો અગર ખંજર અમે ગરદન નમાવીશું.
ભલા સાકી બકા થાતુ પડયા છીએ પ્રેમના પંથે,
ભલે સંકટ પડે અમપર અમે ફીર લેશમાં જાશું.

વીશીઓની કઢંગી સ્થીતિ.

(ગઝલ.)

ફલાણા ભાઇની વીશી, મેનેજર તો ભલા ભાઇ છે!
સેક્રેટરી ઢીકડા ભાઇ છે, વીશી સસ્તી અરે! એ છે!
ભલે રંગુન વિષે આવ્યા, ફલાણા વીશી બાઇમાં,
અમારા લાભના અરથે, વીશી સસ્તી અરે! એ છે!
મગર અફસોસ તો એ છે, નહીં ત્યાં દાદ કો ધરશે,
બાવરચીને નમવું પડશે, વીશી સસ્તી અરે! એ છે!
કરશો ફરીયાદ જો કોઇ, તેને તો રોકડું મળશે,
જેને પોસાઇ તે રહેશો, વીશી સસ્તી અરે! એ છે!
બાવરચીને કેંશો કાંઇ, ભલા તે પક્ષમાં લડશે,
ખ્યાલો ઝટ બંધ તો થાશે, વીશી સસ્તી અરે! એ છે!
લખે હીસાબ વીશીનો, પગાર છે સોળ કોરીનો,
છતાં રૂવાબ છે જુદો, વીશી સસ્તી અરે! એ છે!
હશે જો જેબમાં કાંઇ, ચોરાશે રાતમાં ત્યાંઇ,
ન મળશે પત્તોએ કાંઇ, વીશી સસ્તી અરે! એ છે!
કલમ સો સો તણી જાયે, પછી છે ફોડતો થાયે,
હુમો કંટાળીને જાયે, વીશી સસ્તી અરે! એ છે!
અનુભવ છે ખરે! મ્હારો, લખ્યું તે સત્ય છે ભાઇ!
જેને પોસાઇ તે જાશો, વીશી સસ્તી અરે! એ છે!

લી० "નવલ."

(ઓશમાન નુરમહમદ અમરેલીવાળા)

નગુણી નારી.

(ગઝલ.)

કરી'તી મોહમાં યારી, રહ્યો દિનરેન આવારી!
હતી નારી અતી પ્યારી, જીગરને શાંન્તિ દેનારી!
ન ગણતો રાહ કે રસ્તો, દિવાનો પ્રેમમાં ભમતો,
મધુરી વાણીનો ભોગી, થયો'તો પ્રેમનો જોગી!
હતા બાગો બગીચા જ્યાં, જતો ફરવા હંમેશાં ત્યાં,
ગુલાબો ગુલ તણાં તોડી, અરપતો પ્રેમીને દોડી!
દીધાં સરવે સગાં છોડી, હતી જ્યાં પ્રેમની બેડી,
ના ગણતો દીન કે બ્હાણું, સદાએ પ્રેમનું ટાણું!
હતી જ્યાં પ્રણ એ પ્યારી, પછી દુનીયાં બધી ખારી,
નમાયા કઇ હતી મ્હારી, સદાએ પ્રેમની વારી!
હતી કાચી કળી ખીલી, ચુટી મ્હેં બાથમાં લીધી,
હતો ભોગી ખરે! ભોગી, સદાએ પ્રેમનો રોગી!
મગર અફસોસ તો એ છે, ન ગુણી' નાર એ નારી,
અમીંને ઝેર કરનારી, છુરી ગોદે છુપવનારી!
ફસાવી ભોગ લેનારી, શેતાંન પક્ષેજ રહેનારી,
દિલે ના દાઝ ધરનારી, ન ગુણી નાર એ નારી!

લી० "નવલ."

(ઓશમાન નુરમહમદ અમરેલીવાળા.)

"વિરહી-વામા." કાં આવ્યા નહિ!

(લેખકઃ—'મહેમાન.' નડીઆદ.)

વિદેશ જઇ વ્હાલા વસ્યા,
ના પત્ર પ્રિતે પાઠવ્યા.
દિવસ ગયા હફતા થયા,
દીલદાર કાં આવ્યા નહિ.
જો તું ખરે બદલાઇ ગઇ,
ના આગમનના ચિન્હ કંઇ.
વિણા તણા આ નારના,
પ્રીય નાર કાં આવ્યા નહિ.
આવી વસંત ઋતુ અરે,
પંખા હૃદય લલના કરે,
પણ શાન્તિ નવ કાંઇ વળે.
ગમખ્વાર કાં આવ્યા નહિ,
એકાંતમાં અબળા ડરે.
ચમકાર વિજળીઓ કરે,
દિલ ભય થકી આ થરથરે.
દુઃખહાર કાં આવ્યા નહિ,
પૂર જોરમાં ઠંડી પડે.
શાલો દુશાલાં શું કરે,
ના હુંફ તેથી એ વળે,
પ્રેમાળા કયાં આવ્યા નહિ.
દીલજાનને જોહી પડી,
ભૂતકાળને ભૂલી ગઇ.
ફરી ફરી પ્રથવી પરે,
શરમાળ શરમાઇ ગઇ.

સાજન કું. દાઈલાલ તથા મારણલાના વેપારી, કોટ, ટેમરન્સ લેન—મુંબઇ.

અભેદ તત્વ બનાવી દીધો. અવહુદ્દીન કેરમાની અને ફખરૂદ્દીન ઇરાકી ઉપર તેમના શિક્ષણની બહુ ઘાડી અસર થઇ, અને ધીરે ધીરે ચૌદમા સૈકાના સઘળા ઇરાની કવિઓ એજ રંગમાં રંગાઇ ગયા. નાઝુક મિઝાજ અને કોમળ પ્રકૃત્તિ ધરાવતી ઇરાની પ્રજા, અંશા-વસ્થામાંથી પૂર્ણવસ્થા સુધી પહોંચી જવા માટે આવશ્યક, લાંબો માનસિક શ્રમ સહી શકે એમ થાયજ કેમ? તેથી તેણે, અંશ અને પૂર્ણ વચ્ચેનો એ કઠિન રસ્તો કલ્પના શક્તિની સહાયવડે કાપીને "દીપિકા રગ"માં (રગે-ચિરાગ) "ભાનુરૂધિર"નું (ખુને આફતાબ) અને "પાષાણ ચિણગારી"માં (શરારે સંગ) "તૂર તેજ"નું (જુલ્વએ તૂર) નિરર્થક અવલોકન કર્યું!

ટુંકમાં, અદ્વૈતના પ્રશ્નની ઉકેલણી માટે હિંદુ નેતાઓએ મનની સાથે કામ પાડ્યું, પરંતુ ઇરાની કવિઓએ એ સંવાદના ખુલાસા માટે વધુ ભયાનક માર્ગ અખત્યાર કર્યો. તેમણે દિલ ઉપર પોતાનો તીર તાક્યો, અને તેમની સુંદર અને જાદુઇ કલ્પના ફળોનું અંતે એ પરીણામ આવ્યું કે એ વાદે જનસમાજમાં બહોળો પેસારો કર્યો. જેથી ઇસ્લામી કોમો કર્મની પ્રેરણાથી અળગી થઇ ગઇ. કોમના વિદ્વાનોમાં ઘણું કરીને સૌથી પહેલાં ઇબ્નેતયમીયહ (રહ) અને ફિલ્સુ-ફોમાં વાહિદ મહમૂદે ઇસ્લામી કલ્પનાની સર્વ ચેપી વલણ વિરૂદ્ધ પોકાર કર્યો હતો. અફસોસ! વાહિદ મહમૂદની તસનીફો આજે મળતી નથી. મુલ્લાં મુહસિન ફાન્ત કશમીરીએ પોતાના પુસ્તક "દબિસ્તાને મઝાહિબ"માં એ ફિલ્સુફનું થોડું ઘણું વૃત્તાંત લખ્યું છે, જે ઉપરથી તેના વિચારોની પૂરી તુલનાં થઇ શકતી નથી. ઇબ્ને તયમીયહના સબળ પ્રમાણવાદોએ કંઇક જાગૃત્તિ ઉત્પન્ન કરી ખરી, પણ સત્ય તો એ છે કે ન્યાયશાસ્ત્રની શુષ્કતા, કવિતાશાસ્ત્રની મન-હરતા સાથે બાથ ભીડવા શક્તિમાન નથી.

કવિયોમાં શયખ અલી હઝીને "કવિતા લખવા માટે તસવ્વુફ ચોગ ઠીક વિષય છે" એમ ટકોર કરીને એ વાતની સાબિતી આપી છે કે તેઓ વસ્તુસ્થિતિથી અણજાણ નહોતા એમ છતાં તેમનું કવન કહી આપે છે કે તેઓ પોતાની આસપાસની છાયાઓથી બચી શક્યા નહિ. હવે, જ્યારે મામલો આટલી હદ લગી પહોંચી ગયો હોય ત્યારે હિંદમાં ઇસ્લામી કલ્પના પોતાની કર્મ ઉપરની ફિદાગીરી જાળવી શકેજ કેમ? મીરઝા બેદિલ (રહ.) મૌનની મઝા ઉપર એટલા બધા મોહિત થઇ ગયા છે કે તેઓ નિગાહની સ્હેજ પલક મારવી પણ સહી શકતા નથી:—

"નઝાકત હાસ્ત દર આગોશે મીના ખાન એ હયરત;
મઝહ બરહમ મઝન તા નશ કુન્ત રંગે તમા શારા."

(અચંબાના મદિરા-સ્થાનને ખોળે કેટલી કોમળતા દેખાય છે! જો જે આંખની પલક પણ ફરકાવી તો! રખેને તું દર્શનના રંગમાં ભંગ પાડે.)

અને અમીર મીનાઇ મર્હુમ એવું શિક્ષણ આપે છે:—

"દેખ જો કુછ સામને આ જાએ મુંહસે કુછ ન બોલ,
આંખ આઇનેકી પયદા કર દહન તસ્વીરકા."

(તારી નજર સમક્ષ જે કંઇ આવે તે, મુખમાંથી એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યા વિના નીરખ્યાં કર; દર્પણ જેવી મૌન આંખ્યો અને ચિત્રના જેવું મૌન મુખ રાખ.)

પશ્ચિમની પ્રજાઓ પોતાની કર્મ શક્તિને બળે દુનિયાની અન્ય પ્રજાઓ ઉપર સરસાઇ ભોગવે છે. એ કારણસર જિંદગીનાં રહસ્યો સમજવા માટે તેમનાં સાહિત્યો અને કવનો પૂર્વના લોકોને માટે સર્વોત્તમ રાહબર કહી શકાય. જો કે પશ્ચિમની નવી ફિલસુફીનો આરંભ પ્રથમ હોલેંડના ઇસરાઇલી અદ્વૈત સંપ્રદાયથી થાય છે, છતાં પશ્ચિમાત્ય માટી ઉપર કર્મનો રંગ પ્રબળ હતો, તેથી અદ્વૈતના પ્રશ્નની એ ઇંદ્રજાળ—જેને ચોગની દલીલ દ્રષ્ટિએ કાયમ અને દ્રઢ કરવામાં આવી હતી—તે લાંબા કાળ સુધી ટકી શકી નહિ. પહેલાં જર્મનીમાં મનુષ્યની "હું"ની વ્યક્તિરૂપ ઉપર ભાર મુકાયો અને રફતા રફતા, પશ્ચિમના ફિલસુફો—તેમાં વિશેષ કરીને ઇંગ્લંડના—તેમની કર્મ પ્રત્યેની કુદરતી પ્રવૃત્તિને લીધે, કલ્પનાના એ મોહની અસરથી દૂર થઇ ગયા. માણસમાં જેમ વાસ અને વર્ણ વગેરેને માટે ખાસ ખાસ ઇંદ્રિયો છે તેમ તેને એક બીજી ઇંદ્રિ પણ છે, જેને "ફળની ઇંદ્રિ" કહીએ તો ચાલે. આપણા જીવનની સફળતાનો આધાર, આસપાસના બનાવો—ફળો તે અવલોકી, તેનાં ખરાં તાત્પર્યો સમજી, કર્મ તરફ પ્રેરાઇ-ઢળી જવા ઉપર રહે છે, પણ એ શક્તિથી—જેને મેં "ફળની ઇંદ્રિ"ની ઉપમા આપી છે,—કામ લેનારા આપણામાં કેટલા છે? સૃષ્ટિક્રમનાં મર્મોથી ભરપૂર પિંડમાંથી ભિન્નભિન્ન ઘટનાઓ પેદા થતી રહી છે અને થતી રહેશે. પરંતુ ફ્રાંસિસ બેકનની અગાઉ કોણ જાણતું હતું કે એ વર્તમાન બનાવો કર્મો,—જેને માયાની ફિલસુફી ઉપર મોહી પડનારાઓ પોતાની ઉચ્ચ કલ્પનાથી તુચ્છ નિગાહે જુએ છે,—પોતામાં સત્ય અને જ્ઞાનનો એક અખુટ ખજાનો સંતાડી રહ્યા છે? સત્ય તો એ છે કે, અંગ્રેજ પ્રજાના કર્મ-મોહનો પાડ દુનિયાની તમામ પ્રજાઓ ઉપર છે. કારણ કે એ પ્રજાની "ફળ ઇંદ્રિ" બીજી પ્રજાઓના કરતાં વધુ તીવ્ર અને પ્રગતિ પામેલ છે એજ સબબથી એવી કોઇ પણ માનસિક ફિલસુફી સંસ્થા, જે વસ્તુસ્થિતિની પ્રકાશિત રોશની ખમી શકતી નહોય, તે ઇંગ્લંડની ભૂમિમાં આજપર્યંત સ્વિકારાઇ નથી. ત્યારે અંગ્રેજ વિદ્વાનોના લેખો, દુનિયાના સાહિત્યોમાં એક ખાસ પદ્ધિનો હક ધરાવે છે. અને તેઓ એટલા સત્કારને લાયક છે કે, પૂર્વના મનો. અને દિલો તેઓમાંથી લાભ લઇ પોતાના પ્રાચીન આખ્યાનોની પુનરાવૃત્તિ કરે.

એ છે એક ટુંક ખરડો, એ સવાલના ઇતિહાસનો જે આ નઝમ—કૃતિનો વિષય છે. મેં એ મુશકિલ સવાલને ફિલસુફી દલીલોની ગુંચવણમાંથી છૂટો અને સ્વતંત્ર કરી, કલ્પનાના રંગમાં રંગવા યત્ન કર્યો છે, કે જેથી એની હકીકત ગ્રહણ કરવા અને તેના ઉપર વિચાર ચલાવવાનું સ્હેલાઇથી બની આવે. આ દીબાચાનો હેતુ કંઇ આ કવિતાની ટીકા નથી. એ તો માત્ર, જેઓએ અસંખ્ય પેચોથી ગુંચાયલા પ્રશ્નની મુશકિલીઓથી નાવાકિફ હોય, એવાઓને તે માર્ગ-ચિન્હ દેખાડવા વાસ્તેજ છે. અને વિશ્વાસ છે કે ઉપરની લીટીઓથી કેટલેક અંશે આ હેતુ પાર પડી જશે. કવિ-દ્રષ્ટિએ આ નઝમ વિષે કાંઇ કહેવાની જરૂર નથી. કવિતા કલ્પનાનો મૂળ ઉદ્દેશ, જીવનનું રહસ્ય, "હું"નાં વ્યક્તિત્વ, તેની અચળતા, દ્રઢતા અને પ્રગતિ સાથ, અભેદ સંબંધ ધરાવે છે, એ તરફ માત્ર લક્ષ ખેંચવાનો છે. એ બારીકી મૃત્યુ પછીના જીવનનો પ્રશ્ન ઉકેલવામાં એક પ્રસ્તાવના રૂપે કામ લાગશે.

હા, ખુદી—અહંભાન શબ્દ વિષે વાંચકને ચેતાવી દેવું જરૂરી છે. એ શબ્દ, સાધારણ રીતે ઉર્દુમાં વપરાય છે તેમ, આ નઝમમાં ગુરૂર-અભિમાનના અર્થમાં વપરાયો નથી. એનો અર્થ આત્મ-અનુભવ અથવા આત્મ-નિર્ણય છે. સમાવિક શબ્દ, બેખુદીનો પણ એજ અર્થ લેવો. અને ઘણું કરીને મુહસિનતાસીરની આ કડીમાં પણ ખુદી શબ્દનો એજ અર્થ છે:—

સાજન પ્રેસ: ટાઇમ્સ તથા મારવાડના વેપારી, કોટ, ટેમરન્ડલેન—મુંબઇ.

કર્મ—સંદેશ.

ડૉ. ઇકબાલની "અસરારે ખુદી"—અહંભાનનાં રહસ્યોના દીબાચા તથા અર્પણ પત્રિકાનાં ભાષાન્તરો.

(કવિની પરવાનગીથી ઉર્દૂ અને ફારસી ઉપરથી ભાષાન્તર કરનારઃ—મુનાદી.)

(ઇકબાલની બેહૂાં બે વર્ષમાં પ્રસિધ્ધ થયેલી બે ફારસી મસનવીઓએ ઉત્તર હિન્દના કેળવાયેલા મુસ્લિમ વર્ગમાં બહુ ચર્ચા જગાડી હતી. કોમી અને સાહિત્યની દ્રષ્ટિથી આ બે નાનકડાં પુસ્તકોની અગત્યતાનો નકાર હજી સુધી કોઇ ટીકાકારે કર્યો નથી, એટલુંજ નહિ પણ તેઓએ આપણી કોમનાં મૃત્યુપ્રાય જીવનમાં નવી રૂહ ફુંકી, કોમી ચળવળોને વધુ મજબુત અને તીવ્ર બનાવી છે, એ વાત પણ એકમતે સ્વિકારાઇ ચુકી છે. હઝરત ઇકબાલનાં સિધ્ધાંત અને સંદેશાની સ્પષ્ટતા તેમજ તેમની વાણી અને સૈલીની સુંદરતા જગજાણીતી છે તેથી વર્ણનની મોહતાજ નથી. અને એટલુંજ સાબ કહી દેવું બસ થશે કે જેમ અત્યાર સુધી ડૉક્ટર સાહિબ ઉર્દૂ ભાષાના [illegible] કવિઓમાં સર્વોત્તમ અને શીરોમણી લેખાતા હતા તેમ હવે "અસરારે ખુદી" અને રમુઝે બેખુદી પ્રગટ થયા પછી તેઓ ફારસી ભાષાનાં પણ સર્વોત્તમ અને શીઘ્ર કવિ સ્વિકારાઇ ચુકયા છે.

મારી [illegible] ને ભાષાન્તર દ્વારે કવિતાનો પોષાક પહેરાવવાની છે અને [illegible]ંગે મેં પ્રથમ મસનવીના કેટલાક ભાગનું ભાષાન્તર કર્યું છે અધિપતિ સાહિબના આગ્રહથી આજને મુબારક દિને, તેમાંથી દીબાચો અને અર્પણ પત્રિક (અસલ ફારસી શેરો પણ મુકાબલાની સગવડતા માટે મુકીને) "ઇસ્લામ"ના વાંચકોની સેવામાં રજુ કરૂં છું. ભાષાન્તરનું કાર્ય ચાલુ કરૂં તે અગાઉ જો લેખક વર્ગ તરફથી સુચનાઓ મળશે તો માન અને ઉપકારની લાગણીઓ સાથે સ્વીકારીશ.—મુનાદી.)

વિષય પરિચય.

એ [illegible] અથવા [illegible]નું પ્રકાશિત બિંદુ—જેનાથી [illegible] કલ્પનાઓ અને ઉર્મિઓ અને ઇચ્છાઓ ચેતન પકડે છે; એ [illegible] વસ્તુ જે માનસિક પ્રકૃતિની વિક્રિયા અને [illegible] ઘટનાઓનો મૂળ અને માવો છે; એ "ખુદી"—"અહંભાન," "[illegible]" [illegible] "હું"—જે પોતાને કર્મે કરીને પ્રગટ અને પોતાને [illegible] કરીને [illegible] છે, જે સઘળી દ્રશ્ય કૃતિઓની કર્તા છે, પરંતુ [illegible] [illegible] દર્શનને માટે અવશ્યક ગરમી અને દ્રષ્ટિએમ [illegible] છે! એ શું એક અમર સ્વરૂપ છે યા જીવને પોતેજ—માત્ર [illegible] [illegible] કર્મોની ઉપર ટપકેની અર્થ સિધ્ધિ ખાતર—એ ભ્રમિત [illegible] કિંવા "[illegible] અસત્ય"ના આકારમાં પોતાનુંજ [illegible] છે? નૈતિક નિગાહે જોતાં વ્યક્તિઓ અને પ્રજાઓનું [illegible], એ અતિ અગત્યના પ્રશ્નના ઉત્તર ઉપર લટકે છે અને એજ કારણે દુનિયામાં એવી કોઇ પ્રજા નહિ હશે, જેના વિદ્વાનો અને વિજ્ઞાનીઓએ એક યા બીજી સિમામાં એ ઉત્તર મેળવવા [illegible] [illegible] પેદ્યાં નહિ હોય. પણ, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર [illegible] અને [illegible] કુદરતી પ્રેરણાઓ ઉપર જેટલે દરજ્જે આધાર રાખે છે તેટલે દરજ્જે તેમની માનસિક શિક્ષા ઉપર આધાર [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કલ્પના છે, અને એ [illegible] [illegible] [illegible], જેનું નામ તે

મુક્તિ છે; જ્યારે પશ્ચિમાત્ય પ્રજાઓમાં કર્મરત તેમને [illegible] પરિણામો તરફ ખેંચી ગયેલ કર્યા તેમની પ્રકૃતિજ તેમને આકર્ષતી હતી.

હિંદુ પ્રજાના મન અને દિલમાં કર્મ અને માયાનું [illegible] વિચિત્ર રીતે મિશ્રણ થયું છે. તેના ચંચાળ અને દીર્ઘ દ્રષ્ટિવાળા તત્વવેત્તાઓએ કર્મશક્તિના સ્વરૂપ ઉપર બહુજ ઊંડા સંવાદ કર્યા છે. અને તેઓ અંતે એજ તાત્પર્ય ઉપર પહોંચ્યા કે "હું"ના જીવનનું એ દર્શનીય સાંકળિયું—જે સઘળી આફતો અને મુસીબતોનું જડમૂળ છે—કર્મથી સાબિત થાય છે; અથવા એમ કહો કે મનુષ્યી "હું"ની વર્તમાન સ્થિતિ અને તેની ગતિ. તેનાજ ભૂતના કર્મોનું અટળ પરિણામ છે. અને જ્યાં લગી એ કર્મનિયમ પોતાનું કાર્ય કર્યું જશે ત્યાં લગી, એજ પરિણામો પેદા થતાં રહેશે. ઓગણીસમા સૈકાના જાણીતા જર્મન કવિ "ગીટે"ના પુસ્તક "ફોસ્ટ"નો નાયક, જ્યારે યુહાના—બાઇબલના પહેલા શ્લોકમાં, વાણી શબ્દની જગ્યાએ કર્મ શબ્દ વાંચે છે, ("શરૂઆતમાં વાણી હતી; વાણી પ્રભુ સાથે, અને વાણીજ પ્રભુ હતી.") ત્યારે તેની દીર્ઘદ્રષ્ટિ, તેજ બારીકીને પામી જાય છે, જે હિંદુ વિદ્વાનોએ સદીઓ અગાઉ જાહિર કરી હતી. એ વિચિત્ર અને નાદિર તરકીબથી તકદીર [illegible] નસીબની સંપૂર્ણ નિરંકુશતા અને મનુષ્યી સ્વતંત્રતા અથવા બીજા શબ્દોમાં સત્તા અને સ્વાધીનતાની ગુંચ હિંદુ દ્રષ્ટિઓએ ખોલી, અને બેશક, ફિલસુફી નજરે જોતાં તેમની શોધની નવીનતા દાદ અને પ્રસંશાની હકદાર છે. અને તે વળી વિશેષ કરીને એ કારણસર કે તેઓ ઘણીજ નૈતિક હિમ્મતથી પોતાના એ શોધથી ઉત્પન્ન થતાં સઘળાં ફિલસુફી પરિણામોનો સ્વિકાર પણ કરે છે. યાને જ્યારે "હું"ની સ્થાપના કર્મથી છે તો "હું"ની જાળમાંથી મુક્ત થવાનો એકજ માર્ગ છે અને તે કર્મસંન્યાસનો-ત્યાગ છે. આ [illegible] વ્યક્તિઓ અને પ્રજાઓ માટે ભયથી ભરેલી હતી, અને કર્મ-સંન્યાસનો ખરો રહસ્ય સમજાવનાર કોઇ ધીમાન નેતાની ખાસ જરૂર હતી. મનુષ્યજાતિના માનસિક ઇતિહાસમાં શ્રીકૃષ્ણનું નામ સદાકાળ માન અને સદ્ભાવનાની લાગણીઓથી લેવાતું રહેશે કે એ મહાન નરે એક અતિશય મનહર સ્વરૂપમાં પોતાના દેશ અને દેશીઓના ફિલસુફી આખ્યાનોની તપાસ-તુલના કરી, એ સત્યનો પ્રચાર કર્યો કે કર્મ નકાર-ત્યાગનો અર્થ સંપૂર્ણ નકાર કે ત્યાગ નથી,—કેમ કે મનુષ્ય પ્રકૃતિની પ્રેરણાજ કર્મ તરફ અને કર્મથીજ જીવનની બાંધણી કાયમ રહે છે,—પણ તેની ખરી મતલબ એમ છે કે કર્મ ફળો વચ્ચે લેશ માત્ર પણ સંબંધ ન હોવો જોઇએ. શ્રીકૃષ્ણ પછી શ્રીરામાનુજ પણ એજ માર્ગે ચાલ્યા લેકિન અફસોસ! જે કર્મ-વહુને એ બે નરો પડદામાંથી બાહેર આણવા મથતા [illegible] તેને શ્રીશંકરના તર્કવાદી તાવીઝે પુનઃ પડદામાં મૂકી દીધી. શ્રીકૃષ્ણની પ્રજા તેમના શ્રમનો ફળાહાર કરતી અટકી.

પશ્ચિમ એશિયામાં ઇસ્લામી ચળવળ પણ એક અતિ દૃઢ કર્મ સંદેશ હતી. અગર જો એ ચળવળ પ્રમાણે, "હું" એક સર્જેલ હસ્તી છે—જે કર્મથી અમર થઇ શકે છે—છતાં એ "હું"ની ભુલભુલામણીની શોધખોળમાં, હિંદુ મુસલમાનોનો માનસિક ઇતિહાસ, એક અચંબો પમાડનાર સમાનતા રજુ કરે છે. તે એ કે, જે વિચાર-બિંદુથી શ્રીકૃષ્ણે ગીતાનું રહસ્ય સમજાવ્યું તેજ વિચારબિંદુથી સ્પેઇનવાળા શયખ મહીઉદ્દીન ઇબ્નેઅરબીએ પણ કુરઆન શરીફનું ભાષ્ય કર્યું, જેણે મુસલમાનોના મન અને દિલ ઉપર ઘણી ઊંડી છાપ બેસાડી છે. શયખ અકબર-ની વિદ્વતા, તેમના પ્રભાવ અને તેમની સબળ શખસીયતે અદ્વૈત (વહદતુલ-વુજુદ)ના પ્રશ્નને જેના તેઓ અચુક શિક્ષક હતા,—ઇસ્લામી ભાવનાઓનો એક

રસ્તા ખુદાએ મુકેલી છે. અલબત તે મનુષ્ય છે, કોઇ દેવ નથી. તો તે આમ દોરાય તો આમાં કંઈ ધિક્કારવા પાત્ર થતો નથી. આથીજ તે ઇશ્વરના પ્રેમને પણ માશુકના પ્રેમનું રૂપ આપી દીલની મુરાદ પુરી કરે છે. તે શક્તિને સંતોષે છે. આજ કારણને લઇ પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિઓ ઇશ્વરને એક સુંદરી માની તેની સાથે એકતાર થવા માટે પ્રયત્નો કર્યા છે. અને કરવા રહેલા છે.—કરે છે.

મૂર્તિપૂજા—મૂર્તિપૂજા જ્યારે પત્થરની એક મૂર્તિ પોતાના હાથે તૈયાર કરે છે. આમાં ચોખ્ખું છે કે પોતાના હાથથી બનાવેલી કારીગરીને લઇ તેના ઉપર આશક થતો નથી. ના એમાં એવી કોઇ પ્રકારની શક્તિ નથી કે જે તેના માણસના દિલને પોતાની તરફ ખેંચે. કે તેના આગળ માથું નમાવી તેની સેવા કરે. પણ આને ઇશ્ક મીજાજી (અપવિત્ર પ્રેમ)નો ડ્રેસ પેહરાવે છે. કારણ તે પોતાના માબુદ (ખુદા)થી એટલો સંબંધ રાખવા માંગે છે કે અને માણસની એવી મરજી થાય છે કે ઇશ્વરને હું મારી આંખથી જોઈ શકું, એની આંખો પોતાની આંખો સાથે જોડવા ચાહે છે. તેના હાથ, પગ વગેરે અવય-વોને અડકવા માંગે છે અને તેનો અવાજ પોતાના કાને સાંભળવા માંગે છે. પોતાની માશુકને ગળે લગાડવા માંગે છે. આવાં કારણે લઇ મૂર્તિપૂજા ઉત્પન્ન થઇ છે. હાલ કેટલા માને છે કે હમારી મૂર્તિ તરફ પ્રેમ દૃઢ થયા પછી વગર મૂર્તિએ ખુદા–ઇશ્વરનું ધ્યાન,–પૂજા કરી કરી શકીશું. આ એક ઇશ્વરને ઓળખવાનું પગથીયું છે. તેમાં તેમની ભૂલ છે. ગાડરીયા પ્રવાહ પ્રમાણે કેટલા જન મૂર્તિપૂજા કરે છે અને અને ખરૂં રહસ્ય સમજતા નથી. પોતાના વડીલો આમ કરતા હતા, મારે પણ આમ કરવું. પણ આમ કરવામાં મારી શક્તિ આમ કરવા ફરજ પાડે છે, તે વાતથી અજાણ છે, જો તે જાણવામાં આવે તો વધારે લાભ થાય તેમ છે.

મુસા (અ) પેગમ્બરના વખતમાં એક બકરી ચારનાર ગોવાળ પોતાના માશુક–ખુદાને મેળવવા માટે જંગલમાં પોતાના બકરા ચારતો અને ખુદા–ઇશ્વરને ઉદ્દેશી કેહતો એ ખુદા તું ક્યાં છે! મારી પાસે આવ તને હું રમાડું, મારી બકરીઓનું દુધ ગરમ કરી માંહે સાકર નાખી તને પાવું, તારાં માથાંમાની જુઓ કાઢું, તારા હાથ પગ થાકી ગયા હશે લાવ મારી પાસે આવ દાબી થાક ઉતારૂં આવી રીતે બોલતો એવામાં પેગમ્બર મુસા (અ) ત્યાંથી જવા હતા, તેમના સાંભળવામાં આવ્યું તેથી તે ગુસ્સે ભરાયા અને કેહવા લાગ્યા તું આવું ના બોલ આમ તો ખુદા તારી માશુક નારાજ થશે ને તને નર્કમાં નાખશે, ને તને ખુદા મળશે નહિ પણ તને દુઃખમાં નાખશે. આથી પેલો ગોવાળ ઘણોજ નારાજ દુઃખી થાય છે ને ઉંધો પડી રડવા માંડે છે. ત્યારે ખુદા તરફથી મુસા (અ) ઉપર વહી આવી કે "અય મુસા મેં તને દુનિયામાં મારી સાથે મારા બંદાનો સંપ મેળવવા મોકલ્યો છે કે આમ જુદાઇ કરવા ? જા. તેને સમજાવ." ત્યારે મુસા (અ) તેને સમજાવે છે. આમ પોતાના દિલની લાગણી જેમ તે રીતે ખુદાની બંદગી કરે તો તેમાં લાભ છે. પણ વગર સમજે મારા બાપ કરતા હતા માટે મારે કરવું જોઇએ તો આમ કરવામાં લાભની જગ્યા નુકશાન છે.

પોતપોતાની જાતીમાં જેટલો સ્નેહ થાય છે તેટલોજ સ્નેહ પર જાતીમાં થતો નથી, અને આ નિયમને લઇને મનુષ્ય વર્ગને સીધા માર્ગે લાવવા માટે સમજાવવા માટે ઇશ્વરી શક્તિઓ દુનિયામાં ઉતરી આવી હતી.

ઇશ્ક એકલો મનુષ્ય વર્ગમાં નથી. પણ દરેક વન, પ્રવાહી વાયુ, [illegible], પક્ષી વગેરે વગેરે સર્વ બ્રહ્માંડમાં છે. આથીજ એકનું દીલ બીજાનાં દીલ તરફ ખેંચાય છે, પૃથ્વી, સુર્ય, રજકણો, વગેરે સર્વેમાં આ શક્તિ સમાયલી છે. આ ઇશ્કનેજ સંબંધાકર્ષણ, કે ગુરૂત્વાકર્ષણ કેહવામાં આવે તો તેમાં જરા પણ જુઠનો સમાવેશ થતો નથી. ઇશ્વર સાથે ઇશ્ક કરી એકતાર થવામાં પણ જો નાપાક ઇશ્કમાંથી પવિત્ર ઇશ્ક તરફ દોરાય તો વધારે ફાયદો ને માર્ગ સરળ થઇ જાય છે, અને એવા ઘણા દાખલા બનેલા છે. જેમ કે 'સુરદાસ'નો ખેલ [illegible] જોયો હશેજ. વાંચક બંધુ! વાઝે વધારે વખત ના રોકતાં અત્રે વિરમું છું. વખત આવે બીજીવાર મુલાકાત કરીશું.

ઇમામશાહ લાલશાહ બાનવા.

દુનિયા દિવાનો છો કહે!

આકિલ છો દુનિયા કહે, યા–
બે અક્કલ છોને કહે!
પરવા ના કરવાનો સખી,
દુનિયા દિવાનો છો કહે! ૧.

એ ગુલ છે અંગારનું,
દુનિયા ભલે એવું કહે!
ઠંડક થતી આંતિથી,
દુનિયા દિવાનો છો કહે! ૨.

જાદુ તણી એ પુતળી છે!–
નુરમાં જાદુ ભર્યું!
એ નુરથી અંજાએલો,–
દુનિયા દિવાનો છો કહે! ૩.

ફરતો ફરી બેઠો રહી–
કરતો ખુદાની બંદગી!
ને ધ્યાન પુતળીનું ધરૂં–
દુનિયા દિવાનો છો કહે! ૪.

આ આગના શોલા થતા હું
ખુદ દેખું અરસથી.
ખાક થઇ ઉડવા ધર્યું,
દુનિયા દિવાનો છો કહે! ૫.

અક્કલ ગુમાવી દિલ બાળી,
બેસી રહેતો તાનમાં,–
યા ભર્યું; ફાવે તહિ,
દુનિયા દિવાનો છો કહે! ૬.

આ ઇશ્ક કેરા બાગમાં,–
ગાતું સદા મંજુલ સ્વરે;–
વનવન ફરૂં હું શોધતો,
બુલબુલ દિવાનો છો કહે! ૮.

"ઇમામશાહ એલ. બાનવા."

આશકો !!! આ વખતે મેં મારા ખુલ્લા દીલથી તેણીના બોલપર મારા શેઠને હા કહી તે સાંભળતાંજ મારા શેઠ મારાપર ઘણાજ ખુશખુશ થઇ ગયો અને તેજ દિવસથી અમારા લગનની તૈયારીઓ કરાવવા માંડી. મારા શેઠે લગનમાં મોટી ધામધુમ કરવાનો વિચાર જણાવ્યો પણ આ વખતે મને મારી વ્હાલી ઓર્ફનેજ યાદ આવી કે લગનની બે દિવસ ખોટી ધામધુમમાં ખરચાયલો પુષ્કળ પૈસો કે કોઇ ઓર્ફનેજ યતીમખાનામાં આપવામાં આવે તો મારા જેવા કેટલા માય બાઇઓ ભણીગણીને સારી પાયરીએ પહોંચી શકે !!! આ વિચાર મેં મારી થનાર મ્હોરદારને જણાવ્યો અને તે પણ એથી ખુશી થઇ અમે અમો બેઉ જણાઓએ મળીને મારા શેઠ કે મારા ભવિષ્યના સસરાને કહાવી અને લગન જમણમાં જતો તમામ પૈસો મારી વ્હાલી ઓર્ફનેજમાં ભરાવ્યો કે જે ઓર્ફનેજને પ્રતાપે હું એક લખપતિની કેળવાયલી અને ચાલાક પુત્રી સાથે મારા શેઠને ખુશી કરવા અને મારી વૃદ્ધ અને માયાળુ માતાના કોડ પુરા કરવા લગભગ પચાસ લાખનો માલિક] થઇ અમારા બેઉના ખુશીથી ઘણીજ સાદાઇથી હું પરણ્યો !!!

*　　　*　　　*

સાહેબો !!! તમારા દીલમાં તમારા ગરીબ જાતીભાઇઓની જો ઉંડી લાગણી હોય તો લગન જમણમાં થતો લખલુંટ ખરચ હરામમાં જતો અટકાવી કોઇ કેળવણીના ફંડમાં આપી તમારા ગરીબ જાતભાઇઓના બાળકોને કેળવવા વિચાર કરશો તો તેનો બદલો તમોને બેઉ દુનિયામાં આપ્યા વિના રહેશે નહીં.

આમીન !　　આમીન !　　આમીન !

અંજુમને ઇસ્લામ સ્કુલ,
હોર્નબાય રોડ,
નં૦ ૯ મુંબઇ.

લી૦ સેવક,
ફી. મુ. વરતેજવાળો મનહર

ઇશ્ક.

અર્થ:—કોઇ પણ માણસ સાથે અથવા અન્ય કોઇ વ્યક્તિ સાથે એકતાર થવું તેનું નામ ઇશ્ક કેટલાક કહે છે કે ઇશ્ક એક પ્રકારનો રોગ છે, કે જે સુંદર વ્યક્તિને જોઇને ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલાક એમ કહે છે કે ઇશ્ક શબ્દ અશકાહ ઉપરથી બન્યો છે. અશકાહ એક પ્રકારની વેલ છે કે તે જે વૃક્ષ ઉપર ચઢે છે તે વૃક્ષ સુકાઇ જાય છે. ઇશ્કમાં પણ આવીજ તાસીર રહેલી છે ખરેખર જીસ ઘરસેં સર ઉઠાયા ઉસ્કો બીઠા કે છોરા.

ઇશ્ક શબ્દનો નકામો ઉપયોગ.

ફારસી કવિઓએ ઇશ્કના તથા હુસ્ન (સુંદરતા) માટે ઘણું લખેલું છે અને તે માટે તેનો તે આભારી છે. ઇશ્કનો સંબંધ માત્ર સુંદરતાને લગાડવામાં આવે છે. પરંતુ ખરી હકીકત એ છે કે ઇશ્ક માત્ર સુંદરતાને લઇનેજ પેદા થતો નથી. પણ મન લોભક અસરથી પેદા થાય છે. કેટલીક વાર ગુણને અંદાજને લઇને તો કેટલી વાર કુદરતી રીતે અન્યોન્ય ઇશ્ક પેદા થાય છે; અથવા કોઇ વસ્તુ સાથે કોઇ કારણે ઇશ્ક પેદા થાય છે. ઘણા એવા દાખલા છે કે પશુ સાથે મનુષ્યને અને મનુષ્ય સાથે પશુને ઇશ્ક હોય છે. પણ હાલ તેનો અર્થ ખરાબ–ઉલટો લેવામાં આવે છે. કારણ મુસલમાન કોમના પડતી એ આ એક શબ્દની પણ પડતી દશા આવી છે.

ઇશ્ક શબ્દ ઉપર કોમની પડતી સ્થિતિએ કરેલી અસર.

દરેક કોમનો ઇતિહાસ જો આપણે વાંચીએ છીએ તો આપણને સાફ માલમ પડી આવે છે, જેમ જેમ તે કોમ નીચી ઉતરતી જાય છે તેમ તેમ તેમની ભાષા બગડતી જાય છે અને અર્થોના અનર્થો કરતા માલમ પડે છે. જેમકે મોલવી મુલ્લાને મોલવી અંગ્રેજીના માય લોર્ડના અર્થનો છે, અને માય લોર્ડ હાઇ કોર્ટના જજ અને રાજ્યના સારા સારા માણસોને ઇલ્કાબ તરીકે માન તરીકે ઉચ્ચારવામાં આવે છે. આનાથી મોલવી શબ્દથી કોઇ પણ મુસલમાન અજાણ તો નહિજ હોય. મોલવીથી વધીને સારો શબ્દ મુલ્લાંનો છે કે જે મુસલમાન સલતનતમાં મોટા મોટા ધર્મ ગુરૂનેજ આ શબ્દથી ઉદ્દેશવામાં આવતા હતા. હાલ શબ્દ મોલાનાને બદલી મુલ્લાં કે જે અપમાન ને ધિક્કારનો અર્થ ધરાવે છે તેવી હાલત ઉપર લાવી મુકયો છે. આવી રીતે ઘણાજ શબ્દોનાં રૂપાન્તર થયેલાં છે.

ઇશ્કનો અર્થ પહેલાં હાલ લેવામાં આવે છે, તેવો અર્થ લેવામાં આવતો નોહતો. ઇશ્ક સમ્પૂર્ણ મોહબતને કહે છે. અને મોહબત પવિત્ર સમ્પૂર્ણ લાગણીને કહે છે. એટલે સમ્પૂર્ણ સ્નેહ થઇ આવ્યા પછી પ્રેમ થાય છે. જે દીલના ભાગ્યમાં લખેલું હોય છે. જેવી રીતે સમ્પૂર્ણ મોહબત–સ્નેહથી ઇશ્ક–પ્રેમ થાય છે તેમ સમ્પૂર્ણ ઇશ્કથી પુરસ્તીશ–પૂજાની ઉત્પત્તિ થાય છે. અર્થાત મોઅબુદ (ઇશ્વર) માશુક–આશકને કહે છે. જેની સાથે સમ્પૂર્ણ સ્નેહ થાય છે, પછી પ્રેમ થાય છે. તેમાં કેટલાનાં દીલ ઉપર પવિત્ર (ઇશ્વરનો પ્રેમ) અને કેટલાના દીલ ઉપર અપવિત્ર (અન્ય વસ્તુ ઉપર કે સ્ત્રી ઉપર) પ્રેમની છાપ પડે છે. બન્નેનાં દીલની હાલત એકજ હોય છે, માત્ર માનવા, ધારેલી માશુક વગેરેમાં તફાવત હોય છે.

અપવિત્ર પ્રેમ:—માણસ જો અપવિત્ર પ્રેમમાં ફસાયા કરે તો તેમાં માણસ જાતની ભૂલ કે કસુર નથી. કારણ મનુષ્યમાં આસક્તિની

એના જવાબમાં કોઇ કોમળ અને મધુર અવાજે 'લાવી આપાછું' કહી બોલ્યું કે વસ્તાજ એક સ્વરૂપવાન અને જવાન ચપળ છોકરી બે હાથમાં બે કપ લઇ હસતે મુખે આવતી જણાઇ.

આ વખતે મારૂં દીલ તે વસ્તાજ એક રસીલા જણાયું. પણ મારા એકાએક ડર અને ધ્રુજવા લાગ્યો. છતાં પણ હું તે તેને આંખી નજરથી ખુબ નીરખી નીરખીને જોતોજ રહ્યો, ત્યાં તો તેના 'પાન લાવું કે' નામધુરા અવાજે મારા દીલને ભેદી નાખ્યું. મારા શેઠે તેને 'હા' કહેવા કહેતાં તે પાછી હસતા મુખે ચાલી ગઇ કે વસ્તાજ હું પાછો ગંભીર બની ગયો અને જાણે કંઇ જાણતોજ ન હોઉં એવો દેખાવ ફરજીઆત કરવા લાગ્યો.

મારા શેઠે મને કૉફી પીવાનું કહ્યું અને પોતે પાછો પીતાં પીતાં બોલ્યો.

'જુઓ મારે તમોને કહેવાની વાત એજ હતી કે અત્યારે હું લાખો રૂપિયાની દોલતનો માલિક છું. પણ તમો જાણુંચો કે મારે એક દીકરી સિવાય કોઇ વારસ નથી. વળી હું જોઇ શક્યો છું કે તમો વેપાર વહેવારમાં પુરા ચપળ અને કુશળ છો તેમ મારા નામના પેઢીને તમોએ આવ્યા પછી વધુ જાહેરમાં આણી છે અને મને ખાત્રી છે કે ભવિષ્યમાં પણ એથી વધારે સારી રીતે લાવશો. તમો એ મને તમારા લગ્ન વિશેની જે વાત કરી તેનો જવાબ મેં તમોને પહેડી ઉપર એટલા માટે નથી આપ્યો કે મારો વિચાર તમોને મારા જમાઇ અને ભવિષ્યના વારસ બનાવવાનો છે. જે માટે તમો મને સંતોષકારક જવાબ આપશો એવી મને ખાત્રી છે. વળી હમણાં આપણને જે કૉફી પહોંચાડી ગઇ તેજ મારી વ્હાલી એકની એક સમજુ અને કેળવાયલી છોકરી છે કે જેને મેં તમારા વિશેની હરેક વાતચીત કરી રાખી છે અને હમણા તે આવે એટલે તમો પણ હું વાતનો પ્રસંગ મુકું છું. તેથી તેની પરીક્ષા કરી શકશો, એટલું બોલી 'બેટા પાન લાવ' કહેતાં મારા શેઠે વાતને અધુરી મુકી. પણ આ વખતે હું તો વિચારોની નવી દુનિયામાં સફર કરતો જણાતો હતો તેટલામાંજ તે ચપળ છોકરી હાથમાં પાન પટ્ટીઓ લઇ હસતે મુખે વળી પાછી દાખલ થઇ તેના હાથમાંથી પાન લેતાં મારા શેઠે તેના ભણી મીઠી નજરથી જોઇ કહ્યું.

'આપણી પેઢીના મુનીમ તે આવણજ! તેઓએ હમણાં હમણાં આપણને ઘણો પૈસો કમાવી આપ્યો છે. વળી તેઓ ઘણા કેળવાયલા માયાળુ અને ભલા છે.

મારા શેઠના આ શબ્દો પુરાં થતાં તે ચંચળ છોકરીએ મારા તરફ એક મીઠી પણ નિર્મળ નજર ફેંકી અને કંઇ પણ બોલવાની ઇચ્છા કરી પણ તેના અગાઉ તો મારાથી રહી શકાડે નહી એટલે હુંજ બોલ્યો.

શેઠ હું તો તમારો દાસ છું. આપ તો એક અમીર જેવા છો. જ્યારે હું તો એક ગરીબ ખાનદાનમાંથી ઉતરી આવેલો આપણા પાસે નાચીઝ સમાન છું.

મારા આ શબ્દો સાંભળતાંજ એ ચપળ છોકરી મારી અને મારા શેઠની વાતો જાણે જાણુતીજ ન હોય? અને વળી તે બધું સમજી જ ન ગઇ હોય? તેવી ભાવનાઓથી વાતની વચ્ચે હસતા મુખે બોલી ઉઠી,

સાહેબ! ખાનદાન તો દુનિયાં મુખને આભારી છે. કોઇ [illegible] ખાનદાનવાળો લે હલકા મુખે ધરાવતો હોય તો શું? તેનામાં [illegible] કે? હું એ વાતને માનતી નથી. હું કહું છું કે મુખ એજ ખાનદાન છે. જુઓ તમારી [illegible] લીધી છે. તમો એક મોહનેજમાં ઉછરાયલા છો. પણ તેથી શું થયું, દીલ તો હંમેશા ખાણુમાંજ હોય છે બોલો ખરૂં છે કે નહિં?

આહોહો! ઓ! આહોહો!!! આ વખતે મેં [illegible] તો ખરી; પણ મારૂં દીલ તે વખતે નિઃશ્વાસો નાખવા માંડ્યું: કે અફસોસ!!! કે અમારી કોમમાં આના જેવી નિર્મળ હૃદય અને ચપળ બુદ્ધિવાન ચાલાક છોકરીઓ ક્યારે પેદા થશે? કે જેની વાતોમાં નર્યું અમૃતજ ભરેલું છે. ધન્ય! એની સમજને કે પોતે એક લખ્ખોપતિની છોકરી હોવા છતાં પોતાને ત્યાંના એક નોકરને પોતાના ભવિષ્યના ભરથાર તરીકેની એધકા સાથી પસંદગી આપતાં જરા પણ પાછી હઠતી નથી અરે! ક્યારે સમજશે એ મતિમંદ માબાપો કે જે ગુણ અને લાયકાતને ન દેખતાં ખોટી રીતે ખાનદાન અને પૈસા પાછળ તણાઇ પોતાની પુત્રીઓને પચાસ ત્રીશ વરસની મોટી કરી તેઓના ભાવ ભગાડે છે.

આહા! મારા ઉપરના વિચારો પણ તે ચપળ છોકરી એકદમ જાણી ગઇ અને જાણે હું બોલ્યોજ ન હોઉં? એવો દેખાવ કરતાં તે બોલી.

'હા, હા. હું જાણું છું કે આજકાલ આપણી કોમમાં કન્યાઓનો ઘણો વધારો છે છતાં એવા મૂઢ માબાપો ખોટી રીતે ખાનદાન કે પૈસાને શોધી પાછળથી પુરા પસ્તાય છે. પણ ચાલો હમણા એ વાતને જવા દો અને મારા પિતાએ કહેલી વાતનો જવાબ આપવાની મહેરબાની કરો.'

H. H. Nawab Sir Mahmmad Ali Khan Bahadur, G C I E , A.D.C
Nawab of Rampur

રામપુરના નામદાર નવાબ સાહેબ.
نواب رامپور

H. H Sir Wasif Ali Mirza Khan Bahadur Mahabat Jung, K.C.S.I.,
Nawab of Murshidabad

મુરશીદાબાદના નામદાર નવાબ સાહેબ.
نواب مرشد آباد

Lakshmi Art, Bombay

ભલો દુઆઓના વરસાદ વરસાવા લાગી. આ વખતે ખરેખર મારા દીલમાં થઇ આવ્યું કે સમજુ માબાપો પોતાના બચ્ચાંને કેળવીને ખુશી થાય છે ત્યારે સમજુ બેટાઓ ભણી અને આગળ વધી પોતાના માબાપને ખુશી અને સુખી કરે છે.

હવે સાહેબો !!! વકીલો ને ડાકટરો તો પાણીને પુરે ઉભ-રાઇ જાય છે. જ્યારે તેઓને ઝોંકા ખાવાના સખત કામના બોજાને લીધે માખ્યો મારવાની પણ ફુરસદ મળતી નથી, તેથી મેં તો એવા અઘરા કામ તરફ અણગમો બતાવી વેપારની સ્હેલી લાઇન લેવાનો વિચાર કર્યો અને તે મારા ઓર્ફનેજના માસ્તરે પણ મારે માટે ઠીક ગણ્યો તેથી હું એક કમરશીઅલ કોલેજમાં દાખલ થયો પણ સાહેબો ! તમો અજબ થશો કે ત્યાં પણ મેં હરેક પરીક્ષાઓ પસાર કરી અને સારાં સારાં સરટીફીકેટો અને ડીપ્લોમાં મેળવ્યા.

હવે તો મારી ઉમર વધી ગઇ. વળી મારી માયાળુ મા પણ કુદરતી રીતે કાનુનો લઇ વૃદ્ધ થતી ચાલી એટલે હવે તેની ચાકરી કરવી એ તો મારો ધર્મજ થઇ પડયો તેથી હવે મેં કોઇ સરવીસમાં જોડાઇ ઘરમાં રહી માતા સેવા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને આડી અવળી અરજીઓ પણ મોકલવા માંડી તેમાં એક ઠેકાણે હું ફાવી ગયો અને મને બોલાવવામાં આવ્યો. હું ત્યાં ગયો તો મને જણાયું કે મને બોલાવનાર એક વૃદ્ધ ગૃહસ્થ મારી કોમનો એક જાણીતો વેપારી હતો તેને જઇને મળ્યો. કેટલીએક વાત પછી તેણે મારે માટે પસંદગી બતાવી સારા પગારનું નામ પડયું કે જે આજ-કાલના વકીલ કે ડાકટરો ભાગ્યેજ મેળવી શકતા હશે.

હું તો ઓર્ફનેજમાંથી માસ્તરનો હજારો હજાર ઘણો ઉપકાર માની મારા બીજા વિદ્યાર્થી ભાઇઓને મળી ભેટી તેમને સારી સલાહ આપી છુટો થયો અને એ ઓર્ફનેજ સ્થાપનાર મારા અન્ન-દાતાર શેઠને શરણે જઇને નમ્યો અને તેમની પણ ભલી આ-શિષો, મેળવી આમ નોકરીમાં થોડા મહિનાઓમાં મારા શેઠનો વેપાર મેં પરદેશની મ્હોટી પેઢીઓ સાથે વધારી નીતિરીતી પ્રમાણે ચાલી કેટલો એક મારા શેઠને નફો કરી બતાવ્યો. જેથી મારો શેઠ મારી મ્હેનત અને નીતિ ઉપર પ્રસન્ન થયો અને મારા પગારના વધારા ઉપરાંત કેટલીએક રોકડ બક્ષીસ પણ મને આપી.

આ બાજુ મારી માની વૃદ્ધાવસ્થા પણ બીજી બાજુ મને સારી રીતે કમાતો જોવા ઉપરાંત તેણીએ બે પૈસા પણ જોયા. એટલે તેને માબાપ તરીકેનું પુરૂં સુખ જોવાની ઇચ્છા થઇ એટલે તેણીએ મને પોતાના હજારોહજાર વહાલથી એક દિવસ સમજાવવા માંડયું કે 'બેટા હવે હું આ દુનિયામાં થોડો વખત જીવીશ તે તે તું જાણે છે. વળી તુંને ખબર હશે કે જ્યારે માબાપો પોતાના છોકરાની વહુને ઘરમાં હરતીફરતી જુએ ત્યારે તેઓ પોતાના અહો-ભાગ્ય અને સંસારની સફળતા માને છે, માટે બેટા જો તું મારી હૈયાતીમાં તારાં લગન કરી લેવાનું ઠીક વિચારે તો તેં મને ઘડ પણમાં જે સુખ આપ્યું છે તે ઉગી નીકળે.' મારી માની એ વાતને મારા આડોશીપાડોશીઓ ટેકારૂપ થઇને મને રાત દિવસ સતાવવા લાગ્યા. કોઇ તો કહેતે મારે મારા સગાની છોકરી તને પરણાવવી છે. તો કોઇ પોતાની દીકરી અથવા બ્હેન માટેની વાતો લઇ આવતું આ વખતે મારી માના હરખનો તો પાર ન હતો. કારણ કે અમારી ગરીબ અવસ્થામાં તેના વિચારો એટલા બધા નબળા પડી ગયા હતા કે તે ન હોતી ધારતી કે મારા છોકરા માટે કે મારા છોકરા માટે માગુસો ઘેર માગ લઇને આવશે. પણ સાહેબો !!! હું વિચાર કરીને કહું છું કે એ સઘળા પ્રતાપ મ્હારી વ્હાલી ઓર્ફનેજનાજ છે. છેવટે મેં પણ મ્હારી વ્હાલી માની ઇચ્છાને આધીન થઇ લગન કરી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને કોઇ સારી કન્યાની વાટ જોતો બેઠો.

દરમિયાન એક દિવસ મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ અને પ્યાર રાખ-નાર મેં મારા માયાળુ શેઠની સલાહ લેવાનો વિચાર કીધો અને ફુરસદની વખતે તેઓની પાસે જઇ સમયાનુસાર વાત પણ કરી.

આ વાત જ્યારે હું મારા શેઠ પાસે કરતો હતો તે વખતે મારા શેઠના ચહેરાના રંગ બદલતા જતા જોઇ હું એક ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો. કારણ કે મારા શેઠે મારા સાથેની વાતચિતમાં કોઇ દિવસ આવો દેખાવ કર્યો ન હતો. વળી હું બાળપણથી સાથે જોઉં છું, તો મારો શેઠ પણ કોઇ ગંભીર વિચારમાં પડેલો જણાયો મારા તો સર્વ હોશકોશ ઉડી ગયા. આ વખતે મારા મનની સ્થિતિ શું થઇ હતી, તે ખરેખર હું અને કિરતાર બેજ જાણીતા હતા. વળી અધુરામાં પુરૂં મારો શેઠ એવાજ ગંભીરાઇમાં મને ઘેર આવવાનું કહી ત્યાંથી એકદમ ચાલતો થયો.

અફસોસ ઉઠી !!! આ વખતે મારા મનની બધી ઉમેદો તુટી ગઇ. હવે તો મને લગનને બદલે બધું વધન જેવું લાગવા માંડયું. મારા વિચારો બધા ઘુમરાવા લાગ્યા. પણ મનને મારતો, અકળાતો, ગભરાતો હું નિમેલે વખતે મારા શેઠને ઘેર ગયો.

મને ગભરાતો ગભરાતો ઘરમાં આવતો જોઇ મારો શેઠ મનમાં કંઇ હસ્યો એમ મને જણાયું, પણ મારે મારી ગંભીરાઇ પુરતી રીતે જાળવી રાખવી પડી.

અંતે મારા શેઠે મને આવકાર આપતાં મને સામે પડેલી ખુરશી ઉપર બેસવાનું કહેતાં જરા હસીને વાત કરવા લાગ્યો. મારા શેઠની આ રીત જોઇ હું તો મનમાંજ સ્તબ્ધ બની ગયો અને મારે પડેલી ખુરશીપર બેઠો કે તરતજ મારા શેઠે ફ્રુટ મંગાવ્યા. તે આવતાં મને મારા શેઠે લેવાનું કહ્યું જે હું ગંભીરાઇમાંજ લેવા જતો હતો કે તરતજ મારો શેઠ જરા જોરથી બોલ્યો:—

પેલી પચાસ હજારની હુંડી શીકારાઇ ગઇ છે કે કેમ?

આ સાંભળતાંજ મારા મનમાં એક હાશ ઉઠી પછી કે જરૂર કંઇ મારા શેઠના વિચારો મારા તરફથી ફરી ગયા તે નહિ તો ઘેર બોલા-વીને આવી વાત પૂછતજ નહીં. મેં ધડકતે દિલે હા કહી, એટલે મારો શેઠ લાગલો એકદમ હસવા મંડી ગયો, અને જાણે મારા કુદરતી પ્યાર ન છુટયો હોય તેમ ખુલ્લા દીલના ઉભરાથી મને સમ-જાવી કહેવા લાગ્યો કે તમો જાણોછો? મેં તમોને અહીં શા માટે બોલાવ્યા છે ? મેં ના પાડતાં વળી તેણે કંઇક વધુ પ્યાર બતાવ્યો, અને કહ્યુ કે હું તમારા ઉપર ઘણોજ ખુશી થયો છું. કારણ કે તમો જાણતા હશો કે તમારા આવવા પછી મારી દોલતમાં પુષ્કળ વધારો થયો છે, અને અત્યારે વેપાર પણ ઘણો ધીકતો ચાલતો જાય છે તે મારા ધારવા પ્રમાણે તમો એ જોડેલા પરદેશની મોટી પેઢી-ઓના વેપાર સંબંધનું કારણછે, અને તે તમોનેજ આભારી છે, માટે હું આજ તમોને મારા અંતઃકરણની એક વાત [illegible] છું. જેનો તમો લાંબો વિચાર કરીને જવાબ આપશો.

ખરેખર મારા શેઠના આગળના અને હમણાના [illegible]

મારા મનની સ્થિતિ શું થઇ ગઇ હતી, તે હું [illegible] શકયો નહીં અને થોડીવાર વિચાર કરતો [illegible] અંદરના રૂમ તરફ હાંક મારતાં કહ્યું.

'બેટા કોકી આવ' !!!

છાપનાર મું. ટાઇપસ તથા માહરબાના વેપારી, કોટ, ટેમરન્ડ લેન—મુંબાઇ.

મળી સહુ સાત અમછીએ.

ગઝલ.

બિચારૂં અણુસમજ બાળક ન સમજે, મોત શી વસ્તુ;
ખબરના શ્વાસને ચૈતન્ય શું? તો મોત શી વસ્તુ. ૧.

વરસ એક આઠની બાળા, રહેતી ગ્રામ્ય ઝુંપડીમાં;
લટકતા ઝુલફ મસ્તક પર હતા ગુચ્છા અને જાડા. ૨.

હતી સુંદર તથાપિ ચીથડે હાલે રખડતી હતી;
થઇ મોટી હતી તે ગામડામાં બાપડી તેથી. ૩.

ખુદાએ નૂર બખશું તે નહિં પોશાકમાં અર્પ્યું;
ખુશિ હાંસિલ થઇ મુજને ચળકતી ચક્ષુઓ જોઇ. ૪.

"અણુ! સંતાન જો માબાપના કેટલા મળી સહુએ?"
કહ્યું આશ્ચર્યથી જોઇ "મળી સૌ સાત અમ છીએ." ૫.

"બિચારી હું તને પુછું બતાવે બાળકમાં સહુએ;"
"ખલાસી બે, અને બે વેલ્સમાં એમ સાત અમ છીએ. ૬.

બ્હેનને ભાઇ બે સુતા કબરમાં—હું રહું પાસે;—
અહીં આ ઝુંપડીમાં જ્યાં રહે મુજમાત મુજ સાથે." ૭.

રહે બે વેલ્સમાં ને બે ખલાસી નોકરે ધંધો;
છતાં બાળા! બને એ કેમકે "અમ સાત સહુ છીએ." ૮.

બિચારી અણુ સમજ બાળા કહે "બે આ અહિં સૂતા—"
વરૂ નીચે બિછાને આ "મળી સહુ સાત અમછીએ." ૯.

અણુ નાજુક! તું દોડે ગતિ તુજ અવયવોમાં છે.
કબરમાં જો સુવાં બેછે કહેવ તમ પાંચ બાકીને? ૧૦.

હરિગીત છંદ.

નજદીક છે કબરો ઉગ્યું છે ઘાસ લીલું તે પરે,
દશ બાર પગલાં દુર છે મુજ માતના ઘરથી તિરે!
શું દુર એ કહેવાય છે? ના દુર કહેવાય ખરે!
નિર્દોષ બાળાનો અહા! ઉતર થકી અશ્રુ ખરે! ૧૧.

મોજાં અને રૂમાલ મ્હારાં જઇ બનાવું ઘડી ઘડી,
બેસું જઇ પાસે કબરની, ગાઉં હું કંઇ ઘડી;
વર્ષા રહે વરસી પછી ઢગલા કરૂં છું ધુળના,
કિલ્લા બનાવું ઘર બનાવું ને રહું છું તે વિષે. ૧૨.

ને ચંદ્રની હું રોશનીમાં ખેલ ખેલું છું ઘણા,
ને બાળે પાડોશી તણા ભેગા અહિં થાયે ઘણાં;
કંઇ ભિન્ન ખેલો ખેલીને, કંઇ ભિન્ન શબ્દ બોલીને,
આનંદ બહુ લઇએ છીએ આ કબ્રની પાસે અમે. ૧૩.

ગઝલ

પ્રથમ જે સ્વર્ગવાસી થઇ હતી જેઇન કે જેને,
ખુદાએ મુક્તિ આપી દર્દમાંથી છેવટે ગઇ જે.
દીધી દફનાવી તેણીને; ગયું ત્યાં ઘાસ સુકાઇ;
હતી રમતી સદા હું જોહન મ્હારા ભાઇની સાથે. ૧૫.

બરફથી ભાઇપુરવી ગઇ લસપતાં હું અને જોહન,
જશું તેને પડ્યું છેવટ, સુતો આ કબ્રની માંહે. ૧૬.

કહ્યું મેં "સ્વર્ગમાં જો બે પછી તમ કેટલા કહો?"
તરત ઉતર મળ્યો મુજને "મળી સહુ સાત અમ છીએ. ૧૭.

અરે પણ આત્મ બેમાં તો મજા જન્નત મહિં માણુ;
બિચારા મૃત્યુવશ થઇને સુતાં છે કબ્રની માંહે. ૧૮

નકામું બોલવાનું છે હજી તેનીજ તે હઠ છે;
બિચારી બાળ બોલે છે "મળી સહુ સાત અમ છીએ." ૧૯.

"કુસુમ"

હું કેમ પરણ્યો?

(ઉગતા જુવાનોને બોધ લેવા લાયક એક વાર્તા).

—:०:—

સાહેબો! હું કેમ પરણ્યો? તેની એક ટુંકી પણ યાદ રાખી ધડો લેવા લાયક એક વાત આજ તમો પાસે કહેવા માગું છું જેને ધ્યાન રાખી વાંચશો તો હું ધારૂં છું કે તમારામાંથી ઘણાને લાભ થયા વિના રહેશે નહિં.

* * *

હું એક ગરીબ માબાપનો છોકરો હતો સાથે હું મારા મા બાપને એકજ હતો મારી નાની ઉમ્મરમાં મારો બાપ ગુજરી જવાથી મારી માને મારા વિશે ઘણી ચિંતા થઇ કારણ કે મારી સંભાળ કરવી અને અમારા ભરણપોષણ માટે મહેનત મજુરી કરી કંઇ કમાવવું એની ઉદાસીમાં મારી માયાળુ મા મારાથી છાતી હંમેશાં રડતી પણ છેવટે મારા પાડોશીઓએ મને કોઇ ઓર્ફ-નેજમાં મુકવા તેને સમજાવ્યું તે મારા સદ્ભાગ્યે ઘણી આના-કાની પછી મારી માએ કબુલ કર્યું. થોડી ઘણી મહેનત પછી મને મુંબઇની એક ઓર્ફનેજમાં દાખલ કરવામા આવ્યો, જ્યાં જો કે મને પહેલાં તો મારી માથી જુદું રહેવું કઠણ લાગ્યું. પણ અંતે હું શાંત રહીને ત્યાં ભણવા લાગ્યા. મારી સારી ચાલચલણ જોઇ મારી ઓર્ફનેજનો માસ્તર (સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ) મારાથી ઘણો ખુશી રહી બીજા છોકરાઓની જેમ મને પણ ભણાવવાને ઉમંગ આપતો રહ્યો તેમ હું પણ વધારે ને વધારે ને વધારે ઉમંગી થતો ગયો. તે એટલે સુધી કે કેટલ બક સારા ઇનામો અને ચાન્સો પણ મેં મેળવ્યા સ્કુલમાં પણ મ રે માટે ઘણી સારી છાપ બેસી ગઇ ત્યાંના શિક્ષકો પણ મને ઘણું ચાહવા. ત્યારે હું સમજ્યો કે હમેશાં આપણા શિક્ષકો કે વડીલોનો ચાહ મેળવવો હોય તો આપણે તેમના દરેક હુકમને તાબે રહી હંમેશા સારી રીતે વર્તવું ગુજરાતી અને ઇંગ્રેજી પે.રણોના અભ્યાસમાં તો એકદમ ઉમંગભેર આગળ વધવા પછી મને આર્ફનેજ તરફથી હાઇસ્કુલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો. તે વખતે મારા મનમાં શું ખુશી ઉભરાઇ જતી હતી!!! તે હું અત્યારે વર્ણવી શકતો નથી, કારણ કે મારા મનમાં મોટી આશાઓ એ હતી કે પહેલાં સારી રીતે ભણ્યા પછી કોઇ પણ રીતે મારે મારી માને સુખી કરવી અને તે આ જમાનામા ભણ્યા સિવાય બની શકશે નહી એમ હું જાણતો હતો.

આખરે મેં હાઇસ્કુલમાં જઇને અંતઃકરણની મેહનત સાથે ભણવા માંડ્યું સારી સારી સ્કોલરશીપો મેળવી અને સાહેબો એવાજ ઉમંગ અને ઉત્સાહ સાથે મેં મુંબઇ યુનીવરસીટીની મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા પણ ઘણીજ ફતેહમંદીથી પસાર કરી આ વખતે ઓર્ફનેજનો માસ્તર અને તેના સ્થાપક દયાળુ શેઠ મારા ઉપર ઘણા પ્રસન્ન થઇ ગયા અને મને વધારે ચાહવા લાગ્યાં એક બાજુ મારી મા પણ આ સાંભળી દોડતી આવી મને હર્ષથી ભેટી અને

છાપખાનું: ટાઇમ્સ તથા ગાર્જીયનના બેપારી, ફોર્ટ, ટેમરન્ડ લેન—મુંબઇ.

ફૅશનેબલ પઘન.

બધા નેટીવો સાથે નહિં તઅલ્લુક મહારો છે!
મ્હને ડિસ્ગસ્ટ નેટીવથી. નહિં એક ચીઝ પ્યારી છે. ૧.

અહા શું લફ્ઝ એટીકેઈટ! ઝબાં શીરીન છે કેવી!
અને છે બોલબોલા બૉલની એ નાચ ન્યારો છે! ૨.

ઇવનીંગ સૂટની સાથે ઇવિનીંગ હૅટ ઉપર છે,
સીગારેટ મોં માહિં શોભે અને વૉકીંગ પ્યારો છે. ૩

કૉલર ને નેકટાઇથી અહા ગરદન શું શોભે છે!!
ચળકતી પિન તે માહે મિસાલે માહ ઝબકે છે! ૪.

અહા આ બૂટની ખૂબી મુબારક હેલ્થ તુજને હો!
અને સ્ટૉકીંગ્ઝ ઇંગ્લાંડનાં ખરે બ્યુટી સમાઇ છે. ૫.

અહા આ શર્ટની સાથે ભલા આ સ્કાર્ફ કેવા છે!
ઉરે આનંદ બસ એથી હજી અરમાન બાકી છે. ૬.

ટીફીન ટીપાર્ટીના છે ઘણા ઇન્વીટેશન મુજને—
સોશિઅલ ગૅધેરીંગઃ મૂન લાઇટ ગેધેરીંગઃ ૭.

સનલાઇટ ગેધેરીંગઃ સ્ટાર લાઇટ ગેધેરીંગ.
ડિનરનો દિન ઉદય હોજો કસમાં એ બહુજ મીઠા છે. ૮.

બિરાજી મેજ ખુરશીપર છરી કાંટા થકી ખાવું;
બિચારા નેટીવોને શું ખબર એ ટેઇસ્ટ કેવો છે!!! ૯.

દહાડી મૂછ કરડે છે છતાં નેટીવના સમઝે;
મ્હને કરઝન તણી ફૅશન બરાબર ઠીક લાગે છે. ૧૦.

ન સમજે હૅર ઑઇલ શું છે અને તેની મજા શી છે!
બિચારા દેશીઓ લોબાનીઆ સેગનથી મરકે છે. ૧૧.

"અડી જાશો રહો છેટા હું પડદા નશિન નારી"
મ્હને એ તુલ્ખ લાગે છે, મ્હને ધિક્કાર છૂટે છે. ૧૨.

ન પરવા ભાઈ બ્હેનોની ન પરવા પિદરો માદરની!
ન પરવા પોશિદઃ ઔરત તણી, એ ખ્યાલ ખોટો છે. ૧૩.

સુશોભિત હાથમાં લઇને કુતુબ ફરવા જવું મુજને,
બગલમાં હાથ લેડીના અહા ચિતાર કેવો છે!! ૧૪.

"કુતુબ."

ઝફરનો નિશ્વાસ.

પાનખર આવી ચમનમાં ફુલફળ જાતા રહ્યાં,
ચૈન, શાંતિ, ધૈર્ય મ્હારા હૃદયનાં જાતાં રહ્યાં. ૧.

શું ખુશિ સહુને હતી આશિશ હતા દેવા સહુ,
જબનસારા ફોજ આવી સહુ વલી દુઃખ થઇ ગયા. ૨.

કેમના લડયે હુમા સૈયદ કરો દામમાં?
એસવું બેબે ઘડી બર તખ્ત પણ જાતું રહ્યું. ૩.

પુષ્પ શું ખીલ્યા હતા! હા ચોકના બાઝારમાં;
તે સ્થળે લાખો તણા મસ્તક ખુદા જાતાં રહ્યાં. ૪.

રમસ્મોઃ કમર ફુરો પરી આ શહેરમાં રે'તાં હતા,
તેમને લૂંટી ગયા કોઈ ક્યાં કહો ચાલ્યા ગયા? ૫.

'હતું' પ્રથમ આ શહેર દિલ્હી કેમ ઉજડ આજે થયું?
કહે "ઝફર" આ શું થયું? ખોબાનની મસ્તી ક્યાં ગઇ. ૬.

"કુતુબ."

સાઈ મસ્તાની.

કહે ઓ સાઇ મસ્તાની તને ઇલ્હામ "મસ્તાની,"
કહાંથી કેમ કોણે આપ્યું આપ સાઇ મસ્તાની! ૧.

બહુ ઇચ્છા મ્હને થાયે બનું હું સાઇ મસ્તાની,
બતાવે સત્યનો રસ્તો મ્હને ઓ સાઇ મસ્તાની! ૨.

અરે બ્રહ્માંડના પાયાથી બહુ જકડાઇ બેઠો છું,
બતાવી દે, છુટો થાઉં મ્હને, ઓ સાઇ મસ્તાની! ૩.

સગાને સ્નેહીઓથી બસ હવે કંટાળો આવે છે,
કરી આઝાદ મુજને દે અરે ઓ સાઇ મસ્તાની! ૪.

ઘણી રાત્રી ઉજાગરી છે પ્રિયાને સર ઝુકાવામાં,
હવે દિલ ફેરવી દે એ પ્રિયાથી સાઇ મસ્તાની! ૫.

ગુજાર્યા મેં દિવસ મ્હારા ફક્ત એક છાકટા પેઠે,
સુધારી દે મ્હને બસ હાં અરે ઓ સાઇ મસ્તાની ૬.

ભલે માગો મુરાદો હું તમારી પુરવાનો છું,
ખુદા કે છે. પરંતુ મેં ન માગી—સાઇ મસ્તાની! ૭.

—છતાં દેવા મદદ મુજને મુરાદો છે કરી પૂરી,
કહી એ ગુપ્ત વાતો દે અને ઓ સાઇ મસ્તાની! ૮.

હજારો માશુકોનો બસ બન્યો હું એકલો આશક,
ત્યજી સંસારને દેવા શિખવ ઓ સાઇ મસ્તાની! ૯.

ફના દુનીઆને સમજીને બકા તોશા જમા કરવા,
બતાવી દે "કુતુબ" ને ગૂઢ એનો અર્થ મસ્તાની! ૧૦

"કુતુબ."

શું ખબર!

(વહીદની ઉર્દુ ગઝલ ઉપરથી)

પ્રેમની જવાળા હતી ના! હાલ કેવો શું ખબર?
ગાત્ર દઝ્ઝ તોહીદનીમાં છે મજા એ શું ખબર? ૧.

"હું ઉપર એ પ્રેમમાં કુરબાન જાશે" એ ખબર,
પ્રાણ લેશે શોક દર્શનમાં અમોને શું ખબર? ૨.

સ્હેલો હશે રસ્તો તમારા પ્રેમનો અમને ખબર,
જીંદગી બરબાદ થઈ જાશે અમોને શું ખબર? ૩.

એક આશાથી હૃદય લઇને અમો નીકળ્યા હતા,
ખારથી ભરપૂર છે દરબાર વ્હારો શું ખબર? ૪.

શું ખબર અમને હતી કે વક્રદષ્ટિ આપની?
ને વળી રંજુર થઇ જાશો અમોને શું ખબર? ૫.

પ્રેમમાં છે પ્રાણની આહુતી એ બોધી રહ્યા,
ના પછી કેયો કે યારો! એ અમોને શું ખબર? ૬.

જો ખબર આવી હતે તો હૃદયના હેતે "વહીદ"
કોલ તે પોતા વચ્ચે નહીં પાળશે એ શું ખબર? ૭.

"કુતુબ."

[illegible] નબીએ, [illegible]ના,
[illegible] નબીને નબેકના.

[illegible] કુંઝી કુંઝ [illegible] ફુબાએગા,
[illegible] ખુદાસે ન પાએગા.

ચૌદા જબાનમાં હઝરતની તારીફ.

સૈયદી મુરસદી મૌલાઇ માહમદ અરબી,
મસહબા સરવરે આલમ તું અજબ ખુસાલે કબી.

(જબાન આરબી પુરબી મીલી હુઇ.)

રોઝે તીલ ખુલ્દ મોઆહલા હે તીહારા દવારા,
આસાનીલ જન્નતીલ આલાહે તીહારા દવારા.
મવલાઇલ મુરતજહલાહય તેહારા દવારા,
કેકબે અરશા મજહલા હય તેહારા દવારા.

સૈયદી.

જબાન ફારસી

બીય દીલ મહેફુનંદ અઝદુર અતા સુફ્તા સરી,
તુહી આયાહી પરેસાં નીચે ખીસ્તા જીગરી.
નાસવહ ગરફુનહે શઝ નીહાં પરદો દરી,
દ રીદા ઇદરે વકનુ એદરે ખ્વહથ બરી.

સૈયદી.

જબાન બુંદેલખંડી.

તુમ બીના કોહ સુનત નાહી કડે જાત પ્રાન,
કાગજ જબ મોંપે પઢા આનકે મેરે ભગવાન.
તુમરે ચરનસે લગો રે તુહે નીત હમરો ધીયાન,
[illegible] હો જાવે દીયા મેહરસે જે જે જજમાન.

સૈયદી.

(જબાન ગુજરાતી)

સોવાનો વખ્ત નથી ઊંઘ ઘની આવે છે,
યા નબી અંતા હબીબી ખુદા ફરમાવે છે.
તોહે સલવાતે નસો હુરો મલક લાવે છે,
આજી અવાજ ખુસી તંદ ઘની આવે છે.

સૈયદી.

જબાન પંજાબી.

તુસાં તસ્વીર નબી ખલક હેવીચ જબ આંદી,
ફુજલે મૌલાસેથી તકદીર ખુલી દુનિયાદી.
દુધ તુજ નુરસેથી રોશની મહેતાબાંદી,
ખાસ વીચ હસરદે ઉમ્મતનું તેરી દામાદી.

સૈયદી.

જબાન દક્ષિણી

તુબે સાંગીત ફુઠે બસલા મીતો ચરનન લાગુ,
સવરી ઝોંપ ના આલે તો સકાલે જાગું.
મીનકો સોહ્બતમી પરથમી સનદે ત્યાગુ,
બરી સાંગીત બરી સાંગીવ ન લબાડે સાંગું.

સૈયદી.

જબાન તોતલી.

તુમ તે દરીયાદ વરૂં તુ મીલદાદોદે પાર,
તો મહે મેરા વહાં દાઉં તરો તુમ નીરઘાર.
તુમ તું [illegible] ઉમ્મત વાલીયા હે સરદાર,
તોન દાવા હે [illegible] મેરે સરવાર.

સૈયદી.

જબાન ફારસી પુરબી મીલી હુઇ

દીલે મન હસ્ત સુદા મોરે ગુસાઈયાં સુનીયો,
[illegible] જાનમ બરે દકનુ ડો જાડો રાખો.
મરમ પુરનમ સુદા પ્રીતમસે ખબર જાય કહો,
હાલતે નઝહ જરા આનકે મોરી દેખો.

સૈયદી.

જબાન પીસ્તો.

સોક પો અયેગા ખુદા યા હુમે પખ્તો આયમ
મીસલે પયગ્મ્બરે માનીસ્તા દોદર ફુલ આલમ
ઊબ ઊસ કમ્પ મદીના ચદે ઊબો ઝમઝમ
અગવા એમ પે ઝાનુર સતા કોરપે ઝમ

સૈયદી૦

જબાન મારવાડી.

જીવડો બોહયો મદીને કે અઠે ચાલોજી
કાલ ગયો ગાબડી કાટા ને કરો ઝાલોજી
ભાગ મોરો હુવો બેરીચ ઘનો ઠાલોજી
કાલજે માહી પડો પીરત બરો છાલોજી

સૈયદી૦

જબાન મેવાતી.

મેરા છુંછું હે ઘણો પ્યારનબી તેરે સાથ
તેરા ગંડક હુ ભલો મોસે ન માડો દીનરાવ
માર મરમટને ખડી ફુબ્બસે અબ મરવન ગાત
દેશ મેવાતમેં ચરચોહે તેરી ચોખી જાત

સૈયદી૦

જબાન મેવાડી.

મારે અનદાંતા કહા પ્યારા છું ખમા લકમાકા
માહને કલમાઇ પઢાં દીલસે ન બીજી થાંકા
થાંકી કીર પાસે તો જન્નતકા ખુલેગાનાકા
થાને તો દેસારાહી નંબીયુંસે બનાયા બાંકા

સૈયદી૦

જબાન મેવાતી.

મેરા ધન ઘેર લીયો મોયે કરમ દીન દીયો
ટેંટવા બારહકો કાટું મારો ધન લુટલીયો
મોંકુ સુંધ હુ ન રહી ફુટ ગયો હમરો હીયો
યાનબી આપને મેવાતમે ભી સાથ લીયો

સૈયદી૦

જબાન પુરતીખાસ,

માસો તો તો તોની દીઝી પરતી છૈયાં
તુહે ફીર સૈયાં ગુસઇયાં કે હો મોરે સૈયાં
કયું ન બસ હુ તોરી આનકે હુવે પૈયાં
આય જા છોડી દીયે બાલક મોરી થામે નૈયાં

સૈયદી૦

જબાન ઊરદુ.

હું તુમારે સગે દરગાહકા ગુલામાન ગુલામ
સદાકા નાલેન મુબારીક પે હો મેરાહી કામ
દરે દોલતપે હોહો જાવે મેરી ઊમર તમામ
પઢ રહીક ઇસ્કો વ હરબાર સલાતોર સલામ

સૈયદી૦

(અપૂર્ણ.)

H. H Nawab Sir Mahmmad Ibrahim Ali Khan Bahadur, G C S I,
Nawab of Tonk

ટોંકના નામદાર નવાબ સાહેબ.

Captain H H. Nawab Muhmmad Iftikar Ali Khan Bahadur,
Nawab of Jaora

જાવરાના નામદાર નવાબ.

મોહમદકી શફાઆત પર થકી થા નજાત ગોયોં કુ,
મોમીનને કાફિયા બાંધા નહી અબતક ને શાયદ કા.
બીજું કયા "કોસરી" મે કોન્સા કીસ્સા હે અબ બાકી,
મોહમદ જબ ખુદાકા હે, ખુદા જબ-હે મોહમદકા.

હઝરતઅલી (રદી.) પ્રત્યે પણ તેનાજ ઉદ્દગારો.

એ દિલે ના કામ તુઝકુ હુબ્બે હૈદર ચાહીએ,
મેઆતે દસ્તે ખુદા બઆહઝ પયમ્બર ચાહીએ.
હુકમે હક પોંહચા નબીકુ યે પયે અહદે બતુલ,
જૈસી હે બેફનીસા વૈસાહી શૌહર ચાહીએ.
હે નબી શહેર ઉલુમ ઔર હે અલી બાબે ઉલુમ,
શેહમેં જાના હે ગર તુઝકુ તો ફિર દર ચાહીએ.
ખાહિશેં જનત હે ગર તુઝકુ તો ફિર એ બુલહવસ,
સિદક દિલસે ઉલફતે શબ્બીરો શબ્બર ચાહીએ.
મુસતફા કા ઉમ્મતી બન મુરતઝા કા બન ગુલામ,
હાં અકીદત તુઝકુ દોનો સે બરાબર ચાહીએ.
અહમદો હૈદર હે દર પર કર ગદાઇ રાત દિન;
ગર તુઝે શાને સુલેમાનો સિકન્દર ચાહીએ.

અર્ઝે હાલ.

અય રહેમતે નબી મુઝે ઇક દર ગંભાલના,
કિશ્તી મેરી ભંવરસે સલામત નિકાલના.
યે; કાલી આંધી ચરખે જો, આઇ હૈ ટાલના,
બાળકી હે આગ આપે કરમ ઇસપે ડાલના.
તુમપર દરૂદ રૂએ રોશન ઔર સલામ હો,
અબ આસિસે અદુસે બચાલો ગુલામ હો.
યે: ઝિન્દી અઝાબે રિસાલત મઆબ હૈ,
ઝિલ્લતકા રાત દિન મુઝે ખટકા જનાબ હૈ.
ઇસ વાસતે કુઝુર મુઝે ઇઝતે શાબ હૈ,
સૈયાદ બદ નિહાદ કી નીયત ખરાબ હૈ.
સૈયાદકુ કહો કે એ ઝાલિમ ન તુન્દ હો,
સૈયાદકી છુરીકુ હો ઇમાં કે કુન્દ હો.
મશહુર હેં અદુકકી બહાયમ ખસાલીયાં,
અનહુક ઉસકી એક હે પર દો હે નાલીયાં.
રોશન જનાબ પર હેં મેરી ખસ્તા હાલીયાં,
કિસમતકે કાનસે વો: ઉતારે ન બાલીયાં.
ઝિન્દા હુબારા કિસ્સએ અસહાબે ફીલહો,
આયે કહીંસે કોઇ અબાબીલ અબ કહો.
એ આંધિયો ન નજ્લે તમન્ના ઉખેળના
એ બિજલીયો હમારા નશીમન ન છેળના.

એક કીમતી ભલામણ.
ટેલીફોન ન.
૩૭૪૧
ભુલીજજો નહિ ભામીની આ નામને નિશાનીયો
જૂના ઝવેરીનો નવો 'શોરૂમ' જે ઝળકાવીયો
છે મધ્ય મોતીબજારમા મોટી દુકાનો મોખરે
જ્યા સભ્યતા સન્માનવાળા નોકરો નજરે પડે,
માલેક પણ માહારાથી નિજ ગ્રાહકો સતોષતા,
દર દીન દાગીના વિષે, નવા ફેરાનો ઉપજાવતા,
એથી વનિતાઓ વધારે દાગીના એ વાપરે,
મલકાતી માનુની બધી મોટી ખરીદી ત્યા કરે
તમો પણ એક ફેરા જઇ આવજો.
ઝવેરી ત્રીભોવનદાસ ભીમજી.
ચોખ્ખા ૯૭ સોનાના સુદર મનોહર ઘાટના ને ટકાઉ મશીનપૅાલીશના દાગીના બનાવનાર અને વેચનાર.
ઠે—શેઠમેમન સ્ટ્રીટ મુબઇ
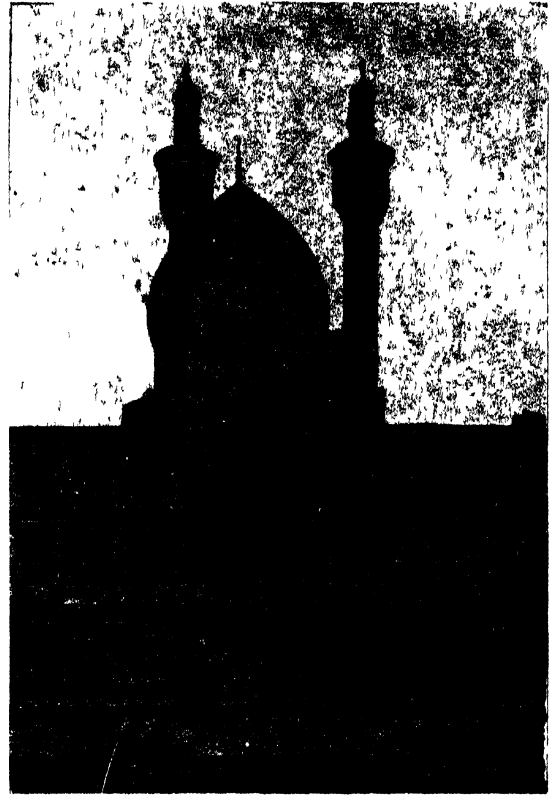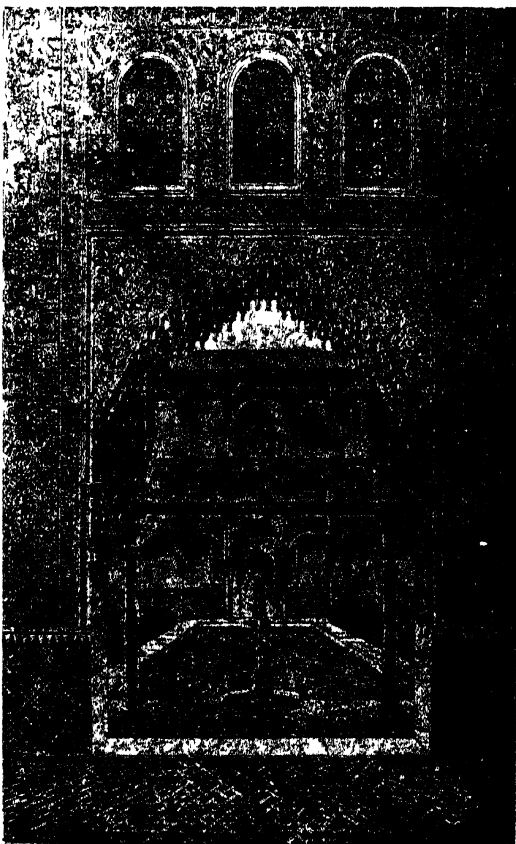
હુ-ઘસાનો મિનારો, દમશ્ક

ઇસ્પહાનની મશજીદ

مسجد اصفہان

અલહમબ્રામાં અલબરકાની મશજીદનો ભાગ (નમદુને અરબ ઉપરથી)

ચાહેજમઝમના કુવા ઉપર વઝુ કરતા હાજીઓ.

દમશ્કનો કબ્રસ્તાન

લોહીના પ્યાસા.

માણુસજ માત્ર ખુનના પ્યાસા-ખુન રેહનાર નથી હોતા. માણુસજ માત્ર લોહીની નીકો વહેવડાવવા સાથે પ્રેમ નથી હોતા. પણ જીવ વગરની માટી ચુનાને પત્થર ઈંટોના બનાવેલી ઇમારતો પણ ખુનની પ્યાસી જોવામાં આવે છે. કુફાનું જગજાહેર મેદાન છે. પાણીપતનું મેદાન સર્વેની જાણમાં છે. કુફાના મેદાનમાં ઇમામ હુસેનનું માથું કાપી ઝીયાદના પુત્ર આગળ મુકવામાં આવ્યું હતું. આ જમીનને લોહી પીવાની એટલી બધી ઇચ્છા છે કે મોટા મોટા સરદારોના માથા ત્યાં કાપવામાં આવેલા છે. ને પોતાના અરમાન પુરા કરેલા છે.

પાણીપતના મેદાનમાં કૌરવ ને પાંડવ, પૃથ્વીરાજને શાહબુદ્દીનને, અકબરને હેમુ, બાબરને ઇબ્રાહીમ લોદી વગેરે વગેરે સરદારો આમ સામાં લડી મર્યા છે. ને તે જમીનને સારી પેઠ સંતોષી છે. ને લાલ લોહીના રંગે રંગી તેને સંતોષ પેદા કર્યો છે.

કુફાના મેદાનમાં હજરત ઇમામની પછી ઝીયાદના પુત્રનું માથું કાપવામાં આવ્યું કે જે હરજ ઇમામને કતલ કરનાર હતો. અને પછી મુખત્યારનું માથું પણ અત્રે કાપવામાં આવ્યું કે જે કાતીલ ઝીયાદના પુત્રનો હતો. આ પછી જે જે લડાઇ કત્લો થઇ છે તે કુફાના મેદાન સાથે સંબંધ રાખે છે.

કુફાને પાણીપત પ્રમાણે દિલ્લીમાં પણ એક ઇમારત—મકાન છે કે જે ધડથી અલગ થએલા સર સાથે પ્રેમ રાખે છે. આ ઇમારત દીલ્લીના જેલખાનાની સામાં છે. જે દરવાજાના રૂપમાં દેખાઇ દે છે.

સૌથી પહેલાં તે દરવાજાની અંદર અબદુર રેમાન ખાનખાનાનના પુત્રોને કતલ કરવામાં આવ્યા ને તેમના સુંદર મુખડાવાલા માથાને તે દરવાજે લટકાવવામાં આવ્યા. આના પછી દારાની કતલ કરવામાં આવી ને તેનું માથું પણ ત્યાંજ લટકાવવામાં આવ્યું.

છેવટે બહાદુરશાહના પુત્રોના માથા ધડથી જુદા થઇ બીજાઓની પેઠે ત્યાં ભેટયા.

આ દરવાજો એક જાતના ખારા નામે પત્થરથી બનેલો છે, અને તે પત્થરમાં લોહાનું કાંઇક ભાગ હોય છે. તેમાં લોઢું મળેલું છે. આ દરવાજાના પત્થરો ઉપર લાલ લકીરો પડેલી જોવામાં આવે છે. તેથી લોકો કહે છે કે જે જે ખુનો આ દરવાજામાં થએલા ને માંથા લટકાવવામાં આવેલા તેમના લોહીના આ નિશાનો છે ને તે અત્યાર સુધી ગયા નથી.

પરંતુ આ દરવાજાની ઇતિહાસથી જણાતો ક્વની ઇતિહાસ કહેવાંને સાંભળનારના રૂંવાટા ઉભા કરી દે છે. કે મને જુવો કેમકે મેં તમામ શરીરના અભિમાની માથાઓનેથી વધારે આબરૂવાલા ઇજ્જતવાલા કતલ થએલા લાચારીના લોહીમાં નાહેલા માથાને મારા સીનાથી લગાડી જોયા છે. હવે મારી નજરમાં અન્ય કોઈ માથાની ઇજ્જત નથી. કારણ મોટા મોટા આબરૂદારના માથા કપાઇને મારી પાસે આવ્યાને મોતના સમુદ્રમાં ડુબતા મારી નજરે આવ્યા છે.

આ દરવાજો લલકારીને, મોટા અવાજથી કહે છે કે ચાર દીવસના માટે ઘુમંડ ના કરજો. કારણ મેં ચંદ્રમાં જેવી મુખાકૃતિઓને લોહીમાં નાહતી, અને ફુલ જેવી આંખોને વડકામાં ફરમાતી જોઇ છે. જે કતલ થએલા સરોની અર્ધી મીચેલી આંખોને અર્ધી ઉઘાડી આંખો જેવી વેકથી ખામોશ પડી રહી હતી. કે ગમે તે કારણે ખામોશ થઇ હતી.

"શરીર રૂપી ઇમારત પોતાના [illegible] નથી શકાતી જેટલી આ માટી ચુનાની ઇમારતો [illegible] સર્વેને તે સમજ આપે ને પોતાના [illegible] ઉપર રહેમ કાળજી રાખે.

[illegible]

આંખ કે ચક્ષુના કામો.

(હુસન નીજામીના ઉર્દુ લેખ ઉપરથી.)

(૧) જેને જરા જોઇ લીધો, તેના ઉપર મરી ગયો, [illegible] કાલી આંખમાં જાદુ છે.

(૨) જેના ઉપર પડે છે. તેને પુરો કરવાજ માંગે છે. પણ કોઇ સારા નસીબેજ બચી જાય.

(૩) ભંવર તે એક કમાન છે, નજર તે એક તીર છે, ને એક આંખનો પલકારો...સામાવાલાનું દીલ ચોરી લેવાને બસ છે.

(૪) લુટારૂ છે, દીલના ખીસા કાતરૂ છે.

(૫) ધોળા દહાડે તલાપ મારી લુટે છે, ને જરાપણ દયા લાવ્યા વગર લુટ ચલાવે છે.

(૬) પોતાના ગમે તેવા બાદશાહનો નીમકહરામ બનાવવાને અજબ જાદુ પોતામાં રાખે છે.

(૭) લોકોમાં કાંઇપણ કસુર વગર ટંટો ફીસાદ ઉતપન કરાવે છે, ને ખુનની નદીઓ વેહવડાવે છે.

(૮) આબકારી અમલદારની મંજુરી વગર શરાબખાના બનાવે છે. ને ચક્ષુનો દારુ પાઇ પાઇને લોકોને મસ્ત અને બે અકલ બનાવી દે છે.

(૯) પરાયો માલ-હુસ્ન-સુંદરતાની અનામતને જોર જુલમથી પોતાની બનાવે છે.

(૧૦) છુપા ભેદો મર્મકારક બીનાં આંખો આંખોમાંજ સમજાવી દે છે.

આ. હંગે અમલ.

(મજકુર અખબાર ઑલ ઈંડીઆ મો. એ. કે [illegible] ની કર મી બેઠક વખતે સુરત મધે એના કર્તા જનાબ [illegible] બીક સાહેબ નેરંગ સરકારી વકીલ અંબાલાએ વાંચી હતી, જેથી શ્રોતા ઉપર ચમત્કારી અસર થઇ હતી.)

તુઝે એ બુલબુલે રંગી નવા સુઝી હે ગાને કી,
મગર મુઝકુ પડી હે ફિકર તેરે આશિયાને કી.
યે તેરે આળે તર્છે આર તિન્કે શાખે ગુલ્શન પર,
કભીસે બિજલિયાં હેં ફિકરમેં ઇન્કે જલાને કી.
કભી સુઝી બીહે તુઝકુ કે અબ રંગે ચમન ક્યા હે,
કભી સોચા બીહે તુને હવા ક્યા હે ઝમાને કી.
યે: ગુલર્ઝી, બાગબાં, સૈયાદ, યે: તેરે કરમ ફરમાં,
લિયે બેઠે હેં દિલમેં હસ્રતે તેરે મિટાને કી.
સંભાલે અપને પરપુર્ઝે તેરે અબ હમ [illegible],
હર એકને ફિકર કી હે અપને અપને આશિયાને કી.
મગર એક તુહી [illegible] હે [illegible] ગુલશન મેં,
તેરે હિસ્સે મે [illegible] [illegible] કી.
ન પુછો કે વો: તે [illegible] હેં ન [illegible] કી વો: [illegible]
ખુદા જાને કિધર કુ [illegible] હે [illegible]

[illegible] તેજ લોહીથી હમારા હૃદયો ભરાઇ [illegible] તેજ લોહીથી [illegible] જોશી ગુસ્સો અને [illegible] પ્રફુલ્લ થાય છે. [illegible] અને [illegible] આપણને છાતી ઠોકી [illegible] લીએ.

[illegible] વાત પિતાએ અને બ્હેન ચીને ખબર પડી [illegible] તેઓએ તેનો ગુસ્સો નરમ પાડવા ઘણાં બહાનાં કાંઢ્યાં. [illegible] બાપે કહ્યું કે "બેટા તું જાણે છે કે તું કોનો પક્ષ કરે છે. [illegible] બાજુમાં આજે કોઇ નથી તેની તરફેણ ખેંચે છે.

[illegible] પિતાને બોલતો બંધ કરી કહ્યું પિતાજી [illegible] શું બોલો છો કોને માટે બોલો છો? જો તુર્કીની સાફ આવી [illegible] હોય તો હું કસમ પાક પરવરના ખાઇને કહું છું કે હું [illegible] જઇશ અને જઇશજ. જો તુર્કીની આવી સ્થિતિમાં [illegible] કામ નહી આવીશ તો શું ઇસાઇઓનો ગુલામ થઇને રહીશ? [illegible] પિતાજી આજથી કસમ ખાઉં છું કે જ્યાં સુધી હું લડાઇમાંથી [illegible] આવીશ ત્યાં સુધી સારૂં ખાઇશ નહી મહેલમાં ન રહીશ સારાં [illegible] ન પહેરીશ અને અય્યાસો ભોગવવાની લાલસા પણ ન રાખીશ. [illegible] અને પણ હું કહું છું કે તમે પણ ચાલો અને જીંદગીની સાફ-[illegible] મેળવો" આટલું બોલી તરત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને [illegible] લશ્કરમાં નામ નોંધાવી કામચલાઉ પાયદળ થઇ તુર્કી લશ્કરને બહુ [illegible] પડ્યો.

રૂશિઅન ફોજમાં સેંકડો સિપાઇનાં મસ્તકો રૂધીર અને ધુળમાં [illegible] થઇ ગયા હતાં. કેટલાક બાળકો યતીમ થઇ ગયા. કેટ-[illegible] ખુબસુરત અને પરીરૂ યુવાન સ્ત્રીઓ વિધવા થઇ. માબાપોનાં [illegible] થઇ ગયાં. શાહઝ મનુષ્યોની ઇચ્છાઓ બરબાદ થઇ. [illegible] ચાલાક અને અનુભવી તુર્કીઓએ રૂશિઅન ફોજને બંને [illegible] બાજુથી ઘેરી લીધા. ત્રીજી બાજુએથી એક સમુદ્ર હતો અને [illegible] બાજુએ એક ગીચ જંગલ હતો. જ્યારે બંને બાજુએથી [illegible] ગગનભેદક ધ્વની સંભાળવા લાગ્યા તો રૂશિયન લશ્કરી હીંમત [illegible] ગયું, છતાં પણ થોડા વખત સુધી મુકાબલો સારો કર્યો. છેવટે [illegible] જોયું કે તુર્કીઓ હુમલો કરતા આવે છે અને આપણા લશ્ક-[illegible] પાછળ હઠતા જાય છે ત્યારે રૂશિઅન અમલદારોએ સામા [illegible] નામુનાસિફ સમજી જંગલની તરફ ભાગવાનો ઇરાદો કર્યો. [illegible] સિપાઇઓને તુર્કીઓ સાથે લડવા રહેવા દઇ બાકીના સિપા-[illegible] જંગલની રૂખસત લીધી. હવે સાંભળવા જેવું છે કે તુર્કી-[illegible] દુરંદેશી વાપરી પ્રથમથીજ બે પલટનોને જંગલમાં મોકલી [illegible] હતી. રૂશિઅન સિપાઇઓ હજી થોડુંકજ ચાલ્યા હશે કે તુર્કી સિપાઇઓ કે જેઓ ઝાડોની ઘટામાં છૂપાઇ રહ્યા હતા તેઓ [illegible] તૂટી પડ્યા. રૂશિઅન લશ્કર ગભરાઇ ગયું. હાથપગ [illegible] થઇ ગયા. હવે સોચવા જેવી બાબત છે કે તુર્કીઓ આ ફોજ [illegible] કેવા [illegible] વર્તે છે? રૂશિઅન સિપાઇઓ કે જે બંને બાજુથી ઘેરાઇ ગયા હતા, તેઓ થોડાજ વખતમાં—ઘંટી જેમ [illegible] થોડાજ વખતમાં કચડી નાખે છે તેમ—[illegible] ગયા. [illegible] સિપાઇઓ જંગલ તરફ નાશભાગ કરતા હતા. હવે બંને [illegible] એક પ્રથમથી બે પલટનો જંગલ તરફ મોકલવામાં આવી હતી [illegible] અને [illegible] રૂશિઅન લશ્કરને હોવાં કરી ફારિગ થઇ હતી તે—[illegible] કરતી ચાલી આવતી હતી. રૂશિઅન [illegible] એવી સ્થિતિ હતી કે બત્રીશ દાંત વચ્ચે જેવી [illegible] રસ્તા બંધ થઇ ગયા. રૂશિઓએ રૂશિઓને કબાબ [illegible] નાખ્યાં. છેવટે [illegible] આશ્રય લાગ્યો. [illegible] અને કેટલાક પાયદળથી રૂશિઓ ઘરણે [illegible] કે જેમાં [illegible] હતા.

આ મહાન યુદ્ધમાં પણ આઝાદપાશાએ ઘણા મહાન કાર્યો કર્યાં છે. જંગલમાં પણ તેમનીજ ઇચ્છાનુસાર બે પલટણો મોક-લવામાં આવી હતી. ઘણાં અમલદારોનો મત તેમના આ મતથી વિરૂદ્ધ હતો છતાં પણ ચાલાક અને બહાદુર આઝાદે કેટલીક દલી-લીથી તેમને સમજાવી લીધા. જ્યારે રૂશિઓનો ઘોડા સ્વારોને તુર્કીઓ સાથે લડવા રહેવા દઇ જંગલ તરફ ભાગી ગયા હતા ત્યારે પણ આઝાદનીજ સલાહથી ત્રણસો સ્વારોને સમુદ્ર તરફ મોકલ-વામાં આવ્યા હતા. આ ત્રણસો સ્વારોને આ તરફ મોકલવાનો આઝાદનો મુખ્ય હેતુ એ હતો કે અગર દુશ્મનો જંગલમાંથી પણ છટકી ભાગી જાય તો આ સ્થળે તો આવશ્ય ઝપાટામાં આવી જાય. રૂશિઅનોએ જોયું કે બંને તરફ તુર્કીઓએ ઘેરી લીધા છે અને જંગલ પણ ખાલી નથી. આથી થોડાક સિપાઇઓએ સમુદ્ર તરફનો પણ માર્ગ લીધો. આ રીતે આઝાદપાશાએ રૂશિઅનોને ચારે ફંદામાં લીધા. અને છેવટે તેમને એવી હાર દીધી કે રૂશિઅન ફોજ છેવટે શરણે આવી. ટુંકામાં આ દારૂણ યુદ્ધમાં આઝાદપાશાનીજ સલાહથી અને તેનીજ દુર અંદેશીથી તુર્કીઓએ રૂશિઅનોને હરાવ્યા. સિપેહસાલારે તરતજ યુદ્ધ પ્રધાનને આ ફતેહની ખબર આપી અને લખ્યું કે આ લડાઇમાં આઝાદ પાશાની દુર અંદેશીએ અમોને ઘણા ફાયદા પહોંચાડ્યા છે. જ્યારે બહાદુર તુર્કી લડ-વૈયાઓ યુદ્ધમાંથી મુક્ત થયા અને શહેરમાં દાખલ થયા ત્યારે ચારે તરફ ફતેહના ગગનભેદક ધ્વનિઓ સંભળાવવા લાગ્યા.

ત્રણ દિવસ સુધી આ લશ્કરે આરામ લીધો. શત્રુ—રૂશિ-અનો એ એવો સજ્જડ ફટકો ખાધો કે પછી મુકાબલોજ ન [illegible] ચોથે દિવસ આઝાદ પાશાનું મુબારક નામ સિનબર કેવેલીઅર ઑફીસર તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યું.*

(સમાપ્ત.)

* પંડિત રતનનાથ સરશારના ઉર્દુ લેખ પરથી.

ઇસ્પેહાનની જામે મશજીદ

جامع مسجد اصفہان

કાહેરાની એક અમીરઆખુરની મશજીદ

مسجد امیر آخور قاہرہ

તબરેજમાં સુન્નીઓની મશજીદ (તમદુને અરબ ઉપરથી.)

એક મજબુત વજ્ર જેવા સખ્ત શારિરીક બાંધાનો યુવાન પોતાના વૃદ્ધ પિતાથી છુટો થઇ આ લડાઇમાં જોડાયો હતો તે વૃદ્ધે તેને ઘણું સમજાવ્યું અને કહ્યું કે બેટા! આ વૃદ્ધાવસ્થામાં મ્હને છોડી ક્યાં જઇશ? પણ આ યુવાને કિંચિંત માન્યું નહિં. પોતાના બોલ પર હઠ રહયો અને કહ્યું કે અબ્બા મહેરબાની જવાદો. જીવતાં રહેશું તો પાછા મળીશું નહિં તો ખુદા હાફેઝ. પોતાના પુત્રને આ વૃધ્ધે લાડથી ઉછેર્યો હતો. એક ઘડીની જુદાઇ પણ તેને અસહ્ય લાગતી હતી. પણ આ યુવાને ન્યુઝમાં રૂશિઆની ચડાઇ વિષે વાંચ્યું કે ક્રોધાયમાન થઇ ગયો અને તેવીજ સ્થિતિમાં કસમ ખાઇ લીધા કે બસ! જઇશ, જઇશ અને રૂશિઆનો સામે લડીશ. ત્યાં સુધી કે પાછો નહિં આવીશ ખેર હવે લડાઈ પુર્ણ જોશશોર ચાલતી હતી તે વખતે તેના બહાદુર અશ્વ પર એક ગોળો આવી પડયે. તે ઘોડા ઉપરથી પડયો અને પડતાંની સાથેજ બીજા બે ગોળાના ડાબાઓમાં તેના મસ્તકમાં એવાં વાગ્યા કે માથામાંથી ભેજું નીકળી પડયું. હાય અફસોસ! વાય અફસોસ.

એક તુર્કી અમીરનો છોકરો કે જે અમીરી અને સાહેબીમાંજ ઉછર્યો હતો. તેણે જ્યારે સાંભળ્યું કે રૂશિઆ તુર્કીઓ સાથે લડવા માગે છે અને થોડા વખતમાં ચડાઇ પણ કરી આવશે, ત્યારે તેનું લોહિ ઉકળી ગયું. દાંત કચડી, લાલ પીળો થઇ બબડવા લાગ્યો શત્રુ મારા મ્હારા દેશના તું ત્યારે જોઇશ કે તું કોની સાથે લડે છે તું કોની વિરૂદ્ધ થઇ કોનું રાજ્ય પચાવી પાડવા માગે છે. ને સમજીશ કે તું એક તુર્કી સાથે લડે છે—ને સમજીશ કે તું એકલા તુર્કી યોદ્ધાઓ સામે લડે છે, પણ [illegible] આખી દુનીઆના મુસલમાનોનો શત્રુ થવા [illegible] છે. [illegible] આ દુનીઆની સપાટી ઉપર એક પણ "[illegible] મોહમ્મદુર રસુલલ્લાહે સં० અ० વ० સ०" નો [illegible] ત્યાં સુધી તું એમ ન સમજીશ કે હવે રૂએઝમીન પર [illegible] પણ શત્રુ નથી. ઇસ્લામી રિયાસત અને ખીલાફત પર [illegible] મારનાર ગનીમ! (શત્રુ) ઇસ્લામનું નામોનિશાન મિટાવવા માટે કોશીશ કરનાર અદુ! યુરોપમાં આ રિયાસતને કંટક [illegible] તેને જડમુળથી ઉખેડવા માટે, નાશ કરવા માટે, [illegible] માટે હેરાન કરવા માટે કોશીશ કરનાર દુશ્મન! આ ઇસ્લામી રિયાસતને ઇજારાહુકમ ગણી હોયાં કરવાને હાથ ધોઇ તઇયાર થઇ રહેનાર ઇસાઇ કુત્તા? પ્રપંચથી અને કાવાદાવાથી બાપદાદાના માલને હજમ કરી જનાર દગાખોર ઠાગી! નહિ સમજીશ કે ત્હારી વર્તણુક જેવી વર્તણુક ચલાવી આ રાજ્યના આ રિયાસતના માલિક થયા છીએ પરંતુ અમારૂં બહાદુર અને તેજસ્વી રક્ત આ રિયાસતની કીંમતમાં અપાયું છે. ઠેક ઠેકાણે આ કીંમતી લોહીની નીકો અમે વહેવરાવી છે. ઠેક ઠેકાણે અમારા ગાઝીઓના મડદાં રખડતાં કર્યાં છે. ઠેક ઠેકાણે અમારા યોધ્ધાઓ કબરોમાં પડયાં છે. આ શું સાબીતી આપે છે? રક્તના સમુદ્રની કીંમતમાં અમે આ દેશની રિયાસતના માલિક થયા છીએ અને નહિ કે ત્હારી પેઠે છળકપટથી અને દગા ફટકાથી રાજ્યના ધણી થયા છીએ તેનું તેજ લોહી હજી હમારી રગો નસોમાં વહે છે. તેના તેજ લોહિથી

[illegible] તળીએ જઇ બેઠી. ઘોડાપરથી પડયો તો "[illegible] અકબર" સિવાય બીજા શબ્દો તેના મુખમાંથી ન નીકળ્યા. આજ વખતે ટુંક મુદત માટે પરવાનગી મેળવી આવેલું પ્રાણ તેના શરીરમાંથી નીકળી જઇ નિર્ણય [illegible] પહોંચી ગયું. એક શૂરવીર સિપાઇ આ[illegible]પાશા પાસે [illegible] હતો. તે બિચારો પોતાની આંધળી અને લુંઝ સ્ત્રીને એક નોકરને સોંપી માત્ર ટર્કીના નામપર કુરબાન થવા લડાઇમાં જોડાયો હતો. આફરીન! સદ આફરીન!! પરંતુ તોપના ગોળાનો એક ફટકો લાગ્યો તો પડયો. મોતે પોતાની મુખાકૃતિ બતાવી. આ વખતે તે બિચારાને પોતાની લુંઝ અને આંધળી સ્ત્રીનું સ્મરણ થઇ આવ્યું. તેણે વિચાર્યું કે હાય! અફસોસ! હવે તે બિચારી શું કરશે. દુઃખી થઇ થઇને મરશે. ભિક્ષા માગી શકે તેવી સ્થિતિમાં પણ નથી. આમ વિચાર કરી રહ્યો હતો કે પક્ષી રૂપી પ્રાણ તેના ખોળીઆ રૂપી પાંજરામાંથી ઉડી ગયું. ઇન્ના લિલ્લાહે વઇન્ના ઇલૈહે રાજેઉન.

એક વૃદ્ધ તોપચી આ નોકરી એટલા માટે પસંદ કરી આવ્યો હતો કે રૂશીયાના સૈન્યમાં તાકી તાકીને ગોળા મારે—વીણી વીણીને અફસરોને મારે. સકળ વિશ્વમાં આ વૃદ્ધની પંદર વરસની પુત્રી સિવાય અન્ય કોઇ સગા સંબંધીઓ ન હતા. જે વખતે આ વૃદ્ધ મનુષ્યે આ લડાઈમાં જવા કમરકસી તે વખતે તેની પંદર વરસની પુત્રીએ છેડો પકડયો અને કહ્યું કે હું કદી પણ તમને જવા દઇશ નહીં. તે વખતની વાતચીત શ્રવણ કરવા જેવી છે.

વૃદ્ધ પુરૂષે કહ્યું કે બેટા! (લાડમાં) હું જૂનો અનુભવી તોપચી છું જો કે મેં હમણા નોકરી છોડી દીધી છે પરંતુ હજુ વફાદારીનો લોહી મ્હારી રગોમાં વહે છે. તે લોહી ગવાહી આપે છે કે સુલતાનના નમકથી હું મોટો થયો છું. આ જાનતે ઇસ્લામ માટે છે. આ શરીર છે તે ઇસ્લામના રક્ષણાર્થે છે, આ દેહ છે ઇસ્લામનાજ ઉપયોગ માટે છે, આ કાયા છે તે ઇસ્લામના હક્ક મેળવવા માટે અર્પિત છે. તો લાઝિમ છે કે આ વખતે સુલતાનના વિજયી લશ્કર સાથે જોડાઉં. મરવું બરહક્ક છે પણ જે લોકો પોતાના દેશની બેહબુદી માટે જાન આપે છે, જે લોકો પોતાના ધર્મની ખાતર પ્રાણ અર્પણ કરે છે તે લોકો હરેક રીતે નમક અદા કરે છે. આવે વખતે મર્ણ પર્યંત તેજ ઇચ્છા રહે છે કે જો દશ મિનીટ વધારે જીવતા રહીએ તો ઓરબી લડાઇ કરીએ. એવો તે કોણ ભાગ્યશાળી પુરુષ હોય કે આવી રીતે જાન અર્પે?

છોકરીએ જવાબ આપ્યો કે અબ્બાજાન! આ બધુ ખરૂં પણ મ્હારા માટે પણ કંઇ વિચાર કર્યો છે? અબ્બા સાફ સાફ કહું છું કે એક તો જુવાનીના દિવસો છે, બીજું આવડા વિશાળ મકાનમાં એકલી કેમ રહી શકીશ. રાત્રે મોતનો ભેટો થતો રહેશે. દિવસે ઘર ખાવા દોડશે, મ્હને કોને સોંપી જાઓછો? આ આવડા મ્હોટા શહેરમાં તમારા સિવાય મ્હારૂં અન્ય કોણ છે? આવી સ્થિતિમાં જ્યારે તમે પણ ચાલ્યા જાઓછો તો પછી મ્હારૂં કોણ? હું કોની થઇને રહીશ? લડાઇમાં જીંદગીનો ભરોસો પણ શું? મ્હારા વ્હાલા અબ્બાજાન! માંડી વાળો, લડાઈમાં જવાનો વિચાર માંડી વાળો. ખુદાની ખાતર આ વિચારને માંડી વાળો. વૃદ્ધ પિતા આ વખતે જવાની તૈયારી કરે છે. કયાં જાઓ છો? અબ્બા કયાં જાઓ છો? ના, ના, હું નહિ જવા દઇશ. છેવટે મ્હારૂં કોણ?

વૃદ્ધ પુરૂષની ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુ ખરી પડયા. ઇરાદો કર્યો કે [illegible] માંડી વાળું, પણ તેજ લોહીએ કે જે ઇસ્લામના ખલીફાના નમકથી થયો હતો—મના કરી તેણે પુત્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે બેટા! હું તને ખુદાને સોંપું છું ત્હારૂં રક્ષણ ખુદા કરશે. તેજ તારો મદદગાર રહેશે, પણ ત્હારી પાકદામનીનો વિચાર કરજે. કોઇના ભમાવ્યાથી ભમી ન જઇશ. કોઇના કહેવા સાંભળવામાં ન ફસાઇ જઇશ........(હૈયું ભરાઇ આવ્યું, વધારે ન બોલાયું).

અબ્બાજાનના આ જવાબથી પુત્રી આક્રંદ કરવા લાગી. ચક્ષુઓમાંથી બોર બોર જેવડાં બિંદુઓ ખરવા લાગ્યાં. તેણે કહ્યું કે અબ્બાજાન હું વધારે તાણ નથી કરતી. તમે તમારા દેશની ખાતર તમારા બંધુઓના રક્ષણાર્થે જાઓ છો અને થવું પણ તેમજ જોઇએ. પણ હું અબ્બા! એટલું તો વિચાર કરો કે હું શું કરીશ. આ આવડા મ્હોટા ગદાર શહેરમાં એક પણ પુરૂષને નથી જાણતી. કદી બુરખો ઓઢીને પણ દેહલીની બહાર પગ નથી મુકયો. મહિનાઓ થયાં તમારા શિવાય અન્યની સાથે વાતચીત કરવાનો પ્રસંગ નથી મળ્યો. આ બધું તમે જાણોછો તો બ્હેતર છે કે મને કોઇ પણ પુરૂષને સોંપી જાઓ નહિં તો હું હેરાન થઇને મરી જઇશ.

વૃદ્ધ પુરૂષનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો કે ગમે તેમ થાય પણ લડાઇમાં જઇશ. તેણે કહ્યું બસ બેટા હવે તમારો ખુદા રક્ષણહાર છે. હું મ્હારી જીંદગીની આવડી લાંબી સફરમાં આ એક તોશો લઇ જાઉં છું કે લડાઇના મેદાનમાં હું મ્હારી જાન અર્પણ કરૂં. આકાશ તરફ બંને હાથો ઉઠાવી ખુદા પાસે દુઆ કરી કે અય ખુદા મ્હારી પુત્રોને કુકર્મોથી બચાવ. (પુત્રી તરફ [illegible]) લો બેટા હવે હું જાઉં છું. આમ કહીને ઘરડા પુરૂષે બહાર પગ મુક્યો. બિચારી દુ.ખી અને રંજીદહ પુંત્રી અબ્બા અબ્બા કહેતાં ઉઠી કે પલ્લવ પકડી લઉં અને જાવા નં દઉં પણ ઘરડા માણસે બહારથી સાંકળ વાંસી દીધી, અને ઘડોના ઘડીમા કયાંય ચાલ્યો ગયો. પોતાના વૃદ્ધ પિતાના ગાયબ થવાથી એને મકાનને અને ચકલાને સુનસુનાટ જાણી તે બિચારી દુનીઆથી અજાણી ગભરાઇ ગઇ આખી દુનીઆ તેની દૃષ્ટિમા સુની ભાસવા લાગી. વસ્ત્રો ફાડી નાખ્યાં, માથું કુટયું ઘડીમા કોઠા ઉપર ચડતી, ઘડીના નીચે આવતી પણ ત્યાર પછી તે હંમેશા માટે પોતાના પિતાના દર્શનથી વિમુખ રહી.

ખૈર મંજુરે ખુદા. આ કરૂણા ઉપજાવે તેવો બનાવ તો એક બાજુએ રહ્યો. હવે સાંભળવા જવી બીના છે કે તે વૃદ્ધ તોપચી પોતાની કળામાં એકકો અને નિપૂણ હતો અને તેવીજ રીતે તાથી અને ચાલાકીથી ગોળાઓ છોડી રહ્યો હતો. ગોળાઓ એવા તાકી તાકીને ફેંકતો હતો કે પ્રથમ તોપચીને ઉકેલી દેતો હતો. થોડાક વખત સુધી આમ ચાલ્યું. તોપચીઓ પડતા અને બીજા તોપચીઓ ખાલી અને તૈયાર તોપોંનો ચાર્જ ન લે ત્યાં સુધી તોપો નકામી જણાવવા લાગી. રૂશિઅન લશ્કરની દૃષ્ટિ આ તોપચીપર પડી અને કેપ્ટન તરફથી બધા તોપચીઓને હુકમ કરવામાં આવ્યો કે પ્રથમ આ વૃદ્ધ તોપચીનું કામ કાઢી નાખવામા આવે. રૂશિઅન તોપચીઓ પોતાની સંયુકત શકિત આ તરફ આ વૃદ્ધ તરફ અજમાવવા લાગ્યા. એટલે મોતનો તીર લબ્બૈક (હાજર) કહેતો આવી ઉભો રહ્યો. એક રૂશીઅન તોપચીએ તાકીને એવો ગોળો ફેંકયો કે આ વૃદ્ધ અને ચાલાક તોપચીનો ધડ પચાશ ડગલાં દુર જઇ પડયો અને પગ કપાઇને તોપની પાસે પડયો. અફસોસ! સદ અફસોસ!! તે વૃદ્ધના મરણનો શોક નથી પણ દિલગીરી એટલીજ થાય છે કે તે બિચારી અપ્સરા સમાન સુંદર અને નાજુક બાળાનું શું થયું હશે? તે વૃધ્ધે તો તે કામ કર્યું કે જેની યાદી ભવિષ્યમાં પણ રહેશે, પણ પેલી પરીરૂ—અપસરાની કાંતી જેવી સુંદરીનું શું થયું હશે?

હર્ષ અને શોક પ્રદર્શિત રણસંગ્રામ.

(અનુવાદક—કુતુબ).
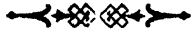
એક બાજુ બહાદુર તુર્કી યોદ્ધાઓ અને બીજી બાજુ રૂશિયન લડવૈયાઓ લડાઇના મેદાનમાં ત્રુતયેહૃદયે આરામના ઉત્સુક જણાતા હતા. તેજદાર અને પાણીવાળી શમશેરો અને તરવારોના ઘા બંને લશ્કરીઓને લાગ્યા હતા. સાયંકાળથી તે અર્ધ રાત્રી સુધી કોઇને એટલી પણ શકિત નહતી કે હાલી ચાલી શકે. કોઇ બેહોશ પડયો હતો, કોઇ મૂર્છાવસ્થામાં પડયો હતો, કોઇ તરફડી રહ્યો હતો, કોઇ ઘવાએલા પક્ષીઓની પેઠે ધમપછાડા મારી રહયો હતો. જખમોને લીધે તેમના શરીરો રકતવર્ણીય હતાં. ઘણા ખશઓ મોતના પંજાથી બે ચાર ડગલા દુર હતા. જ્યારે તિમિરે પોતાના કેશ સૃષ્ટિપર પાથર્યાં તો રાત્રી થઇ, ચંદ્રે દેખાવ દીધો એટલે લડાઇ બંધ થઇ.

ઘવાએલા સીપાઇઓએ અલઅતશ ! અલઅતશ ! પાણી પાણીની તીક્ષ્ણ આવાજો કરી. જેઓ ઓછા ઘવાયા હતા, તેઓ પાણીની મશ્કો અને કુજાઓ લઇ આવ્યા, શાસ્ત્રવૈદ્યોએ ઘવાએલાઓના મલમપટ્ટીની ચિંતા કરી. આ વખતે એવો દેખાવ લાગતો હતો કે જાણે રૂમી અને રૂશી એકજ કેમ હોય ! રૂશિઓએ રૂમીઓની તૃષા તૃપ્ત કરી અને રૂમીઓની પાણીથી ભરેલી મશ્કો રૂશિઅન સૈન્યના ઉપયોગમાં આવી તુર્કી શાસ્ત્રવૈદ્યોએ જખ્મી સૈન્યની સારવાર કરી અને રૂશિઅન શાસ્ત્રવૈદ્યોની તુર્કી જખ્મીઓની મલમપટ્ટી કરવામાં પોતાનો હાથ બતાવ્યો. બે ત્રણ કલાક પછી સહુ પોતપોતાના મોરચાપર ગયા. જખ્મીઓને ડોલીઓમાં બેસાડી મોરચાપર લાવવામાં આવ્યા.

આઝાદપાશા જખ્મોને લીધે સખ્ત મુસીબતમાં હતા. આઠ દિવસ સુધી તેમની હાલત રહી રહી તેથી વૈદ્યોએ જવાબ પણ દઇ દીધો, પણ ખુદા મહાન દયાળુ છે, ગફુરુરરહીમ છે. પંદર દિવસની ટુંક મુદતમાં આઝાદપાશાના બધા જખ્મો ભરાઇ ગયા અને વીશમે દિવસે તો ફરી મોરચાપર હાજર થઇ ગયા આઝાદપાશાની કાર્યદક્ષતાની એક સાબીતી તો હંમેશા મળતીજ. જે વખતે તેમના જખ્મોમાં એક નિપુણ શાસ્ત્રવૈદ્યે ટાંકા લગાવ્યા તે વખતે કોઇને આશા ન હતી કે આઝાદપાશા આટલી સખ્તી સહી શકશે. પણ વાહરે આઝાદ! એક અક્ષર વટીક પણ ન બોલ્યા. પણ ઉલટા વૈદ્યના હાથ ધ્રુજવા લાગ્યા તો આઝાદપાશાએ મુશ્કેરાઇને કહ્યુ, "આખી જીંદગી સુધી આ ધંધો કર્યો અને હવે જખ્મો જોઇને ડરોછો? જુઓ અમને!! કેવી બહાદુરીથી ઘા અને જખ્મો સહન કર્યા!! તમારાથી ટાકા પણ નથી લાગી શકતા!" જે વખને સિંહ અંતઃકરણીય આઝાદના મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળ્યા તે વખતે હાજર રહેલ સૈન્યે વાહવાહનો પોકાર કર્યો, અને સિપેહસાલારે પીઠ ઠોકીને કહ્યું કે શાબાશ ! શાબાશ !

આફ્રીં બાદબરીં હીંમતે મર્દાન એ તુ

(આ તારી મર્દને છાજે તેવી હીંમત પ્રશંસા પાત્ર છે).

ઇંકાર અઝ તુ આયદ વમર્દાં ચુનીં કુનંદ

(આ કાર્ય ત્હારાથી થયું અને જવાં મર્દો આવાંજ કાર્યો કરે છે).

સિપેહસાલારે યુદ્ધ પ્રધાનને પણ આ બહાદુરીની ખબર આપી અને વઝીરે જંગે પણ ખશ અંતઃકરણથી પોતાની ખુશી જાહેર કરી કે જેને લાયક, જે પ્રશંસાને પાત્ર–આઝાદપાશા હતા.

હવે એક દિવસે કંઇક પણ પોતાના દેશની ખાતર પોતાના રાજાની ખાતર પોતાના બાંધવોના છુટાપણાંની ખાતર કરી બતાવવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી ચાલાક અને અનુભવી રૂશિઅનો અને બહાદુર અને શુરવીર યોદ્ધાઓ સિફ–લાઇન બાંધીને ઉભા હતા. તુર્કીઓ જમણી બાજુએ અને રૂશિઅનો ડાબી બાજુએ—તેવામાં રૂશિઅન લશ્કરમાંથી

દહોલ કોબશુદ બર દહોલ ખશમ નાક;
બર આવુર્દ ફરીઆદ અઝઆબો ખાક.

(ઢોલપર ઢોલ વાગવા લાગ્યા અને જમીન અને પાણીની સપાટીપર તીક્ષ્ણ ધ્વનિ થવા લાગ્યા).

રૂશિઅન સિપાઇઓ વાજાંના અવાજ સાંભળતાંજ મસ્ત થઇ ગયા અને આ તર્ફ તુર્કી સૈન્યમાંથી પણ ઘંટના નાદ સંભળાવવા લાગ્યા કેઃ—

ઝશુરરીદને કોસે ખાલી દિમાગ,
હમીં લરઝદ ઉફ્તાદ દર કુહો રાગ.

(ઢોલ જે અંદરથી ખાલી હતા તે સીંહ સમાન ગર્જી રહ્યા હતા અને તેથી પર્વત અને મયદાન ધ્રુજવા લાગ્યા).

સૃષ્ટિપર કાળાં વાદળાં છાઇ રહ્યાં હતાં. જોશભેર લડવાની તૈયારીઓ થવા માંડી હતી. તોપો સળગાવવામાં આવી. સિપાઇઓ જાનપર ખેલી રહ્યા. થોડાજ સમયમાં હજારો સુંદર, ગુલાબી શરીરો કફનમાં લપટાયા. હજારો શૂરવીરો માઅશુકે અજલથી આલિંગન કર્યું. તેમના મુખમાંથી શબ્દો નીકળતા હતા કે "હા, સિકંદર જેવા ગાઝીઓ આગળ વધ્યા છે, નરવીરો અને અને ભડવીરો સીંહની પેઠે ગર્જના કરતા કરતા આગળ વધ્યા છે. વિજયી લશ્કર હઝરત સુલતાનના નમકથી પોષાય છે." તોપોના ધુવાડાથી વધારે અંધકાર જણાતું હતું. ગોળાને જરાપર મ્હેલત મળતી ન હતી. એ—એ—ગોળો આવ્યો, એ—તેને લાગ્યો, પેલા સવારને લાગ્યો—તે પડયો. ઘોડાની પીઠ ખાલી જોવામાં આવતી. બીજો ગોળો આવ્યો. ફાટયો તો વીશ કટકા થયા. એકેક ટુકડે દશ દશના કટના કર્યા. સેંકડો જુવાનોની આહુતી અપાઇ ચુકી હતી એક જુનીઅર ઓફીસર એક તુર્કી વેપારીનો પુત્ર હતો. માબાપોથી લડી ઝગડી આ લડાઇમાં શામેલ થયો હતો. આ વેપારી બહુ વૃદ્ધ પુરૂષ હતો, એકનો એક છોકરો હતો. બહુ હસીન અને ખુબસુરત હતો, એક સારો વક્તો—ચર્બઝબાની હતો.

આં નમન બાશમ કે રોઝે જંગ બીની પુશ્તે મન,
આં મનમ કંદર મીયાંને ખાક ખું બીની સરી.

(હું એવો ના હીંમત મનુષ્ય નથી કે જેની પૂંઠ તમે રણસંગ્રામમા જોશો હું એ મનુષ્ય છું કે જેનું મસ્તક ધૂળ અને રૂધીરથી ખરડાએલું જોશો).

આ મુદ્રાલેખ ધારણ કરીને તો આ યુદ્ધમાં આવ્યો હતો. ભર યુવાનીમાં હતો, [મશાલે આફતાબ અને માહતાબ—શાદીને બેજ મહિના થયા હતા કે અજલથી ભેટો થયો. બે લડાઇમાં વિજય મેળવી ચુકયો હતો, પણ આ વખતે એવું બન્યું કે એક ગોળાથી તેની જીવન દોરી તૂટી અને ભર દરિયે તેની [illegible]

[illegible] આમાંજ સમાયેલાં છે તેથી મનુષ્યે યથાર્થ આનંદ [illegible] માટે આત્માનું સંધાન કરી આત્મહિતજ [illegible]

[illegible] પ્રયત્ન કરવો એજ યથાર્થ પ્રયત્ન છે અને [illegible] સિદ્ધ થાય છે ત્યારેજ કર્તવ્યની સિદ્ધિ થયેલી મનાય છે. [illegible] સ્વરૂપ તેજ આત્મસ્વરૂપ છે, અને જ્યાં સુધી [illegible] પછી પોતાના સ્વરૂપનો બોધ કરવાને પ્રયત્ન કરતો [illegible] ત્યાં સુધી તેણે કરેલા સર્વ પ્રયત્નો વ્યર્થજ છે.

મનન કરવા યોગ્ય હીત વચનો.

સંશોધક—અબદુલ રહેમાન એમ. માસ્તર,

૧. ધર્મે વળગ્યા પછી મન દઈને કામ કરવું, અને જે કાંઈ મળે તેથી સંતોષ માનવો.

૨. કોઈ પણ કામ માથે લેતા પહેલાં આપણાથી તે થઈ શકશે કે નહી, કે આપણને તે કરવું ગમશે કે નહીં તેનો પુખ્ત વિચાર કરવો.

૩. કોઇ પણ કામ ઉત્તમ રીતે કરીએ;તોજ તે કર્યું કહેવાય.

૪. આ મારો ધર્મ છે અને તે મારે બરાબર બજાવવોજ જોઈએ. એમ દરેકે દરેક માણસે જાણવુંજ જોઈએ.

૫. અવલોકન (બારીક બીની) કરવાની ટેવ પોતાની આંખને આનંદ આપે છે, અને જ્ઞાનને મજબુત બનાવે છે.

૬. વ્યવસ્થા અને નિયમથી સખતમાં સખત કાર્ય પણ સફળ થાય છે.

૭. દરરોજના કામને માટે માણસે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને વ્યવસ્થા કરવી અને તે પ્રમાણે થયું કે નહીં તે રાત્રે સુવા પહેલાં પરીક્ષા કરવી.

૮. જે અવ્યવસ્થિત રીતે કામ કરે છે તે છેવટની ઘડી સુધી કામ કરવાનું મુલતવી રાખે છે અને આખરે તેને નિરાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે.

૯. લક્ષ્મીનો મદ (ગરૂર) બુદ્ધિને ભ્રષ્ટ કરનાર છે.

૧૦. દ્રવ્ય—પૈસો જોવાં સુંદર લાગે છે, પણ પરિણામે દુઃખનું કારણ છે, કેમ કે સર્પણીના અંગ ઘણા કોમળ દેખાય છે, પણ તેનો સ્પર્શ કરીએ તો ઝેરે કરીને નાશ કરે છે.

૧૧. જ્યારે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે સર્વ કલ્યાણકારી ગુણનો નાશ થાય છે.

૧૨. વિષયોને ભોગવવાથી કદી તૃષ્ણા શાંત થતી નથી, પણ ઉલટી ઘીથી અગ્નિની પેઠ બહુજ વૃદ્ધિ પામે છે.

૧૩. શૂર, કુશળ તથા દૃઢ પરાક્રમવાળા પુરૂષની પાસે લક્ષ્મી [illegible] ચાલી આવે છે.

૧૪. પોતાના ઘરની થોડી સરખી ફુટ પણ ગૃહના સ્વામીનો નાશ કરી નાખે છે.

૧૫. [illegible], [illegible], [illegible], કુલીનપણામાં, સૌંદર્યમાં [illegible] તેમાં 'હુંજ' ચઢિયાતો છું એવું માનવું [illegible] છે.

૧૬. અહંકાર માણસને [illegible] બનાવે છે પણ મમતા તેને [illegible] બનાવે છે.

૧૭. આ દેશ મારો, અથવા આ ધર્મ મારો એવી તીવ્ર લાગણી જ્યાં સુધી હૃદયમાં ઉદભવી નથી, ત્યાં સુધી તે પોતાના દેશનું કે ધર્મનું હિત કરી શકતો નથી.

૧૮. નિરૂદ્યમી માણસ જે સુખ સ્વપ્ને પણ દેખે નહી, તેવાં અનેક સુખો ઉદ્યમી માણસ ભોગવે છે.

૧૯. જે ઘરમાં સ્ત્રી પુરૂષ બંને ઉદ્યોગી હશે, તેના ઘરમાં નિર્ધનતા બીલકુલ નજરે પડશે નહી.

૨૦. ઉદ્યોગથી શરીર અને મનને કસરત મળવાથી, આરોગ્ય સારી સ્થિતિમાં રહે છે, પરંતુ હદ ઉપરાંત મેહનત શરીર અને મન બન્નેને નુકસાન કરે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

૨૧. જેઓ અજ્ઞાનના અંધકારમાં ડુબેલા છે તેઓ જોખમ સ્થિતિમાં રહે છે.

૨૨. જ્ઞાનતત્વમંદિરને ખોલવાની અને તેના શુભ ભંડારને જીજ્ઞાસુ માટે ખુલ્લા કરવાની કુંચી તે ઇચ્છાશક્તિ છે.

૨૩. એક વાર પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન વખત જતાં જુનું થઇ જાય છે અને તેથી તેમાં નિરંતર સુધારોવધારો કરવાની આવશ્યકતા છે.

૨૪. તૃષ્ણા કે જે બહુજ દુઃખદાયી છે તેને સુખ ઇચ્છનારા પુરૂષે જલદી છોડી દેવી જોઇએ.

સુ-હસનની મશજીદ કાહેરા.

કાએદ બાઈદની મશજીદનો મેમ્બર અને મુસલ્લો

સુ-હસનની મશજીદનો અંદરનો હીસ્સો કાહેરા

(તમદુને અરબ ઉપરથી) અઝહદ બાદશાહની હરમસરાહ દમસ્ક

Lakshmi Art, Byculla, Bombay મોહનલાલ એન્ડ કાં, ઝવેરી, ૧૯૫-૯૭, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ટેલીફોન નાં. ૧૭૯૫.

ડુબી ન જાય તેને માટે તેની મરામત કરવાની અને તેને રંગરોગન વિગેરે ચઢાવી સહિસલામત રાખવાની કાળજી રાખવી પડે છે. આથી તેને સાચવવું એજ માત્ર આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય માની શકાય નહીં પણ તેને સાચવીને તે વડે આપણે સામા કિનારે જવું એજ આપણું ખરૂં કર્તવ્ય છે. તેવીજ રીતે મનુષ્ય જન્મ પણ આ સંસારરૂપી દરિયામાં નાવ રૂપે છે અને જેથી જેમ નાવને સડો લાગવા દેવાય નહી, કે અધવચ તુટી ન જાય તેને માટે જોઇતા સર્વ ઉપાયો લેવાની જરૂર પડે છે, કારણ કે જો તે નાવ સહિસલામત હોય છે તોજ સમુદ્રની પાર પોંહચી શકાય છે તેવીજ રીતે મનુષ્યે પોતાના શરીરરૂપી વહાણનું તે જ્યાં સુધી પોતાનું કર્તવ્ય સિદ્ધ ન કરે ત્યાં સુધી સંરક્ષણ કરવાની જરૂર હોય છે, અને તેના સંરક્ષણ અર્થેજ ધન વૈભવાદિની જરૂર પડે છે, શરીરને દીર્ઘકાળ ટકાવી રાખનાર અનવસ્ત્રો વિગેરેની જરૂર પડે છે અને તે સર્વ ધનથી મળી શકે છે, માટેજ ધનની આવશ્યકતા હોય છે. આથી ધન પણ કર્તવ્યની સિદ્ધી કરાવવા માટે શરીરને ટકાવી રાખવાને જેટલે અંશે મદદકર્તા પડે છે તેટલે અંશે સુખ મેળવવામા મદદ રૂપ થઇ પડે છે, એથી કરીને જેમ નાવને ટકાવનાર સાધનો મેળવવાનેજ કર્તવ્ય રૂપે માની શકાતું નથી. તેવીજ રીતે શરીરને ટકાવવાને માટે ધન કે વૈભવ આદિ પ્રાપ્ત કરવાં એ કાંઇ કર્તવ્ય રૂપે માની શકાય નહી પરંતુ જ્યારે વહાણવડે આપણે સુખ રૂપ સામા કિનારે પોંહચીએ છીએ ત્યારેજ આપણને યથાર્થ સુખનો અનુભવ થાય છે તેવીજ રીતે આપણે પણ આ શરીર વડે જે આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય સિદ્ધ કરવાનું હોય છે તે કરીએ છીએ ત્યારેજ યથાર્થ રીતે સુખનો અનુભવ કરીએ છીએ જેમ સમુદ્રની પાર પોંહચી ગયા પછી આપણા કર્તવ્યની સમાપ્તિ થાય છે અને પછી આપણે વહાણ કે વહાણને ટકાવી રાખનાર સાધનોની દરકાર કરવી પડતી નથી, તેમજ યથાર્થ સુખ જ્યારે આપણને મળે છે ત્યાર પછી આપણને શરીરની પણ દરકાર રેહતી નથી તેમ શરીરને ટકાવી રાખનાર ધન વૈભવ આદિની પણ જરૂર રેહતી નથી. કારણ કે યથાર્થ સુખને પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ આપણો મનુષ્ય જન્મ હતો અને તે, તે સુખ પ્રાપ્ત થતાં સાર્થક થાય છે.

સમુદ્રને સામે પાર પણ જેમ વેળા સર પોહચી જવાની આપણે ઇચ્છા રાખીએ છીએ તેવીજ રીતે મનુષ્યે પણ પોતાનું મુખ્ય કર્તવ્ય જે સુખ પ્રાપ્ત કરવું તેને સિદ્ધ કરવાની પ્રથમ જરૂર છે જેમ ભર દરિયામાં વાવાઝોડાંથી કે દરિયાના તોફાનથી નાવને ડુબવાનો ભય રહે છે, અને તેથીજ જો વહાણનીજ મરામત કર્યા કરવાને માટે દરિયામાંજ વધુ વખત રેહનારને ભવિષ્યમાં સામે પાર ન જતાં ત્યાને ત્યાંજ ડુબી જવાનો ભય રહે છે તેવીજ રીતે આ સંસારસાગરમાં પણ ધન વૈભવાદિને મેળવવાનેજ પોતાના કર્તવ્ય રૂપે માન સંસારચક્રનો ભોગ થઈ જાય છે અને પોતાના ઉદેશને ન સિદ્ધ કરતાં અંતરીયાળજ ચાલ્યા જાય છે.

સુખ શામાં રહેલું છે? બહારના પદાર્થો એ ખરા સુખનાં સાધનોને ઉપયોગી થનાર છે. મનુષ્યે પોતાના આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આત્મસ્વરૂપજ સુખનું મુળ છે.

દુનિયાં કામ આના આડીએ ઇન્સાં કો ઇન્સાં કે,
આહી એક કામ મદદના જો પેહલે થા વોહ અબભી હય.

જો બાદ.મેં સું હી સબ માસ્ટર કો કેહને આતે હંય,
વેસા પુરફતમેં ખિલ્લાના જો પેહલે થા વોહ અબભી હય.

ખરૂં સુખ શામાં રહેલું છે.

('ઇસલામ' માટે ખાસ.)

લખનારઃ—અબદુલ રહેમાન એમ માસ્તર.

મનુષ્ય માત્ર સુખને ઇચ્છે છે. તેનો જન્મજ સુખ પ્રાપ્ય કરવાને માટે હોય છે. સુખની સર્વ કોઇને જરૂર હોય છે. દુઃખથી હરેક મનુષ્ય ત્રાસ પામે છે. આમ છતાં પણ સુખી કરતાં દુઃખી મનુષ્યજ ઠરેઠેર જોવામાં આવે છે. કારણ કે સુખ શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું તેનો માર્ગ ભાગ્યેજ કોઇ જાણતું હોય છે. સુખને પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો હાથ આવતાં સુખ મળવું એ ઘણુંજ સહેલું છે.

મનુષ્ય જન્મ પામીને આ રસ્તાને હાથ કરવો એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. મનુષ્ય માત્ર એકજ વસ્તુને ઇચ્છે છે, અને તે માત્ર સુખનેજ. પરંતુ તે મેળવવાના સર્વના રસ્તા જુદા જુદા હોય છે. પ્રયત્ન તો સર્વ કોઇ કરે છે, છતાં પણ હરેક મનુષ્યની દિશા જુદી જુદી હોય છે, અને તેથીજ એકજ વસ્તુને મેળવવા ઇચ્છતા હોવા છતાં પણ તેમને સુખનો અનુભવ થતો નથી, અને તેનું કારણ માત્ર એકજ છે કે સુખનો ખરો માર્ગ તેમના જાણવામાં આવ્યો હોતો નથી.

સુખનો માર્ગ ગુપ્ત નથી, તે ઘણોજ પ્રકટ છે. સર્વ કોઇ નજરે તે જુવે છે છતાં પણ તેની સાથેના અન્ય માર્ગો મળે છે પણ ખરા માર્ગે કોઇ વળતું નથી. અને તેથીજ પ્રયત્નજ કરવા છતાં પણ મનુષ્યને ખરા સુખનો અનુભવ થતો નથી જો મનુષ્ય સુખને મેળવવા ઇચ્છતો ન હોય તો તેનો પ્રયત્નજ અટકી જાય છે. પણ તેમ હોતુ નથી. ઘણા તો રાત દીવસ પ્રયત્ન કરે છે. એક મિનીટ પણ નકામી જવા દેતા નથી છતાં પણ તેમને યથાર્થ ફળ મળેલું જણાતુ નથી.

જેમ સુખ મેળવવા ઇચ્છનાર ખરા માર્ગે ન વળતાં અન્ય માર્ગે વળે છે. તેવીજ રીતે ખરૂં સુખ શું મળવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. અને શું મેળવવા પ્રયત્ન કરવો કે જેથી યથાર્થ સુખનો અનુભવ થાય તેનું પણ તેમને જ્ઞાન હોતું નથી જન્મ્યા પછી વિદ્યાઅભ્યાસ કરવામાં સુખ માની તે રસ્તે વળે છે. વિદ્યાઅભ્યાસ પછી ધન મળવાથી સુખ મળશે એમ માની વ્યાપાર નોકરી વિગેરે ધંધા કરવા માંડે છે, ઉમ્મર થયે સ્ત્રી મળે તો સુખ થશે એમ માની લગ્ન કરે છે, લગ્ન પછી પ્રજા થાય તો સુખ મળે એમ માને છે, પ્રજા થયા પછી રહેવાનું સુંદર મકાન, ભોગવિલાસ માટે વૈભવ આદી પદાર્થો મળે તો સુખ મળે એમ માની તે રસ્તે પ્રયાણ કરે છે. આમ આખી જીંદગી સુધી સુખને શોધતાં શોધતાં તનતોડ મેહનત કર્યા કરે છે [illegible] સુખને ન મેળવતાં, વખતે દુઃખનોજ અનુભવ કરે છે. [illegible] ધન પ્રાપ્ત થાય છે ઘર વૈભવ આદિ પદાર્થો મળે છે, સ્ત્રી પુત્ર આદિ મળે છે છતા પણ તેને સુખના લાભ મળતો નથી, કોઇ વખતે એકાએક અગ્નિ લાગે ઘર બળે છે કે તે વખતે તેના દુઃખનો પાર રેહતો નથી કે ઇ વખતે વેપારમા ખોટ જાય છે તો પણ તને દુઃખનો અનુભવ થાય છે, પ્રજાનું સુખ હોય છે તો વખતે મોટો ગ્રેજ્યુએટ થએલ ૩૦ વર્ષ નો છોકરો એકાએક ગુજરી જાય છે કે તેના દુઃખનો પાર રેહતો નથી. આવીજ રીતે જેમ આ વસ્તુઓ મળવ થી તને સુખ મળશે એવું તે માને છે તેના કરતાં તો તે વસ્તુઓના નાશ થવાથી તે સુખને બદલે દુઃખનોજ અનુભવ કરે છે.

આ પ્રમાણે તેને અનુભવ થાય છે છતાં પણ તે પોતાના માનેલા સુખના માર્ગને ન ત્યજતાં તેજ માર્ગે વહન કરતો કરતો અ તે કાંઇ પણ સુખનો ઉપભોગ ન કરતો પોતે જેવો આવ્યો હોય છે તેવો આ દુન્યામાંથી ચાલ્યો જાય છે, અને તે વખત પણ પોતાની પાછળ બૈરી છોકરાંને મુકીને મરવાથી તેના દુઃખનો પાર રેહતો નથી આવી રીતે અનેક મનુષ્યો આ સંસારમાં સુખ મેળવવા માટે જન્મ લેવા છતાં પણ સુખ ન મેળવતાં દુખનેજ ઉપભોગ કરી આવ્યા હતા તેવાજ ચાલ્યા જાય છે અને આ મનુષ્ય જન્મને વ્યર્થ ગાળે છે.

પ્રિય ભાઇ! સુખ ક્યા છે? ધનમાં, સ્ત્રીમાં, પુત્રમાં, કે અન્ય વૈભવાદિમાં સુખ છે એમ તમે માનો છો અને તેથી તેમને મેળવવાને માટે પ્રયત્ન કર્યા કરો છો તે ફોકટ છે. ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, વિગેરે વૈભવાદિ પદાર્થો મેળવવાથી પણ મનુષ્યને કેટલેક અંશે સુખનું ભાન થાય છે પરંતુ આ સુખ તે ખરૂં સુખ હોતું નથી આ સુખ હમેશાં ટકતું નથી, જ્યારે જ્યારે મળેલા પ્રાણી પદાર્થોનો નાશ થાય છે ત્યારે ત્યારે તેજ સુખ આપનાર થઇ પદાર્થો પાછા આપણને દુઃખ આપનાર પડે છે. તો પછી આ પદાર્થો મળવાથીજ સુખ મળે છે એમ શી રીતે માની શકાય? નહીંજ. આ પદાર્થો આપણને જે વખતે પ્રાપ્ત થાય છે તે વખતે આપણને સુખનું ભાન કરાવે છે. તેનું માત્ર એકજ કારણ છે અને તે એ કે તે મેળવવા માટે આપણે જે પ્રયત્ન કર્યો હોય છે તે પ્રયત્ન તે વસ્તુઓ મળવાથી સાર્થક થાય છે અને તે વખતે આપણે તેમને મેળવવા કરેલી તિવ્ર ઇચ્છાનો વેગ તે પડવાથી પાછો પોતાના મુળ સ્વરૂપમાં શમી જાય છે. અને આ વખતે તે વેગને ઉત્પન્ન કરનારમાં તે વેગના શમવાથીજ આપણને સુખનો અનુભવ થાય છે.

યથાર્થ અથવા ખરૂં સુખ બહારના પદાર્થોથી મળતું નથી, બહારના પદાર્થો તો આપણને આપણા કર્તવ્યમા જેટલે અંશે સહાય રૂપ થઇ પડે તેટલાજ અંશે સુખનો અનુભવ કરાવે છે. અને જ્યાં આપણા કર્તવ્યને સહાય કરતા અટકે છે એટલે તેમનો નાશ થાય છે ત્યારે આપણને દુઃખનો અનુભવ થાય છે. કારણ કે આપણે આપણા કર્તવ્યમાં તેમને મદદરૂપે સ્વિકારેલા હોય છે. તેથી આપણને સુખ જણાય છે, પરંતુ તેમનો નાશ થવાથી તે આપણા કર્તવ્યમાં મદદ ન કરી શકવા હોવાથી તે આપણને દુઃખનો અનુભવ થાય છે.

આપણું કર્તવ્ય સુખને પ્રાપ્ત કરવાનું છે તે વાત આપણે આગળ જણાવી ગયા, અને તેથી તે સર્વ પદાર્થો આપણને યથાર્થ રીતે સુખ આપનાર નહિ પણ યથાર્થ સુખને મેળવવાનું જે કર્તવ્ય આપણે સ્વિકારેલું હોય છે તેમાં તેવો મદદ કરનાર હોય છે, અને જેટલે અંશે તે આપણને સહાયભુત થાય છે તેટલાજ અંશે આપણને તેનાથી સુખનો અનુભવ થાય છે.

જેમ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં જવાને માટે સમુદ્રનું ઉલંઘન કરવાનું હોય છે, અને આ સમુદ્રનું ઉલંઘન કરવાને માટે નાવ વહાણ કે આગબોટની આપણને જરૂર પડે છે, અને તે વહાણ બીજા દેશમાં જ્યાં સુધી સહિસલામત પેહચે ત્યાં સુધી આપણને તેને સાચવવાની જરૂર પડે છે. એટલે દરિયામાં તે નાવ તુટે નહીં અને

મહાવ નાંખ્યો. બીજે દીવસે પચાસ સવાર હાતિમનુ તંબુ સમજી માવિયાના તંબુ આગળ આવી ઉતર્યા માવિયા ફિકરમાં પડી કે તેઓની મહેમાનદારી કેવી રીતે કરવી. તેણીએ પોતાની લોંડીને માલેક પાસે મોકલી અને કહેવડાવ્યું કે "હાતમના પચાસ પરોણા આપણે ત્યાં ભુલથી આવી ઉતર્યા છે, માટે તેને ખવાડવા સારૂ કાંઇ મોકલો." અને વધારામાં કહ્યું કે "જો માલેક ખુશીથી આપે તો જ લાવજે પરંતુ કડવું મોઢું કરી ના છુટકાનું આપે તો ખબરદાર લાવતી નહિ. અને તેને કહેજે કે આ ફક્ત આજનીજ રાત સારૂ છે કારણ જે લોકો હજુ એમજ સમજે છે કે આ હાતિમનો તંબુ છે તે જાણી અમા બરાબર કોઇ આવશે નહિ." લોંડી માલેક પાસે ગઇ, માલેક વાત સાંભળતાંજ રાતોપીળો થઇ બરબડવા લાગ્યો અને કહ્યું કે, માવિયાને મારી સલામ કહી કહેજે કે એજ કારણસર મેં તને સલાહ આપી હતી કે હાતીમને પડતો મેલ અને કહે કે મારી પાસે એટલું દુધ નથી કે હાતિમના પરોણાઓને પુરૂં પડે." લોંડી જયારે ખાલી હાથે આવી ત્યારે માવિયાએ હાતિમ પાસે મોકલી અને કહેવડાવ્યું કે "લોકો હજુ એમજ સમજે છે કે આ તમારૂં તંબુ છે, અને એજ કારણસર અહિંયા પચાસ મેહમાન હમણા આવ્યા છે; માટે એક ઉંટ તથા થોડુંક દુધ મોકલી આપો કે તેઓને જમાડું." લોંડીએ હાતિમ પાસે જઇ સઘળો વૃતાંત કહી સંભળાવ્યો, તેજ પળે હાતિમ બે ઉંટ અને ઘણું દુધ લઇ જાતે આવ્યો અને મેહમાનોને ઘણી તાઅઝીમ સાથે ખવાડયુ. આ હાલ જોઇ માવિયએ તબુમાથી કહ્યુ "હાતિમ મેં આજ માટે તમને તલાક આપી કે તમો મેહમાનો પછાળ ઘેલા બનેલા છો, અને મારાં બાળકોની ખબર લેતા નથી." હાતિમે સાંભળીને કહ્યુ "માવિયા આ તમારી ભુલ ભરેલી વાતો છે. જેણે પેદા કર્યા છે તેજ બધાની રોજીનો જુમેદાર છે, આપણા દેવા અને નહિ દેવાથી કંઇ થતું નથી."

હાતિમની એક અતિ વિચિત્ર અને આશ્ચર્યકારક ઉદારતા લેખકોના પ્રતાપે હમને પહોંચી છે, જે બીજા બનાવો કરતાં વધુ અચંબો પમાડનાર છે. અને ફકત આ એકજ બનાવ ઉપરથી તેના સ્વભાવની ખરી માહેતી મળી આવે છે; એક વખતે કબીલા તેય ઉપર અરબના બીજા કોઇ કબીલાએ હુમલો કર્યો; હાતિમ જેવા સખી હતો તેવોજ બહાદુર પણ હતો. હથીયાર સજી મુકાબલા માટે નીકળ્યો અને એવી બહાદુરીથી હુમલો કર્યો કે સૌને મારી નસાડી મેલ્યા, અને દુશમનોના સરદારોને નસાડતા ઘણે છેટે નીકળી ગયો, જે વખતે હાતિમ તેની પુઠે જતો હતો ત્યારે દુશમનોમાથી એકે ફરીને કહ્યું કે "હાતિમ તમારો ભાલો મને આપો" આ સાંભળતાંજ હાતમે પોતાનો ભાલો તેની તરફ ફેંકી દઇ ખાલી હાથે પાછો ફર્યો. હાતિમની આવી વર્તણુંક ઉપર શત્રુને પણ આશ્ચર્ય થયો. જયારે તે પોતાના લશકરમાં આવ્યો ત્યારે સૌએ તેને ઠપકો આપ્યાં કે આવી ઉદારતા શો કામની કદાચ તે લોકો તમને મારી નાખત તો? આ સાંભળી હાતિમે કહ્યું "હાં એ ખરૂં છે પરંતુ જયારે કોઇ કહે છે કે આ ચીજ મને આપ, ત્યારે તેનો જવાબ તે ચીજ આપ્યા સિવાય બીજો શું હોય શકે!"

આથી વધુન દેખીતું છે કે હાતિમ "નહિ"નો શબ્દ જાણતોજ નહોતો. ઉદારતા તેની રગેરગમાં પેવસ્ત થઇ તેનું ખમીર બની ગઇ હતી. અને એવા પુરૂષ સંબંધી આ કહેવું કાંઇ અતિશયોકિત નજ કહેવાય કે તેણે બીજાને પીવાડયા પહેલાં પોતાની માતુશ્રીનું દુધ પીધું નહિ.

જો કે હાતિમને ઇસલામનો જમાનો નસીબ નહોતો થયો અને તેથી અરબના મુશરેકોમાં તેની ગણત્રી છે, પરંતુ તેની ઉદારતા તેની સખાવત, અને તેની મનુષ્ય પ્રત્યે હમદર્દી જોતાં આશા છે કે ખુદાપાક તેના બીજા ગુનાહ માફ કરી દે!

જોશે વેહશત!

અઝ—અબદુલ રહેમાન એમ. માસ્તર.

હય જોશે વેહશતકા દોર સરમે ખ્યાલ દિલમે યે આ રહે હંય,
બનેગા ઇસમેસે ખુંન કયસા ગિઝા એગમ હમ જો ખા રહે હંય.

નદિન કોરા હે તો નચેન શબકો તપે અલમમે કરાર કયસા,
કિસી ફુરકતમે રાતદિન હમ બલા કે સદમે ઉઠા રહે હંય.

ચેલાખયા હાકેનિંદ આએ લગી ઝરા ભીન આખ અપની,
જો સર ઉઠાકે ફલકપે દેખા તો તારે આંખેં દિખા રહે હંય

સુલાકે મારા જગાકે મારા રૂલાકે મારે હંસાકે મારા,
સતા સતા કે મારડાલા હમે વોહ ફીર કયું સતા રહે હંય.

યે ગુઝી દુન્યા હય દારે ફાની ન કોઇ બાકી રહેગા ઇસમે,
જો રેહને વાલે થે વોહ કરોડાં ચલે ગએ ઓર જા રહે હંય.

ફીરાકે જાનામેખુદ ગએ હમ નહી હય બાકી વો હોશ હમમે,
હુએ હંય જલભુન કે ખાક હમ તો વોહ ખાકકોભી જલા રહે હંય.

મીલી હમેગર નવસલકી શબ રહીંગે કયું કર બતાઓ ફીર હમ,
બડે મઝેમે વો હજી રહે હંય હમ અપની હસ્તી મીટા રહે હંય.

કિસીકો દેખા બિગડને બનકે કોઇ બિગડકેભી બન ચુકા હય,
બિગડ ગએ જો અગરચે બનકે સઝાકીએકી વો પા રહે હંય.

રખો ભરોસા ન માસ્ટર તુમ હય ચાર દિનકી યે ઝિન્દગાની,
હમ આજ તો કલ તુમારી બારી સભીકો જાના હય જા રહે હંય.

તમન્ના એ મદિના!

અઝ—અબદુલ રહેમાન એમ. માસ્તર

તેરી ઝુલ્ફોંકા બલખાના જો પેહલે થા વોહ અબભી હય,
મેરી ગરદિશકા અફસાના જો પેહલે થા વોહ અબભી હય.

હઝારોં જલ મરે સોઝેદરૂસે અય શમા દીલવાલી,
તેરા આશિક યેહ પરવાના જો પેહલે થા વોહ અબભી હય.

દરે દૌલતપે જો આએ મુરાદેં દિલકી લે જાએ,
તેરા દરબાર શાહાના જો પેહલે થા વોહ અબભી હય.

ઇલાહી દીનદસે અબતક ન પોંહચા મે મદિને કો,
ઇધર મેં ઓર બુતખાના જો પેહલે થા વોહ અબભી હય.

ભટકતા હી રહા યારબ મદિને તક ન પોંહચાયા,
વોહી તારીકકા થાના જો પેહલે થા વોહ અબભી હય.

શરાબે શૌક દી એક ઝુન્દગી દેદે મુઝી સાકી,
મેરા તું પીર મયખાના જો પેહલે થા વોહ અબભી હય.

મુઝે વહેદતકા પયમાના પીલાદે સાકી એ [illegible],
મેરા યેહ ઝોક રિન્દાના જો પેહલે થા વોહ અબભી હય.

[illegible]નો છે" તે બાદ આપે પોતાના સહાબીઓ તરફ જોઇ ફરમાવ્યું કે "કોઇ અમીર ગરીબ થઇ જાય તો પણ તેની તાઅઝીમ કરો. ફરી આપે સફાનાને છોડી મુકવા હુકમ ફરમાવ્યો અને તેણી પર ઘણું એહસાન કર્યું. જતી વેળા સફાનાએ આપ માટે દુઆ ગુજારવા અરજ કરી, આપે રજા આપી ત્યારે તેણી દુઆઓ દેતી ચાલતી થઇ અને પોતાનાં ભાઇ પાસે ગઇ. ત્યાં જઇ ભાઇ સમક્ષ એવી સરસ રીતે હજરત(સલ.)ના ગુણો ગાયાં કે બંને ભાઇ બહેન પોતાના કુટુંબ સહિત હજરત(સલ.) પાસે આવ્યાં અને ખરા દિલથી ઇમાન લાવી ઇસ્લામમાં દાખલ થયાં. સફાના વિષે કહેવામાં આવે છે કે એણી પણ ઉદારતામાં પોતાના પિતા ઉપર પડી હતી. હાતિમ પોતાના ઉંટોમાંથી થોડાક તેણીને અપતો ત્યારે તેણી હમેશ ગરીબોને આપી દેતી. છેવટે આ હાલ જોઇ એક દીવસે હાતિમે કહ્યું બેટા! માલ મિલકત ઉપર જ્યારે બે સખી એકઠા થાય છે ત્યારે તેનો અંત આવે છે, માટે તું સખી રેહ અને હું કંજુસ બનું અથવા હું સખી રહું અને તું કંજુસ બન." તેના જવાબમાં સફાનાએ કહ્યું "પિતાશ્રી, મે આ ઉમદા ગુણ આપ કનેથીજ શીખ્યો છે" જેથી હાતિમની આ નસીહત ઉપર સફાના તો કુદરતી રીતે અમલ કરી શકતી નહોતી પરંતુ હાતિમની સ્ત્રી આ કામ માટે ઘણી લાએક હતી. તેણી એટલીજ બખીલ હતી જેટલો તે સખી હતો. હાતિમની ઔલાદમાં એક પુત્ર અદી અને પુત્રી સફાના હતી; અને એને બંને સાથે સરખો પ્રેમ હતો. અરબ દેશના સાધારણ લડવૈયા પેઠે હાતિમની જીન્દગી પણ લુટમાર ઉપરજ ગુજરતી હતી. પરંતુ લુટેલા માલનો ચોથો ભાગ હંમેશ ગરીબ અને મેહમાનોને ચરણે કરતો. હાતિમની ગણત્રી અજ્ઞાન કાળના શાએરોમાં પણ થઇ છે. તેમ તે એવો બહાદુર હતો કે કોઇથી પણ ડરતો નહતો. વાતનો એટલો સાચો હતો કે જે બોલતો તેજ કરતો સખી એટલો બધો હતો કે માંગનાર ખાલી હાથે ફરતો નહી. રહેમદિલી તેના સ્વભાવમાં એટલી બધી હતી કે જે કોઇને કેદ પકડતો કે તુરત રહેમ ખાઇ છોડી દેતો. એટલો બધો ઉદાર હતો કે જે જગ્યાએ પડાવ નાખતો કે તુરતા તુરત લોકોમાં તેના આવવાની ખબર ફેલાય જતી શિયાળાની ઋતુમાં પોતાના ગુલામોને આજુ બાજુ ટેકરીઓ ઉપર આગ સળગાવવા હુકમ કર્તો કે, જેથી મુસાફરોને તે, ત્યાં હોવાની ખબર પડે અને ત્યા આવી તેના મેહમાન બને; અથવા કોઇ રસ્તો ભુલ્યું હોવતો દુરથી આગની જોય ત્યાં આવે. અજ્ઞાનકાળમાં રજબ માસની આખા અરબ દેશમાં ઘણી તાઅઝીમ કરવામાં આવતી હતી. હાતિમનો કાયદો હતો કે તે માસની પહેલીથી ત્રીસ તારીખ સુધી દરરોજ દસ ઉંટ કાપતો અને દુરદરાજના માણસોની મેહમાનગીરી કરતો. મુસાફરો તથા મોહતાજ માટે તેને પોતાના માલ મિલકતમાંથી કોઇ ચીજ સાથે મહોબ્બત નહોતી, વગર વિલંબે હરેક ચીજ આપી દેતો પરંતુ તેના સખી હાથેથી જો કોઇ ચીજ બચવા પામી હોય તો તે તેનો અસીલ ઘોડો તથા લડાયક સરંજામ હતો જે ખરી રીતે જોતાં તેના બહાદુરીનું જોહર અને તેના પેટનું સાધન હતું.

હાતિમની ઓરતનું નામ માવિયા બિન્તે અફીર હતું. તેણીના ત્રીજા મલકાને એક દીવસે તેણીને પુછ્યું કે "કેઇ? હાતિમનો કાંઇક વૃતાંત કહો" તે ઉપરથી માવિયાએ કહ્યું કે બીજી બધી વાતો તો ખેર ઠીકજ રહેતી હતી પરંતુ મને હાતિમના એક કામ ઉપર ઘણુંજ અચંબો લાગ્યો હતો એક વર્ષ દુકાળ પડયો હતો, ચોમેર લોકો ભુખ ભુખ કરતા હતા, અનાજની તાણને કારણે [illegible] ઢોર સુધાં ખાઇ ગયા હતા. છેવટે દુકાળની અસર [illegible] પણ પડી અને એક દીવસે હમને પણ અનાજ મળ્યું નહિ. [illegible] તો જેમતેમ કરી ગાળ્યો પણ રાત પડી અને ભુખને લીધે હમો બંનેની એવી ખરાબ હાલત હતી કે કોઇ પણ રીત ચેન પડતું નહિ અને વળી વધુ આફત આ હતી કે બંને બાળકો અદી અને સફાના ચોધાર રડી રહ્યાં હતાં, છેવટે એક બાળક મેં ખોળામાં લીધું. અને એકને હાતિમે, અને ઘણુ ઘણુ પટાવી ફુસલાવી સુવાડયાં; ત્યારબાદ હમો બંને પણ સુઇને વાતો કરવા લાગ્યાં. હું જાણતી હતી કે હાતિમને મારાથી વધુ ભુખ લાગી હતી અને તેની તરસ માટે મને ખાસ્સું વાર લાગતું, અંતે મેં વિચાર કર્યો કે કોઇ પણ રીતે તેને નિંદ્રા આવે તો સારૂં પરંતુ તે વાતોજ કર્યા કરતો, જેથી તેનો મુળ હેતુ મને દિલાસો આપવાનો હતો. આખરે મેં મોઢું ઢાંકી દીધું કે જેથી તે ચુપ રહે અને શાંતિમાંજ પોતાની મેળે આંખ લાગી જાય. હાતિમે બે ત્રણવાર મને બુમ પાડી પરંતુ જવાબ નહિ મળવાથી તે સમજી ગયો કે હું નિદ્રાવશ થઇ છું એવામાં અચાનક કોઇ માણસ તંબુમાં પ્રવેશ થયાનો ખડખડાટ થયો, હાતિમે ઉઠીને જોયું તો સામે એક સ્ત્રી ઉભી હતી પુછ્યું તું કોણ છે? તેણીએ જવાબ આપ્યો કે 'હાતિમ' હું બે એવા બાળકો પાસેથી અત્રે આવી છું જેની સ્થિતિ ભુખને કારણે ઘણી ખરાબ થઇ રહી છે." એ સાંભળી હાતિમે કહ્યું સારૂ જાઓ અને પોતાના બાળકોને લઇ આવો. આ જવાબ સાંભળી તે બાઇ પોતાના બાળકોને લેવા ગઇ અને મને એટલો આશ્ચર્ય થયો કે હું સહન કરી શકી નહિ, જેથી મેં મોઢુ ઉઘાડી કહ્યું, હાતિમ! આપણે પોતે કેટલાક દીવસોથી ભુખ વેઠીએ છીએ અને તમે પેલી બાઇના બાળકોને ખવાડશો શું? હાતિમે કહ્યું "ખુદા કસમ! હું તારા તથા તેનાં બાળકોને જમાડીશ" આ બોલી તેણે છરી હાથમાં ઝાલી અને પોતાના વહાલા ઘોડાને ઝુબેહ કર્યો, અને આગ સળગાવી ગોસ્તના કકડા તેણીના હાથમાં આપી કહ્યું લો સેકો અને ખાઓ. ફરી મેં મહારા બાળકોને જગાડયાં અને હમો સર્વે આગની આસપાસ બેસી જમવા લાગ્યાં. હાતિમે કહ્યું કે આપણી શરમની વાત છે કે આપણે બેસી આપણાં પેટ ભરીએ છીએ અને આખું કુટુંબ ભુખું પડેલું છે. આ કહી તે ઉઠયો અને હરેક તંબુ પાસે જઇ કહ્યું કે આગ પાસે જઇ જમો. અંતે આખા કુટુંબે પેલા ઘોડાનું માંસ ખાધું અને હાતિમ પોતે ફકત તેડવા તથા મેહમાનદારીમાંજ ગુંથાયલો રહ્યો. હું કસમ ખાઈ કહી શકું છું કે તે માંસમાંથી એક રેશો પણ તેના મોઢામાં ગયો નથી.

હાતિમની ઓરત માવિયા ઘણીજ બખીલ હતી તેથી હાતિમને હંમેશ તાનો તસકો કરતી. પરંતુ હાતિમનો દસ્તુર હતો કે તેણી જે કાંઇ કહેતી તે બધું સાંભળતો અને પોતાના મનનુંજ કરતો. અંતે પરિણામ એ આવ્યું કે હાતિમ થાકયો નહિ પરંતુ માવિયા કંટાળી ગઇ. તેણીનુ દિલ હાતિમથી ખટવઇ ગયું હતું. એવામાં તેના કુટુંબના માલેક નામી એક પુરૂષે તેણીને કહ્યું કે, "હાતિમ સાથે રાત દિન કંકાશ અને કકલાટમા શો ફાયદો? તે આમ તેમ માલમિલકત લુટાવી દે છે, અને તારા બાળકો માટે કાંઇ રહેવા દેતો નથી. માટે હાતિમને *તલાક આપ અને મારી સાથ નિકાહ કર કે તારાં બાળકો હંમેશ સુખમા રહે." આ વાત માવિયાને ગળે ઉતરી અને તેણીએ પેલાના કહેવા મુજબ કર્યું. એક દીવસે હાતિમ બહારથી આવ્યા ત્યારે જોયું કે ઓરતે તંબુનો દરવાજો ફેરવી નાખ્યો છે. સમજી ગયો કે આખી જીન્દગીની સુખદુઃખની ભાગણી છુટી પડી છે. પોતાના બાળકોને લઇ ચાલતો થયો અને એક ખીણમાં જઇ

* અરબના અજ્ઞાન કાળમાં સ્ત્રીઓ પણ પુરૂષોને તલાક (છુટા છેડા) આપી શકતી હતી. જો તેણી પોતાના પતિને તલાક આપવા માંગે તો તેણી માટે એવો રીવાજ હતો કે, જે તંબુમાં તે રહેતી હોય તેનો દરવાજો ફેરવી નાખતી. પતિ આ જોઇ સમજી જતો કે બાબીનો મીજાજ બદલાઇ ગયો છે. અને ત્યાંથી ચાલ્યો જતો.
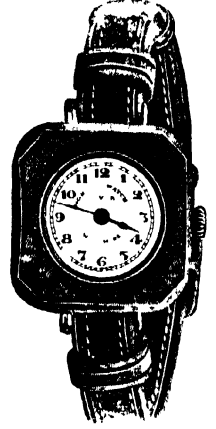
સાંજ વર્તમાન [illegible] છાપખાનામાં [illegible] ફોર્ટ, ટેમેરિન્ડ લેન—મુંબઇ.

મોહનલાલ એન્ડ કું, ઝવેરી, ૧૯૫-૯૭, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ટેલીફોન નાં ૧૭૯૫
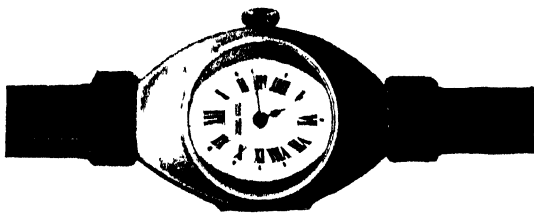
JERUSALEM—THE MOSQUE EL-AKSA

બૈતુલ મુકદ્દસ (જેરૂસલમમા) મસ્જીદે અલ અકસા

JERUSALEM—THE MOSQUE OF OMAR.
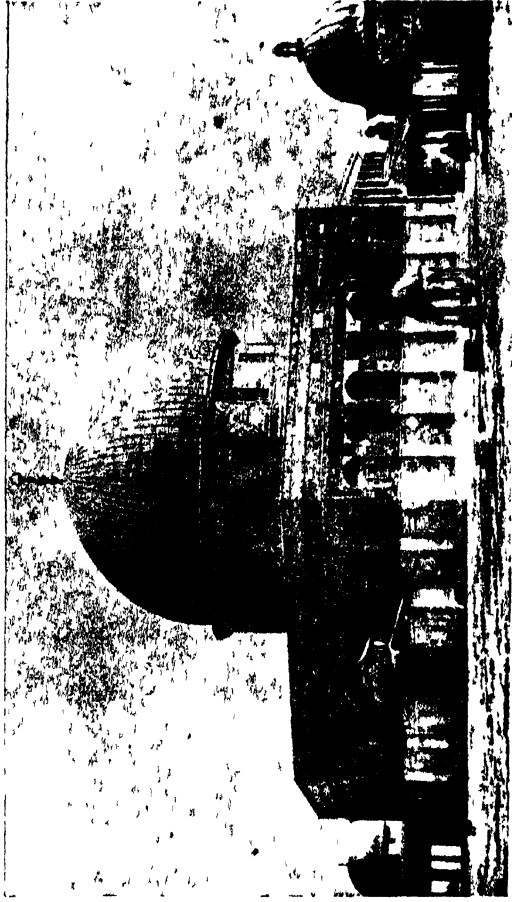
બૈતુલ મુકદ્દસ (જેરૂસલમમા) મસ્જીદે ઉમર (રદી)

CONSTANTINOPLE-MOSQUE OF St. SOPHIA (INTERIOR).

કોન્સટન્ટીનોપલમા સેંટ સુફીઆની મસ્જીદનો અંદરનો દેખાવ

[illegible] મનમાં ગાઢી રોગની છાપ ભુંસાઇ તન્દુરસ્તીની છાપ પડે છે અને ત્યારેજ આપણો રોગ મટે છે.

વિચાર અને વર્ત્તનના ભિન્નભિન્ન પ્રદેશોમાં Suggestion નો અનુપયોગ કરવાની ઉપર જે સૂચના કરવામાં આવી છે તેનો એવો [illegible] ગ્રહણ કરવાનો નથી, કે રાત્રિદિવસ અમુક ગોઠવી રાખેલાં [illegible] આપણા મનમાં બોલ્યાં કરવાં. વસ્તુતઃ પ્રત્યેક ક્ષણે આપણે [illegible] [illegible] બોલીએ અને વિચાર કરીએ છીએ અને જે કંઇ ક્રિયા આપણે કરીએ છીએ તે Suggestion છે; અને તે પ્રત્યેક શબ્દ, વિચાર, અથવા ક્રિયા આપણા પોતના મનમાં અથવા જેમના [illegible] આપણે આપીએ છીએ તેમના તેજ જાતના ગુણને [illegible] કરે છે.

જ્યારે જગતમાં દુર્ગુણ અને દુરાચાર અધિક પ્રમાણમાં [illegible]માં આવે ત્યારે સદગુણ અને સદાચારનીજ વાતો કરવી. [illegible] વાતો કરતાં લોકો સદગુણ અને સદાચારનીજ વાતો કરતાં થશે. તેઓ સદગુણના ભાનનું ચિંતન કરતા થશે. અને [illegible] અને ચિંતન કરવા માંડતાં થોડાજ સમયમાં તેઓને સદગુણ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થશે. અને આથી કરીને સદગુણીજ થશે. નિરંતર સદગુણનીજ વાતો કરવાથી હજારો મનુષ્યના મન શુદ્ધ કરી શકાશે.

માંદા માણસ આગળ આરોગ્યનીજ વાતો કરવી, અને તેને આરોગ્યનું ચિંતન કરવાની ફરજ પાડવી જેથી તે આરોગ્યટાનેજ પ્રાપ્ત કરશે. પણ જો આપણે માંદા માણસ પાસે પોતાના કે બીજાના મંદવાડની લાંબી લાંબી કથાઓ ભારે રસથી કહેવા માંડશું તે તરતજ હરીને તે વર્તન ગ્રહણ કરશે. અને પોતાના રોગને વધારશે.

બીજાઓને નાહિંમ્મત અને નિરાશા બનેલા જોઇ તેમનામાં હિમ્મત અને આશા પ્રકટે તેવી જવળો કરવી. કારણ કે માણસ જ્યારે નિરાશ અને નાહિમ્મત હોય છે, ત્યારે તે અંધ બનેલા હોય છે; અને સ્થિતિમાં તે કેવળ અંધકારજ જુએ છે. અને જ્યારે [illegible] અને આશા તથા હિમ્મતની વાતો વડે તેના મનમાં પ્રકાશ પ્રવેશાવવામાં આવે છે. ત્યારે તેના મનનું અંધત્વ નાશ પામે છે.

આ Suggestion Therapeutic થી હજારો મનુષ્યની ઉન્નતિને અટકાવનાર અંધકાર દુર થઇ શકે છે. આ ઇલમ કેટલું બધું મહત્વનું છે તે ઉપલા થોડા દાખલાથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

હાતિમતાઈ.

લેખકઃ—ઇસ્માઇલ મહમદ વલી ઉલ્લાહ.

ઘણો આશ્ચર્ય થાય છે કે, જે માણસોના નામ આપણે રાતદીન ઉચ્ચારીએ છીએ તેમની હકીકતથી જાણકાર થવું તો એક કોરે પરંતુ હમો એટલું પણ જાણતા નથી કે તેઓ કોણ હતા! હરેક મંડળી તથા હરેક જમાનાની બોલચાલમાં થોડાક એવા પુરૂષો હોય છે જેમનાં નામો કોઇ ખાસ ગુણના પ્રસંગે હરેક નાનામોટાનાં મોઢેથી સાંભળવામાં આવે છે, અને બાળકો સુદ્ધા તે નામોને તેજ ગુણોનો દોરો ગણે છે, કે જે જાહેર કરવા માટે તે વારંવાર ઉચ્ચારવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે જ્યારે પ્રેમની વાત થતી હશે ત્યારે લયલા મજનુનનાં નામો કોઇને કોઇ પ્રકારે યાદ આવીજ જશે; તેમ ખુબસુરતીની તારીફ થતી હશે ત્યારે જરૂર યુસુફ (અલે) નું નામ લેવાશે; એવીજ રીતે જ્યારે સખાવતની વાત થતી હશે ત્યારે હાતિમનું નામ જરૂર કોઇના મોઢેથી પણ નીકળશે. એવા પુરૂષોને અકંદર રીતે જમાના તથા મહોટી મંડળીઓ તે ગુણોનો ભંડાર માને છે કે, જે સાથે તેમના નામોને સંબંધ છે. એજ પ્રકારના મહા પુરૂષો [illegible] પ્રજાઓમાં ખાસ ગુણોના દેવતા માનવામાં આવતા હતા. અને આમાં લેશ માત્ર પણ શંકા નથી કે જો ઇસ્લામે હમારી [illegible] ન હોત તો આવા પુરૂષોને હમો પણ દેવ માનત.

આ પ્રકારના મહા પુરૂષો જે આપણી મંડળીમાં [illegible] તેમનું નામ એટલું બધું પ્રખ્યાત છે કે કદાચિત [illegible] બાળક પણ તેમનાં નામોથી અજાણ્યું નહીં હશે. પરંતુ આ [illegible] વાત છે કે એઓ મધ્યેથી કોઇ એકજ એવો ભાગ્યશાળી નીકળશે જેની [illegible] હકીકતથી હમો થોડે અંશે જાણીતા હોઇશું. માટે હમો આજે તે પ્રખ્યાત નર હાતિમની હકીકતથી લોકોને જાણીતા કરવા [illegible] રાખીએ છીએ કે જેની હાલ અતિશય જરૂર છે.

હાતિમતાઇનું નામ આખા અરબ દેશમાં એટલું માનીતું થઇ પડયું હતું કે હમને શક ઉત્પન્ન થાય છે કે, કદાચિત તેનો વૃતાંત લખવામાં પણ કાંઇક અંશે અતિશયોક્તિ થઇ હશે. કારણ કે તેની ઉદારતાનો એક એવો દાખલો આપવામાં આવે છે કે જે ધ્યાનમાં નહિ આવી શકે તેવો છે. બહુધા અરબો કહે છે કે જ્યારે હાતિમ મરણ પામ્યો ત્યારે લોકોએ એવો ઠરાવ કર્યો કે હાતિમના ભાઇને તેની જગ્યાએ કુટુંબની સરદારી આપવી. હાતિમની માતુશ્રી તે વખતે હયાત હતી, જ્યારે તેણીએ આ ઠરાવ સાંભળ્યો ત્યારે તેણી ઉદાસ થઇ બોલી કે, "તેને (હાતિમના ભાઇને) હાતિમ સાથે શું સંબંધ છે કે એ તેની (હાતિમની) જગ્યાએ પસંદ કરવામાં આવે. ખુદા કસમ! જ્યારે હાતિમ જનમ્યો હતો ત્યારે તેણે સાત દીવસ સુધી કોઇ પણ રીતે દુધ પીધું નહિ, જ્યારે મેં પાડોશના એક ગરીબ બાળકને દુધ પીવાડયું ત્યારેજ તેણે દુધ પીવા શરૂ કર્યું, અને તેના ભાઇની એ સ્થિતિ હતી કે એક તરફ દુધ પીતો તો બીજી છાતી ઉપર હાથ રાખતો કે રખેને બીજો પી જાય નહિ."

અરબના અજ્ઞાન કાળમાં આરબોમાં જન્મ ચરિત્ર લખવાનો દસ્તુર નહતો અને કોઇ તે લખવા પણ જાણતું નહતું, એટલાજ કારણસર તે સમયના લોકોની જન્મ મરણની તારીખનું જાણવું અશક્ય છે. અજ્ઞાન કાળની લડાઇઓ જે "ઐયામે અરબ"ના નામે ઓળખાય છે તેના ટુંક હેવાલ તો, કાવ્ય ઉપરથી જણાય આવે છે, પરંતુ તે મધ્યેથી એકના પણ તારીખનો પત્તો મેળવવો ઘણું મુશ્કેલ છે. જેથી હમો કહી શકતા નથી કે હાતિમ કયે દીવસે જન્મયો હતો અને ક્યારે મર્યો હતો હાં આટલું કહી શકીએ છીએ કે હજરત મોહમદ (સલ) ના જન્મ પહેલાજ હાતિમ મરણ પામ્યો હતો અને તેના ઔલાદ હજરત (સલ.) ના જમાનામાં હયાત હતી હાતિમના છોકરા અદીએ જ્યારે હજરત (સલ.) વિરૂધ અનુમતી કરશાવી ત્યારે હજરત સાહેબે હજરતઅલી (રદી.) ને તેના મુકાબલા માટે મોકલ્યા, લડાઇ થઇ જેમા અદી હાર પામ્યો અને પોતાના કુટુંબ સહિત શામ(સીરીયા) દેશમાં નાસી ગયો. તેની બહેન સફાના બિન્તે હાતિમ નાસવા પામી નહિ જેને હજરતઅલી (રદી.) એ કેદ પકડી પોતા સાથે મદીને લાવ્યા, અને હજરત મોહમદ (સલ) સમક્ષ હાજર કરી. આપ સામે આવતાંજ સફાનાએ કહ્યું "અહ્‌લેરસુલ, પિતા ગુજરી ગયા છે. ભાઇઓ નસી જઇ પોતાની જાન છોડવી છે [illegible] ધારો તો મને પણ છોડી દો; અને મને બેઇજ્જત કરી [illegible] સઘળા કબીલાઓને ઝલીલ કરશો નહિ. મારા પિતાશ્રી [illegible] સરદાર હતા અને હું હાતિમ તાઇની છોકરી છું." [illegible] સફાનાએ હાતિમના ગુણો ગાવા માંડયાં હજરત મોહમદ (સલ.) એ બધુ સાંભળી ફરમાવ્યું કે આ છોકરી આ બધા ગુણો તો [illegible]

એવું કામ કીધો હોય તે પણ કોઇની સૂચના વડે તોડીએ છીએ, અને ન કરવાના કામ પણ કરીએ છીએ.

આ સૂચના શક્તિ Suggestion હરએક વખતે આપણા ઉપર સારી નઠારી અસર કરતી હઇ તે વિષેની માહિતી મેળવવી એ આપણી ફરજ છે. જેને આ 'ઇલમ' આવડતું હોય છે તે બીજા ઉપર અચ્છી વરેહથી ફાવી જાય છે. જો કોઇ વેપારીને હલકો માલ હોય છે. તે પણ આ વિદ્યા વડે આપણને લલચાવી ને મોંઘી કિંમતે આપવામાં ફાવી જાય છે. દવાઓની જાહેર ખબરો લખનારા જો આ કળામાં પ્રવિણ હોય અને જો Attraction આકર્ષણ શક્તિ ધરાવતા હોય છે તો,—ઝેરકોચલાં, તુળશી, હરડે, આમળાં, અજો, અને એવીજ બીજી બે ચાર પૈસાની ઔષધીઓ એકઠી કરી કુટીને કે ગોળીઓ વાળીને લાખો રૂપીઆ કમાઇ જાય છે. બીજાએ ક્યારે આપણા ઉપર Suggestion નો ઉપયોગ કરે છે તે આપણે જાણતા હોતા નથી અને તેથી તેવાઓના હાથમાં એક રમકડા તુલ્ય થઇ પડીએ છીએ, પણ જો તેની યુક્તિ આપણે જાણતા હોઇએ તો તેને ફાવવા દેતા નથી.

સૂચના શક્તિથી બીજાના શરીર ઉપર કેવી અસર થાય છે? તે સંબંધે આપણો ટુંકામાં વિચાર કરીશું:—એક સ્ત્રીએ એક વખતે પાકેલું લાલ ટમાટું ખાધેલું હતું તે ઉપરથી તેના બેન પણીએ તેને એવું ઠસાવી માર્યું કે:- "આ એક ઝેર હતું કે જેનાવડે તુર્તમાંજ મૃત્યુ—થાય છે" વગેરે ઘણીજ અસરકારક રીતે ઠસાવ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે તેણીની શારવાર માટે ડૅાકટરના આવ્યા પહેલાં તે મરણ પામી હતી.

એક વખતે એક ડૅાકટરે દરદીને ઝાડા બંધ કરવાની દવા ને બદલે ભુલથી. ઝાડા થવાની દવા આપી હતી. પણ તેને એમ કહેવામા આવ્યું હતું કે "આ ઝાડા બંધ કરવાની દવા છે" અને તેથી ત્રણ કલાકમાં ઝાડા બિલકુલ બંધ થઇ જશે. જો કે દવા તે જુલાબની હતી પણ તે દરદીએ ડૅાકટરના કહેવા મુજબ પીતાં ઝાડા બંધ થઇ ગયો હતો.

ડૅા. નેલટેઇલર કેટલાંક દરદીઓને માત્ર ચોખ્ખું પાણી આપી. "આ એક ઘણીજ કિંમતી દવા છે" તેમ કહી ઘણાં હઠીલાં દરદોને પણ સાજાં કરતો અને આ બધું તેની બોલવાની શક્તિ Wit ને લઇને થતું હતું.

આ ઉપરથી આ ઇલમ કેટલીબધી જરૂરની છે તે સહેજમાં સમજી શકાશે. હડહડતી જુઠી વાતને પણ Suggestion વડે બીજાઓને સાચી મનાવી શકાય છે; કોઇ મનુષ્ય અત્યંત પ્રમાણીક હોય પરંતુ તે ઠગ છે, ધુતારો છે, એવું જો કોઇ નિત્ય કહ્યા કરે તો કેટલાક દિવસે તેના પ્રમાણિકપણામાં આપણને સંશય ઉત્પન્ન થાય છે. કોઇ સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય પરંતુ તે દુરાચારી છે એવાં વચનો નિત્ય કોઇ આપણા કાનમાં નાખ્યા કરે તો અલ્પ સમયમાં તે સ્ત્રીના પવિત્રાચારમાં આપણને શંકા પ્રકટે છે. આ ઇલમ વડે અનેક દુર્જનોએ આ પ્રમાણે મિત્રોમિત્રોમાં વૈરને પ્રકટાવ્યાં છે.

બીજાઓને હાની કરે તેવી 'સૂચના' કરતાં જેમ આપણે સાવધ રહેવાની જરૂર છે, તેજ મુજબ બીજાઓ તરફથી કરવામાં આવતી 'સૂચના' ગ્રહણ કરતાં પણ તેટલીજ સાવધાની સેવવાની જરૂરત છે. આપણા દોસ્તો ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ રાખવાનું કર્તવ્ય જો આપણે સમજતા હોઇએ, તો પછી તેનું ભુંડું આપણા આગળ જો કોઇ બોલે તો પછી તે તરફ આપણે લેશમાત્ર પણ દરકાર ન કરવી જોઇએ; આપણા માતપિતા પ્રતિ જો શુદ્ધ ભક્તિ રાખવી હોય તો પછી તેના અવગુણ ગાનારનું એક પણ વચન આપણા અંતઃકરણમાં પ્રવેશવા ન દેવો જોઇએ.

જેમ આ નિયમ સેવવાની જરૂર છે તેજ મુજબ આપણી આત્મોન્નતિને માટે તેની સાથે આપણા વિચાર સારા રાખવાની પણ જરૂર છે. અને આવા વિચારો ઉત્પન્ન કરી તેનાજ સંસ્કારો આપણા અંતઃકરણમાં પાડવા તેને Auta Suggestion (સ્વ સૂચના) કહે છે માણસ જેનું અધિક ચિંતન કરે છે તેવોજ તે થાય છે. "A man as He thinksor belives as He is as so He becomes." જેની આપણા અંતઃકરણમાં છાપ પડે છે તેના વિચારો આપણાં અંતઃકરણમાં ચાલે છે. કોઇ પણ દુઃખદ સ્થિતિનું માણસ જ્યાં સુધી ભાન Consciousness કર્યા કરે છે ત્યાં સુધી દુઃખદ સ્થિતિ ખડા ગાંઠની પેઠે તેને છોડતી નથી.

માણસ પોતાનાજ વિચારનું અથવા ચિંતનનુંજ પ્રતિબિંબ છે બિંબથી જુદા પ્રકારનું પ્રતિબિંબ તે મનુષ્યના વિચારથી કદીપણ ભિન્ન પ્રકારનો હોતો નથી. પણ તેનું શરીર, તેની બોલચાલ, તેની રીતભાત, તેના અંતઃકરણની સ્થિતિ, અને તેનો સ્વભાવ તેનાં અંતઃકરણના બીબામાં ઘડાઇ ઘડાઇનેજ બહાર નિકળ્યું છે.

આ ઉપરથી સહેજ ખ્યાલ આવશે કે મનુષ્યને પોતાની ઉન્નતિ માટે, પોતાની ખરાબ ટેવો સુધારવાને માટે, અને પોતાની દરેક બહેતરીને માટે આ સ્વ સૂચના. Auta Suggestion જાણવાની ખાસ જરૂર છે. ધ્યાન દઇને મન જે વિષયનું ભાન કરે છે, તેની છાપ મનના ઉંડા ભાગમાં પડે છે; અને આ છાપ મનમાં જ્યા સુધી રહે છે ત્યાં સુધી તે છાપના નમુના પ્રમાણેજ વિચારો થાય છે: છાપ જુદી અને વિચારો જુદા એ કદી બનતુંજ નથી.

આપણે એક જોખમનું કામ હાથમાં લીધું હોય ! અને તેમાં નિષ્ફળતાનાં ચિન્હ જણાતા હોય, પણ જ્યા સુધી આપણા મનના ઉંડા ભાગમાં નિષ્ફળતાનો ભય ન જણાતા હોય ત્યાં સુધી તેની ઉંડી છાપ આપણા મનમાં પડી હોતી નથી; પણ જો ભયના વિચારો ચાલુજ રહ્યા કરે છે, અને આપણે બીક રાખવા માંડીએ છીએ, તો નિષ્ફળતાની છાપ થોડાજ વખતમ પડે છે; અને જો તેને રોકવામાં આવતી નથી તો તેની ઉંડી છાપ અંતઃકરણમાં પડી જઇ સઘળા વિચારો નિષ્ફળતાજ સમજાય છે. માટે નિષ્ફળતા આવવાનાં ચિન્હો જણાતાં મનમાં તેના પ્રવેશ થવા દેવો નહિ, પણ સારાં અને ફતેહમંદીનાજ ચિત્રો કલ્પી તે ચિત્રોની ઉંડી છાપ મન ઉપર પાડવી. જે આપણે ન જોઇતું હોય અને જેવું આપણે ન થવું હોય તેનું ઝાંખું ચિત્ર એ આપણે કદીબી ન રચવું. પણ જેવુ આપણુને જોઇતું હોય અને જેવું આપણે થવું હોય તેનુ જ અને તેવુંજ ચિત્ર કલ્પી સદાએ ચિતરવું.

મનમાં, શરીરમાં, અને આપણી બહાર જે પ્રકારનું આપણે જોવું હોય તેવીજ છાપનુ ભાન, અને તે પ્રમાણે આપણને જોવાની ઇચ્છા ન હોય તે છાપને મનમા પડતી અટકાવવાનું આપણે અવશ્ય શીખવું જોઇએ. જો આપણે રોગના વિચારો કર્યા કરીએ રોગને જોયા કર્યા કરીએ, અથવા રોગની બીક રાખ્યા કરીએ તો રોગનીજ આપણા મનમાં છાપ પાડીએ છીએ. આ છાપ રોગના વિચારો પેદા કરી આપણા શરીરમા ધીમે ધીમે તેવીજ અસર કરે છે અને આવા વિચારોની અસર જ્યાં સુધી આપણા મનમાં રહે છે, ત્યાં સુધી અનેક ઉપાયો કર્યા છતાં પણ આપણો રોગ મટતો નથી. પણ આ દવાથી આપણો રોગ મટશેજ, એવી આસ્થા જ્યારે આપણે થાય છે, અગર કોઇ તબીબ આવી આસ્થા પ્રકટાવે છે, ત્યારેજ

[illegible] એવા સમજવા નહિ. કારણ કે તેની સંખ્યા ઘણી થોડી છે. એક ઉત્પાદકમા એટલે મા અથવા બાપમાં રહેલી માંદગીની અવસ્થા (Heredity) છોકરાંમાં ઉતરે છે; અને એમાં હોવાથી જરૂર તે પ્રાપ્ત થાય છે. આ નિયમમાં મુદ્દલે અપવાદ નથી. એમ છે તો એકજ લોહીમાંના અને માંદગીનું તેમાં એકજ મૂળ હોય તો તે છોકરાંમાં થયા સિવાય રહેનાર નથી. વંશપરંપરા ચાલ્યો આવતો જે રોગનો પ્રવાહ લોહીનો એટલા સમાવેશથી પોતાની હદ ઉપર આવે છે. વળી કાકાનાં છોકરાંમાં, મામા ફુઇનાં છોકરાંમાં, વિવાહ થયાથી પણ તેવુંજ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે; અને રોગ તેમના માબાપોમાં હોય છે તે રોગ તિવ્રતાને પામે છે, તેથી નવી નવી વિકૃત અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા તેમાં કંઇ વિશેષ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

વળી વંશમા સારાં છોકરા ઉત્પન્ન કરવા માટે હરેક સ્ત્રીએ રજસ્વળાની વેળાએ આનંદમાં રહેવું જોઇએ તેમજ રૂતુ બંધ થયા પછી ઇન્દ્રિય સેવનની વેળાએ સ્ત્રી-પુરૂષે શાન્ત, પ્રેમ, અને પોતાના બધા ગુસ્સા સમાવીને રહેવું જોઇએ તેમાં ફરક પડવાથી પ્રજા ઉપર પણ તેવીજ અસર થાય છે.

કેટલાએક ધારે છે કેઃ—ગર્ભાવસ્થામાં ગર્ભવંતીને વધારે ખોરાક જોઇએ, અને તેનું કારણ એ બતાવે છે કે, ગર્ભાવસ્થામાં ગર્ભને ઉછેરવામાં તેથી મદદ મળે, પણ આ મોટી ભુલ છે. એ પ્રમાણે સમજીને વધારે ખોરાક લેવાથી તેની તન્દુરસ્તીમાં હાનિ પહોંચે છે. ખરી રીતે જોતાં ખોરાક નિયમિત્ત, અને પૌષ્ટિક આપવો જોઇએ. અયોગ્ય ખોરાક કિંવા માટી, ચાક, ઇત્યાદિ ખાવાની કેટલીક સ્ત્રીઓને ઇચ્છા થાય છે. તેનો ત્યાગ કરવો, અને એથી ગર્ભની તન્દુરસ્તીમાં અને ઉછેરવામાં, અને શાન્તીમાં નુકશાન થાય છે. ડા. ડેવિસ લખે છે કેઃ—એક સ્ત્રીને સાત બાળકો હતાં અને તે સ્ત્રીને હરેક ગર્ભની સમયે અને ગર્ભાવસ્થામાં ચોક ખાવાની ટેવ હતી અને તેથી તેણીને જેટલાં સંતાન જનમ્યાં તે બધાંના પેટ બહુજ ખરાબ હતાં, અને ૫-૭ દિવસ સુધી ઝાડો ન આવતો.

ગર્ભવંતી સ્ત્રી ખાવાનું પચે અને ઝાડો સાફ આવે તેટલા માટે ખુલી હવામા હરવું ફરવુ. ઘરના કામકાજ કરવાં કારણ કે તેથી એક ઉત્તમ કસરત મળે છે—તેમજ મન ઉપર કોઇ પણ જાતના ખરાબ સંસ્કાર પડવાનો અને ફીકર થવાનો વખત પણ બહુ ઓછો મળે છે. જ્યાં આગળ જવાથી ગુસ્સો પેદા થાય, દિલગીર થાય, અને જ્યા મોટે સાદે આરડી આરડીને ગીત ગવાતાં હોય, કોઇ મરણ પ્રસંગે વિલાપથી રોતાં હોય, લગ્નની મ્હોટી ધામધુમ હોય, એવાં સ્થળે જવું એ ગર્ભવંતીને હિતકર નથી. વળી રાત્રે ઉજાગરા કરવા નહિં તેમજ દિવસે ઉંઘણસીને પેઠે ઉંઘવું નહિ.

ગર્ભવંતી સ્ત્રીએ મુસાફરી કરવાથી પણ ઘણાં માઠાં પરિણામ ભોગવવાં પડે છે. દૂરની મુસાફરીથી વાહનના હડસેલાથી ગર્ભને ઘણી [illegible] થાય છે. વળી ગર્ભવંતી સ્ત્રીએ હદ ઉપરાંત આરામ ન લેવો જોઇએ, અને આળસુ પણ ન બેસી રહેવું જોઇએ, તેમજ હદ ઉપરાંત કસરત કે મહેનત પણ ન કરવી જોઇએ. શોભાને માટે તંગ વસ્ત્ર જેવાં કે, ચોળી, પેટી, કમખાં, પેચવાજ પોલકાં વગેરે પહેરવાં ન જોઇએ; કારણ કે છાતી, પેટ. પાંસળાં વગેરે તંગ કપડાંથી દબાય છે અને તેથી ગર્ભની વૃદ્ધિમાં હાનિ પહોંચે છે.

ગર્ભિણીના મનની અવસ્થા ગર્ભ સાથે મ્હોટો સંબંધ રાખે છે. સ્ત્રીના મનની અવસ્થા તેણીના ગર્ભ માંહેના બાળકનાં શરીર ઉપર અસર કરે છે એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રીના શરીરમાંના વિચારમાં આવેલી ખામીથી ગર્ભમાંના બાળકના શરીરમાં પણ ખામી રહી જાય છે. એટલે બાળક તેની માતાના વિચાર પ્રમાણે એક આકારવાળાં થાય છે સ્ત્રીના શાન્તપણાને અને ખુશાલીને લઇને ગર્ભવંતીને પોતાને તથા તેણીના ગર્ભ માહેલાં બાળકને સુખશાન્તી અને સારી તન્દુરસ્તી રહે છે હવે જો કોઇ એવો બનાવ બને કે ગર્ભવંતીને કોઇ દુઃખની [illegible]રથી અથવા ભયથી, ગુસ્સો પેદા થાય તો તેના શરીર ઉપર તુરત અસર થાય છે. જેમ કે તે ચમકી ઉઠે છે, ખેંચ આવે છે, લોહી તુટી પડે છે કદાચ ગર્ભપાત થાય છે, ઇત્યાદિ આપણે જોઇએ છીએ. વળી આ ઉપરથી એમ સમજવું કેઃ—ગર્ભવંતી પોતાના મગજ અને હૃદય ઉપર થતી અસરોથી દુર રહેવા પ્રયત્ન કરવા જોઇએ તેણે પોતાનો મિજાજ ખુશ રાખવો, બળાપો ન રાખવો. અને તેથી પોતાની તથા ગર્ભની તન્દુરસ્તીમાં ઘણો વધારો થશે.

સારી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા માટે ગર્ભવંતીએ ગર્ભાવસ્થા મહાન પુરૂષોના જીવનચરિત્રો વાંચવાં, તેમના ઉત્તમ દૃષ્ટાન્તો, ધર્મ સંબંધી ચર્ચા, વિદ્યાનું અનુશીલ, સારો સ્વભાવ, અને સુંદર વસ્તુઓ જોવાનો અભ્યાસ રાખવો; તેમજ જાતજાતના દેખાવો જોઇને મનને પવિત્ર તેમજ ઉલ્લાસમય રાખવો, સુંદર ગાયનો, રસિક નાટકો, કાવ્યો ઇત્યાદિનો શોખ રાખવો, તેની સાથે કદી પણ ક્રોધ, લોભ, મત્સર્ય, વગેરે રિપુનો આવેશ ન થવા દેવો આપ જો બરાબર રીતે પોતાની તન્દુરસ્તી તેમજ મગજ અને મનની અવસ્થા ઉત્તમ રીતે સાચવી રાખવામાં આવે તો જરૂર પ્રજા સારી ઉત્પન્ન થવા સંભવ છે.

સૂચના શાસ્ત્ર.

Suggestive Tharapautie.

લેખકઃ—ઇસ્માઇલ જમાલ બેલીમ.

શબ્દો અથવા હાવભાવથી સામાવાળા માણસના અંતઃકરણમાં જે અર્થ આપણે દૃઢપણે ઠસાવીએ તેનું નામ સૂચનાશક્તિ છે. Suggestion અને એ સૂચનાની નિરંતર સારી અથવા નઠારી અસર થયાજ કરે છે. પરંતુ તેમાં રહેલા અદ્ભૂત સામર્થ્યનો આપણે કવચિત્તજ વિચાર કરીએ છીએ.

આવી સૂચનાનો ઉપયોગ કરતાં આવડવો એ એક મ્હોટી કળા છે. અને નિયમિત રીતે વિધિપૂર્વક જો આ કળાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તેથી અત્યંત સંતોષ કારણ પરિણામ આવે છે. ગયેલું આરોગ્ય પાછું મેળવવામાં, અને મનનો વિકાસ કરવામાં તથા સદાચરણી થવામાં સૂચના (ઘોતન) અત્યંત ઉપયોગી થઇ પડે છે. એટલુંજ નહિ પણ પ્રેમનું અને મિત્રતાનું સંરક્ષણ કરવામાં તથા તેમને પ્રાપ્ત કરવામાં પણ તેવુંજ ઉપયોગી હોય છે. એક તરફથી આ સૂચના શાસ્ત્રનો સદુપયોગ જેમ આશ્ચર્યકારક લાભને પ્રકટાવે છે તેમ બીજી તરફથી તેનો દુરૂપયોગ નહિ ધારેલી હાનિ ઉત્પન્ન કરે છે.

અફીણ ખાવાથી અને ચા પીવાથી હાનિ થાય છે, એવું આપણે જાણતા હોઇએ; પણ કોઇ વખતે આપણને દસ્ત સાફ ન થાય અગર એક કરતાં વધુ થયા એટલામાં આપણને કોઇ કહેશે કે જરા ગરમા ગરમ— ચા પી લેશો તો હમણા ખખળીને ઝાડો ખુલાસાથી આવી જશે, અગર જો એક કરતાં વધુ ઝાડા થયા હોય અને કોઇ કહેશે કે જરા અફીણની કાંકરી લઇ લેશો તો. દસ્ત બંધ થઇ જશે, આ સૂચના આપણા મનમાં પેસે છે, અને આપણે તેનો સ્વિકાર કરીએ છીએ. અને જે ચીજ ન લેવાની આપણે [illegible]

[illegible] નામના એક ડાક્ટરે લખ્યું છે કેઃ—એક દંપતિ [illegible] પૂરી રીતે તન્દુરસ્ત તથા સર્વ રીતે સુખી હતાં. તેઓને [illegible] હતાં તેમાં પહેલો, બીજો, અને ચોથો છોકરો શાન્ત [illegible] બુદ્ધિમાન હતા; અને ત્રીજો છોકરો મૂર્ખ તથા બહેરો હતો [illegible] કે તેનો બાપ તેની ઉત્પત્તિ વખતે દારૂ પીને છાકટો થયો હતો.

ડૉ. ફ્રાઉલર લખે છે કેઃ—એક એક યુરોપીઅન પોતાની સ્ત્રીની દાસી ઉપર આસક્ત થઇ કામાંધ બન્યો હતો, પણ પેલી દાસી પાકદામનની હોવાથી તેણીએ તેવી હલકી માગણી સ્વીકારવા ઇનકાર કર્યો, ફરી પેલા માણસે એક વખતે પેલી દાસીને બહુ સમજાવી અને તેનો કામ વિકાર ઉશ્કેરવા ઘણા નીચ દેખાવો કીધા પણ દાસી પવિત્ર મનની જેથી તેણી ડગી નહિ. પેલો માણસ હદ ઉપરાન્ત કામાંધ થઇ ગયો, અને ઘેર જઇને પોતાની સ્ત્રીથી સંગત કરી કામાગ્નિ શાન્ત કર્યો, આ વખતે તેને ગર્ભ રહ્યો અને એક છોકરી અવતરી. તે છોકરી રૂપે રંગે પેલી દાસીની જેવીજ હતી, અવયવ પણ દાસીનેજ મળતાં હતાં, કોઇ અજાણ્યા દાસીનીજ આ છોકરીની માતા તરીકે ઓળખતા હતા. આમ થવાનું કારણ એજ હતું કેઃ—પેલા કામી પુરૂષના હૃદયના અને મગજ ઉપર પેલી દાસીના સુસ્વરૂપની મજબુત છાપ પડી હતી.

ચાર્લ્સ બોનપોર્ટની વડાઇની હિમ્મત અને તેની સ્ત્રીનો યુધ્ધોત્સાહ વધારે પ્રબળ હતાં એક યુદ્ધની આગલી રાત્રે શત્રુઓની સામે તોપની કેવળ બે પગલાં છેટે રહેલા તંબુમાં નેપોલિયનની ઉત્પત્તિ થઇ હતી આ કારણથી તેણે એક વેળાએ કહ્યું હતું કેઃ— "હું વિશેષ અવસ્થાનો પુત્ર છું. Goseph Cooks Heredity નામક ગ્રંથના પાને ૧૬૭ મે લખ્યું છે કેઃ—

It is said that the matter of Nepoalean read Plutarch's Lives and Heraie literature and that her moods of mind were transfered to her son. (અર્થ) "એવું કહેવાય છે કેઃ—નેપોલિયનની માતા યુનાન દેશના વખણાયેલા વિદ્વાન પ્લુટાર્કસ જેણે નામાંકિત માણસોની જીંદગીના બોધદાયક અહેવાલો લખ્યા છે; તેની ચોપડી, અને બહાદુરી ભરેલાં કાર્યોનું સાહિત્ય હંમેશ વખતે વાંચતી હતી જેવી અસર છોકરા ઉપર થઇ"

એક ગર્ભવંતી સ્ત્રી ઉપર એક વખતે એક વાંદરૂં કુદી પડયું હતું આ વાંદરાથી પેલી સ્ત્રીએ ઘણીજ ધાસ્તી ખાધી હતી; ત્યાર બાદ તેને એક બાળક અવતર્યું તે કેટલેક અંશે વાંદરાના અવયવને મળતું હતું.

એક હોસ્પીટલમાં ડૉકટરે મૂર્તિ સમાન સુંદર બચ્ચું જન્મેલું જોયું હતું. તપાસ કરતાં જણાયું કેઃ—તેની માતા સામે હોસ્પીટલમાં એક મોટું સુંદર ચિત્ર હતું તેને હમેશાં ખુબ ધ્યાનપૂર્વક જોતી અને [illegible] હતી.

એક સગર્ભા સ્ત્રીએ પોતાના ધણીનું એક આંગળું કપાઇ જતાં જોયું અને તેના મન ઉપર તેની એટલી તો અસર થઇ હતી કે તેણીને બચ્ચું જનમ્યું તેનું પણ એક આંગળું ઠુંઠું પડેલું હતું.

એક ગર્ભવંતી સ્ત્રી એક દરદીની સારવાર કરતી હતી આ [illegible] તેણીને એક બચ્ચું જનમ્યું તે પણ આબેહુબ પેલા [illegible] જેવુંજ રોગી હતું. ત્યાર પહેલાંના અને પછીના દરેક [illegible] સુંદર અને તન્દુરસ્ત હતાં.

એક [illegible] પોતાના પહેલા છોકરાની [illegible] [illegible] પોતાની સ્ત્રી પાસે પોતાના કામકાજ માટે વારંવાર [illegible] અને તે એટલા સુધી કે તેણી ખૂબ થાકથી સુસ્ત [illegible] થઇ હતી. જેથી તેને છોકરો થયો તે પણ દુબળો, ફિક્કા ચહેરાનો, સુસ્ત ગયેલો અને [illegible] જેવો હતો. ત્યાર બાદના બધા પુરાં તન્દુરસ્ત હતાં.

એક સ્ત્રી ચાલીશ વર્ષની ઉમરે ગર્ભ ઉપર માના વિચારોની શક્તિ અજમાવવાને માટે પોતાને પાંચમીવારના ગર્ભ પ્રસવની પહેલાં કેટલાક મહિના સુધી તેણે વિદ્યા ચર્ચામાં મન લગાડ્યું. સાહિત્ય તથા જ્ઞાનના ભાષણો સાંભળવામાં અને યુક્તિ તથા વિચાર શક્તિના ઉદ્દિપક ગ્રંથ વાંચવામાં પોતાનો ઘણો વખત ગાળ્યો હતો. અને પછી તે ગર્ભમાંથી જે બાળક જનમ્યો હતો તે નાની ઉમરમાંજ એટલો જ્ઞાન તથા બુદ્ધિપ્રકાશ કરતો કે તેના બીજા મ્હોટા ભાઇઓ કરતાં શ્રેષ્ટ જણાતો હતો.

મિસીસ પેન્ડેલ્ટન એ એક પુસ્તકમાં લખ્યું છે કેઃ—એક ગર્ભવંતી સ્ત્રી પોતાની ન્હાની બ્હેનના લંગડા સ્વામીની [illegible] ચાલીને તમાસો કરતી હતી, કેટલેક મહિને તેણીને છોકરૂં અવતર્યું તેનો એક પગ ખોડો થયો હતો અને તે બરાબર તેના માસા જેવોજ લંગડો થયો હતો.

સેન્ટલુઇસ નગરમાં એક સ્ત્રી ભાડાનાં ઘરમાં રહેતી હતી અને તે સગર્ભા હતી. તેને હમેશાં પોતાના ઓરડામાં એકલાં કેટલાક કલાક બેસી રહેવું પડતું, તેની પાડોશણ એક ગરિબ મહેતાજી હતી. તેને ગાતાં વગાડતાં સારૂ આવડતું હતું. તેથી તે દરરોજ પોતાની ઓરડીમાં બેસીને ગાતી વગાડતી હતી; તે સાંભળી પેલી ગર્ભવંતી સ્ત્રી ઘણી ખુશી થતી હતી પણ આસપાસમાં બીજા રહેવાવાળાઓ આથી કંટાળી પેલી ગાવાવાળી સ્ત્રીને તે મકાનમાંથી કાઢી મુકવા ઘરધણીને અરજ કરી પણ તે ગર્ભવંતી સ્ત્રી તેઓની સાથે સંમીલ થઇ નહિ, થોડા મહીના પછી તેણીને એક કન્યા પ્રાપ્ત થઇ. અને તે [illegible] સાત વર્ષની ઉમરમાં સારી રીતે ગાતાં વગાડતાં શીખીને સંગીતમાં હુશિયાર થઇ હતી.

ઉપલા દાખલાઓથી સિદ્ધ કરી શકાય છે કેઃ—ગર્ભની વેળાએ અને ગર્ભાવસ્થામાં જેવો માતપિતાનો સ્વભાવ હોય છે. તેવાં બાળકો ઉત્પન્ન થાય છે. ગર્ભાધાન વેળાએ માતપિતાની દૈહિક અને માનસિક અવસ્થા પ્રમાણે પ્રજાની અવસ્થાનો મૂળ પાયો છે. એટલા માટે, બાળિકા માતા, અને વૃદ્ધ પિતાના છોકરાં દુર્બળ અને અલ્પદર્શનશીલ થાય છે. વૃદ્ધ પિતાના છોકરાં ઘણું કરીને દુર્બળ અને સ્નાયવ ધાતુવાળાં થાય છે, પણ પિતાના જેવી બુદ્ધિ, અને જ્ઞાનવાન થતાં નથી. અને આખરે માથાની અને સ્નાયુમંડળની પિડાથી હેરાન થાય છે. આકટન બહુ દર્શનથી આ સિદ્ધાન્તમાં આવેલો છે, કે વૃદ્ધનાં છોકરાંની જીવનાશા થોડી છે. [illegible] વસ્થા દુષિત છે નવયોવન દુર્બળ, અને કામ તત્પર હોય છે.

ડૉ. સખારામ અર્જુને પોતાના "વિવાહવિજ્ઞાન" નામક ગ્રંથમાં લખ્યું છે કેઃ—પાસેના સંબંધનાં સગાંઓમાં અને એક ગોત્રીમાં વિવાહ થવાથી પિંડરોગાવસ્થા, તથા કદ્દ થાય, અવયવ નાના થવા; તથા શરીર અને મનની ક્ષીણતાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. આ વાત નિ:સંશય છે.

આ વિષય ઉપર લૅન્સેટમાં તા૦ ૧૧-૩-૭૫ માં એક લેખ આવ્યો હતો કેઃ—આવા સંબંધથી બબ્બે ત્રણ ત્રણ અને ચચ્ચાર છોકરાંઓ બહેરાં અને મુગાં જનમ્યાં છે, આવી રીતે ૫૮૦) અયોગ્ય વિવાહમાંથી [illegible] વિવાહથી થયેલાં છોકરાં કેંઇને કંઇ ખોડવાળાં જોવામાં આવ્યાં હતાં, સેંકડો વર્ષથી આવો ચાલ ચાલતો હોવાથી તેના ખરાબ દ્રષ્ટાંત કદાચ નજરે પડતાં નથી, એવા પણ દાખલાઓ જોવામાં આવશે પણ તે ઉપર કહ્યા પ્રમાણેના અનુભવમાં આવશે

[illegible] છાપખાના [illegible]; કોટ ટેમેરિન્ડ લેન—મુંબઇ.

જન્નતુલ મોઅલ્લામાં હજરત બીબી ખદીજતુલ કુબરા (રદી) નો રોઝા શરીફ

જબલ અરફાતના મેદાનમાં ખુતબો પઢતી વખતનો દેખાવ

જન્નતુલ બકીઆ અને મઝારે એહલેબેત

મસ્જીદે હનીફ, મીના બજાર કેમ્પ.
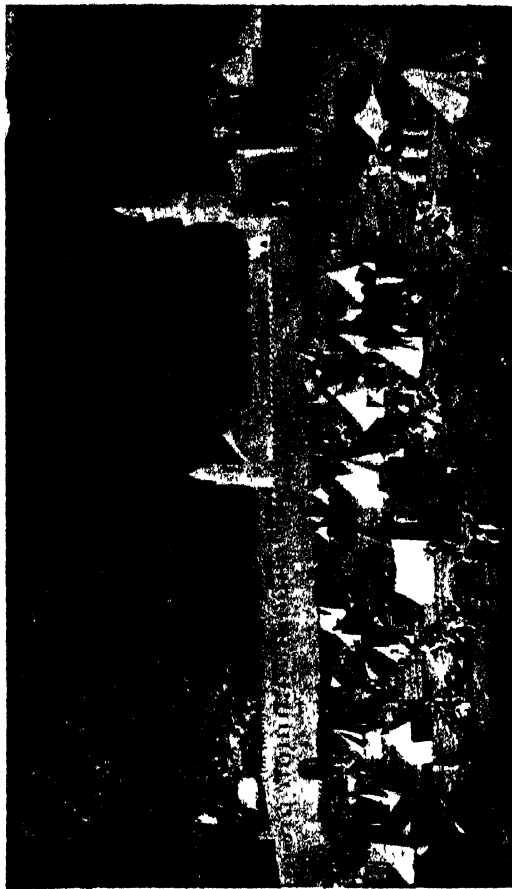
માતપિતાની માનસિક અને દૈહિક અવસ્થાની ગર્ભ ઉપર થતી અસર.

લેખકઃ—ઇસ્માઇલ જમાલ બેલીમ.

આ દુનિયામાં માણસ માત્રમાં જુદાપણું જોવામાં આવે છે. કોઇ બળવાન તો કોઇ દુર્બળ, કોઇ ખુબસૂરત તો કોઇ બદસૂરત, કોઇ રોગી તો કોઇ નીરોગી, આવી રીતે જુદા જુદા માણસો જુદા જુદા રૂપથી દેહ ધારણ કરીને જન્મે છે કોઇ અંગહીન તો કોઇ વિકલેન્દ્રિય, અથવા ઇન્દ્રિય વિશેષ શૂન્ય છે કોઇ પાંગળાં, કોઇ બહેરાં, અથવા જીવ વિનાના છે; કોઇ આંખે ઓછું જુએ છે કોઇ રંગ વિશેષને સમજી શકતા નથી. આવી શરીરની સ્થિતિભેદ મનુષ્ય મંડળમાં [illegible]માં આવે છે. ત્યારે માનસિક શકિતભેદ પણ જણાય તેમાં આશ્ચર્ય શું?

જીવ પોતાના જેવા જીવ ઉત્પન્ન કરે છે. આ કુદરતના નિયમની ક્રિયા જોતાં આપણો આવો વિચાર ઠસી ગયો છે કેઃ—કોઇ ગર્ભવંતા પ્રાણીને જોતાંજ આપણે તેના ગર્ભમાંના જીવનું અવયવ તથા પ્રકૃતિ નક્કી કરી શકીએ છીએ. આ નિયમ ઘણીજ હલકી જાતની વનસ્પતિથી લઇને સર્વથી શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય સુધી પ્રસરેલા છે. કોઇ રસાળ આંબાના ઝાડને ફાલ આવ્યાથી તેનાથી કેરીની આશા રખાય છે, પણ કદાપી કેળાંની આશા રાખી શકાતી નથી. તેમ હાથણીના ગર્ભમાંથી હાથીનાં અને ઘોડીનાં ગર્ભમાંથી ઘોડાનાં બચ્ચાંની આશા રાખીએ છીએ, અને તે આશા કદી પણ ફોકટ થતી નથી. જીવજાતિ તથા જીવની પંકિત છોડીને જ્યારે જીવવાળાં માણસનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે પણ આ નિયમને સંપૂર્ણ રીતે વ્યાપેલા જોઇએ છીએ.

જીવ શ્રેણીમાં જોવામાં આવે છે કેઃ—માતપિતાની જીવનશક્તિ પ્રજામાં સંચારીત થાય છે. આવું તો સઘળા કબુલ કરશે. કે ગર્ભાધાન વેળાએ માતપિતાની દૈહિક અને માનસિક અવસ્થાના પ્રમાણે ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થનાર ઓલાદની દૈહિક અને માનસિક અવસ્થાનો મુળ પાયો છે. આ ઉપરથીજ સિદ્ધ થશે કે છોકરા સારાનરસા થવાં એ માબાપની પ્રકૃતિ ઉપર આધાર રાખે છે. માતાના શરીર તથા મનથી જે દેહ અને મન બને છે અને જે રકતથી પુષ્ટ થાય છે તેઓ માતાના સ્વભાવ ચરિત્રના ભાગીદાર થાય નહિ એ કદીબી માની શકાતું નથી. ગર્ભસંચાર થવાની સાથે માબાપ પોતાના શરીર મનની સર્વ અવસ્થાનો વધારે ઓછો ભાગ પ્રજાને આપે છેજ.

"ડૉ. ગેલટને" પોતાના 'હેરીડિટરી જીનિયસ' નામક ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે, માબાપ ધાર્મિક હોવા છતાં પણ જો એક ક્ષણ પણ ચંચળ પ્રકૃતિ પ્રાપ્ત થાય તે તેઓની પ્રજા પણ ધર્મવાળી નહિં થતાં કેવળ ચંચળ પ્રકૃતિવાળી થાય છે; તેઓ પોતાના ચારિત્રના દોષથી પોતાના કુટુમ્બના નામને ડાઘ લગાડે છે.

ગર્ભાવસ્થામાં સ્ત્રીઓના શરીરની તથા મનની અવસ્થામાં ફેરફાર થવાથી છોકરાંમાં કુદરતી ફેરફાર થાય છે. એટલા માટે તે વેળા તેઓએ પોતાનાં શરીરને સારાં તથા સ્વચ્છ તથા અંતઃકરણ તથા નિષ્ફિકર રાખવાં જોઇએ. ડૉ. પાર્સિંએ આ વિષેનું એક ઉદાહરણ આપ્યું છે કેઃ—ફ્રેન્ચ રાજ્યની ઉથલપાથલની લડાઇમાં (ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં) લાડો શહેર ઉપર ઘેરો નંખાયો હતો. તે વખતના ઉપરા ઉપરી ભયંકર અવાજો સાંભળ્યાથી તે શહેરની સ્ત્રીઓને ઘણોજ ત્રાસ ઉપજ્યો હતો. આ બનાવ પછી કેટલીક મુદ્દતે તે શહેરમાં ૯૨ છોકરાં અવતર્યાં અને તેમાં ૧૬ જન્મતાંજ મરણ પામ્યાં. ૩૩ દશ મહિના સુધી કોઇ કોઇ રીતે બચીને મરી ગયાં. ૮ જણ આઠને પાંચ વર્ષની ઉમરે મરણ પામ્યાં, વળી બે છોકરાં જન્મતી વેળાએ હાથપગના હાડકાં ફુટાં તથા ભાંગી ગયેલાં. એવાં જણાયાં હતાં; સ્ત્રીઓની ગર્ભાવસ્થામાં શરીર તથા મનની અવસ્થા પ્રમાણે છોકરાંની પ્રકૃતિમાં ફરક પડે છે, આ ઉદાહરણ તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણવત્ સિદ્ધ થાય છે.

ઉત્પત્તિની વેળાએ જીવનબીજથી એકજ રીતની પ્રકૃતિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઉત્તેજીક અવસ્થાથી બંધ ફેરફાર અને ઉત્તેજિત ન થવાથી કાયમ રહીને કાર્ય કરીને જીવની તથા મનની પ્રકૃતિના [illegible] અવયવનું ઉત્પાદન કરે છે; પરંતુ જીવનબીજ ઉત્પત્તિથી લઇને પ્રસવકાળ સુધી ઉત્પાદિકા સ્ત્રીના ગર્ભમાં રહીને પોષિત થયાથી તેના શરીરનો, મનની, તથા નીતિની, અવસ્થા, અને કાર્ય, વિચાર, સુખ-દુઃખ વગેરે નાના પ્રકારે ઉત્તેજિત થઇને જુદા જુદા ફેરફાર થાય છે. એટલા માટે ઉત્પન્ન જીવની આકૃતિ, પ્રકૃતિ, તથા ધર્મશિયારીનો આ અવસ્થાની દ્વારા ઘણી વ્યાપક રીતથી નિર્ણય થાય છે. જો ગર્ભાવસ્થાના કોઇ પણ બનાવથી ગર્ભણી અતિ પ્રગાઢ રીતે આકુશાએલી દીઠામાં આવે અને પ્રસવ થયા પછી છોકરાંની અવસ્થા પણ આ બનાવના જેવી જણાય તો આ મજાની ચિન્તાથી છોકરાંમાં ફરક પડયો એ નિશ્ચય કરી શકાય છે. ગર્ભાધાન સમયે અને ગર્ભાવસ્થામાં જેવો માતપિતાનો સ્વભાવ હોય છે તેવાંજ બાળકો ઉત્પન્ન થાય છે.

ડૉ. જ્યોર્જ કુમ્બે પોતાના "ફિઝિઓલોજી" નામક ગ્રંથમાં લખે છે કેઃ—એક સ્ત્રીને ૧૭૨૭ માં એક છોકરૂં ઉત્પન્ન થયું હતું તે છ વર્ષની ઉમર સુધી કોઇ પણ માણસે કે વસ્તુને ઓળખતું ન હતું તેમજ ચીચીયારી પાડયા સિવાઇ મનનો ભાવ પ્રકાશી શકતું ન હતું. એક લશ્કરી સિપાઇ એ છોકરાનો બાપ હતો, અને તેના ગર્ભની ઉત્પત્તિની વેળા તેના મા અને બાપ બેઉ દારૂ પી દીવાના બન્યાં હતાં.

એક દંપતિ જંગલમાં રહી ખેતીવાડીનું કામ કરતાં હતાં, કમનશિબે વર્ષ નબળું થવાથી ફળફુલ ખાવા સિવાઇ તેઓને કસુંએ ન મળતું. આવી હાલતમા સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો અને એક છોકરો ઉત્પન્ન થયો તે શરીરે ફિક્કો, નબળો, નિરાશ દેખાવનો, અને બદહજમીથી પીડાતો એવો હતો. અને જ્યારે બીજે વર્ષે તેઓ સુખી હાલતમાં હતાં તે વખતે તેઓને એક બીજો છોકરો અવતર્યો તે પૂર તન્દુરસ્ત તથા ખુબસૂરત હતો.

ડૉ. કૅલોગ (Kellogg) એક દાખલો લખે છે કેઃ— રોમ શહેરનો એક ન્યાયાધિશ ઠીંગણો, કદરૂપો, અને ખુંધો હતો, તેને ત્યાં એક સંતાન પ્રાપ્ત થયું. અને તે પણ તેના બાપ જેવુંજ કદરૂપું હતું. જેથી તેના બાપને ભય ઉત્પન્ન થયો કે તેની આખી ઓલાદ આ પ્રમાણે કદરૂપી થશે. આથી તે ડૉ. ગીઅન ની સલાહ લેવા ગયો હતો ડૉકટરે તેને સલાહ આપી કે બીછાના પાસે તારે એક બાજુ અને બન્ને બાજુએ અહેક એમ ત્રણ મનહર પૂતળાં રાખવાં અને સંભોગ સમયે વાંરવાર તેને નિહાળવાં, અને તે મુજબ તારી સ્ત્રીને પણ વર્તવા કહેવું. પેલા ન્યાયાધિશે એ મુજબ બરાબર અમલ કર્યો થોડી મુદ્દત પછી ફરીને તેને એક છોકરો અવતર્યો અને તે— આબેહુબ પેલાં પૂતળાં સમાન ખૂબ સૂરત હતો. જે કોઇ મહેમાન તે ન્યાયાધિશને ત્યાં આવતાં તેઓ પેલાં પૂતળાં ને બાળકની નકલ માનતાં.

છાપનાર [illegible] તથા [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]—મુંબઇ.

અલીને મઅલુમાત છો, મુદ્દતથી મારા દીલમાં આરજુ હતી કે હજુરથી ફાતેમા—ઝેહરા (ર) ની દરખાસ્ત કરૂં પરંતુ શર્મ મને રજા નોહતી આપતી.

કરમ હાયન મરા શુક્રતાબ ફરહા,
વગરના કે મીજાસે શુક્રતશુ બુદ.

* * *

હજરત મોહમદ (સ) હોંટોમાં હસ્યા ને અલીને બોલાવી પોતાની પાસે બેસાડયા ને બોલ્યા કે મતલબ તો મારા સમજવામાં આવી પણ તમારી પાસે નીકાહની માટે કેટલી પુંજી છે? હજરતની આ વાણીથી અલી (ક) લાચારી ને હસતના લીધે બધી હાલત બદલાઇ ગઇ ને અદબ સાથે બોલ્યા કે હજુરની મહેરબાની ને શફકત પુંજી મારી પાસે શું કમ છે કે તે પુંજીની મને જરૂર પડે. કારણ કે તે નાશ થનાર પુંજી છે. બીજું મારી પાસે જે જે છે તે આપથી છુપું નથી. એક તલવાર, એક ઊંટ અને એક જરરા (બખ્તર) શીવાય મારી પાસે શું છે, પરંતુ હું આપનો ગુલામ છું અને તેમજ ખાદશાહત કરવાં પણ વધારે મરતબાવાળો હું પોતાને ગણું છું.

* * *

હજરત રસુલે ખુદાએ ફરમાવ્યું કે તરવારને ઊંટ તો કામના છે પણ જરરા વગર ચલાવી શકાય માટે તેને વેચી નાખો ત્યારે અલી બોલ્યા કે તેની કીમત ઘણીજ ઓછી છે. ચારસો દીરમની પણ નહિ હોય. (એક દીરમની કિમત) બખ્તરને વેચવાથી ૪૮૦ દીરમ આવી. જનાબ ઉસ્માન (ર) લઇ લીધો બાદ ઉસ્માન (ર) કીધું કે આ બખતર મેં પૈસા આપી લીધો છે. તેનો હું માલિક છું, તેનો ગમે તે ઉપયોગ કરૂં. માટે હું તમોનેજ પાછો આપું છું. ટુંકમાં તે બખ્તર તથા નાણું લઇ હજરત મોહમદ (સ) ની ખીદમતમાં હાજર થયા. ને સર્વે વારદાત ત્યાં કહી.

* * *

ચારસો મીસ્કાળના મહેરના એવજમાં બન્ને નરરત્નો જોવામાં આવ્યા.

* * *

હજરત ફાતમા (ર) ને નીચે મુજબ વસ્તુઓ આપવામાં આવી હતી. (૧) પાંચરણું મીશરનાં લુગડાંનું કે જેમાં ઉન હતું. (ર) એક ફરશ સ્વરમી, (૩) બે તકીયા કે એકમાં ઉન અને બીજામા ખજુરની કુટેલી છાલ હતી, (૪) એક ચાદર રેશમી, (૫) બે માટીના વાસણ પાણીના માટે, (૬) બે ચાકરો, (૭) બે બાજુબંધ, (૮) એક નાન્હી ચાદર, (૯) ચક્કી, (૧૦) મશક, (૧૧) પ્યાલો, (૧ર) પલંગ, (૧૩) જાનમાજ મુસ્લો—વગેરે આપ્યું હતું.

* * *

આ વખતે હજરતઅલીની ઉમર એકવીસ વર્ષની અને બીબી ફાતમાં (ર) ની પંદર વર્ષ ને પાંચ માસની હતી.

* * *

આ લેખ લખાણની બીકથી ટુંકાવી નાંખ્યો છે. જ્યાં જ્યાં ટુંપકાં કરવામાં આવ્યાં છે, ત્યાં ત્યાં વારદાત મુકી દેવામાં આવી છે. હું હજરત ફાતમાં (ર) ની સર્વે વારદાત ઇસલામમાં આપવા વિચાર રાખું છું. ઇસલામના અધિપતિ સાહેબ પોતાની આવ્યશકતાને લઇ માસિકમાં છાપી આપ સાહેબોની આગળ મુકશે એવી મારી વિનંતી છે. એજ

"ઇમામશાહ એલ. બાનવા."

હમારી ચીઝ.

ઇલાહી આમ લુંટાવા અમોને તેં કર્યાં પેદા?
ઇલાહી આમ ઝુંદાવા અમોને તેં કર્યાં પેદા?
ઇલાહી આમ રખડાવા અમોને તેં કર્યાં પેદા?
ઇલાહી ખસ્ત: દિલ કરવા અમોને તેં કર્યાં પેદા?

હમારી ચીઝ એકેએકપર તલબી રહી દુન્યા,
હમારી ચીઝ એકેએકપર દૃષ્ટિ બુરી દુન્યા;
હમારી ચીઝ સર્વેને ખટકતી આજની પીઠ,
હમારી ચીઝ છે આહા! ખલકનાં પાઉની હેઠ.

ખરીદી છે હમોએ ખુનના બદલા હમારામાં,
ખરીદી છે હમોએ જાનના બદલા હમારામાં;
ખરીદી છે હમોએ માલના બદલા હમારામાં,
ખરીદી છે અઝીઝે પ્રાણના બદલા હમારામાં.

ન ગણુના બાળબચ્ચાંની હમારા એ હમે કીધી!
ન ગણુના વૃદ્ધ માબાપો હમારાની·હમે કીધી!
ન ગણુના માલોદૌલત પણ હમારાની હમે કીધી!
ન ગણુના જાન જીવન પણ હમારાની હમે કીધી!

કદી જંગલ, કદી મંગલ, કદી દરિઆ સપાટીપર,
કદી શેહરા, કદી ખીણો, કદી ઉંચા પહાડોપર.
કદી ખૈબર, હિમાલયમાં, કદી અરબી સમુદરમાં,
કદી મસ્જીદ નમાઝોમાં, નમાઝો જંગે મયદામાં.

કદી ભૂખ્યા, કદી તરસ્યા, કદી ફાંકા તણા દિનો,
કદી કમ્મલ, કદી સદડી, ગમી નાંગી તણા દિનો.
કદી હેરાં પરેશાની, કદી રંજો તણા દિનો,
કદી વસ્ત્રોઃ કદી તૂટાં, કદી ફાટાં તણા દિનો.

કદી ઠંડી. કદી ગરમી, કદી વર્ષા તણા દિનો,
કદી તાઉનના દિનો વબાના ને કદી દિનો.
કદી થાકયા, કદી પાકયા, કદી બીમારિના દિનો,
કદી દારૂ હવા મળતી કદી એવ્વાબનાં દિનો.

મળી આ ચીઝ કીંમતથી મફતમાં આમ જાયે છે!!
મળી આ ચીઝ મ્હેનતથી મફતમાં આમ જાયે છે!!
મળેલી ખુન બદલામાં મફતમાં આમ જાયે છે!!
મળેલી પૂર્ણ બદલામાં મફતમાં આમ જાય છે!!

ખલક પેદા કુનંદા આમ જોવું ઠીક લાગે છે?
ખલકના પાળનારા આમ થાવું ઠીક લાગે છે?
ખલકમાં ગેરઇન્સાફો થવામાં ઠીક લાગે છે?
ખલકમાં ઝુલ્મ બેરેહમત થવામાં ઠીક લાગે છે?

ખુદા યા રહેમકર ઇસ્લામપર ઓ રહેમ કરનારા!
ખુદા યા મ્હેરકર ઇસ્લામપર ઓ મ્હેર કરનારા!
ખુદા યા ખેર કર ઇસ્લામપર ઓ ખેર કરનારા!
ખુદા યા ફઝલ કર ઈસ્લામ પર ઓ ફઝલ કરનારા!

હિફાઝત કોલ દેનારા! હિફાઝત તુ હવે કરજે!
અરે ઇન્સાફ દેનારા! હવે ઇન્સાફ તુ કરજે!
અને ઓ રહેમ કરનારા! હવે તો રહેમ તુ કરજે!
"કુતુબ" અંતર તણી આશિશ પલકમાં તું સુણી લેજે!

"કુતુબ"

છાપનાર મુ. હાઇલા તથા માંગલના બેચારી, કોટ, ટેમરન્ડ લેન—મુંબાઇ.

મસંદ. હવે જમાનો વહી ગયો, રાતો વીતી ગઇ. હવે શ્યામ [illegible]રની વાંસળીનો અવાજ સંભળાતો નથી. જંગલના હરણ, બગીચાના મોર, આંબાની ડાળપરની કોયલ બધા તે પ્યારી વથા સુરિલી વાજ સાંભળવા ઉત્સુક બની રહ્યાં છે જેની કૂક કાળજામાં હૂક પેદા [illegible] દે છે.

વર્ષાઋતુ આવી પહોંચી, કાળી ઘટાઓનો વિસ્તાર થયો અને [illegible]ણુ કનૈયાની વાંસળીને ખોળશે. કોઇ ચતૂર સખિ—સાહેલી એવી [illegible]ી જે શ્યામ સુંદરને સંદેશો પહોંચાડે, આ સુહાના (રમ્ય) વનમાં [illegible]લાવી લાવે. પ્રેમસ્વરૂપ મૂર્તિ કાનોમાં મુદ્રા નાંખે વાંસળી લઇને [illegible]કે અને સુંદર વનમાં 'નફખતો ફીહે મરૂંહી'નો જલ્વો જાહેર થાય; [illegible]મ કે શ્યામની મુરલી સાંભળવા મન વલપી રહ્યુ છે. રણુસંગ્રામના [illegible]ૂબલ અમારા હિજાઝી મોહનની વાંસળી આગળ કાંઇજ હિસાબમાં [illegible]ી. કાશ—ખુદા કરે તે ફરીથી વાગે અને ફરી ઘેરેઘેર દુહાઇ મચે.

અહાહા! જુઓ તે શ્યામસુંદર વનમાંથી મોરલી લઇ નીકળ્યો, [illegible] અમારો સેનાપતિ તીરકામઠું લઇ મેદાનમાં નમૂદાર થયો છે.

હવે ટુંક સમયમાંજ મુરલી વાગશે અને નેનની વાદળી વરસશે, [illegible]હીનાળાં સૂકાઇ ગયાં હતાં, ગંગા-જમના તરસી હતી, ઘટ (શરિર) [illegible] મિર્ષ સૂના થઇ ગયાં હતાં, ભક્તિનો કાળ પડયો હતો, સત્યના [illegible]ળે જંજાળ વળગી હતી; હવે હરની આમદ આમદ (આગમન) છે—[illegible]વે હરની આમદ આમદ છે, સંસારના દાતા આવે છે, હરનો ઝંડો [illegible]ાવે છે. વાંસની મૂરલી સૂર છે આ અને પુસ્તકની મસ્તૂર (પૂર્વોક્ત) [illegible] આ.

બદરૂદ્દીન બદ્ર. નિઝામી.

હજરતઅલી સાથે સૈયદ તુજજેહરા સાથેનો સંબંધ.

રસુલ મોહમદ (સ) મક્કા મુકી મદીને આવીને રહેવા લાગ્યા હતા; હવે બીબી ફાવમાં—સૈયદ તુજજેહરા ઉપર લાયક થઇ ગયા હતા. અરબના સરદારો તેમની સાથે પોતાના સંબંધ થાય તો સારૂં ને તેમાં આબરૂ દરેક જણુ માનતો હતો. અને તેમ માનવામાં આવે તે સ્વાભાવીક હતું, પણુ રસુલે ખુદા (સ) મેં સર્વેને જવાબ આપી દીધા હતા.

એક દીવસ સીદ્દીક અકબર, ઉમરફારૂક ને સાઅદબીન વકાસ (ર) એક દીવસ નબવી નામે મસીદમાં બેઠા હતા ને તેમનામાં હજરત ફાવમાં (ર) સંબંધી વાત ચાલતી હતી. કે અરબસ્તાનના કુરેશી અને સરદારોએ ખુશી મેળવવાની દરખાસ્તો મોકલી છે, પરંતુ હજુરે કોઇની પણુ અરજ ઉપર ધ્યાન આપ્યું નથી. હવે માત્ર અલી (ર) બાકી રહેલા છે, તેમના તરફથી અત્યાર સુધી દરખાસ્ત આવી નથી. વખતે તેમની અરજ ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે, હજરત ઉમર (ર) એ કીધું કે અલી. (ક) તંગ દસ્તી વથા અદબને લઇ પોતાની દરખાસ્ત કરતા નથી. પણુ મારૂં દિલ ખાતરી આપે છે કે અલી (ક) સાથેજ હજરત ફાવમા (ર) નો સંબંધ થશે. જો તમો મારી સાથે ચાલો તો આપણે અલી (ક) હજરત ફાવમાં (ર) માટે માંગણી કરવા સલાહ આપીએ..., અને તેમને મદદ કરીએ.

આમ ત્રણે વિચાર કરી અલી (ક) ની શોધમાં નીકળ્યા, પોતે જંગલમાં ઉંટ ચારતા હતા. તે સર્વે તેમની પાસે ગયા. હજરત ઉમર (ર) એ કીધું કેઃ—

સર્વે અરબના કુરેશ સરદારોએ હજરત ફાવમાં (ર) ની સાથે નીકાહ કરવા દરખાસ્ત કરી જોઇ છે પણુ કોઇને પણુ આશા ફળી નથી. સર્વેને માયુસ થવું પડ્યું છે. હમારૂં ધારવું છે કે તે આપના નસિબમાં લખાયલું છે. અને હજરત ફાતમાં (ર) તમારા માટેજ બેસી રહ્યા છે. જો આપ દરખાસ્ત કરો તો જરૂર રસુલે ખુદા (સ) તે કબુલ કરશે.

જનાબઅલી (ક) એ કીધું કે જ્યારે આપ જેવાને જવાબ મળી ગયો તો પછી હું શા ઉપર દરખાસ્ત કરૂં—ને કઇ આશા ઉપર પેગામ પોહચાડું. એક રીવાયતમાં છે કે આ વાત સાંભળી અલી (ક) રડવા લાગ્યા ને કેહવા લાગ્યા કે આજે તમોએ લાંબી મુદ્દતથી સીનામાં દબાવી રાખી હતી..
.........અને જે વિચારને હું ભુલવા માટે પ્રયત્ન કરતો હતો તેમાં તમોએ મને નાસીપાસ કર્યો છે. ને હજરત મોહમદ (સ) ના જમાઇ થવાની જે મજબુત ઇચ્છા મારા દિલમા છે ને તેમાં મને જે દર્દ ને મઝા ઉપજ્ઞ થાય છે તેનો ખ્યાલ અન્યને કદાપિ નહિજ થાય.

આરજુ એકે બઇ બદારદ દીલે મન,
દીલે મન દાન દો મન દાનમો દાનદ દીલે મન.

પરંતુ અફસોસ. હું ગરીબ મજણુર ને ફકીર આદમી છું, ને ખાવા માટે અનાજની પણુ મને ઘણી ફીકર થાય છે તેથી મારાથી તેવી માંગણી થઇ શકતી નથી. અને મુફલસી તે આશાને દીલમાં સ્થાન સ્થાપવા નથી દેતી. ઘણીવાર દીલમાં ઇરાદા થયા પણુ આખર તે પાછા પડે છે, હજરત અણુબકર (ર) એ ફરમાવ્યું કે હજરત સરવરે કાયનાવ આગળ માલ ને દોલતની આબરૂ નથી. માટે તે વિચાર તમારા દિલથી દુર કરો અને હાજર થઇ તમારી દરખાસ્ત તેમના હુજુરમાં પેશ કરો. મારૂં દીલ ગવાહી આપે છે કે તે તમોને જરૂર પસંદ કરશે.

આખરે ટુંકમાં હજરતઅલી (ક) તૈયાર થઇ ગયા ને ઉંટની નકીર હાથમાં લઇ ઘેર આવ્યા ને ઉંટ બાંધી મોહમદ (સ) ની દરગાહમાં હાજર થઇ ગયા. મોહમદ મુસ્તફા (સ) અમીરૂલ મેમેનીનના ઘરમાં પધારેલા હતા. ફેર એમનું દીલ ધડકવા લાગ્યું. કેટલી મુસીબતે દરવાજા ઉપર અવાજ કર્યો—હજરતઅલી (ક) ને અંદર બોલાવવામાં આવ્યા. શરમ ને હયાની તેમના ઉપર સત્તા જામેલી હતી. ને તેથી એક ખુણામાં ગરદન નમાવી આજેજી સાથે બેસી ગયા ને હયાના માર્યા તેમાં બેહોશ જેવા દેખાતા હતા.

હજરત મોહમદ મુસ્તફા (સ) પોતાની પાસે જે કોઇ આવતું, તેના દિલની વાવ જાણી જતા હતા, ને તેમની આગળ કોઇ પણ વાત છાની રેહતી નોહતી. તોપણુ તે કોઇ દહાડો તેવો દેખાવ દેખાડતા નહિ, તેમજ અલી (ક) ના દીલની વાત પણુ જાણી ગયા હતા ઘણી મીઠી વાણી તથા લુત્ફથી ફરમાવ્યું કે અલી (ર) આજ કઇ વારદાત છે કે આજ હયાને શરમનો આજે તમારા ઉપર આટલું બધું રાજ્ય ચાલે છે. હું જોવું છું કે તમ્હારા મોઢા ઉપર હવાઇઓ ઉડે છે, ને તું પસીનાથી પલળી ગયો છે. માલમ થાય છે કે આજ કોઇ જરૂરી કામ માટે આવ્યા છો પણ શર્મને લેહાજને લઇ બોલી શકતા નથી. છેવટે કહો તો ખરા કે શી વારદાત છે? તેમણે બે હાથ જોડી ઘણાજ સઅદબની સાથે અરજ કરી કે, મારાં માબાપ આપના ઉપરથી કુરબાન કરૂં હું નાનપણથી આપના આસરે મોટો થએલો તથા કેળવાયલો છું. હજુરે પહેલાંથીજ મારા માથાં ઉપર મહેરબાનીનો હાથ રાખેલો છે. ને હંમેશાં મારા બાપ (અબુતાલીબ) તથા મારી માતા (ફાતમાંબીન અસદ)થી ઘણાજ વધારે મહેરબાની ને પ્રેમ બતાવનાર સીદ્ધ થયા છે. દીન અને ઇમાનનો ટેકો આપજ છો. આપજ મારા

[illegible] હે તો બાહ હે વનીં નઝરે ઇસકકી ઝબાન સબ સમઝતે હેં; [illegible] બાતચીત હો, કોઇ હસ બોલે તો વોહ એક ઇશારએ અબ્રુસે [illegible]. પાંચ વક્તકી નમાઝ, હલકએ ઝિક્ર શગલ માસિ-[illegible] ઝુરતોંસે બેખબરી ઓર ઝાતે ઇલાહીપર તવક્કુલ. કોઇ [illegible] હો તો ઉસકી ખિદમત કરે, અપને દુઃખકી જગેહ ઉસકા દુઃખ સમઝેં, દોજીસ્મ એક જાન બનજાએં, કિસીકે કાંટા લગે તો અપની પલકોંસે નિકાલેં; કોઇ ખુશીસે પેશ આએ તો યેહ અપને [illegible] મિઠાઇ ઉસે ખિલાએં. બાતમેં સચ હો, ઘાતમેં સચ હો, [illegible] ચીઝ હો સદાકત વરાસ્તીકી તસ્વીર હો. ફિર દેખો કે ક્યું ન હર બરમીકા દિલ ઝુલ્ફે ઇસ્લામમેં અસીર હો. વોહ જો કેહતે હેં કે "હમ રૂપીયે દીયા કરતેથે ઓર અબભી દેંગે" ઝરા ઉરેકો આએં મેં ઉનકા મુંહ ચુમ લું ઓર હો સકે તો ઉનકે ખયાલકોભી બોસા દૂં કે કારેખેર કે લીયે રૂપીયે જયસી હિનકી ચીઝકો અપનેસે જુદા કરના ચાહતે હેં.

મગર દિલદારે મન! યેહ કુચા દુસરા હે, યહાં રૂપીયેકી ઝુરૂરત નહીં, ન અંજુમન સાઝીકી, ન ગુલશોરકી, ન હમાહમીકી, યહાતો બસફટે પુરાને કપડે પહેનનેવાલે યા ચાકગરેબાન મતવાલે કામ કર સકતે હેં. ઉનકો ઢુંડો ઓર પેહલે અપને કે દોસ્તો મુસલમાન બનાવ. મેં ભૂલા, ઉનકો યેહ બતાવ કે વોહ મુસલમાન હેં, ઓર એક શમીલિ સજીલે સુલ્તાનકે તાબએ ફરમાન હેં. વોહ જો ખજૂરોંકે ઝુંડમેં અપની પ્યારી બકરીયોંકો જંગલકે પત્તે ખિલાતેથે ઓર દેખના લંબે લંબે બાલ શાનોંપર ડાલે સૂરજસે આંખ લડાતેથે. લકડીપર સહારા દેકર ખડે હોતે ઓર કેહતે "ખાવ મેરી બકરીયો! ખાવ મેરી પ્યારીયો! મેં તુમ્હારી ચોકસામેં ખડા હું, કોઇ દુશ્મન તુમ્હારે પાસ ન આએગા."

ઓર હાં, વોહ જો હિરા નામી ગારમેં જાગતેથે ઓર ઉમ્મતકે સોનેકા સામાન કરતેથે. ઓર વોહ જો રાતોંકો ખડે હોકર નમાઝેં પઢતે ઓર રૂખસારોંપર આંસૂ બહાતે ઓર ફરમાતે "ઇલાહી! મેરી ઉમ્મતકો હંસતા રખીયો." ઓર વોહ જો આજભી આઠવેં દિન તુમ્હારી રિપોર્ટ સુનતે હેં ઓર જબ કોઇ બુરાઇ પાતે હેં તો ઉસકો છિપાતે હેં ઓર દિલહી દિલમેં ફરમાતે હેં "કાશ! મેરે પ્યારે! તુ અયસા ન કરતા. અરે! મેરી ઉમ્મત કેહલાકર તુને ઝુટ બોલા? દેખ ફરિશ્તે મુઝપર હંસેગે. અરે! મુઝસે મનસૂબ હોકર શરાબ પીતા હે? ઝિના કરતા હે? જૂવા ખેલતા હે? દિલજાન! મેરા કેહના માન, ઇન સબકો છોડ, મેરા બન, મેરા બન. દેખ તેરે સબબ મુઝકો શરમાના પડતા હે. ફરિશ્તોંકે સામને નઝરેં નીચી હોતી હેં. તુ મેરા હોકર મેરી આબરૂ નહીં બચાતા?" યેહ સુનેગે તો રંગુનકે મુસલમાન બનેંગે ઓર જબ ઇસ્લામ અપની હકીકી શકલમેં નમૂદાર હોગા તો હર વુજૂદે ગેરમુસ્લીમ ઉસકા શયદા વ તલબગાર હોગા, મગર કેહનેકો સબ યેહી કેહતે હેં જો મેંને કહા. [illegible] કરનેકી હે જો અમલકી બોલતી હુઇ તસ્વીર હો ઓર અમલકી [illegible] બ બેસ્વ કે તઅલ્લુકાતે આસ્તાના ઓર જુનુને મખસૂસેક [illegible] હે ઇસી વાસ્તે તો ઇસ મઝમૂનકે ઉનવાનમેં મેંને પેહલી [illegible] યેહ લગાઇથી:—

'દરકાર હૈં મસ્તાને ચંદ'

બદરૂદ્દીન બદ્ર. નિઝામી

ગઝલે ઉસ્તાદી ઉલ્લમખદૂમી જનાબ ગુલામગોસખાન
'મિન્નત.' દહેલવી મરહૂમ

લુકનતે મૂસા.

આ...આ...આદમેં વોહ ઇબ્તિદાકે લીયે:
બ...બ...બાઅદે રસુલ ઇન્તિહાકે લીયે.
ત...ત...તાસીરે ખ્વાબે ઝુલેખા હુવે;
સં...સ...સાનીયે યૂસુફે લકાકે લીયે.

જ...જ...જાએં કહાં આપકે દરસે હમ;
હ...હ...હઝરત દિલી મુદ્દઆકે લીયે.
ખ...ખ...ખ્વાને કરમસે અતા કીજીયે;
દ...દ...દર્દે મહોબ્બત ખુદાકે લીયે.

ઝ...ઝ...ઝોકે મદીના નહીં જાયગા;
ર...ર...રખ્ખા હે રોઝે જઝા કે લીયે.
ઝ...ઝ...ઝાહિર મદીને રવાના હુવે;
સ...સ...સવદાએ રોગડે જઝાકે લીયે.

શ...શ...શામે અલમભી હે એક ઇંમતિહાં;
સ...સ...સબ્રે દિલે મુબતિલા કે લીયે.
ઝ...ઝ...ઝામિન હે દસ્તે દુઆ આપકા;
ત...ત...તર્ઝે સવાલે ગદાકે લીયે.

ઝ...ઝ...ઝાલિમ કોહનસે બચા લીજીયે;
અ...અ...અકરબ હે દરપએ જફાકે લીયે.
ગ...ગ...ગાયબ હુવે ચશ્મે ઝાહિરસે વોહ;
ફે...ફે...ફાઇઝ મકામે દનાકે લીયે.

ક...ક...કોસેન કા દાઇરા દેખના;
ક...ક...કયા રૂત્બા હે મુસ્તફાકે લીયે.
લ...લ...લારેબ ઇસરારે કુરબે ખુદા;
મ...મ...મેહદૂદકે આશના કે લીયે.

ન...ન...નશીયે વુજૂદે મિસાલી હુવે;
વ...વ...વેહદાનીયત આશનાકે લીયે.
હ...હ...હર લેહઝા 'મિન્નત' રહે મુસતઇદ;
ય...ય...યાદે હબીબે ખુદાકે લીયે.

બદરૂદ્દીન બદ્ર. નિઝામી
તલમીઝ હઝરત 'મિન્નત'
દહેલવી મરહૂમ.

મદની શ્યામ સુંદરકી મુરલી.

(હઝરત ખ્વાજા હસન નિઝામી સાહેબના લેખ ઉપરથી.)

શ્યામને મુરલી બજાઇ કિસ તરહ,
મચ ગઇ ઘરઘર દુહાઇ કિસ તરહ;

હરકી મુરલી હરકે અંદર બાજતી,
હરકી હે હરસે રસાઇ કિસ તરહ.

મુરકેવાળા, પ્રિતમ પ્યારા, મોહન કનૈયાની બાંસરી (વાંસળી)ના બલિહારી; ફિજાની પર્વતોમાં એવી વગાડી કે જનમ જનમનાં દુઃખ હમેશ દૂર થયાં, રૂહ—આત્મા—જીવ, જીસમ—શરિરને મસ્ત તેમજ પુરકેફ બનાવી દીધાં.

મોહનલાલ એન્ડ કું., ઝવેરી, ૧૯૫-૯૭, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ, મુબઈ, ટેલીફોન નાં. ૧૭૯૫.

MOUNT SHAFA MARVA, MECCA.

કોહે શફા વ મરવા, મક્કા મોઅજમાં

હાજીઓ શેતાનને કાંકરા મારે છે

NAMAZ VIEW IN KABATULLA ON FRIDAY.

કાબેતુલ્લામાં જુમાની નમાઝનો દેખાવ.

WALKING MASJID, LONDON.

ઇંગ્લંડમા હાલમાજ બંધાઈ તૈયાર થયેલ વૉકીંગ મસ્જીદ, લંડન

Lakshmi Art, Byculla, Bombay

મોહનલાલ એન્ડ કાં, ઝવેરી ૧૯૫-૯૭, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ટેલીફોન નાં. ૧૭૯૫.

[illegible]રે તું માંદો થાય છે, વાદળ સૂર્ય ઉપર છવાઇ જાય છે, [illegible] એ કિનારાથી આગળ વધી આવે છે ત્યારે તું તંદુરસ્તી, કિજાસ, અને [illegible]નો આશ્રમ માગે છે અને કહે છે કે "હું ઘણીજ તક[illegible]માં છું." પરંતુ, માંદગી દૂર થતાં, વાદળ વીખરાઇ જતાં તથા તોફાન મટી જતાં શું કાંઇ નવિન ચીજ તું જોઇ શકે છે?

માંદગી ગઇ તો પ્રથમનીજ તંદુરસ્તી આવી, વાદળ વીખરાઇ ગયું તો તેજ સૂર્ય ચમકવા લાગ્યો જે પ્રથમ પણ તેજ પ્રમાણે પ્રકાશ ફેલાવતો હતો, તોફાન મટી ગયું તો દરીઆના તેજ કીનારા પાછા દગ્ગોચર થાય છે જે પ્રથમ જણાતા હતા. કાંઇ પણ નવીન વસ્તુ તને પ્રાપ્ત થઇ શકી નહીં. જરા વિચાર કરી જો મેં તને તંદુરસ્ત, રૂષ્ટપુષ્ટ અને શાંત—સ્વસ્થ પેદા કર્યો, તારા આ આમાલ, તારા કર્મ તને દુઃખ પહોંચાડે છે. તું બાહ્યદૃષ્ટિએ જોનાર હોય છે નહીંતો તે બધા દુઃખોનું દૂર થવું તથા અસલ વસ્તુ નવેસરથી પેદા થવી એ મારો અટલ કાનૂન છે. માટે તેવી ક્ષણભંગૂર તકલીફો—દુઃખોથી આકુળ વ્યાકુળ ન થઇ જા. કાંટો નીકળવાને ભોંકાય છે, તરસ મટી જવા માટે લાગે છે, ભૂખ પેટ ભરવાને લાગે છે માટે હવેથી જ્યારે તને કાંટો વાગે ત્યારે એમ સમજી જજે કે તે એક સમયે નીકળીજ જશે, ભૂખ અથવા તરસ લાગે ખ્યાલ કરી લે જે કે હવે ખાવાનું મળશેજ, માંદો થાય ત્યારે યકીન—ખાત્રીપૂર્વક માની લે જે કે તંદુરસ્તી તેની સાથેજ સાથે છે.

'આદમને મેં મારા વુજૂદે મુહીતુલકુલનો આઇનો બનાવ્યો છે તેમાં મારી મોટાઇ જો, મારૂં પ્રેમાળપણું તથા ક્રોધ-કોપ તપાસી જો તથા મારી રહેમદિલી અને મિલનસારીનું અવલોકન કર. [illegible]રે મખફીના ઉદય-પ્રાદુર્ભાવ-ઝુહૂર માટે આ વિશ્વરૂપી કારખાનું બનાવેલું છે તેને જાહેર થવા દે. જ્યારે તું આઇનો છે તો મારા હાથમાં રહે અને તારામાં જે કાંઇ જણાય તેમાં દખલ અંદાઝ (માથું મારનાર) ન બન."

આ આકાશી ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યા બાદ મેં મારા શરિર-મારી કોમના શરીર-મારા મુલકના શરિર તથા અવયવોને જેઓ સમયના પરિવર્તન અથવા દુર્દૈવથી ગભરાઇ ગયા હતા અને અરવાહે નાદાની એ માગેલી વસ્તુઓ અલ્લાહુતઆલા પાસે માગી રહ્યા હતા, તેમને બંદાનવાઝ માઅબૂદની એ વાણી કહી સંભાળાવી તથા વિશેષમાં કહ્યું કે "ઝુહુરે સિફાતના કરિશ્માથી ભયભીત અને નિરાશ ન થાવ અને પોતાના સરજનહારા ઉપર તવક્કુલ અને ભરોસો રાખો જેમાં સુખ અને ઇમાન છે.

બદરૂદ્દીન બદ્ર. નિઝામી.

દરકાર હેં મસ્તાને ચંદ.

(હઝરત ખ્વાજા હસન, નિઝામી સાહેબ.)

હોશસે બેગાને ચંદ, દીનકે દીવાને ચંદ, દરકાર હેં મસ્તાને ચંદ.' તર્કેખાના કરેં, મયખાનેમે રહેં, જામકો નઝર લગાએં, હાથ ઓર મુંહકો બચાએં, ઝખમોં કે ખુરંડ નોંચેં ઓર મરહમવાલોંકો દિખાએં.

ભૂખ જીનકી દાઇહો, પ્યાસ જીનકી માઇહો, બેસરો સામાની જીનકી માંજાઇ હો, વોહી દરકાર હેં, વોહી ઇસમયદાન કે શેહસવાર હેં.

લોગ કેહતે હેં કે "યકતાઇ ઓર તોહીદકી આવાઝ આંધી કે [illegible]મેં દુનિયાતક પહોંચાવ." મુઝે વોહ ચાહીયે જો કહે કે "પ્યારી ઘટાકી બૂંદોંમેં ઉસ લેલીકા મેહમિલ બનાવ, જરસ [illegible], [illegible] પહોંચાવ. સુંઘી ઝમીન સોંધી ખુશબુસે મહેક [illegible], [illegible] મસ્તીમેં આએં ઝુલે ડાલેં, ગાએં બજાએં. [illegible] કિવાડ બંદ કીયે જાએંગે; આંખ, નાક, કાનકો બંદ [illegible] ફિર કયા ખાક તોહીદ બતાનેકા મઝા આએગા?"

અંગ્રેઝકા લંદન હો યા હિંદકા નંદન, બરમાકા રંગુન [illegible] નજદકા મજનુન સબકો પ્રેમનગર લેજાના હે, વેહદતકી [illegible] સુલાનાહે, મગર યેહ લડને ઝગડનેકી સનદ નહીં; તું તુકાર [illegible] પુકારસે હાસિલ નહીં. જો લોગ મુનાઝિરેકી તલવારસે લડતે હેં ઓર ઉસપર હાદીમેહદી બનતે હેં ઉન્હાંને કિતને કાફિર મુસલમાન કીયે, ઉનકે આગે કિસકદર મુનકિર ગરદનને ખમ હુઇ? તજુરબા કેહતા હે 'એકભી નહીં, બલ્કે ઇન્કાર બઢા, ઝિદ ઝ્યાદા હુઇ, બિગાડકી દીવારેં ઉંચી હો ગઇઃ નઇસાઇનેમાના ન મૂસાઇને, ન હિંદુને તસ્લીમ કીયા ન આર્યાને, નસિખ માઇલ હુવે ન પારસી ઘાયલ હુવે. હા, ચરચે બહોત રહે; રૂપે જેબોંસે નિકલકર ઇધરસે ઉધર ઓર ઉધરસે ઇધર આતે જાતે રહે, દસ્તરખ્વાનપર ખાનેભી રંગબરંગ કે આએ, નવાલેભી નર્મગર્મ ચિકને ચુપડે દાંતોપર ચઢે ઓર મેઅદેમેં અડે લેકિન દિલજાન તોહીદકા અરમાન ન નિકલા, ન ઉસકો કિસીને દેખા નવોહ કિસીકો દેખ સકી, હર સખી આંખ તકતી રહી કે પીયાકા ઇશારા પાઉં તો અલબેલીકો મસ્નદપર લાઉં.

જબહી તો કેહતા હું!! "અરે દીવાનોંકો બુલાવ, મસ્તાનોંકો પુકારો જો અન્જુમને તલબ્ગારે ઇસ્લામ કે નોકર હોં; જો અપને મતલૂબકી ચશ્મે રઝાકો તનખ્વાહ બનાએં, કફની પેહનેં, દરદર જયેં, શામકી મુરલી બજાએં, ઘરઘર દુહાઇ મચાએં, રોતોંકો હંસાએં, હસ્તોંકો રૂલાએં."

પૂછો, "ઉનકા ઝિક્ર કિસ અખબારમેં છપે?" કહું "જરીદએ સુકૂતમેં." દરીયાફ્ત કરો "ઉનકા ખેરકદમ કયું કર હો?" જવાબ દું "કસ મપુર્સીસેન કોઇ ઉનકો જાને, ન વોહ કિસીકો જાનેં; બસ, એક જાનાંકી હર ઘરમેં હોલીદિવાલી હર ઘરમેં ઇદ હો."

ઇસ્લામ ગેર નહીં, હર આદમઝાદકે લીયે ખેર હે; ઇસકો ઝહેર ન બનાવ, ખુદ શકર બનો, ઇસ્લામી શીરમેં ઘુલકર ફના હો જાવ; તબ મઝે લેકર લોગ પીએંગે, કયા લેકચરો ઓર મુબાહિસોંકે કુમસે મુરદે જીએંગે?"

તુમ્હારી મસીહાઇ ખુદ બીનાઇકી મોહતાજ હે. અંધોંકો ન બુલાવ. પેહલે અપની આંખેં બનાવ.

મુઝે કિસને પુકારા? 'રંગુનમેં આવ બરમાકો મુસલમાન બનાવ.' ઝરા લિખ દેના 'કલમા યાદ કર રહા હું ઓર કલમે વાલેકા દિલશાદ કર રહા હું'. અભી ખુદ મુઝકો યે બાત માઅલૂમ નહીં કે ઇસ ઉંચે 'લા' કો કયુંકર અબૂર કરૂં. ઇસ પહાડસે ઉતરલું તો દામનોંકો સમેટકર ઇલ્લલ્લાહકા નાઅરા બલંદ કરૂંગા, મગર હાં, મેં નહીં તો કયા ઓરભી નહીં? બોહતેરે મસ્તાને દીવાને મોજૂદ હેં, ગુદગુદાનેકી દેર તે કુલબલાને વાલે નિકલહી આએંગે.

તો હાં, "ઉન્હેં કયા કરના ચાહીયે?" યે કે જો, [illegible]સે આઝાદ હોં, વોહી મયદાનમેં આએં, બરસા ચલેં, જંગલમેં મંગલ રચાએં, દરખ્તોંકે સાએમેં બસેરા જમાએં, મિલે તો ખાએં નહીંતો, મગન હોકર સો જાએં. ઇબાદતે રબ ઉનકા શઆર હો, ફિર છોટા બડા અદના આઅલા ઉનકા યાર હો. બરમી જબાન

તારા રંગબેરંગી નામોની પ્રશંસા કરીએ, તારા ખાસ નરસ્પ કામોની તારીફ કરીએ. હે ગાડ! યૂરોપના નાસ્તિકોના ઇન્કારને ઇકરારમાં ફેરવી દે, તેમના તરસ્યા હૃદયને રૂહાની તસલ્લીની એકઝૅા; પરંતુ એ પણ નંબર વનની ઇનાયત ફરમાવ.

હે પ્રભુ! પરશોત્તમ! પરમાત્મા! જો તું નિર્ગુણ છે તો અમને સગુણ બનાવી દે; નિરાકાર છે તો અમારી આ કલ્પિત શિકલો (ચેહરાઓ)ને પણ મટાડી દે. સગુણ બની જા, સાકાર થઇ જા અને પોતાની પ્રેમશક્તિને દુનિયામાં પ્રગટ કર.

અમે કોને નિહાળીયે? હે મક્કાના સિયાહપોશ (કૃષ્ણવસ્ત્ર પહેરનાર) મકાન ઉપર ખાસ નજર રાખનાર! હે! સલીબ (શૂળી) ની સુરતને ઇઝઝત આપનાર! હે, હરદ્વારના દ્વારે રહેનાર! તને અમે ખાત્રીપૂર્વક જણાવીયે છીયે કે તુજ છે બીજો કોઇ નથી. તૂ ન હોત તો કાંઇ પણ ન થાત અને આ જે કાંઇ છે તે કાંઇ પણ નથી; માત્ર તુજ છે અને તૂ જૂએ છે, છતાં અમે પણ દેખાડવા માંગીએ છીયે. તું સાંભળે છે તો પણ અમે સંભળાવવા માંગીએ છીયે. જો અને સાંભળ, આશાઓ ડૂબી રહી છે અરમાનો બળી રહ્યાં છે, વિલાપ વર્તાઇ રહ્યો છે, રડાપીટનો શોર મચી રહ્યો છે.

આ હિંદુસ્થાન, એને તારી અમાન. તોફાન અને ખુંરેઝી, દુષ્કાળ તથા બીમારી, આળસ અને બેકારી વગેરે બધી આફતોથી જે જમીનની હોય અથવા આકાશની, પૂર્વની હોય કે પશ્ચિમની, દીનની હોય વા દુનિયાની, બચાવ! હિફાઝત કર!!

મુસલમાન, બેચારો મદદગાર મુસલમાન, ગરીબ તથા લાચાર મુસલમાન, એક સમયના તાજદાર મુસલમાન; જેઓ ભૂખ્યા સૂઇ રહે છે અને ભૂખ્યા ઉઠે છે, તે જેઓનો તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે, જેમની સ્થિતી જોઇ રડનારા પણ હસે છે. હે વિશ્વપાલક ખુદા! તેજ તારા પ્યારા મુહમ્મદ સલ૦ (અમે આ નામ ઉપર ફિદા થઇ જઇયે) ના પ્યારા મુસલમાન જેમનું આજે જમીન અથવા આકાશમાં કયાંય ઠેકાણું નથી. નરમ ગાલીચાઓને બદલે માટીના બિછાના ઉપર પડેલા છે; છતાં હજી પણ ગર્દિશને ચેન પડતું નથી. તે તો તેમને આના કરતાં પણ હજાર દરજ્જે ખરાબ ઝિલ્લત (અપમાન)ના ખાડામાં ધકેલી દેવા માગે છે, માટે તું તેમની હિમાયત કર. સદકો તે મદીનાની ગલીઓનો, સદકો તે માટીની રજનો જે તારા રસૂલ સલ૦ ના પવિત્ર ચરણથી પામાલ થઇ.

હે મુશ્કેલોને મટાડી દેનારા! તારા દીવાના—મસ્તાના સૂફીયોને તારા ઇશારા વડે તૈયાર કરી દે કે તેઓ પોતાના બેકસ અને બેબસ મુસલમાનોની મદદ કરવા માટે તૈયાર થઇ જાય. પ્રથમ તેમના સિલસિલાઓને એકત્ર કરી દે જેથી તે બધાનું એકત્ર બળ થાય અને તેઓ જાહેરી મંઝિલો પણ આ એકત્ર બળથી પસાર કરે જેવી રીતે બાતિની (માનસિક) મુકામો હવાસ અને વિચારોની એકત્રતા થતાં પસાર કરી શકાય છે.

ઇલાહી! હલકએ નિઝામુલ મશાયખ ને મશાયખોનો ખરેખરો મુખલિસ ખાદિમ બનાવ અને તેને પોતાના ફરઝો અદા કરવાની હિંમત અને શક્તિ આપ.

આજે જે મેદાનમાં અમે આ કદમ મૂકયો છે તેને એવો બનાવી દે કે અમે ત્યાં વધારે કદમો (ડગલાં) ઉપાડી શકીએ અને ઇચ્છિત જગ્યાએ પહોંચી જઇયે.

આમીન! સુમ્મા આમીન! અને ફરી આમીન!

બહરૂદ્દીન બાક. નિઝામી.

જ્ઞાનકથા.

(હઝરત ખ્વાજા હસન નિઝામી સાહેબના લેખ ઉપરથી.)

આપણા જ્ઞાની દેશ હિંદુસ્થાનને શું કહું? પરદેશી સંગીત પાછળ રચ્યો મચ્યો રહી અજ્ઞાની બની ગયો છે; કોલેજ તથા યુનિવર્સિટીના પુસ્તકોમાં સબ્ર—સંતોષ, શાંતિ અને ઇત્મીનાનનો રસ્તો ખોળ્યા કરે છે.

કાલે રાતના પાછલા પહોરે મારા કાનોએ એક આકાશવાણી સાંભળી કે "ઇલ્મ—વિદ્યા કાગળોના પુસ્તકમાં ન જો બલ્કે કાએનાત—સંસાર—હસ્તીએ મોજૂદનું પાનું ઉઘાડ, તેમાં ધ્યાન લગાડ તથા જ્ઞાની બન." મેં કહ્યું "ઓ મારા પરમજ્ઞાની પ્રભુ! તું પોતે આવ અને મને શીખવાડ." તેણે મારી તે વાત માન્ય રાખી અને મને નીચે મુજબ શીખવાડવાનું શરૂ કર્યું :—

"પાણી જોવામાં એકજ, પરંતુ સમુદ્રનું પાણી ખારૂં તથા કુવા અને નદી વીગેરેનું મીઠું. વધારે પાણી ઝાડને નુકશાનકર્તા છે, મુણ કમળના ફૂલની ઝિંદગી (જીવન) વધારે પાણીથીજ ટકી રહે છે. તું લગાર અવલોકન કર, બગલું સફેદ, કોયલ કાળી તથા પોપટ લીલો છે. તું સાંભળી જો એન્જીનની સીસોટી કાનને ખરાબ લાગે છે અને પીયાનાનો અવાજ કાનોને અતિપ્રિય લાગે છે. તું ચાખી જો આંબલી ખાટી છે, લીમડો કડવો છે. ઘેરથી જરાક બહાર નીકળ પર્વતો ઉંચા અને જમીન નીચી છે; નદી [illegible] વહે છે તથા કિનારા સ્થિર છે. લગાર વિચાર કર સૂર્ય રોજ ઉગે છે તથા આથમે છે. દિવસ તથા રાત્રિ મળી ૨૪ કલાકમાં તો નૂર (પ્રકાશ) અને ઝુલ્મત (અંધકાર)ના બે રાજ્યો બદલાઇ પલટાઇ જાય છે.

તારા સબ્ર અને કસર માટે સંસાર બેકરાર—બેચેન છે, શોઅલા ભડકી ઉઠે છે, નદીયો વહે છે દરીયા ઉછાળા મારી રહ્યું છે, હવા ફુંકાઇ રહી છે, વાદળાંઓ આમતેમ દોડાદોડ કરી રહ્યાં છે તથા વરસે છે, વીજળી ચમકારા મારે છે, ટીપાં ઉન્નતિથી અવનતિમાં ફેરવાઇ જાય છે, અને તે એટલા માટેજ કે તારૂં અસ્તિત્વ સમયના પરિવર્તનથી ગભરાય નહીં અને જાણી શકે કે પરિવર્તન દરેક અસ્તિત્વની ડયૂટી છે, દરેક હાલત સ્થિતીનું બદલાવું જરૂરનું છે. દરીયો આમથી તેમ ફર્યાજ કરે છે નહીંતો તેનુ પાણી સડી જાય, નદીયો પોતાની જીંદગીને માટે વ્હેતીજ રહે છે નહીંતો તળાવના ગંદા પાણીની ગણતરીમાં આવી જાય, હવા—પવન ચાલે (ફૂંકાય) નહીં તો નિર્બળ, વિષમય અને ભારે બની જાય. અગ્નિના ભડકા ન થાય તો ધૂમાડાના અંધકારમાં નાબૂદ (અવિદ્યમાન) રહે, વાદળાં વરસે નહીંતો બીજે વર્ષે દરીયામાં અબ્ખરા (બાફ—વરાળ) પેદા ન થાય અને તેનો વંશ નિર્મૂળ થઇ જાય, વીજળી ચમકારા મારવાનું તજી દેતો આકાશના બીના આસાસી—આબરૂદારો સામે બેઆબરૂ બને, ફોરા ધૂળનો નાશ કરવાથી ઇન્કાર કરે તો અબ્રે રેહમતનો ખિતાબ તેમની પાસેથી છીનવી લેવામા આવે.

હે મનુષ્ય! લગાર વિચાર કર જ્યારે દરેક ચીજ પોતપોતાની ગરજ અને સ્વાર્થ માટે ગતિમાન છે તો પછી તું શા માટે અફસોસ કરે છે? કોઇ પણ અમલ—કર્મ કર મોક્ષ-નજાત આ અમલ અને ગતિમાંજ છે.

તું ગાંડો છે; જીંદગીને દુર્ભાગ્ય—શોક અને મુશીબતની ગાંસડી ધારે છે? નહીં એ તારી ધારણા તદ્દન ભૂલભરેલી છે. મેં ફિતરત અને નેચરની શરૂઆત ખુશી અને રાહત ઉપર રાખી છે.

અજીજ સુંદરતા તથા મોહકતા હતી" સામેથી અંધકાર દોડી આવી શરમાતા શરમાતા કહેવા લાગ્યું "ગેસૂમારા જેવાજ હતા." સાંજના દેખાવ પોતપોતાની કહાણી કહી ચુકયાં ત્યારે સ્વારનો નૂર પણ ચમકીને પોતાની શિઆઇ ભાષામાં બોલ્યો "મારા ચળકાટના સોગંદ! રૂએ મુહમ્મદનો હું આઇનો છું." તેની જબાનદરાજીથી આશિકવજૂદ બેતાબ થઇ ગયો અને કલેજાને પકડી રાખી ઇદગાહ તરફ રવાનાં થયો; ત્યાં કેટલાક સાફલ હતા, કેટલાક મસ્ફલ હતા; કેટલાક ઉજળા હતા, કેટલાક મેલા હતા; આંખે કહ્યું "આ ઇદગાહ ગરીબોની નથી." હૃદય કહેવા લાગ્યું નમાજની જગ્યા તો આજ છે—જો તુ નિયાજની ઇદગાહ ખોળતો હોય તો હિજાજમાં જા—મુસ-બને જો—થોડીક વાંકી ચુંકી ગલીઓ દેખાશે તેમની ભીંતો ઉપર રાજ અને નયાજના સાઇનબોર્ડ લાગેલાં હશે—જેથી માલુમ થઇ જશે કે મકસૂદ (હેતુ મુરાદ) કયાં ફળપ્રદ થઇ શકે છે.

ગરીબોની ઇદગાહ મહેરબાન થઇ ગઇ તથા તેના ઇમામે નમ્રતાથી ગળે વળગાડવા ઇરાદો કર્યો પરંતુ મુશ્તાક (આતુર) સીનાએ કહ્યું.

"ન્યાજમંદીનો નાજ (લાડ) પગથી મળવા ચાહે છે તેની મજાલ નથી કે સરકારના સીના સૂધી પહોંચવાની હિંમત કરે."

આ અદબ પસંદ કરવામાં આવ્યો તથા ઇરશાદ થયો કે "દીવાનાઓ! આ કદમ હમેશા તમારાજ રહેશે તમને ઇદમુબારક."

ફકરાઓએ જવાબ આપ્યો:—

ઇદગાહે માગરીબાં કૂએ તો;
અંબસાતે ઇદદીદન રૂએ તો.

બદરૂદદીન બદ. નિઝામી.

રમજાનમેં સ્યાહ સુફેદ ડોરેકી રેહનુમાઈ.

(હઝરત ખ્વાજા હુસન નિઝામી સાહેબના લેખ ઉપરથી.)

દુનિયાની સૌથી મોટી કિતાબ (કુરઆન)માં રમજાન વિશે ખુદાએ ફરમાવ્યું છે "કુલૂવશરબૂ હત્તા પતબય્યના લકુમુલ ખયતિલ અબય । મિનલ ખયતિલ અસ્વદા મિનલફજા" "ખાવ-પીઓ ત્યાં સુધી કે સ્વારનો સફેદ દોરો કાળા દોરા ઉપર ફતેહ પામે"

એહલે ફિકાહ કહે છે કે સુબ્હેકાજિબ પછી સુબ્હેસાદિક નમૂદાર થવા લાગે ત્યારે ખાવું પીવું બંધ કરો—કેટલાક લોકોએ આ આયતનો નીચે મુજબ અર્થ પણ લીધો છે કે "સુબ્હેસાદિક પછી જ્યારે સવારના નૂરના સબબે આંખ કાળા તથા સફેદ દોરામાં જુદાપણું પારખી શકે."

આ તો ઇલમવાળા (જ્ઞાની)ઓની વાતો છે, ગોદડીપોશ બેનવાંને એવી વાતોના ઝગડાથી કામ નથી તે તો કુરઆન મોકલનારનીએ અદાને જોવા તથા દેખાડવા માગે છે જે ખયતે અબ્યદ અને ખયતે અસ્વદના શબ્દોમાં નજરે પડે છે.

જો જખ્મી દિલવાળા તથા તીરના નીશાના બનેલા જીગરવાળાઓને ખબર થઇ જાત કે રોજાની સેહરીમાં નૂર (તેજ) તથા જુલ્મત (અંધકાર) નાકરિશ્મા દેખાડવામાં આવે છે અને રૂખ તથા જુલ્ફના જલ્વાથી રેહનુમાઇ થાય છે, તો તેઓ આખી જીંદગીમાં એક રોજો જવા ન દે. કેટલાક વાકેફગાર મસ્તે અલસ્ત બારે માસ રોજા રાખે છે તેમના ઉપર આ કાળા તથા સફેદ દોરાઓએજ દોરા નાખ્યા છે.

દુનિયાવાળા વિલાયતી ઘડીયાળો—તોપના ગોળા તથા નોબત ઉપર આધાર રાખી બેસી રહ્યા છે—હજારમાંથી એકને પણ માણસ પરવરદિગારની બતાવેલી ઘડીયાળનો વિચાર સરખો પણ આવતો નહિં હોય, જો તેઓ મજાજી હેસીયતથી સુબ્હેકાજિબ તથા સુબ્હેસાદિક નેજ ફક્ત સેહરીનો સમય જાણી તે જોવા માટે આસમાન તરફ નજર કરે તો સવારના સેંકડો જલ્વા દેખાય.

ચશ્મે હકીકત આસ્યાહ-સુફેદ દોરાઓમાં રાત દિવસની સ્યાહી તથા સુફેદીથી જુદીજ એક ચીજ જુએ છે તે માટે તેને રમજાનની સહેરી મ્યુનિસિપલ કમીટીની મેમ્બરી- નાના તથા મોટા લોર્ડની કાઉન્સિલની મેમ્બરી તેથી પણ વિશેષ વાઇસરોય અથવા હીંદી વજીર અને તેથી પણ વધારે સાતે અકલીમની બાદશાહત કરતાં પણ વિશેષ સારી માલમ પડે છે.

દુનિયાના હરીસ બાદશાહો તથા અમીરોને કહો કે પોતાની કુવાસનાઓને ત્યાગી દે અને રાતના પાછલા પહોરે ઉઠી કાળા તથા સફેદ દોરાઓની બહાર જુએ કે કેવી રીતે રાત્રિના અંધકારમાં નૂરની સફેદી નમૂદાર (જાહેર) થાય છે અને તે જહુરના સમયે મનને જો તેમાં અનુકંપા હોય તો કેવી લજ્જત આવે છે અને તેમને એક વખત અનુભવ થઇ જાય તો તમામ દુનિયાના ઝગડા ફસાદ મટી જાય.

બદરૂદદીન બદ. નિઝામી

મસ્તે અલસ્તકી દુઆ.

(હઝરત ખોજા હસન નિઝામી સાહેબના લેખ ઉપરથી.)

વિજળીમાં ચમકનારા! ચાંદમાં ઝળકનારા! રાત્રિનો અંધકાર, સૂર્યનો પ્રકાશ, આકાશની ઉંચાઇ, દરીયાની રવાની (વ્હેણુ), જંગલની સુનસાની, દિલગીરી અને દિલદારીના માલિક! અર્શની અકામત (રહેઠાણ)માં જુદા! દિલના ઘરાણામાં ખુદા! અમે તારી સામે હાથ જોડીએ છીએ. જો તું અર્શ ઉપર હોય તો અમને સરબુલંદ (ઉંચા) કર; જમીનમાં હોય તો વિશાળપણું અને સ્થિરતા—દૃઢતા અતા ફરમાવ; હૃદયમાં રહેઠાણ હોય તો તેને પોતાના રહેવાલાયક બનાવી દે. રગેજામાં હોય તો ખૂન—રક્તમાં તારી શાન અને આનબાનનો જોશ પેદા કર. જો તું દરેક ઠેકાણે હોય તો અમને પણ દરેક જગ્યાએ પહોંચાડ.

તું વિદ્વાન છે, તારી વિદ્યાનો અમુક ભાગ અમને પણ આપ, રઝઝાક (અન્નદાતા) છે, અમારા હાથે અન્ન વ્હેંચ. કૃપાળુ છે, અમારા ઉપર કૃપાવૃષ્ટિ વરસાવ. કહેર (કરડાકી) અને જોર જુલમ અને અન્યાયની તલવાર અમારા શત્રુઓના હાથમાં ન આપ. સહીસલામતીને વિશાળપણું બક્ષી ટંટા તોફાનથી બચાવ અમારી ચક્ષુ બન તારા વડે જોઇએ, કાન બન તારા વડે સાંભળીએ, જીભથી તુજ બોલ, હાથથી તુજ કામ કર. તું બઇદ (દૂર) છે પાસે આવી જા. નજદીક છે તો અકરબ ( ) બની જા. અકરબ છે તો નહાનો અકરબનો પડદો પણ હટાવી લે કે જેથી અમે અને તુનો શબ્દફના થઇ જાય અને ફનાને પણ એવી ફના મળે કે અઝલ (સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો સમય)થી અબદ (અંતઃકાળ), અદમ (અવિદ્યમાન સ્થિતી)થી નમૂદ (પ્રગટ) અને નમૂદથી અદમ જ્યાં જોઇયે ત્યાં તેનું અસ્તિત્વ બસારત (શારિરીક દૃષ્ટિ) અને બસીરત (માનસિક દૃષ્ટિ)ને પણ નજરે ન પડે. હે સ્તુતિ—પ્રશંસા પાત્ર ખુદા! તું ખુદ (પોતે) આવ કે જેથી અમે તારી સ્તુતિ કરીએ, તારી અને

[illegible] માં [illegible] તથા [illegible]ના વેચાણી, કોટ, ટેમેરીન્ડ લેન—મુંબઇ.

"[illegible] વીનને સાલા જુગારી બાહેલ દારૂડીયા ઇબલીસ ઝિન ઇદ કરને ! તોં કે ફેર ઝાટકા મારે તો હીનમેં હી બીચારે મારે લે ટેબલ ફુરેસાઇ બંજી વીજી."

[illegible] ગુસ્સામાં આવી હોટલવાળાને નુકશાન થતો જોઇ ની લાગણી દર્શાવતાં કહ્યું.

"હેં સાલે હમકો ગાલી દેતા હે" એમ કહી બીચારા ગરીબ ઉપર જાફરે ફટકો બજાવ્યો.

જોતાં જોતામાં ઇદનીજીદ એ રમખાણનું રૂપ ધારણ કર્યું ની હોટલ લોહી લોહાણ થઈ ગઇ. હોટલના કીમતી ફરનીચ-ફુરચા ઉડી ગયા અને પોલીસની સીટીના સુસવાટા એ તો મારા પણ બેહકાવી દીધા, થોડીવારમાં ચીફ કોનસ્ટેબલ પણ આવી ંચ્યા અને જાફર જુગારીને પોલીસ સ્ટેશન ઉપર લઇ ગયા. ં પણ સીધો નહી રહેતાં તેને મેથીપાકની મીજબાની આપ-ાં આવી નીસો ઉતરી જતાં કહેવા લાગ્યો હાય અફસોસ તો ઇદ કે આફત."

બીજે દીવસે ઇદનકી થવાથી બધા ઈસલામી લતામાં ધુમધડાકા રહ્યા છે પણ આપણા જાફર જુગારીનું ઘર સુન્ય અને શોકમાં કાવ થયેલું જણાય છે. બાપડી ભોલી ભટાકફકરૂજીસાથી ઇદ ના પનોતા દહાડે પુત્રની જુદાઇ સહન થઇ શકી નહીં કારણ કે છોરૂ કછોરૂ થાય પણ માવતર કમાવતર થતા નથી" તે સુત્ર નુસાર ઇદ જેવા આનંદમય અને આમોદમય માંગલીક પ્રસંગે ત્ર વીયોગ સહન ન થઈ શકવાથી એટલુંજ નહીં પણ તે તેહવા-ા દિવસે પુત્રને પોલીસોના પહેરા તળે જોઇ. હૈયું ભરાઇ આવ્યું થી આખરે તે એક જામીનને લઇ જાફરીયાને જામીન ઉપર ડાવી ઘેર લાવી ખુશીથી ઇદ ઉજવવા લાગી.

ઇદનો ખુતબો ખતમ થઇ રહ્યા બાદ હું ઉતારે આવતો હતો ારે "અલાઉદીનનો અખાડો" કે જે જુગાર રમવાનાજ કામમાં ાવે છે ત્યાં છક્કો બાર નવો અંદર. વીગેરે અવાજ મારા કાન પર પડયો. હું જરાક નજદીક ગયો તો પાના પીસાતાં જોયાં ને તેમાં અગ્રેસર આપણા જાફર જુગારીને જોયો તેનું માથું ઉઘાડું હતું. પગ ખુલ્લા હતા. અને એક પહેરનભર રમતો જોવામાં આવ્યો એટલે મને જણાયું કે આખા પગારના લીધેલા ુગડાં છકા પંજામાં ગુમાવેલા છે.

અફસોસ આધુનીક સમયમાં ઈસલામી સમાજનો અજ્ઞાન ર્ગ ઇદની મહત્વતા તથા તેનું ખરૂં રહસ્ય સમજ્યા વગર ઉપર પ્રમાણે ઇદ ઉજવે છે, રમઝાન મુબારકમાં રોજા રાખે નહીં પોતાના નફસને ગુન્હાવાળા કૃત્યો કરવાથી બચાવે નહીં અને ઇદનો તેહવાર ઉજવવાને તૈયાર ! ઘણા દહાડા પહેલાથી ડબલ સીલાઇ આપી તૈયાર કરાવેલાં ફેનશી કપડાં બુટ, સ્ટીક, સેન્ટ, લવં-ડર, આદિ વસ્તુઓ એકઠી કરવા માંડે અને ઇદનો દહાડો નાટકો, સીનેમા, નાચરંગ, મુજરા, વીગેરે સેલ સપાટા કરવામાં ગુજારે અને કેટલાક તો જુગાર રમે મતલબ કે તેઓ ઇદની ખુશાલીના [illegible] હેતુ તથા રહસ્યને ભુલી ગયા છે.

ઇદ શબ્દ અરબ્બી ભાષાનો છે તેનો અર્થ એવી ખુશાલીનો [illegible] છે કે જે ફરી ફરીને પાછી આવ્યાજ કરે છે. ઇદોની ઉત્પત્તિ [illegible] એમ લખાયું છે કે હજરત રસુલે ખુદા સલ્લ૦ મદીનામાં [illegible] મદીનાવાળાઓએ બે દીવસો મુકરર કરી રાખ્યા હતા કે જે દીવસોમાં તેઓ રમ્મત ગમ્મત કરતા હતા. હજરત રસુલે ખુદાએ પુછ્યું કે તે બે દીવસો કેવા છે? અસહાબોએ અરજ ગુજારી કે યા રસુલિલ્લાહ ! જાહીલીયતના જમાનામાં અમો તે બન્ને દહાડાઓ રમ્મતગમ્મતમાં ગુજારતા હતા. હજરત રસુલે ફરમાવ્યું કે ખુદા તાલાએ તમારા માટે તે બે દહાડાઓ કરતાં બીજા બે બેહતર દહાડાઓ ઈદુલ ઝોહા તથા ઇદુલ ફીત્રના ઠરાવ્યા છે. મતલબ કે બેહુદા ખેલ તમાસાના દીવસો બંધ કરાવી ફરીફરીને ખુશાલી આવ-તીજ રહે તેવી ખુશાલીના ઇદના તેહવારો ઠરાવ્યા.

વળી હીદાયત કીધી કે ઇદને દહાડે ઇદની નમાઝ પડો પોતે ખુશાલી કરો બલકે ગરીબોને ફીત્રો તથા કુરબાનીનું ગોસ્ત આપી તેમને ખુશી કરો. વિચાર કરો કે આ ઇદો કેવા ઉંડા રહસ્યોં તથા ખુબીઓપર યોજાએલી છે. તવંગરો તથા સાધારણ શકતીના માણસોને તેમની શક્તિના પ્રમાણમાં ઉમદા ઉમદા લુગડાંઓ તથા તરેહવાર ખાણાંઓની રજા આપવામાં આવી છે. પરંતુ તેની સાથેજ નકામા કૃત્યોથી અટકવાને પણ તાકીદ થઇ છે અને ફરમાન થયું છે કેઃ—ખુદાની યાદથી ગાફેલ ન રહો. અને ગરીબોને સહા-યતા કરવામાં પાછી પાની ન કરો. પરંતુ અફસોસ કેટલીક ટુંક બુદ્ધિના ઈસલામીઓ એવા છે કેઃ—જેઓ ઈદ જેવા માંગલીક પ્રસંગે નાટક જોવા તથા તાયફાના નાચ મુજરા સાંભળવા ફરજી-યાત સમજે છે. અને તેને ઈદની મજા માને છે. આવા ઇસલામ ને બદ કરનારા ઇસલામીઓએ ઇદની ખરી ખુશી શેમાં છે તથા તેનું રહસ્ય શું છે તે જાણવું જોઇએ.

"સારાં સારાં પોષાક પહેરવામાં ઇદ નથી. પરંતુ પરહેજ-કારી પોષાક પહેરવાની તે શુભ પ્રસંગે પ્રતીજ્ઞા લેવી તેમાંજ ઈદ છે."

"ભીન્ન ભીન્ન પ્રકારની લેહજતદાર વાનીઓ ખાવાપીવામાં ઇદ નથી પરંતુ એક દીલથી ખુદાપાકની ઇબાદતમાં મશગુલ રહેવું તેનું નામ ઇદ છે."

"સેન્ટ લવંડર અતરઆદી ખુશબોથી ભપકી ઉઠવામાં ઇદ નથી પરંતુ તે પ્રસંગે ગુન્હાઓની તોબા કરી લઈ ફરીને તે ન તોડવામાં ઇદ છે."

"સૃષ્ટિના શણગારથી સુશોભિત થવામાં ઇદ નથી. ઇદ તો તેની છે કે જે આખરતના ભાતાને સાથે લઇ લે."

"ઇદ તેની નથી કે જે સારા સારા મખમલના ગાલીચા તથા ફરસો બીછાવી આરામ લે ઇદ તો તેની છે કે જે પુલેસરાત ઉપરથી સરળતાથી પસાર થઈ જાય."

"ઉંટો, ઘોડાઓ તથા વીકટોરીયાપર સવાર થવામાં ઇદ નથી પરંતુ કેળવણીના કાર્યમાં મદદ કર્તા ઘોડા ઉપર સ્વાર થવામાં ઈદ છે."

ખુદાપાક દરેક મુસલમાનોને નેક તોફીક અતા કરે અને તેઓ ઇદનું ખરૂં રહસ્ય સમજતાં શીખે. આમીન.

હઝરત ખોજા હસન નિઝામી સાહેબના લેખ ઉપરથી "ઇદગાહે માગરીબાં કૂએ તો"

ઇદનો ચાંદ બોલ્યો મને જો—મારી મેહ બૂબની અબ્રૂનો વાંક આવોજ હતો, આકાશી કિનારાઓની શફક બોલી ઉઠી "આલોનો રંગ જોવો હોય તો મારી ઉપર નજર નાખ, [illegible]

મોહનલાલ એન્ડ કું, ઝવેરી, ૧૯૫-૯૭, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ, મુંબઇ, ટેલીફોન નાં ૧૭૯૫.
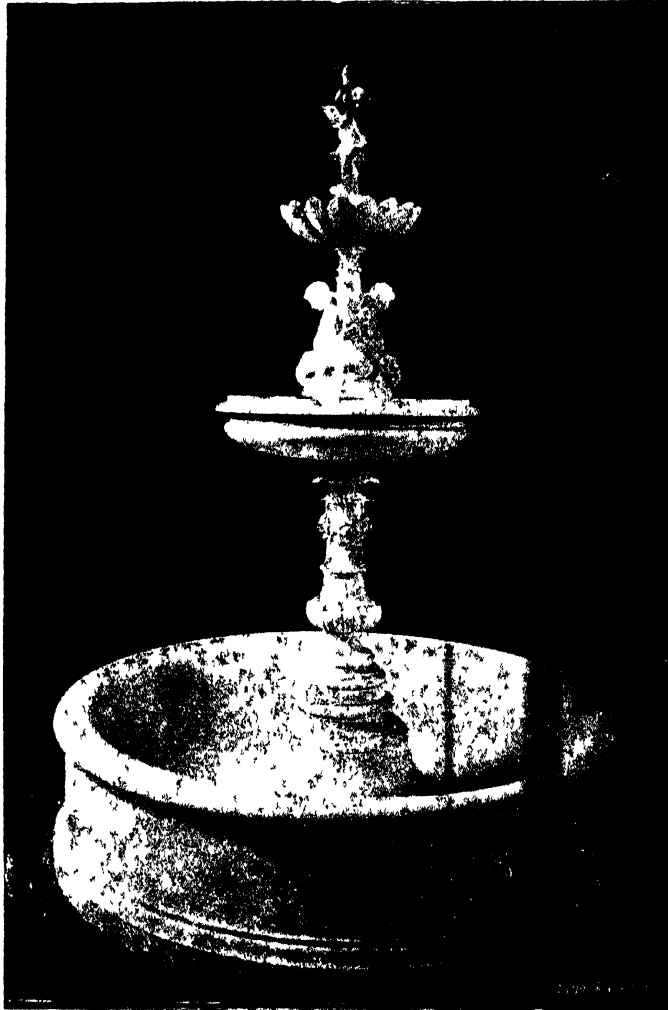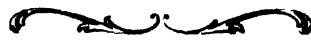
TAWAF OF KABATULLA SHARIFF.
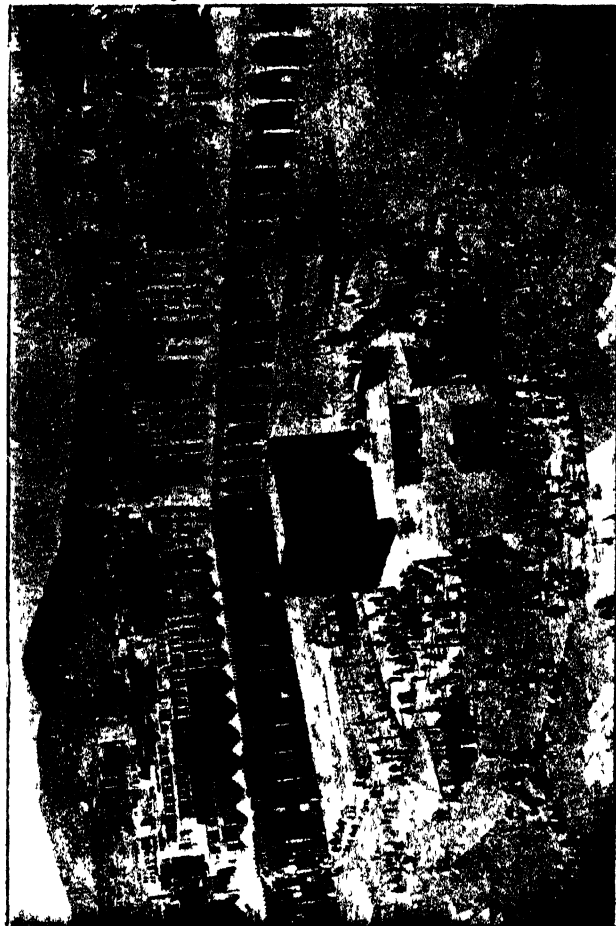
કાબેતુલ્લા શરીફનો તવાફ

KABATULLA SHARIFF MECCA
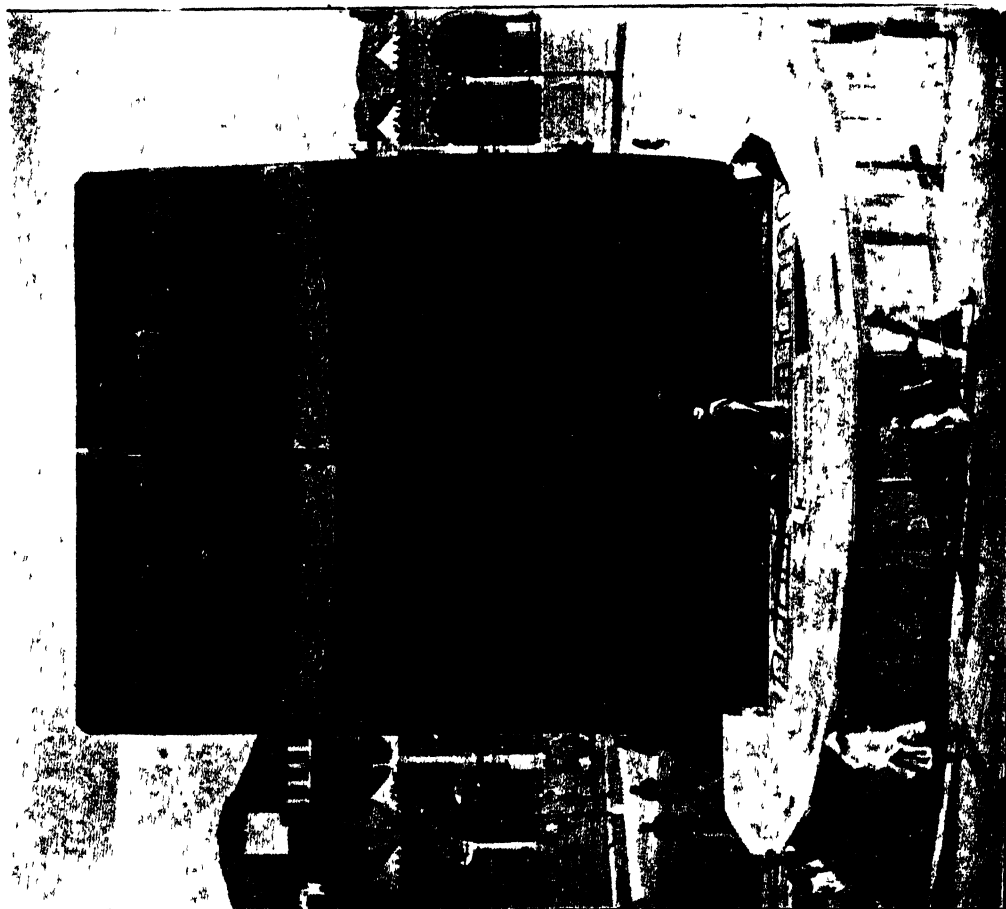
કાબેતુલ્લા શરીફ.
મક્કા મોઅઝ્ઝમાં.

"[illegible] તું પગાર પણ લાવીને મારા હાથમાં આપતો નથી પાંચ રૂપીયા લાવું ક્યાં [illegible]માંથી."

"હજુ મારે બુટ લેવા છે, તથા લુગડાં દરજીને ત્યાં પડ્યા છે. લેવાના છે. માટે પાંચ રૂપીયા જલદી મને ગમે ત્યાંથી લાવી આપ, નહીં તો મારે ઇદ નથી કરવી."

"ઇદ કરતો કર નહીં તો જા જહનમમાં. મારી પાસે તો એક પાઇ પણ નથી. મુવા એક તો તું મને પગાર લાવીને આપતો નથી અને હું ગમે તેમ પોવરા કરી તારૂં પેટ ભરૂં છું. ને વળી રોકડા પૈસા માંગે તો લાવું ક્યાંથી."

"ગમે ત્યાંથી લાવી આપ! સાલી એમ કહી છોકરાએ એક ઠોકો લગાવ્યો."

"અરે મુવા બાફરીયા ખુદા પાકે મારે ત્યાં તારો જન્મ આપી મને દુ:ખી કીધી છે અરે મારા કુળનું નામ ડુબાવ્યું છે. પીટીયા પત્થર જણ્યો હોત તો પણ કામ આવત, જનેતા ઉપર હાથ ઉઠાવતાં તારા હાથ પણ ધ્રુજતા નથી. હાય, આજ તારો બાપ જીવતો હોય તો તને દીકરા વિનાજ ચલાવી લેત. અફસોસ દીકરા મેં તને આ પાળી પોષીને મોટો કર્યો તે આમ માર ખાવાને માટે?" એક ડોસી રડતાં રડતાં બોલી.

ત્યારે સેવકને જણાયું કે:—પેલા વોહરાજી વાત કરતા હતા તેજ આ બાફર અને ફકરૂજીસા ડોસી છે.

"સાલી રોકે મુંઠી ટુંડી હોતી હે તો દે કયું નહીં દેતી? લા નહીં તો માર ડાલુંગા."

એમ કહી તે બાપડી ડોસીની તે દારૂના નીશામાં ચકચુર થયેલા બાફરીયાએ ગરદન પકડી ત્યાં તો આજુબાજુના પાડોશીઓ દોડી આવ્યા અને ફકરૂજીસા ડોસીને છોડાવી બાફરીયાને રૂ. ૫) આપી ત્યાંથી વિદાય કર્યો.

આ તમાસો જોઇ, સેવકને બહુ લાગી આવ્યું. તેથી આજ કાલના કુધરેલા આવા દારૂડીયા દાદાગીરી કરતા જુવાનીયાઓની જીંદગીને ફીટકાર આપતો ઉતારે જઇ પહોંચ્યો. જ્યાં જેને ત્યાં હું મહેમાન હતો તે સઘળા જમવાને માટે વાટ જોઇ રહ્યા હતા. હું તો જમીને તરતજ તરાવીહ પડવા માટે મસજીદ તરફ આવતો હતો. ત્યાં ગ્રાન્ટરોડ ઉપરની એક ઇરાની હોટલ પાસે આવ્યો ત્યાં લોકોનો ઠઠ જામેલો જોયો. હું પણ ત્યાં અટકી પડયો. પાંચ સાત સિયાહ જુવાનો, તથા બે ચાર મેમણ, તેમજ બીજા કેટલાક માણસો હોટલની અંદરની ખુરસીઓ ઉપર બેઠા બેઠા મોટેથી કંઇક ધડ કરવાં જણાયા. હું પણ અંદર ગયો. તો પેલા બાફર જુગારી ઉપર મારી દૃષ્ટિ પડી. તે હાથમાં ઇદ માટે બુટ તથા દરજીને ત્યાંથી પોતાના લુગડા લઇને બેઠા હતો, તેવામા ફરીને એક જમાદારે કહ્યું.

"આસમાનમેં ગુબાર હોનેસે યહાં ચાંદ દીખા નહીં હેં મગર પુનેમેં ચાંદ દીખને કા તાર આયા હે સબબ યહાં ભી કલ ઇદ હોની ચાહીયે."

"હાં યાર, હમને ડાંગીડો માર કુડકે મેં બુટ કપડે લીયે હે ઔર ઇસકે લીયે હમને અપના પગાર ઔર પાંચ રૂપે ઉપરે ખર્ચ કીયે હેં સબબ કલ ઇદ હોવે તો ઠીક. હાં જમાદાર સાહબ. આપ ફરમાતે હો [illegible] કલ ઇદ હોની ચાહીયે. પન મે મેમન ભાઇ માનેંગે જબને યાર."

ઇદ ઉજવવાની અધીરાઇથી જમાદારને બાફરે ટેકો આપ્યો.

"મેમણ" જીનમેં કુછ ઠરે [illegible] મુજબ [illegible] જીનમેં કુરા [illegible] આવ" મુસા શેઠ નામના મેમણે મહત્વતાનો જવાબ આપ્યો.

"યાર સરેહ તો એસી બોલતી હે કે અપને ગાઉંમેં ચાંદ નહીં દેખાતો દુસરે ગામકા તાર આયા તો ઉસ ઉપરે ઇમાન લાકર ઇદ કરે, દેખો. કલ બેંક હોલીડે હે. સરકારી ઓફીસેંભી બંધ હેં. હાંસીલ કલામ ગવર્નમેન્ટને ભી કલ ઇદ પાલી હે. ઉસસે સાબીત હોતા હે કે કલ ઇદ હોવે."

જાહીલ બાફરે ઇદ જલદી ઉજવવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

"યાર તુમ સું ઇદકી જીદ મત કરો. ખુદા પાકકી ક્યા કુદરત હે કે યહાં હરહમેશાં ઇસી તરેહ ઇદકી જીદ હુવા કરતી હે. મગર અબ મુસલમાનોકી આંખ ખુલી હે. ઔર શેઠ હાજી મીયાં મોહમદ છોટાની સાહેબને કોશીશ કરકે "અંજુમને હીલાલ" નામકી એક મહેફીલ મુકરર કીહે વોહ ચાંદ દીખનેકા મુશવરા કરકે ચાંદ મુકરર કરતે હેં ઔર ઇદ કબ કરની વોહભી વોહ મુકરર કરેતે હેં સબબ વહાં પુછનેસે ખુલાસા મીલેગા. ઔર ફીર મૌલવી અબદુલ રહીમ કે જો બડે ઓલમાહેવો અભી નમાઝકે લીયે યહાંસે નીકલેંગે તો ઇનકુ મસલા પુછકે મસલત કરો નકામી મગજ મારીસે ક્યા નફા હોગા" એક સરેહના પાબંદ મીયાંએ કહ્યું.

"હી ધાલ ખરી આવ, હીંજ થીણું ખપે કે જીનમેં થી પાંકે રસ્તો મીલે" મુસા શેઠે ખુલાસો કરતાં કહ્યું.

તેટલામાં તો મૌલવી અબદુર રહીમ કાશમીરી ત્યાંથી પસાર થયા અને તેમને ઇદની જીદનો નીવેડો લાવવા મસલો પુછવામાં આવ્યો. તેઓએ તેનું ઉત્તર આપવાં કહ્યું કે:—

"દેખો સાહેબો યક તારપેજ યકીન લાના મંઝુર નહીં હે સરેહ સાફ ના બોલતી હે. મગર અચ્છે મઝહબકે પાબંદ પાંચોવખ્ત કી બીગર કઝા નમાઝ ગુજારતે હો વૈસે ચાર આદમીઓં ડીગવાહીસે જબખત મીલે તો ઉસપે યકીન લાના મુનાસીબ હે. મગર તારપે કુછભી યકીન લા નહીં શકતે સોંચ કરો કે કભી કોઇ ગેર મઝહબવાલો ને મશકીરીકી હો તો કીતના બુરા હોવે ઇસ લીયે હદીસતો ના બોલતી હે મગર મેરે સુનનેમેં આયા કે અંજુમને હીલાલ મેં ગવાહી સાથ કા ખત આયા હે જો યે બાતમે કુછ વજુદ હોગી. તો આજ તરાવીહ મોકુફ કી જાયગી. ઔર કલ ઇદ હોગી."

આવી રીતે મૌલાના સાહેબે સંબોધીને લંબાણથી મસલાનો બયાન કરી સમજાવી નમાઝ પડવા પલાયન થયા.

"લો, મુફ્ત ખાને વાલે મૌલ્વીન મસલાકી યા યાર હદીસતો સાફ હીમાયત કરતી હે કે તાર ઔર ખત સુનકે ઉસ પર અમલ કરના જાયઝ હે મગર મૌલ્વી સાહેબ તો જો હો રોઝ મુફતમેં ખાનેકા મીલે ઇસી લીયે એસી હદીસ સુનાતે ફીરતે હે. તોબા તોબા એસે મૌલવીકી હદીસકો! હમ તો કલજ ઇદ કર લેંગે. દેખા હમને યે ખડે ખડે સબ કપડે ડબલ સીલાઇ દે કે સીલાયે હેં તો હમ સબ ડબલ ખર્ચ ક્યા પાનીમેં ડાલ દેંગે. જો કલ ઇદ ન હોવે તો હમારા સબ કામ મહેનત બરબાદ ઔર ગુનાહ લાઝીમ જેસા હોવે. નહીં નહીં યાર હમ તો કલજ ઇદ કરેંગે."

નીસાની ધુનમાં અને જુવાનીના મદમાં કપ રાખવાનો સંયમ [illegible] મરના ટેબલ ઉપર પોકો સારી કપડેન્ડ તોડી પાડતાં બાફરે બોલ્યો. હોટલ વાળે જો ટેબલ કુરેવાંધ [illegible]."

ઈદ કે આફત

અથવા

ઈદની જીદ.

(લેખક—પની)

આજે રમઝાન મુબારકનો ઓગણત્રીસમો રોજો છે અલબેલી મુંબઇ નગરીની ઇસલામી હોટલો શૂન્યકાર છે. તોપણ કેટલાક રોજો નહીં રાખનારા નામનાજ મુસલમાનો માટે તો તે હોટલો ઉઘાડી છે તેઓ હોટલોના રાતા પડદા પાછળ છુપાઇને પોતાનું પેટ ભરીને શૂન્યકારનો ભંગ કરતાં જણાતા હતા. હું પાયધુનીની મસજીદમાં રોજો ઇફતાર કરી મગરેબની નમાઝ પડી ચોપાટી તરફ આવતો હતો. નામજ ચોપાટી એટલે વિચિત્રતાનુ પુછવુંજ શું ? જ્યાં ત્યાં વીકટોરીયા ગાડી, ઘોડા અને મનુષ્યોની એક સરખી ઠઠ જોવામાં આવે છે. અહીં રાત્રીએ વીજળીક લાઇટથી દીવસનું રૂપ ધારણ કરેલ છે, બાઇસીકલો અને નવીન મોટરકારો તથા મોટરસાઇકલો પણ પોતાનો ભોં ભોં અવાજ કરતી અહીં તહીં વીજલીક વેગે દોડતી નજરે પડે છે. સફેદ રંગી વરૂણ દંપતીઓને અને તેમનુંજ અનુકરણ કરનારા કાળા રંગી પરંતુ ધોવાની બરોબરી કરવા ઇચ્છતા દેશી સાહેબો અને દેશી મડમો એક બીજા હાથ મેળવી "સ્લો માર્ચ" કરતા ચાલતા જોઇ જોનારના મનમાં વળી એક વિલક્ષણ ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે.

ભિન્ન ભિન્ન જાતિની અલબેલી છેલછબીલી ફેશનની ફીસી-આરીખોર પ્રમદાઓ તથા પારસી બાનુઓની બેટેલીયન પોત-પોતાના સૌંદર્યની વેહેંચણી કરતાં પરવરે દેખાડેલા પક્ષપાત માટે તેને ઝંખવાણો પાડવાને માનવી કલ્પનામાંથી નીકળેલી પફ અને પાઉડર જેવી વસ્તુઓથી પોતાના ચહેરાઓને રંગી કહો કે લેપડા લગાવીને સૌંદર્યને બળાત્કારે ખેંચી લાવવાનો પ્રયત્ન કરી પોતાના પ્રિયતમોને હાવભાવની ચેષ્ટાઓથી લલચાવતી અને નેત્રોને નચાવતી હવા ખાતી જોવામાં આવે છે. ખરેખર મુંબઇની ચોપાટી એ સુધરેલા સમયની; બલીહારીજ જેની જાહોજલાલીનું વધારે વર્ણન ન કરતાં કેવળ એટલુંજ કહેવું બસ થશે કેઃ—

ન સરસે જાયગા તેરા ખ્યાલ ચોપાટી,
કેઉન્સ મુજકો હે તુજસે કમાલ ચોપાટી.
દિખાતે તુજપે હર એક એક જમાલ ચોપાટી,
તેરાહી ભરતે હૈં દમ નવ નિહાલ ચોપાટી.

અદીલ તેરા હે બેશક મહાલ ચોપાટી,
જહાંમેં તુ હે અદીમુલ મિસાલ ચોપાટી.

વો તુ હે બેહસ્તે આગોશ મેં લિયા તુજકો,
વો તુ હે આંખોમેં રખતે હૈં મેહ લિકા તુજકો.
વો તુ હે દેતે હૈં દિલમેં હસન ભી તુજકો,
[illegible] મેરે લગા લેતી હૈ સદા તુજકો.

અદીલ તેરા હે બેશક મહાલ ચોપાટી,
જહાં મેં તું હે અદીમુલ મિસાલ ચોપાટી.

તેરા કનારે મોહોબ્બત હે દુરદા આગોશ,
નિગાહે મસ્તસે તેરી હૈં સેંકડો મદહોશ.
ગબાબે મોજ પે દરદમહે શો રનોશાનોશ,
વો તુ હે ફુલઝુમે ઝુબી હે બેહેર હલકા બગોશ.

અદીલ તેરા હે બેશક મહાલ ચોપાટી,
જહાં મેં તું હે અદી મુલ મિસાલ ચોપાટી.

જો એક બાર તુજે દેખને કોઇ આયા,
હઝાર જાનસે બસ હો ગયા તેરા શયદા.
ઉડાયે લેતી હે દિલકો તેરી હરએક અદા,
બજાહે ગર કહું તુન્કો કે હે બુતે યકતા.

અદીલ તેરા હે બેશક મહાલ ચોપાટી,
જહાં મેં તું હે અદી મુલ મિસાલ ચોપાટી.

નીકલતી હે મેરે દીલસે યે તેરે હકમેં દોઆ,
હરા ભરા રહે હરદમ ચમન સુરાહોંકા.
રહે યે ચેહર એ તાબાં નિગાહે બદસે બચા,
નઉલજે દામને દિલસે તેરે કોઇ કાંટા.

અદીલ તેરા હે બેશક મહાલ ચોપાટી,
જહાં મેં તું હે અદી મુલ મિસાલ ચોપાટી.

"અલી અહેમદ કુરેશી."

આવી મનોહર તથા ભવ્ય ચોપાટી ઉપરના દરીયાની ઘનઘનાટ કરતી સપાટી તથા ઉછળતા મોજા તરફ જોઇ સૃષ્ટિ સૌંદર્યનું ભાન કરી પરમેશ્વરની અલૌકિક કુદરતનો અવલોકન કરતો મારા વાલકેશ્વર ઉપરના ઉતારા ભણી આવતો હતો તેવામાં લોકોના મોટા ટોળા તરફ એકાએક મારી દૃષ્ટિ પડી તે ટોળામાંથી મોટા ભાગે મુંબઈમાં દાદાગીરી કરવા દાદાઓ મને જણાયા. મારી પછવાડે બે વહોરા ગૃહસ્થો ચાલ્યા આવતા હવા તેમાંના એકે કહ્યું "સલમાનજી આ ચાણુ સુગાલ્યા દાદાઓને તો જુઓ રોજોબોજો રાખશે નહીં અને ઇદના ધની "આટાતોલ ઠીકરી જલતી હે" જેવી દશા અને ભપકામાં પુરા ! હજુ આજ ઓગણત્રીસમો રોજો છે ત્યાં તો ચાંદ જોવાની જહેમતમા પડી ગયા છે."

હા, લુકમાનજી કેટલાક મીયાંભાઇ પેલા જાફર જુગારી જેવા ડોળ ઘાલુ રાંડી પુત તો શહેજાદા તો પોતાનો આખો પગાર ઇદ શણગારવામાંજ ખરચી નાંખે છે અને તેમની મા તો દાણાને માટે વાટ જુએ છે. પેલો જાફર દાઉદજી શેઠને ત્યાં દરવાન છે. તેણે પોતાનો આખો પગાર રૂપીયા દસ ઇદના સણગારવામાં ગુમાવ્યા છે તોપણ હજુ રાણી છાપના બુટની જોડ લેવી બાકી છે. તેથી ઘરમાં તેની ડોસી ફકરૂન્નીસાને મારકુટ કરે છે. તે બીચારી આજ સવારે અમારે ત્યાં આવી પોતાના જાફરીયાના જુલમની કહાણી કહેતી હતી" સુલેમાનજીએ લુકમાનજીને કહ્યું.

આવી રીતે વાતો કરતા કરવા તે રસ્તા ઉપરથી પસાર થયા, અને હુ મારા ઉતારા ભણી જતો હતો તેવામાં તે માળાના પહેલે દાદરે કંઇક ઘોંઘાટ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. તેથી ત્યાં હું અટકી પડયો. જ્યાં નીચે પ્રમાણે લડસરી બોલચાલ થતી હતી.

"બસ લાવ પાંચ રૂપીયા કાલે ઇદની [illegible] માટે મને [illegible]? નહીં તો આ દંડાથી તારો જીવ લઇ નાખીશ."

નવો બહાર!

કદી નહિ આવેલી મનોહર ફીલ્મ.

નવો શણગાર!

બાહોશ અને અનુભવી કારભાર નીચે

જાત મહેનત અને બહોળા ખરચ સાથે

અમેરિકન

ચાલુ કરવામાં આવ્યો છે

આ

સીનેમા

સન્ડહર્સ્ટ રોડ, ગાલપીઠા.

આ

૧॥, ૩॥, ૫॥ ના એલમાં ઇનામ આપવામાં આવશે

જુસબ

તહેવારના દિવસે પાસવાળાઓને દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

?ઇસ્લામી બિરાદરો?

આપના માટે રમઝાનની ૨૭ તારીખથી એક ભરખમ અને અપ-ટુ-ડેટ ફીલ્મ ઘણાજ બાહોશી ભરેલા કાર્યવાળી અને બોધ લેવા લાયકની શરૂ કરવામાં આવી છે.

— ○○○ —

ઇદનો દિવસ ખુશ ખુશાલીમાં ગુજારવા સારૂ તમારા વહાલાના આનંદ મેળવવા માટે ઉપલે ઠેકાણે પધારજો.

બીયાનાની રમુજ પ્રેક્ષકોનું મન રંજન કરે છે!

ભાવ મધ્યમ.

ઉપલુ ઠેકાણું આપને યાદ હશે?

એક ફેરો ખાશોજી?

ઇદના દિવસે આનંદનો આનંદ અને કિસ્મત યારી આપે તો ઇનામ મેળવવાનો ચાન્સ છે. આવો અને જુઓ.

ઇસલામના ઇદુલ ફિત્રના ખાસ અંકની

અનુક્રમણીકા

મુંબઇ નં. ૧૩ ચીંચપોકલી પરેલ રોડ પર લેડીઝ ફોર્ટ હિંદુ ઓફીસ એન. સેવાર પ્રેસમાં છાપ્યું છે. અને મનજી ફતેહખાન અજીમાબાદીએ ઇસલામપ્રકાશ પોષ્ટ ગીરગામ મુંબઇ નં. ૪ માંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

? બે-બોલ ?

આ તરફ ઇસલામકા બસ જલવગર ખુરશીદહો,
બો મુબારક મોમીનો તુમ કો યેહ રોઝે ઇદ હો.

ઇસલામી બિરાદરો ! આપ જાણીને ખુશ થશો બલકે મગરૂર થશો કે ઇસલામ ઇદનો ખાસ અંક આજે તમારા મુબારક હાથોમાં શોભી રહ્યો છે. તે ફક્ત ઇસલામી વાંચકોનાજ આધાર ઉપર છે. અમો તો ફક્ત ઇસલામની ખીદમત કરી વાંચકોનું મન રંજન કરવા તથા ઇસલામના મહત્વતાવાળા આસરા નીચે મહેનત કરી તેને દિવસે દિવસે તરક્કીના મેદાનમાં ઉભા રહેવાની કોશીશો કરવાની અમો અમારી ફરજ અદા કરીએ છીએ. એ સિવાય અમો વધારે કાંઈ પણ કરી શકતા નથી. અમારો વિચાર આલા અબદુરરહેમાન સાહેબ, મૌલાના સાહેબ, તથા પીર ઇબ્રાહીમ સાહેબ, તેમજ વોહરા કોમના ના. મુલ્લાંજી સાહેબ, તથા ખોજા કોમના ના. આગાખાન સાહેબના ફોટાઓ આપવાનો હતો. પણ કેટલાક સબબથી તે મુલતવી રાખવો પડયો છે. વળી જણાવવાની ખાસ ફરજ છે કે મુંબઇમાં ભરાયેલા ખિલાફતના અઝિમુશશાન જલસાનો તથા તેના પ્રેસીડેન્ટ સાહેબનો ફોટો ઇસલામમાં પ્રગટ થયો નથી તેનું શું કારણ હશે ? એ સવાલ કુદરતી વાંચકોના મનમાં પેદા થશે તો તે બદલ જણાવવું મુનાસબ છે કે સદરહુ ફોટો માટે શેઠ મીયાં મહમદ છોટાણી સાહેબને એકથી બે વખત મળ્યા. કાગળ લખ્યો અને તે સાથે મી૦ આહમદ સીદીક ખત્રી સાહેબને એકથી અનેક વખતે કહેવા છતાં જલસાનો તેમજ પ્રેસીડેન્ટ સાહેબના ફોટાઓ નહિ મળવાથી દાખલ કરવામાં આવ્યા નથી.

આ પ્રસંગે આ અંકમાં લેખ મોકલનાર અમારા ઇસલામી લેખકો જેઓએ અમોને કલમના જરિએ મદદ આપી છે તેઓનો અમ અંતઃકરણથી અહેસાન માનીએ છીએ ! છેવટમાં એટલું ઇચ્છીએ છીએ કે વરસોવરસ એક એકને ભુલાવે એવા ભોમ્યાનો સાથના પોથાઓ રજુ કરવાની ખુદાવંદ કરીમ નેક તો ફીક સાથે અમોને હિંમત આપે અને ઇસલામીઓમાં સાહિત્યનો શોક વધી ઇલમની તરક્કી થાય.

આમીન ! આમીન ! ! આમીન ! ! !

"અધિપતિ"
ઇસલામ.

ઇસલામ ! ઇસલામ ! ઇસલામ !

મુસલમાનોને વાંચવા લાએક, સંસારી તેમજ ધાર્મીક, અખલાકી તેમજ નૈતીક વગેરે બાબતોથી ભરપુર દર મહિનાની શરૂઆતમાં પ્રગટ થતું.

? માસીક ?

શ્રીમંતો પાસેથી રૂ. ૫-૦-૦. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨-૮-૦.
હિંદુસ્થાન બહાર રૂ. ૩-૮-૦.

ઓફીસ
ઇસ્લામપુરા, પોષ્ટ ગીરગામ
મુંબાઇ. નં. ૪.

અધિપતિ અને પ્રસિદ્ધ કર્તા.
મુનશી ફતેહખાંન અહેમદખાંન
"દીલફશ."

બિસ્મિલ્લાહ.

જાહિદોંકી સદા હય બિસ્મિલ્લાહ ! આરેફોંકી ગિઝા હય બિસ્મિલ્લાહ !
સબકી હાજત રવા હય બિસ્મિલ્લાહ ! સબકી મુશ્કિલકુશા હય બિસ્મિલ્લાહ !
ઇસકે આમિલકો કુછ નહીં ખટકા, હાફ્ઝ હર બલા હય બિસ્મિલ્લાહ !
કલ્બે મો મિન કો કરતી હય રોશન, તીરાહ દિલકી દીયા હય બિસ્મિલ્લાહ !
તું કલામે ખુદાકા તાજ બની, વાહ કયા મરતબા હય બિસ્મિલ્લાહ !
પએદા હોતેહી બસ બ હુકમે ખુદા, હાં કલમને લીખા હય બિસ્મિલ્લાહ !
જો ફઝાયલસે ઇસકે વાકિફ હય, ઉનસે પૂછોકે કયા હય બિસ્મિલ્લાહ !
કામ પઢતેહી બન ગયા મેરા, અયસી મુશ્કિલકુશા હય બિસ્મિલ્લાહ !
જાનતે હો કે કયું હુઇ તસ્કીન, દરદે દિલકી દવા હય બિસ્મિલ્લાહ !
દવલતે દો જહાંકી ગર હય તલાશ, નુસખએ કીમીયા હય બિસ્મિલ્લાહ !
મરજ કાપુર હો ગયા "દીલકશ" પઢકે જબ દમ કીયા હય બિસ્મિલ્લાહ !

"દીલકશ."

રમઝાનની ખુબીઓ.

(મોલવી હાજી નુરમહમદ—અનવર, મુંબઇ)

નઝમ

ચર્ખ પર જબસે હુઇ હય રૂયતે માહે સીઆમ,*
મચ ગઇ સારે જહાંમેં શોહરતે માહે સીયામ;
મંય હુ ખુદ રોઝેકા બદલા હય યેહ ઇરશાદે ખુદા,
હો ચુકી બસ ઇનતેહાએ કીમ્મતે માહે સીયામ.
લાલ પરદેમેં કીયા કરતે હુંય જો છીપકર શીકાર,
વોહ ભલા કયા જાનેં કદરો વકઅતે માહે સીયામ.
મસ્જીદોંકી રોનકો ઝીનત દોબાલા હો ગઇ,
દીદ કે કાબેલ હય શાનો શૌવકતે માહે સીયામ.
ઇસ મુબારક માહમેં નાઝીલ હુવા કુરાને પાક,
હકકવઆલા ને વોહ કી હય હુરમતે માહે સીયામ.
વોહ મઝે સહેરીકે વોહ ઇફ્તારકી તૈયારીયાં,
રોઝે દારોહીસે પુછો લઝ્ઝતે માહે સીયામ.
હક્ક તઆલા ને મુશર્રફ કદરકી શબસે કીયા,
ઇસસે ઝાહીર હય કમાલે હઝરતે માહે સીયામ;
લમહા લમહા ઇસકા ખાલી ઐશે બરકતસે નહિ,
સબ મહિનો સે હય બરતર બરકતે માહે સીયામ
હર બરસ હોતા હય ઇસકા ઐર મકદમ ધુમસે,
બજતી રહેતી હય બરાબર નૌબતે માહે સીયામ;
હક્ક તઆલાને બતાઇ હય જીન્હેં તૌફીક નેક,
કરતે હુંય વોહ જાનો દીલસે ખીદમતે માહે સીયામ.
વોહ વરાવીહોંકી શાન વોહ ખત્મે કુરઆનકી બહાર,
અલ્લાહ અલ્લાહ શોકસે વોહ વાઅતે માહે સીયામ;
વકફ અપની ઉમ્રકે બારા મહીને કર દીયે,
તબ કહીં દેખી હય શકલે સુરતો માહે સીયામ;
હો મુબારક અનવર એહબાબે ગેરામી કદરકો,
આમદે ઇદે સીયામો રૂખસતે માહે સીયામ.

અનવર.

* માહે સીયામ—રમઝાનનો મહિનો.

"ID MUBARAK."

(By Zakaria, F. M. Maniar. Zaker.)

(1) Bells of the heavens angels ring,
For there is Muslim's day of Id;
After fastings joys Muslims need,
Be Merry and Id poem Sing.

(2) Bless us with tides of flowing wealth,
For joys Consist in peace and ease;
From misery save oh God! please,
May He Crown all with the sound health.

(3) Muslims with the brightening face,
Having perfumed and nicely dressed;
Get a seat being highly pressed,
Id Mosques to receive God's Grace.

(4) *Zaker to all Id greeting sends,*
To Muslims, brethren and to friends.

"Zaker."

આઝાદ પ્રીં. પ્રેસ [illegible] તથા મારબલના વેપારી, કોટ [illegible] લેન—મુંબઇ.

ઈસલામ

તા. ૧ શવ્વાલ [illegible] હિજરી. ઇદુલ ફિત્ર. તા. ૧ જુલાઈ ૧૯૧૯.

ઇદ મુબારક.

કત્અ.

ઇદ આઇ હય જહાં મસરૂ હય, મુબતેલાયે ગમ દીલે માહજુર હય;
આઇયે હમશે ગલે મીલીયે હુઝુર, ઇદકે દીનકા યેહી દસતુર હય.

* * *

નઝમ.

જલવા દીખા રહા હય ફલકપર હીલાલે ઇદ,
અહલે ઝમાના કરને લગે ફીલો કાલે ઇદ;
છાઇ હુઇ હય મસ્તી મયે ઇમ બેસાતકી,
દીલમેં સુરૂરે ઇદ હય સરમેં ખ્યાલે ઇદ.
ઇમાનવાલે આજ હય મસરૂરો શાદ કામ,
રોગુંકી બાઅદ હો ગયે મહવે જમાલે ઇદ;
ફુલે નહિ સમાતે હય જામેહમેં મુસ્લેમીન,
ફુલા ફલા હય બાગ જહાંમેં નેહાલે ઇદ.
આવો મીલો ગલેસેં હમારે કે દીલહો ખુશ,
દીન ઇદકા હય આજ યહી હય મઆલે ઇદ;
બારા મહિને ઉઞકે જબ પોયે તબી મીલી,
મુશકીલ હય જાય દીલસે હમારે ખયાલે ઇદ.
હર રોઝ રોઝે ઇદ હો હર શબ હો શબ બરાત,
અહબાબ મેરે સબ રહેં સર ગર્મ આલે ઇદ;
હર એક સાલ ઇદ મનાતે હય મોમીનિન,
હો મેરે દોસ્તોંકો મુબારક વીસાલે ઇદ.
ઞાકીર નેશા તો આયશકા લાઝીમ હય ઝીક આજ,
દીલમેં હો યાદે ઇદ તો લબ પર હો ખિકાલે ઇદ.

* * *

Tele { grams —"FRIENDSHIP"
phone — 19.

Bombay ______________ 191...

Immediate delivery for Rs. 5,500.
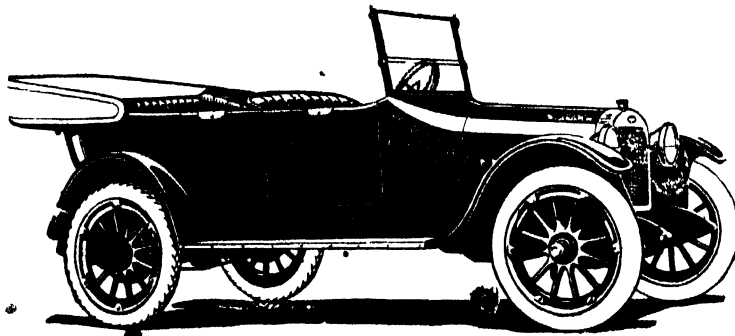
Light on Tyres, Comfortable, roomy, Petrol consumption 22 miles per gallon.

Bosh Magneto.
Self Starter,
E. Light, etc.

THE CHEAPEST CAR IN THE WORLD.
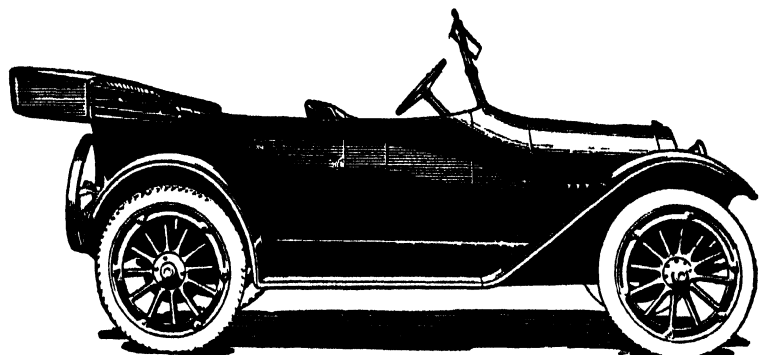
5 Passenger Touring

Rs. 3,750.
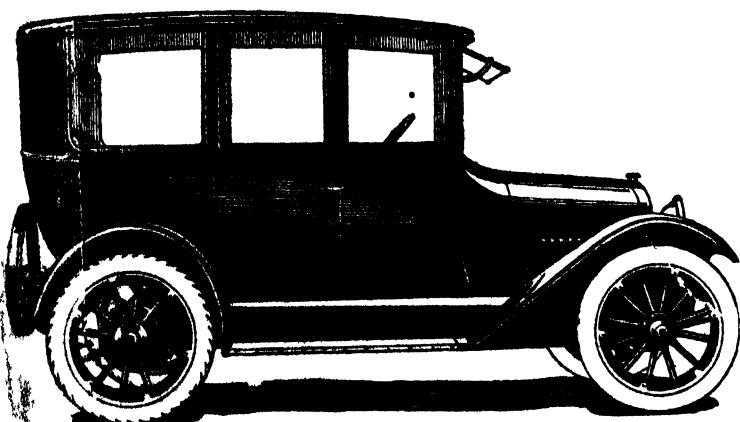
5 Passenger Sedan.
Rs. 5,250.

Brief Specification :—

4 Cyl. Valve-in-head Motor. 22 H. P. Zenith Carturature, Petrol consumption 25-30 miles per gallon. 3 Speeds forward, and 1 Reverse. Remmy High Tension Ignition. Self Starter and Electric lights, Spedometer detachable rims, one manhood etc.

H. H. Nawab Sidi Sir Ahmad Khan, G. C S. I. E , Nawab of Janjira.

નવાબ સર સીદી આહમદખાન, જી સી. એસ. આઇ. ઇ.
سیدی احمد خان والی وાલીએરિયાસ્ત, જ જીરા, હબસાન.

NAWABZADA SIDI MOHMAD KHAN.

નવાબઝાદા સીદી મોહમ્મદખાન, ગાદી વારેસ.
રિયાસતે જ જીરા, હબસાન.
نوابزادہ سیدی محمد خان ولیعهد ریاست جزیرہ حبشان